శ్రీరస్తు.

శ్రీ గురుభ్యోనమః

శ్రీభర్తృహరిమహాయోగీంద్రేణలోకోపకారాయ
రచితో నీతిశృంగారవైరాగ్యాఖ్యశతకత్రయ
పరిమితసుభాషితనా
మాయంగ్రంథః

సకలకవికులసార్వభౌమరామచంద్రబుధేంద్రకృత
సహృదయానందిన్యాఖ్యానవ్యాఖ్యానేన సహ
సంయోజ్య
శ్రీమన్నిఖిలవిద్యానవద్యగద్యపద్యనిర్మాణచాతురీధురీ
ణాత్రేయవంశముక్తాఫలాయమానస్యానంత
నారాయణసంఖ్యావతః
అనుజేన
వావిళ్లరామస్వామిశాస్త్రిణా
లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితం పరిష్కృతః
ఆదిసరస్వతీనిలయాఖ్యస్వకీయముద్రా
క్షరశాలయోః తృతీయవారం ముద్రాక్షరైః
ముద్రితః

రుధిరోద్గారిసంవత్సరచైత్రశుక్లసప్తమ్యాం
భృగువాసరే ప్రకటితోఽభూత్

మఙ్గళమస్తు.

విషయానుక్రమణిక.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

భర్తృహరివ్యాఖ్యానపీఠికా ప్రారంభః

వందేహం రఘునందనాంఘ్రి సరసీజాతద్వయీమద్వయానందామందమరందబిందులహరీసందోహనిష్యందినీమ్ । యత్రేందిందిరజాతవన్మునిమనోబృందం కృతస్వాశ్రయం కాంచిత్తుందిలతామవిందత వరానందావబోధోదయాత్ ॥❁॥ శ్రీమాంస్తైలింగదేశే సజయతి విబుధశ్రేణికోటీరకోటీకోటీమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఖండపాండిత్యశౌండః । ధీరశ్శాండిల్యగోత్రస్సకలకవికులాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణో వీణోదాహార్యవిద్యాప్రవరణనిపుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః ॥❁॥ వేదాంతోదంతచింతామనుతచతురేణాంతరేణాకుతర్కాంతర్కాంచాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం సారమాధత్త యోగే । యోగే యస్సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయవిధావప్యలంతంత్రవిద్యావిద్యామిన్యన్వధీశః స్ఫురతి నిరుపమో వంచపంచాంబురాశౌ ॥❁॥ విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమపి తపసాలంభి సూర్యప్రసాదాల్లబ్ధ్వాతస్మాత్సుయం తత్ప్రచురతరజరాపంచతాకుంచనాఢ్యమ్ । హిత్వా మోహం స్వశాంతా స్వతి విమలధియా తం నిషేవ్యస్తభవ్యో గోవిందో భర్తృహర్యాహ్వయ ఇహ కురుతే వ్యాఖ్యవిద్యావిలాసామ్ ॥❁॥ సోహమేతత్ప్రణీతాయాస్సుభాషితకృతేః కృతీ । కుర్వే సహృదయానందివ్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యాం సతాం ముదే ॥❁॥ వ్యాకుర్వంతి సబద్ధగౌరవభయా నైవస్ఫుటం యుక్తిభిర్యే తేధ్యాత్మజనప్రతారణపరాః కావ్యే వృణీవాతతః । వైఖర్యా వచసాం కవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్నస్వయం ద్యోతైస్తాహమిహాఖిలం ప్రవిష్టృణోమ్యుక్తిప్రజోజ్జృంభితమ్ ॥❁॥ ఇహ ఖలు ప్రభవాదశేషవిశేషసారపారదృశ్వా విశ్వాతిశాయిగుణగరిమావతారో భర్తృహరినామా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీకృతాఖిల విరించిప్రపంచస్తృణకణమివ జగజ్జాలమాలోకయన్పరమకారుణికో లోకవ్యవహారపరిజ్ఞానశిఖసాంతఃకరణాన్లోకానజిఘృక్షయా నీతిశృంగారవైరాగ్యవర్ణనప్రఖ్యం సుభాషితత్రిశత్యాఖ్యం గ్రంథం ప్రారభమాణస్తత్పరిసమాప్తిసంధానద్వారా

షాంసమాప్తి ప్రచయకమనలక్షణఫలమాశాసానశ్శిష్టాచారపరి ప్రాప్తవిశిష్ట
జ్యోతీరూపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మంగళమాచారనిబధ్నాతి॥దిగితి॥ది
చ్ఛాదిదిక్పూర్వదేశాః-కాలాఃభూతభవిష్యద్వర్తమానరూపాః - ఆదిశబ్దసంగృహీ
స్తానితథాచదిక్కాలాఆదయోయేషాంతానిదిక్కాలాదీన్యతద్గుణ సంవిజ్ఞాన
బ్రీహిః-అన్యథాతేషాం ప్రాథాన్యేనవినాభావేశాన్త్వవిరోధస్స్యాదితి - తైర
నా అపరిచ్ఛిన్నా విభుత్వాన్నిత్యత్వాద్దేశత్వాచ్చ-దేశతఃకాలతోవస్తుతశ్చా
స్నేత్యర్థః-అతఏవానంతా-పరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వాదఖండదం
శూనేత్యర్థః-ఏతేన సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదత్రయరాహిత్యముక్తమి తు
మితివిజ్ఞేయం - ఆనందేతిపాఠేఆనందచిచ్ఛబ్దయోర్ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణ
త్రశబ్దః ప్రత్యేకం సంబధ్యతేతథాచానందమాత్రా ఆనందమయీ చిన్మాత్రా జ్ఞ

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానంతచిన్మాత్రమూర్తయే । స్వాను
భూత్యేకమానాయ నమశ్శాంతాయ తేజసే ॥ ౧ ॥ బోద్ధా

నా చ - విదేశర సితియావత్-తాదృశీయామూర్తిః తస్మై తద్రూపాయేత్యర్థః
సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ-ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మ - విజ్ఞానమానందంబ్ర
అయమాత్మా బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్-ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ - సత్యంజ్ఞానమనంతమా
నందంబ్రహ్మ కేవలమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతికదంబకమత్ర ప్రమాణమితిభావః-నా
బహుబ్రీహిరాశ్రయణీయః-అన్యథా॥*॥ఇకో దివిధ త్వాదితినుమిమూర్తిజనఇతిసా
సచ-ఘృతీయాదిషుభాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతిపుంవద్భావఇతివాచ్యం మూ
ర్తిస్వయతస్త్రీలింగత్వేనాభాషితపుంస్కత్వాత్-తస్మాద్యథాశ్రుతమేవసాధుః
స్వంభాషితపుంస్కత్వస్యానిత్యత్వవిపక్షేయోంతుబహువ్రీహివిహితేతదానకా
పపత్తిరితిసర్వంసుస్థం తథాస్వానుభూతిరాత్మానుభవ ఏవ ఏకం ముఖ్యమద్వితీ
యమానం స్వప్రకాశసాధనం యస్య తస్మై స్వయం ప్రకాశసంవిద్రూపత్వాత్
ప్రదీపవత్స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారస్యాత్మభవఏవప్రమాణం-నత
థాదేరివచక్షురాది ప్రామాణికత్వమితిభావః - ఏతేనవృత్తివిషయత్వమేవ నతు
విషయత్వమిత్యవధేయం-తదుక్తమాచార్యైః॥శ్లో॥ స్వబోధేనాన్యబోధేచ్ఛాబోధరూ
యాత్మనః।నదీపస్యాన్యదీపేచ్ఛాయథాస్వాత్మప్రకాశనే ఇతి-తథాశాంతాయ
ద్యాతకార్యపరిబంధశూన్యత్వాత్ప్రసన్నాయ-నిష్కళంనిష్క్రియంశాం
త్యాదిశ్రుతేః తేజసే జ్యోతీరూపాయబ్రహ్మణేనమః ప్రహ్వీభావః ॥ శ్లో ॥ నమస

ఇత్యాదినా చతుర్థ్యా - అత్ర మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాన్తాని శాస్త్రాణి ప్రథ
న్తే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషకాణి చ భవన్తి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవన్
తీతి భగవద్భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో
వాపి తన్ముఖమిత్యాది దండివచనాచ్చాదౌ నమస్క్రియారూపమంగళం తేపరబ్రహ్మస్మరణాత్మ
కమనుధ్యేతదుభయాత్మకం చ మంగళమాచరితమిత్యవగన్తవ్యం - అథ శబ్దానుశాసనమి
త్యాదౌ సర్వత్ర శాస్త్రారంభే మంగళార్థత్వేనాథశబ్దప్రయోగదర్శన [illegible] స్యనన
కత్వం చ ॥ మంగళానన్తరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ [illegible] నా
తే ॥ శ్లో ॥ ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । కణ్ఠం భిత్త్వా [illegible] తౌ తే
మాంగళికావుభావితి స్మరణాచ్చ - తచ్చ నిర్విఘ్నం ప్రారిప్సితపరిసమా [illegible] నా
వశ్యం కర్తవ్యం - పరిసమాప్తికామో మంగళమాచరేదిత్యనుమితశ్రుతిబోధి [illegible]
త్వాత్ - అనుమానం చ మంగళం వేదబోధితకర్తవ్యతాకమలౌకిక [illegible] గీతశిష్టా
చారవిషయత్వాత్ దర్శాద్యాచారవదితి అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య కారణ [illegible]
త్వ [illegible] యాత్ [illegible] థమవశ్యకర్తవ్యతాకత్వం-తథా హి శబరభాష్యాదౌ కృతేపి [illegible] సమా
మాప్తేరజాతత్వాత్ కిరణావళ్యాదావకృతేపి జాతత్వాదితి చేత్సత్యం - [illegible]
[illegible] హుల్యేన తత్సందుష్టం ఖ్యాత మంగళాభావాత్ - క్వచిత్ప్రాచీనమంగళబాహుల్యాచ్చ

వ్యత్యయ ఇత్యలమతిప్రసంగేన అత్ర చారుత్వేన యథా [illegible] వర్ణనాత్ [illegible]
తైరలంకారః ॥ శ్లో ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥ శ్లో
కాశ్చాయమితి దానుష్టుభం వృత్తం ॥ శ్లో ॥ పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయో
ర్గురు షష్ఠం చ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి వచనాత్ ॥ ౧ ॥ ౭ ॥ [illegible] బంధ
స్యాస్య వివిధస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్పద్ధతినిబన్ధనతయా చికీర్షితత్వాత్ ప్ర
థమాభావ విద్వత్పద్ధతో ర్వాప్యపరత్వభావస్యావశిష్టత్వేనోభయనిరూపణే సంప్రాప్తే
ప్రథమ్యముఖ్యప్రసంగసంగత్యోరన్యతరస్యాభావాదశోకవాటికాన్యాయప్రాయ
త్వాచ్చాదౌ మూర్ఖపద్ధతిం వర్ణయితుమారభతే-తత్ర ప్రథమం సహృదయాభా
వాత్సుభాషితస్యానర్థమనవకాశ ఇత్యాహ ॥ బోద్ధార ఇతి ॥ బోద్ధారః పరిజ్ఞాతారః ॥ ❁

రోమత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయదూషితాః । అబోధోపహతాశ్చా
న్యే జీర్ణమంగే సుభాషితమ్ ॥ ౩ ॥ అజ్ఞః సుఖమారాధ్యః సు [illegible] ఖతరమా

బుధ్య ఆశగమన ఇత్యస్మాద్ధాతోస్తృచ్ - మత్సరేణ అసూయయా పరోత్కర్షా [illegible] న సహ నేన
గ్రస్తాః సమా (క్రా) న్తాః ఇతి తే హృదయాశ్చ ఆతో నాను మోదంత ఇతి భావః - ప్రభ

వో రాజానః - స్మయదూషితాః గర్వదుర్విదగ్ధాః అవినయ ప్రహ్వాః - అతోనశ
క్తిరితిభావః - అన్యేచ ఉభయవ్యతిరిక్తజనాః అబోధనాజ్ఞానేనోపహతా నష్ట
స్తేనత్వధికారిణః - అత స్తేషామాకర్ణనయోగ్యతాపినాస్తీతిభావః - తస్మాత
తం సుభాషణం ప్రియవచనమితియావత్ ||❀|| భాషితైః కర్తరిక్తః - అంగేఅ
ంగేజీర్ణాం అంతర్లీనం - నత్వద్యాపిబహిః ప్రసృతం - తథాపివత్స్యామీతివాక్యశే
షం పూర్వవత్ || ౩ || అ || నమకీదృశోమూర్ఖాః యత స్తత్స్వరూపం నిరూ
ప్యాహ అజ్ఞ ఇతి || నజానాతీత్యజ్ఞః అకించిజ్ఞోమూఢ ఇతియావత్ - సుఖము
రాధ్యః సమారాధ్యః తస్యోపదేశమాత్రేణైవప్రారంభసంభవాదితిభావ
విశేషంజానాతీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా సుఖతరమత్యంతానాయాసేనేత్యః
❀ || ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినాతరప్ప్రత్యయః - ఆరాధ్యతే సమాధీయతే -
నస్సర్వదావిశేషగ్రహణమాత్రపర్యవసానాదితిభావః - కింతుజ్ఞానంశాస్త్రజ
నితం తస్యలవేనదుర్విదగ్ధం పండితమానినం నరం మూర్ఖజనమిత్యర్థః - బ్రహ్మా
మకర్తుమన్యథాకర్తుం సమర్థశ్చతుర్ముఖోపికిముతాన్య ఇతిభావః - నరంజయ

రాధ్యతేపిశేషజ్ఞః | జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాపినరం నరంజయతి

౪ || శ్లో || ప్రసహ్యమణిముద్ధరేన్మకరవక్త్రదంష్ట్రాంతరాత్సము

ద్రమపిసంతరేత్ప్రచలదూర్మిమాలాకులమ్ | భుజంగమపికోపి

యితుంగనశక్నోతి తన్మనస్సుస్థితేనహస్తైరపిసమాధానాసంభవాదితిభావః -
భయమధ్యస్థోమూర్ఖ ఇతిఫలితార్థః - రంజనసంబంధవ్యసంబంధాభిధానా
ద్వాక్యభేదః - అజ్ఞోవిశేషజ్ఞ ఇత్యత్రచ ||❀|| ఆతోనుపసర్గేక ఇతికప్రత్యయోనాన
పధజ్ఞేత్యాదినాకప్రత్యయః అతఏవాహభగవాన్కాత్యాయనః - అకారాదను
త్తరపదోనభవతీతి ప్రతిషేధేసతి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారేణార్థ
ముదాహృత్యాన్యార్థత్వస్య సమర్థనాత్ ఏతచ్చ్యానకృదుక్తంమదీయశృంగా
గాటకేపిరుక్మిణీరసమయం శమయజ్ఞేత్యాదిషుఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం -
వృత్తభేదోయమున్నేయః - ఉత్తరత్రాపిభేదాంతరాణ్యున్నేయాని ||౪|| అ
ద్యాభ్యాంమూర్ఖజనచిత్తస్యదురారాధ్యతామాహ || ప్రసహ్యేతి || మకర
మారాక్యోజలగ్రాహవిశేషః - తస్యవక్త్రే వదనగహ్వరే - దంష్ట్రాణాం
దశనవిశేషాణాం - అంతరాత్ అంతరాళాత్ - అతిసంకటాదిత్యర్థః - ప్రసహ

...ంతరేణ- మణిం-రత్నం ఉద్ధరేదపీతిభావః-ఉద్ధరేత్ ఉద్ధర్తుం శక్నుయాత్ - జనశ్చ
...శేషః-తేన విదళనాభావేనానయేదిత్యర్థః-తథా ప్రచలంతో యో లోలాయమానాః-
...ఊర్మయః తేషాం మాలాభిః పరంపరాభిరాకులం సంకులం - కల్లోలకల్లోలోజ్జృంభి
...తమిత్యర్థః-సముద్రమపి సంతరమపీతిభావః-సంతరేత్ సమ్యక్ తరితుం శక్నుయాత్
...నచిత్ప్లవనసాధనేనేతిభావః- లంఘయేదితిపాఠే- హనుమానివ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషే
...ణలంఘితుం శక్నుయాదిత్యర్థః తథా కోపితం సంజాతకోపితం కోపవశాత్ప్రసారి
...ంజిహ్వయా సృక్కిప్రాంతే లేలిహానమిత్యర్థః-తదస్య సంజాతం ||*|| తారకాది
...భ్య ఇతజితీత ప్రత్యయః- తారకాదిరాకృతిగణః- భుజంగం సర్పమపి దుర్ధరమ
పీతిభావః-శిరసి కేశపాశే పుష్పేణ తుల్యం పుష్పవత్ పుష్పస్రజమివేత్యర్థః ||*|| తేన
తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతి ప్రత్యయః ధారయేత్ ధారయితుం శక్నుయాత్ - మణి
...మంత్రాదిసాధనేనేతిభావః- కింతు ప్రతినివిష్టమభినివేశాక్రాంతం- దురాగ్రహావిష్ట
మితియావత్ - మూర్ఖజనస్య దుర్విదగ్ధస్య చిత్తం నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమా

తం శిరసి పుష్పవద్ధారయేన్న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమా
రాధయేత్ || ౪ || శ్లో|| లభేత సికతాసు తైలమపి యత్నతః పీడయ
న్పిబేచ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః । కదాచిదపి ప

ధాతుం న శక్నుయాత్ - అపాయలాభాదితిభావః- మకరదంష్ట్రాంతస్థమణ్యుద్ధరణాది
ప్రాయం మూర్ఖజనచిత్తసమారాధనమితి శ్లోకార్థః||౪||=|| ఏవం దుర్లభవస్తుప్రా
...సే దుష్కరకార్యకరణే చ సంభావనయా శక్తిరుక్తా న మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే ఇదానీ
మత్యంతదుర్లభవస్త్వపి ప్రసాధయేన్న తు తచ్చిత్తమిత్యాహ ॥లభేతేతి॥ యత్నతః కుశ
లప్రయత్నాత్ ||*|| పంచమ్యాస్తసిః పీడయన్ ...యంత్రేణ సమర్ధయన్ సిక
తాసు వాలుకాస్వపి కాలత్రయేప్యత్యంతస్నేహానధికరణభూతాస్వపీతిభావః- తైలం
స్నేహం- లభేత లబ్ధుం శక్నుయాత్- స్నేహేన తైలమిత్యనుశాసనాన్న తు తిలసం
బంధత్వాచ్ఛంకా ... ఇతి ద్రష్టవ్యం తథా పాతుమిచ్ఛా పిపాసా|| *|| పాపాన
...తస్యా ర్థాతో ... యాఃప్రత్యయే టాప్- తయా అర్దితః పీడితః తృష్ణా
తురస్సన్నిత్యర్థః మృగతృష్ణికాసు మరుమరీచికాస్వపి- జలభ్రమమాత్రహేతు
ష్వపీతిభావః- మృగతృష్ణాశబ్దాత్స్వార్థే కప్రత్యయే ||*|| ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్య
ఇదాప్యసుప ఇతీకారః- సలిలం జలమపి పిబేత్పాతుం శక్నుయాత్ ||*|| పర్యటన్ తి
...పాతేః పిబతేః పిబాదేశః తథా పర్యటన్ - తత్ర తత్ర వనాంతరే సంచరన్- కదా

తిర్కస్మింశ్చిత్ప్రదేశే-శశస్యమృగవిశేషస్య - విషాణంశృంగముపిణాజ్యాత్ర ముపీతిభావః- అసాధరోందధిగంతుంశక్యయా త్-నతుప్రతినివిష్టమ్యాదిపూర్వ వత్-తైలాలాభాదివదశక్యంతదుగ్ఘటామూర్ఖచిత్తసమారాధనమితిభావః-మృగతృ ష్ణికావిషాణయోగా-గకారవిరింగవంధ్యాపుత్రవదత్యంతాసంగతత్వముక్తం తవాతిశే||❁|| ....

మృగతృష్ణాంభసిస్నానతఃఖపుష్పకృతశేఖరః| ఏషవంధ్యాసుతోయాతిశశశృ ంగధరఇతిపద్యద్వయేశ్యస్మిఞ్ఞమణిముద్ధరేదిత్యాదౌ అధిశ్రీలింపతిశ్రాశ్యశ్రేలిం ఘాఅపిశబ్దసముచ్చయైసంభావనాయాంచేత్తదనువాదఇతివిశేషః- ఉభయథా సనసంభవాత్ ప్రకృతాగ్రోపపత్తేశ్చయథాపణమరసింహః-గద్యాసముచ్చ శ్చశంకానంభావనాన్వపీతి- అత్రసముద్రంలంఘయేదిత్యాజాజహారస్యావి లుప్తదర్శనాద్యసబంధపితత్వంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిఃశ్లోకద్వయమేకః వృత్తంతదుక్తంకేదారేణవృత్తగత్నాకరే-జసౌజసయలావసుగ్రహయతిశ్చ గురురితి-అతఏవసికతాసుతైలమిత్యత్రమృగతృష్ణికాసుతైలమిత్యత్ర-మూర్ఖ మిత్యత్రచఅష్టమవర్ణవిహితస్యవిచ్ఛేదస్యాభావాద్యతిభ్రష్టతామదోషః-ఇవ చిదవస్థయతింపదంతితదుక్తంవిద్యానాథేన||❁||యత్రస్థానేయతిభ్రంశస్తద

ర్యటన్నశవిషాణమాసాదయేన్న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచి

మారాధయేత్ || ౫|| శ్లో|| వ్యాళంబాలమృణాళతంతుభిరసౌర

ద్ధుంసముజ్జృంభతేభేత్తుంవజ్రమణింశిరీషకుసుమప్రాంతె

ష్టముచ్యతఇతి||❁||కుత్రచిత్పదమధ్యేతుయతిమిచ్ఛంతిసూరయః యత్రపూ ర్వాగౌనస్యాతామేకవర్ణావిభిదనిలవచనమపివమాధాతుంనశక్నోతి- పూ ర్వాగనాగరేకవర్ణసగత్వాత్ విరంతుళాఃఖలుశవయోభపంతి పర్వపథినాఇత్యల వంచేన ||౬|| అథమూర్ఖానునయేచ్ఛోరత్యంతావివేకితామాహ||వ్యాళమితి|| యోజవ్యాళఃదుష్టంగజం-నతుసాధారణజంతుమిత్యర్థః||ని||వ్యాళోదుష్టగ తిరిత్యః- బాలమృణాళతంతుభిఃకోమలబిసకిసలయసూత్రైఃతుషన్నిరోధన వంయంత్రైరితిభావః-రోద్ధుంనియంతుం-సముజ్జృంభతే - కృతప్రయత్నో భవతి-తథావజ్రమణింహీరాఖ్యమణివిశేషం-అరోహలేఖ్యమపీతిభావః||ని|| వజ్రోప్రత్యతఇతిహలాయుధః-శిరీషకుసుమస్యఅతికోమలపుష్పవిశేషస్యప్రాం తలేన-భేత్తుంవిదారయితుం-సన్నహ్యతిఉద్యుక్తఇత్యర్థః-తథాక్షారాం

[illegible]ర్ణవస్య, నతు స్వల్పజలాశయస్య మధుబిందునా తత్ప్రతిక్రియా మాధుర్యం భిన్న ము
[illegible]రాధారా సంపాదితే కర్తుమర్థః- మాధుర్యం మధురగుణం రచయితుం సంపాదయితుమీ
[illegible]తే కాంక్షతి-కోపాతిశయ ఇహ-యః పుమాన్ స్థలాద్వా స్వాటవసుభాస్యందిభిరమృ
[illegible]స్యంధుభిరతిమధురైరిత్యర్థః సూక్తైః ప్రియోక్తిభిః కరణైరిత్యర్థః - మూర్ఖాన్ ప్రతినే
[illegible]ం సన్మార్గానుమిచ్ఛతి సోనాదితి సంబంధః-మృణాలతంతుభిర్వ్యాళనిరోధనాదితత్త్వ
[illegible]ఇవ-మూర్ఖానునయనరోత్యత్యంతావివేకీతి భావః- అత్యంతదుష్కరం మూర్ఖప్రసా
[illegible]నమితి ఫలితార్థః-యత్ప్రయః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి వాంఛతి అసౌ సముజ్జృంభతఇత్యా
[illegible]విశిష్టమనయోచ్ఛావిజృంభణాదిర్వాక్యార్థా దారాన్ని దీర్ఘస్థైకత్వాసంభవాత్ప్రద్య
[illegible]లక్షణాయా మసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థః వృత్తినిదర్శనాభేదః - నచా
[illegible]దృష్టాంతః-వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాపేక్షేపేతస్యోక్తత్వాత్ - అత్రతు వాక్యా
[illegible]ర్థా వాక్యార్థ సమారోపాద్వైకవాక్యతాయాంతదభావఇత్యలంకార సంకరస్య
[illegible]తః శార్దూలవిక్రీడితం-సూర్యాశ్వైర్యస్యజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమి
[illegible]త్యాత్ ॥ ౭॥ [illegible] ॥ అత్రైప సంగతిమాహ॥ స్వాయత్తమితి॥ విధాత్రా బ్రహ్మణాకర్త్రా

సన్నహ్యతి। మాధుర్యం మధుబిందు నా రచయితుం క్షారాంబుధే
రీహతే మూర్ఖాన్యః ప్రతి నేతుమిచ్ఛతి బలాత్సూక్తైస్సు ధాస్యంది
భిః ॥ ౭॥ శ్లో॥ స్వాయత్తమేకాంతహితం విధాత్రా వినిర్మితం
ఛాదనమజ్ఞతాయాః॥ విశేషతస్సర్వ విదాం సమాజే విభూషణం

స్వాయత్తమాత్మాధీనం-నతు పరోపదేశసాపేక్షం ॥ని ॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్తఇత్యమ
[illegible]. ఏకాంతహితమత్యంతహితకారి స్వావగుణాచ్ఛాదకత్వాదితి భావః- తథావిశేషతో
[illegible]శేషాకారేణ సర్వవిభక్తికస్తసిః సర్వవిదాం సమాజ సర్వజ్ఞసభాయాం - విభూషణ
[illegible]మునపాకారహేతుభూతత్వాదుభయత్రాయంమానమతూష్ణీంభావః॥ ౮ ॥ [illegible]
[illegible]తాచ్ఛలఘుపూర్వాదిత్యణ్ - అపండితానామవిదుషాం సంబంధి స్యాత్ అజ్ఞతాయా మా
[illegible]ర్ఖ్యస్య ఛాదనమాచ్ఛాదకం సద్వినిర్మితం రచితం-అతో పండితైర్మౌనం గోప
[illegible]సాధనంమౌనమేవ వరితవ్యమిదమానే తేషాంగతిః-అన్యథా హాస్యాస్పదతా స్యాదితి
[illegible]భావః- ఏకాంతకృతమిత హేతుకృతంకథాభావే కృత్యకాంతకృతం-రహస్యమమా
[illegible]తంకరమ-అజ్ఞతాయాః ఛాదకం సద్వినిర్మితమమంతితానాం మానం - భూషణం సద్వి
[illegible]నిర్మితమితి ప్రత్యేకమన్వయాత్ ద్రష్టవ్యః- అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థ మేకాంతహితకత్వాత
[illegible]ర్యమనండితై ర్మానమితి సిద్ధమన్యథాన్వయాయత్రకాశనం హాస్యాన

దాస్యాదితిభావః॥ ఉపజాతివృత్తం. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రమితిలక్షణాత్- తాద్వాకి

గ్విధా॥శ్లో॥స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌజగౌగః॥ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతోగౌ।

అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదౌ యదీయా ఉపజాతయస్తా ఇతివృత్తరత్నాకరే ఉక్తత్వా

త్॥౬॥అథ కస్యచిదనుభవినః పరాన్ప్రతి స్వానుభవప్రకారమాహ॥ యదేతి॥ యదా

కించిజ్జ్ఞః అల్పజ్ఞస్సన్ యదాహం గజ ఇవ మదేన దర్పేణాంధః కర్తవ్యా

కర్తవ్యవివేకశూన్యస్సమభవం జాతోస్మి తదాహం సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోస్మీతి

మమ మనో వలిప్తం గర్వితమభవత్ అల్పవిద్యో మహాగర్వీతిన్యాయాదల్పజ్ఞత్వస్యైవ గర్వ

హేతుత్వాదితి భావః॥ ౭॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేత్యమరః ప్ర

కాశః. తదా యదా బుధజనసకాశాద్విద్వజ్జనముఖాదిత్యర్థః॥ ॥

ఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ. కించిత్కించిత్-స్వల్పంస్వల్పం. శాస్త్ర

బోధితాచారాదికమితి శేషః. అవగతం జ్ఞాతం తదా మూర్ఖోస్మీతి మే మమ

మదో జ్వర ఇవ-వ్యపగతో నిర్గతః-అభూదితి శేషః-జ్వరవద్వికారకారిత్వాన్మదస్యే

త్యాప్యమిత్యవగంతవ్యం. ఆచార్యవాన్పురుషో వేదేతి శ్రవణాదాచార్యవగతవిద్య

స్యైవ వివేకసంభవాదితి భావః-అల్పజ్ఞోపి సన్స్వస్య సర్వజ్ఞమానిత్వం మనుతే నేవ మూ

ఢానామపండితానామ్॥ ౭॥ శ్లో॥ యదా కించిజ్జ్ఞోహం గజ ఇవమ

దాంధస్సమభవం తదా సర్వజ్ఞోస్మీత్యభవదవలిప్తం మమ మనః।

యదా కించిత్కించిద్బుధజనసకాశాదవగతం తదా మూర్ఖోస్మీ

తి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః॥ ౮॥ శ్లో॥ క్రిమికులచితం లాలాక్లి

న్నం-యస్తు సర్వజ్ఞోపి మూర్ఖమానీ భవతి-స ఏవ విద్వానితి విశేషః - మదో గర్వస్తేషు

గురుషు శుశ్రూషాదినయహేతురితి ఫలితార్థః. యద్వా విజ్ఞానవంతం కాలం మమ

శాస్త్రాభ్యాసే నాసంగురుశుశ్రూషాదిలేశావగతిరితి వాయోజనీయం. శిఖరిణీవృత్తం

రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥ ❁...................................

౮॥ అ॥ మూర్ఖస్యాతిస్వేచ్ఛాంధ్యం దృష్టాంతముఖేనాహ॥ క్రిమికులేతి॥ శ్వాశునకః-క్రి

మికులైరస్థ్యంతర్వర్తిభిః సూక్ష్మపాదజంతుసంతతిభిశ్చితం వ్యాప్తం లాలాక్లిన్నం ల

ఘుపూరాద్రం యద్వాలాలాస్రవణీ కాదంష్ట్రాంతర్జలమితి యావత్॥ ని॥ స్రవణీ కాన్యం

దినీలాలేత్యమరః. తయాక్లిన్నం ఖాదనసమయే తస్యాస్తత్ర ప్రవణాదితి భావః. విగం

ధి పూర్వం దుర్గంధి అతిశబ్దస్య పూతేస్సర్వత్ర యత్యర్థత్వాయా॥ ❁॥గంధస్యేత్యాదినా ఇకా

రాదేశః యద్వా విగంధః అమంగంధోస్యాస్తీతి గంధి అతి జుగుప్సితం హేయం

...నిరామిషం నిర్మాంసం కేవలాస్థిశేషత్వాదత్యంతకఠినం రాస్థి ఖాదన భక్షణ సంనిరుపమః ఉపమాన

హతో రూరసస్యాస్వాదః- తత్ర యా ప్రీతిః ప్రేమ తయా ఖాదన్భక్షయన్ స్వాత్మసమీపస్థమంతి

కస్థం ॥ ❀ ॥ సమీపస్థమితి క్రియాయాః సురపతిమింద్రమపి శ్వాతా సంపూర్ణమితి భావః లోకయ

శంకతే- న లజ్జతే తథాహి- క్షుద్రో జంతుః- నీచజంతుః- పరిగ్రహస్య స్వీకారస్య తస్య స్తుతి

ఫల్గుతాం- తుచ్ఛత్వం న గణయతి- న మనుత ఇత్యర్థః- జుగుప్సితమమాంసతరం తత్ర రో

సాంఖ్యాన్యేవం న మహాద్విగహాణామద్విభక్తీతి భావః ॥ ౧ ॥ ఉక్తిం పరిత్యజ్య దానసమానాల

హాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః- ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చేత్యయాదవః - అత్రా ప్రస్తుతప్ర

శంసాలంకారః- అప్రస్తుతశునః కథనాత్ప్రస్తుతమూర్ఖజనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః॥ ❀ ॥ అత్ర

స్తుతస్య కథనాత్ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే । అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదిని

బంధనా త్రితలత్వాత్- అయంచోక్తార్థానుప్రాణితేతి సంకరః- హరిణీవృత్తం ॥ తదుక్తం

హరిణీ స్యాద్ఘాష్టైర్గారసాంబుధివిష్టపై రితి లక్షణాత్ ॥౧౦॥ అథావివేకస్యానర్థ

హేతుత్వం దృష్టాంతేనావివేకస్యానర్థహేతుత్వం ప్రదర్శయతి ॥ శిర ఇతి ॥ అత్రోత్తరవాక్యేన

పూర్వపూర్వవాక్యార్థవిశేషణత్వాదుత్తరోత్తరభ్రంశః- యుక్తిదార్ఢ్యసంబంధాత్ ఉత్తర

కృమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగంధి జుగుప్సితం నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదన్నరాస్థి నిరామి

షమ్ । సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శంకతే న హి గణయతి

క్షుద్రో జంతుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్ ॥ ౧౦॥ శిరశ్శార్వం స్వర్గా

త్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం మహీధ్రాదుత్తుంగాదవనిమవనేశ్చాపి

వాక్యస్థ యచ్ఛబ్దస్యైవ పూర్వవాక్యతచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వనియామాత్ - తథా చ గంగం

గాం- స్వర్గాత్ - శర్వస్యేదం శార్వస్తైశ్వర్యం ॥ ౨ ॥ ఈశ్వరశ్శర్వ ఈశాన ఇత్యమరః॥

❀ ॥ తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః- శిరశ్శిఖరం పతనానంతరం సర్వజ్ఞానుషజ్యతే ప్రథమం

శిరః- తదను- పశుపతిశ్శర్వస్య- శిరస్తశ్శిఖరాత్ - పంచమ్యాస్తసిః- క్షిత్యాః ధరతీతి

క్షితిధరః హిమవంతం- పంచాద్యచ్ - ఉపగతా మహీం ధరతీతి మహీంధ్రః ॥ ❀ ॥

మూలవిభుజాదిత్వాత్క ప్రత్యయః- యథా హస్తాముసః- మహీధ్రాదమూలవిభు

జాదిదర్శనాదితి- అతఏవ ॥ ౩ ॥ మహీధ్రశిఖరిక్ష్మాభృదిత్యాద్యమరః - ఉత్తుంగాదు

న్నతాన్మహీధ్రాద్ధిమవతాఖ్యక్షితిధరాదవనిం భువం గతా- అవనేశ్చాపి జలధిం న

ముద్రముపగతా నదీనాం సాగరో గతిరితి- గంగా సాగరపూరణేతి వచనాదితి భావః - అ

ధోనంతరం ॥ ౪ ॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః - స్థే

యం పరిదృశ్య మానాం గంగాముదాహృత్య స్తోకమల్పం- కరిమితమితి యావత్- పదస్థా

నం- ఉపగతా ప్రాప్తా- యథా - అధఃపతత్ప్రకారేణాధః ప్రదేశం - పాతాళం వద

మితి రాజనా- అథవా తథా హీత్యర్థః- పదం స్థానం వివేకభ్రష్టానాం వివేకహీనా

శ్లాఘ్యం-స్థానభ్రష్టానాం చ-శతముఖో బహుప్రకారః-వినిపాతో భంగః। -అథో థః
తస్య చ భవతి-వివేకయుక్తానాం తు నైవ అతో వివేకాన్న భ్రంశితవ్య మితి భావః।
యతస్స్వకులలోకమహితాయా అపి గంగాయా భ్రంశవశాదీదృగవస్థా వృత్తః - కిముతా
న్యేషామితి వివేకస్యావశ్యం భావశ్యకత్వమిత్య వగంతవ్యం-పురా కిల త్రయవాణా భగీర
థో అశ్వమేధయాగాశ్వస్యాన్వేషణతత్ప రతయా పాతాళముపగతానాం-కపిలవిలోచనానల
భస్మీకృతానాం సగరకుమారాణామూర్ధ్వలోక ప్రాప్త్యర్థం-స్వర్లోకాత్స రసరిత
ముత్తారయామాస-పితృ పారాడికీర్తనప్రాణా సంధయా-అత్ర శ్లోకే-ఽస్మిన్నాధారోక్త
మనైక స్యాశ్రయభూతా యాగంగా యాః-స్థితికథనాత్పర్యాయా యోఽలంకారః-తదు
క్తం విద్యానాథేన॥ ॥ క్రమేణైక మనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది - ఏకస్మిన్నథ
వానేక స్యాయాలంకృతిర క్తితిః-శిఖరిణీవృత్తం లక్షణం తూక్తం-..........................*

౧౧॥ అథాగ్న్యాదీనాం నివారణశాస్త్ర ప్రతిపాదితజలాదిరూప హేతూ
త్ప్రతిపాద్య మూర్ఖస్య నివారణశాస్త్రాభావం హేత్వభావంచ స్ఫుటీకుర్వన్నాహ ॥శక్య

జలధిమ్। అథో గంగా సేయం పదముపగతా స్తోకమథవా వివేకభ్ర
ష్టానాం భవతి వినిపాతశ్శతముఖః॥ ౧౦॥ శక్యో వారయితుం జలేన
హుతభుక్ఛత్రేణ సూర్యాతపో నాగేన్ద్రో నిశితాఙ్కుశేన స
మదో దణ్డేన గోగర్దభః। వ్యాధిర్భేషజసంగ్రహైశ్చ వివిధైర్మ
న్త్రైః ప్రయోగైర్విషం సర్వస్యౌషధమస్తి శాస్త్రవిహితం మూ
ర్ఖస్య నాస్త్యౌషధమ్॥ ******************

టీ॥ హుతభుక్ హుతం హోమద్రవ్యం హవిః పురోడాశవపాదిభునక్తీతి హుతభుక్
వైదికాగ్నిః అత్ర తు గృహాదిదాహకృల్లౌకికోగ్నిరితి మంతవ్యం-జలేన ఉదకేన వార
యితుం నివారయితుం శక్యః-ఏవమిత్యాసూర్యాతపస్సూర్యస్య రవేరాతపః ఘర్మ
ణ వారయితుం శక్య ఇతి పదద్వయస్యోత్తరత్రాప్యనుషంగ ఇతి మంతవ్యం-సమదః మ
దసహితః-నాగేంద్రో గజశ్రేష్ఠః-నిశితాంకుశేన తీక్ష్ణాంకుశేన-గౌశ్చ వృషభః గా
ర్దభః రాసభశ్చ దండేన-వ్యాధిః జ్వరాదిరోగః భేషజసంగ్రహైః ఔషధసంగ్రహైః
శ్చ-అత్ర చకారాత్ మహామంత్రజపహోమాదిసురార్చనధ్యానాదికమపి గృహ్యతే॥ శ్లో॥
తచ్ఛాంతిర్హ్యౌషధైర్దానైర్జపహోమసురార్చనైరితిస్మరణాత్-విషం స్థావరజం
గమాదివివిధైర్నానావిధైః మంత్రైః మంత్రం తారకం త్రాయం తేరక్షంతీతి మంత్రాః తైః
మంత్రైః ప్రణవాదిభిః వివిధైః ప్రయోగైశ్చ నివారయితుం శక్యమిత్యర్థః- తస్మాత్ స
ర్వస్య ప్రాణినిచయస్యాకారణభూతదుష్టజంతుజాతస్య శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధచోది
తం-ఔషధం వారణసాధనం సుభాషితాదిరూపం-నాస్తి నాస్త్యవిహితం నకర్త
వ్యం॥ * ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సుభాషితశతకే ప్రథమపద్ధతిః సమాప్తం-*

శ్రీరస్తు.

వ్యాఖ్యాసమేతే - భర్తృహరిసుభాషితే

నీతిశతకే - విద్వత్పద్ధతిప్రారంభః

॥ అ ॥ అథమూర్ఖపద్ధతివైలక్షణ్యేన విద్వత్పద్ధతిం వర్ణయతి ॥ తద్వ్యాఖ్యానే
వివేకసాధ్యత్వం తావచ్ఛక్యత్వం తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞానసాధ్యత్వాత్ తస్య చ విద్వదధీన
త్వాత్తత్పద్ధతివర్ణనమిదానీం ప్రారభతే ॥ శ్లో ॥ శాస్త్రేతి ॥ శాస్త్రైః శాబ్దగౌతమీ
యాదిభిరుపస్కృతాః అలంకృతాః తథా శబ్దైస్సుందరా మనోహరా గిరో వాచో యేషాం
తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహః
స్యాత్తథాప్యేవం శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పౌనరుక్త్యదూషణం స్యాత్తథాపి గోబలీవర్దన్యా

౧౧ ॥ శ్లో ॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరశ్శిష్యప్రదేయాగ
మా విఖ్యాతాః కవయో వసంతి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః ।
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియస్త్వర్థం వినాపీశ్వరాః కుత్స్యా

మీనసమాధియం - యద్వా నవా శాస్త్రం కుమారవ్యాకరణమితి తస్య ప్రాధాన్యాత్పా
ర్థక్యేన నిర్దేశః - అథవా ఇతరేషాం శాస్త్రాణాముపసాధకహేతుభూతత్వమాత్రమేవ
స్యాత్తు వాణీవ్యాకరణేనేతి స్వేనైవోత్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్తేనాంతసౌందర్యావహ
త్వేన పృథగ్గ్రహణమితి మంతవ్యం - తథా శిష్యేభ్యోంతేవాసిభ్యః ప్రదేయా వ్యాఖ్యాన
రూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యా ఆగమాః శాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిష్యపాఠ
నక్షమ బుద్ధాఖిలశాస్త్రసిద్ధాంతత్వేన శిష్యేభ్యో వ్యాఖ్యాతనిఖిలాగమా ఇత్యర్థః -
విద్యాశిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః న తు కుహకతయా గర్భ ఏవ జీర్ణీకృతా ఇ
త్యర్థః తథాభూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ************

॥ ఆగమశాస్త్రాణ్యయాతా వితివిశ్వైః - అత ఏవ విఖ్యాతాః సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః కవ
యో విద్వాంసః - నిర్ధనాః ధనహీనాస్సంతః యస్య ప్రభోః రాజ్ఞో విషయే దేశే - నన్నిధా
నే వసంతి తిష్ఠంతి - తన్నిరర్థత్వే నావస్థానం - తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ - జా

ద్యోతకం జాడ్యం-దైన్యమితియావత్|| టీ|| గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచే
తిష్యఞ్ప్రత్యయః సుధియో విద్వాంసస్తు- అర్థం ధనం వినాపి పృథగ్విద్యానేత్యాదినా ప్రా
ప్యాద్ధిప్రతియాశేశ్వరాః-సముఖాః-పూజ్యా ఇత్యర్థః-విద్యా ఏవ తేషాం-మహాధ
త్వాదితి భావః-కింతు యైః కుపరీక్షకైః రత్నశాస్త్రపరిజ్ఞానాభావాత్కుత్సితపరిజ్ఞానిభిః
మణయః అమూల్యా అపీతి భావః - అయమర్థః-విద్వద్భిః ప్రభుసమాశ్రయేణైవ స్థా
ప్యం || శ్లో|| నదాశ్రయేణ శోభంతే పండితా వనితా లతా ఇతిన్యాయాత్- తత్ర న
యది విద్వన్మనోరథం పూరయేయుస్తర్హి తేషామేవ కుత్సితత్వం-విద్వాంసస్తు కుపరీక్షక
పహతమణయ ఇవ నకుత్స్యా ఇతి- అతశ్చ ఆశ్రయణీయాః స్వామ్యైః ప్రభుభిః-తన్మనోరథపూర
ణేవ ధరితవ్యమితి తాత్పర్యం-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం లక్షణం తూక్తం || ౧౫

అ|| అథ విద్యాధనస్య ప్రసిద్ధధనవైలక్షణ్యవర్ణనద్వారా విదుషామత్యుత్కర్షం ప్రతి
పాదయన్నేతేషు గౌరవేణ విద్వత్పోత్సాదనార్థం నృపాన్సంబోధయతి ||మూ|| హ
ర్తురితి-యద్విద్యాఖ్యం ధనం హర్తుః చోరాదేః హర్తుమితి తుమునంతపాఠే అప

> స్యుః కుపరీక్షకైర్నమణయో యైరర్ఘతః పాతితాః||౧౫|| హ
> ర్తుర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి యత్సర్వదాప్యర్థిభ్యః
> ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరాం| కల్పాంతేష్వ

తుమిత్యర్థః- గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నోతీతి భావ ప్రధానో నిర్దే
శః- తస్యాత్యంతదుర్గ్రాహత్వాదితి భావః- సర్వదా కాలత్రయే కిమప్యనిర్వా
చ్యం శం సుఖమితి వా పుష్ణాతి ప్రవర్ధయతి ||టీ|| అర్థానామార్జనే దుఃఖమి
స్మరణాత్ప్రసిద్ధం తు నైవమితి భావః- అనిశం సర్వదా అర్థిభ్యో విద్యార్థిభ్యః యాచ
కేభ్యశ్చ ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమానం దీయమానమపి పరాముత్కృష్టాం
వృద్ధిమభ్యుచ్ఛ్రియం ప్రాప్నోతి విద్యాయా వ్యాఖ్యానేనాభివృద్ధిసంభవాదితి భావః ।
తథా కల్పాంతేషు ప్రళయేష్వపి- నిధనం నాశం- న ప్రయాతి న కృతీత్యర్థః - కల్పాంతే
ష్వపీతి బహువచనగ్రహణం విద్యాధనస్యాత్యంతవినాశాభావప్రకాశనార్థం ప్ర
సిద్ధం తూక్తవిపరీతమితి భావః- తదుక్తం||శ్లో|| నభాగహార్యం నచ బంధుహార్యం నభ్రాతృ
హార్యం నచ రాజహార్యం స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుర్విద్యా సుఖానాం యే పురుషాః పిబ
తీతి తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్యాధ్యాహారః అ
తర్ధనమభ్యంతరస్థవిత్తం యేషాం పుంసాం ప్రాణామస్తీతి శేషః= అతస్తాన్విద్యాధనాన్ప్రతి
హే నృపాః రాజానో మానం కోపం మదగ్రహమితియావత్- ఉజ్ఝత త్యజత తైర్విద

స్పృహకః పూర్ణః ॥ ధత్తే నిగృహ్ణాతి-నకోపీత్యర్థః- తత స్తేన దానవదా గౌరవే
బహుమాననీయా ఇతిభావః - అత్ర ఉపమానాత్ప్రసిద్ధధనాదుపమేయస్య విద్యాధన
స్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥*॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స ఇ
త్యాద్యప్రకాశకారలక్షణాత్ - వృత్తం పూర్వవత్ ॥౧౨॥ అ॥ అథత్వదీయలక్ష్మీ ర్న తే
షాం ప్రతిబంధికా- అత స్తేషు బహుమానాచరణతత్పరేణైవ భవితవ్యమితి సదృష్టాం
తం రాజానం సంబోధయతి ॥ అధీతి ॥ హే నృప అధిగతపరమార్థాన్ విజ్ఞాతతత్త్వార్థా
న్ సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా ఇతి న్యాయాత్ - అథవా ప్రాప్తపురుషార్థాన్ - పండితాన్
మా అవమంస్థాః మా అవమానయ మన్యతేః పూర్వాల్లుఙ్ థాసి నమాఙ్యోగ ఇత్య
ప్రతిషేధః- కుత స్తృణమివ లఘు లఘ్వీ నిస్సారా లక్ష్మీ స్త్వదీయ సంపత్తిః ॥ని॥ శోభా
సంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరివ గీయత ఇతి విశ్వః- తాన్ పండితా న్నైవ సంరుణద్ధి- ఈ
షదపి సంరోద్ధుం న శక్నోతీత్యర్థః- తత్ర దృష్టాంతః- అభినవమదరేఖాభిః దానధారా
భిః శ్యామాని గండస్థలాని- యేషాం తేషాం - వారణానాం మత్తేభానాం- బిసతంతుః మృ

పి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్యమంతర్ధనం యేషాం తాన్ ప్రతిమాన
ముజ్ఝత నృపాః కస్తైస్సహస్పర్ధతే ॥..............................*

౧౩॥ అధిగతపరమార్థాన్పండితాన్మావమంస్థా స్తృణమివలఘు
లక్ష్మీర్నైవ తాన్సంరుణద్ధి । అభినవమదరేఖాశ్యామగండస్థలా
నాం నభవతి బిసతంతు ర్వారణం వారణానామ్ ॥౧౪॥ అంభోజిని

ణాలసూత్రం- వారణం ప్రతిబంధకభూతః న భవతి- అతః పండితేషు- బహుమానాచర
ణతత్పరత్వేనైవ భవితవ్యమిత్యర్థః- అథ దృష్టాంతాలంకారః ॥*॥ యత్ర వాక్యద్వ
యే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే- సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతో నిగద్యత ఇతి లక్ష
ణాత్- నచోత్ప్రేక్షోపమయాంగేన సంకీర్యతే- మాలినీవృత్తం ॥*॥ ననమయయయుతేయం
మాలినీ భోగిలోకై రితి లక్షణాత్ ॥౧౩॥ అ॥ కిం బహునా బ్రహ్మాపి తదీయవైదగ్ధ్యాపహ
రణే న శక్త ఇతి దృష్టాంతముఖేనాహ ॥*॥ అంభోజినీతి ॥ విధాతా బ్రహ్మా కుపితః కేనచిద్ధే
తునా క్రుద్ధస్సన్ హంసస్య నిజయానస్య మరాళస్య- అంభోజినీవనే పద్మినీవనే యో విహా
రః క్రీడా స ఏవ విలాసః లీలా సమేవ నత్వస్య నితరాం అతిశయేన- హంతి నాశయతి
అపహర్తుం విలాసమేకమితి పాఠే ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః- అంభోజాకరసం
పన్నే తత్ర విహారభంగమాత్రమేవ కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః- కింత్వసౌ విధాతా-

హంసస్య దుగ్ధజలవిభాగః క్షీరనీరయోః పృథక్కరణం విభాగకరణవిషయే ప్రసిద్ధాం ప్రథి
తాం వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యస్య ॥శ్లో॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్తిత
మిత్యుక్తలక్షణస్య వైదగ్ధ్యస్య ప్రయుక్తాం యాం కీర్తిం తామపహర్తుం నశక్నోతి హంసో హి క్షీర
మిశ్రితే నీరే నీరం విహాయ క్షీరం గృహ్ణాతీతి ప్రసిద్ధిః. ఏవం కుపితః రాజా అస్య విషయవాసా
భంగమాత్రమేవ కర్తుం శక్నోతి నతు తేషామశేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభం
గమతో నిష్కోపేన భవితవ్యం విద్వత్సు రాజ్ఞేతి తాత్పర్యం - అత్ర అప్రకృతవిధా
వృత్తాంతకథనాత్ ప్రస్తుతరాజవిద్వజ్జనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - ల
క్షణం తూక్తం - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ * ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌగ ఇతి లక్షణా
త్ ॥౧౭॥ అ॥ అథ విదుషాం తావద్విద్యైవ భూషణరూపసంపత్త్యాహ ద్వాభ్యాం ॥ *
కేయూరాణీతి । కేయూరాణి అంగదాని యద్యపి కేయూరహారాదీని జనైరాభూష
ణత్వేన ద్రష్టవ్యమేవ వక్తవ్యం తథాపి తద్విశేషవివక్షయా బహువచనప్రయోగ ఇతి వ
క్తవ్యం పురుషం జనం న భూషయంతి నాలంకుర్వంతీతి యథాయోగం సంబధ్యతే - చంద్ర
వదుజ్జ్వలా ధవళతరహారా ముక్తాహారాశ్చ న భూషయంతి - స్నానమభిషేకః

> వనవిహారవిలాసమేవ హంసస్య హంతి నితరాం కుపితో విధాతా । న
> త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం వైదగ్ధ్యకీర్తిమపహర్తుమసౌ
> సమర్థః ॥౧౮॥ శ్లో॥ కేయూరాణి న భూషయంతి పురుషం హారా న
> చంద్రోజ్జ్వలా న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలంకృతా మూ
> ర్ధజాః వాణ్యేకా సమలంకరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే

పి న భూషయతి - విలేపనం ఘనసారకస్తూరిగంధసారచర్చాపి న
భూషయతి కుసుమం మల్లికామాలతీచంపకాదిపుష్పం జాతావేకవచనం - న భూ
షయతి - అలంకృతాః అశోకపుష్పమాల్యాదినా సమ్యక్ప్రసాధితా మూర్ధజాః శిరోరు
హా అపి న భూషయంతి పురుషమితి సర్వత్రానుషంగః కింత్వేకా కేవలా వాణీ పురు
షం సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయతి - కీదృశీ వాణీత్యత ఆహ - యా సంస్కృతా వ్యాక
రణాదిపరిశుద్ధా ధార్యతే స్వాయత్తీక్రియతే సేత్యర్థః యచ్ఛబ్దేన సంబంధః - నను కే
యూరాదీనాం విభూషణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తన్నిషేధః ప్రత్యక్షవిరుద్ధ ఇత్యాశం
క్య తేషాం క్షయిష్ణుత్వాన్నతథాత్వమిత్యాహ - అఖిలభూషణాని కేయూరాద్యుక్తాశే
షభూషణాని క్షీయంతే కాలక్రమేణ నశ్యంతి క్షీయంతే ఖల్వితి హేతౌ ఖలు శబ్దో వాగ్వ్య
లంకారే వాగ్భూషణం సంస్కృతవాగ్రూపభూషణం తు సతతం భూషణం నిత్యభూ
షణలక్షణం నశ్యతీత్యర్థః - వ్యతిరేకాలంకారః లక్షణం తూక్తం ఏతదాది శ్లోకచతు

యఽతిశార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౬॥ విద్యానామేతి॥రూపంనామకుండలహారనూపు రాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభావేపివిభూషితవద్భాసమానఆకారవిశేషః॥ తదుక్తం ప్రకాశే॥శ్లో॥అవేక్ష్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం॥ యద్భూషితమివాభాతి ద్రూపమితికథ్యతఇతి॥ విద్యానామవేదశాస్త్రాధ్యాత్మికంవిద్యైవనరస్యరూపమ ధికంభూయిష్ఠంరూపముత్కలుష్టాకారవిశేషః॥తద్వల్లోకరంజకత్వాదితిభావః॥ తథా ప్రచ్ఛన్నంనిగూఢంయథాతథాగుప్తంరక్షితంధనంవిద్యైవేతిసంబంధః త త్కాలాంతరేషూపకారత్వాదితిభావః॥ విద్యాభోగాన్ కరోతీతిభోగకరీ స్ర క్చందనాదిభోగ్యవస్తులాభహేతుః తథాయశస్సుఖంచకరోతీతి యతశ్శ్రవణంఎత చ్ఛరీరతద్ధేతుశ్చతేభయత్రాపికృష్ణహేతుత్వాత్ఖ్యాతిలాభపూజాలబ్ధివిశేషలో క్యేతిప్రత్యయేక్ష త్వాద్జీవితథావిద్యాంగృణంత్యుపదిశంతీతిగురవస్తేషాం హితాహితోపదేష్ట్రణా మాచార్యాణామపిగురురుపదేష్ట్రీభూతాతథాపరమార్థబోధకత్వాదితిభావః॥ వి ద్యావిదేశగమనేప్రవాసేబంధుజనఃసుహృజ్జనస్తద్వద్విశేషోపచారసంపాదకత్వాది

క్షీయంతేఖిలభూషణానిసతతం వాగ్భూషణంభూషణమ్॥౧౬॥

శ్లో॥ విద్యానామనరస్యరూపమధికంప్రచ్ఛన్నగుప్తంధనం విద్యాభోగకరీయశస్సుఖకరీవిద్యాగురూణాంగురుః।విద్యాబంధు జనోవిదేశగమనేవిద్యాపరాదేవతావిద్యారాజసుపూజ్యతేన హిధనంవిద్యావిహీనఃపశుః॥

౧౭॥ క్షాంతిశ్చేత్కవచేనకింకిమరిభిఃక్రోధోస్తిచేద్దేహినాంజ్ఞా

తిభావః॥తదుక్తం॥స్వదేశమిత్రంపరదేశబంధుంవిద్యాంసుధాంయోఽపురుషాఃపిబంతి॥ విద్యాపరాదేవతాపరమాత్మభూతామోక్షదాయకత్వాదితిభావః॥యద్వాపరాదేవతా స్వాభీష్టదేవతాతథాఐహికాముష్మికఫలత్వాదితిభావః॥విద్యారాజసురాజమధ్యేపూ జ్యతేప్రశస్యతే॥తేగౌరవసంపన్నత్వాద్రాజపూజ్యాభవతీత్యర్థః॥ యద్వావిద్యాశ్రేష్ఠ నవిద్యావాన్ లక్ష్యతే॥రాజశబ్దేనచతత్సభాలక్ష్యంతేతథాచవిద్యావాన్ రాజసభా సుపూజ్యతేపురస్క్రియతేసంభావ్యఇతియావత్॥ధనంద్రవ్యంతునహియుక్తప్రకారం నభవతీత్యర్థః॥తస్మాద్విద్యయాయుక్తగుణయావిహీనశ్శూన్యజనః పశుఃపశుప్రాయః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకరాహిత్యాదితిభావః॥అత్రబహూపకారత్వాద్విశిష్టవిద్యైవ ప్రధానంనత్వన్యదితితాత్పర్యం॥అత్రవిద్యాయాఃరూపధనాద్యాకారేణబహుధాని రూపణాన్నిరవయవమాలారూపకాలంకారః॥౧౭॥ అథలోకహితాహితవర్ణనప్ర సంగాత్తస్యాఽపిప్రకృష్టైశ్వర్యభావమాహ॥క్షాంతిరితి॥దేహినాంప్రాణినాం క్షాం

తిస్తితతః శరీరభవాదిషూత్పద్యమానేషు క్రోధప్రతిబంధక ఇతియావత్ - అస్తి చె
త్కింకవచేనవర్మణా కింఫలమితి సర్వత్ర సమ్బధ్యతే నకించిదపీత్యర్థః తస్యాపి
రుంతుదానామనవకాశప్రదత్వాదితి భావః క్రోధశ్చిత్తక్షోభోస్తి చేత్ - అరిభిః
శత్రుభిః కింతస్యైవాంతశ్శత్రుత్వాదుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతి భావః- జ్ఞాతిర్దాయాదో
పియదనలేనాగ్నినా కింతస్యైవసర్వార్థనిర్మూలనిదానత్వాదితి భావః- సుహృత్ సన్ని
హితోస్తియది|(శ్లో)|సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతనాత్సాధుః- దివ్యౌష
సిద్ధౌషధైః కింఫలం నకించిదపి తస్యైవారోగ్యకరత్వాదితి భావః దుర్జనాః ఖలాస్సంతి
చేత్ సర్పైః దాశీవిషైః కిం తేషామేవ ప్రాణాపహారిత్వాదితి భావః - అనవద్యా నిర్దుష్టా
అవద్యపణ్యేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః తతో నఞ్ సమాసః||........................
తస్మాన్నిందరహితసుదాగమః విద్యా వేదవేదాంగాధ్యాత్మికా అస్తి యది ధనైః కింతస్యా
ఏవాఖిలభోగసాధకత్వాదితి భావః - వ్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచలక్షణల
జ్జాస్తి చేద్భూషణైః కిముహారనూపురాద్యలంకరణైః కిం తస్యా ఏవ లోకోత్తరభూషణ
త్వాదితి భావః సుకవితా సత్పాండిత్యం || సు|| శోభనా కావ్యానాం ఘటితః కవిరిత్యమరః

తిశ్చేదనలేన కిం యది సుహృద్దివ్యౌషధైః కింఫలమ్| కింసర్పైర్యది
దుర్జనాః కిముధనైర్విద్యానవద్యా యది వ్రీడా చేత్కిముభూషణై
స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్||౧౮|| దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా

యద్యాకవయతి వర్ణయతి రసోల్లసితశబ్దార్థాన్ సంఘటనాం కరోతీతి కవిస్తస్యభావ
స్తత్తా యది రాజ్యేన భూమండలాధిపత్యేన కిం తస్యా ఏవ సకలలోకవశీకరత్వాదితి
భావః- రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్మకం పురోహితాదిత్వాద్య
క్ప్రత్యయః|| ౧౮ || అ|| అథ విదుషాం పురుషాణాం సాఫల్యం లోకవ్యవస్థాపకత్వమా
హ || దాక్షిణ్యమితి || స్వజనే బంధుజనేష్విత్యర్థః జాతావేకవచనం - ఏవముత్తర
త్రాపి- దాక్షిణ్యం ఛందానువర్తనం అన్యథా నిందయేరన్నితి భావః- దక్షిణస్సరళ
శామ పరఛందానువర్తిష్వితి భాష్యః| పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే దయా దారిద్ర్యాది
తద్దుఃఖప్రహాణేచ్ఛా అన్యథా విజహ్యురితి భావః- దుర్జనే ఖలజనేషు విషయే సదా శా
ఠ్యం విప్రియకారిత్వం అన్యథా అగ్రతః పేరన్నితి భావః- సాధుజనే సజ్జనేషు విషయే ప్రీ
తిః స్నేహః ఆదర ఇతి యావత్ అన్యథా ముత్ర పేరన్నితి భావః- నృపజనే రాజసు విషయేన
యనీతిః అనువర్తనతాత్పర్యమితియావత్ అన్యథా దండయేరన్నితి భావః- విద్వజ్జనే
పండితజనేషు విషయే ఆర్జవముపత్రతా అన్యథా నిషిద్ధేరన్నితి భావః శత్రుజనే శత్రు
జనేషు విషయే శౌర్యం విక్రాంతత్వం అన్యథా నిపాతయేరన్నితి భావః- గురుజనేషు

దిమువిషయేషు సహిష్ణుత్వం అన్యథా శపేరన్నితి భావః కాంతాజనే నారీజనే విషయే ధృష్టతా ప్రాగల్భ్యం చ అన్యథా వశీకుర్యురితి భావః ఇత్యేవముక్తరీత్యా సుక సుశిల్పేషు ॥ని॥ కళా శిల్పే కాలభేదే చంద్రాంశే కలనాకళే త్యపి వైజయంతీ యే చ పురుషాః తేషు కుశలాః నిపుణాః తేష్వేవ పురుషేష్వేవ లోకస్థితిః లోకమర్యాదా అస్తీతి శే షః ఏవ లోకవ్యవస్థానం స్థాపితం నతూక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః ఏవంభూతా విద్వాంస ఏవ నత్వన్య ఇతి హృదయమ్ ॥౧౯॥ అ॥ ఇత్థం విద్వజ్జనానువర్ణనే సం తి సత్సంగతేశ్చ యుపకారత్వమాహ ॥ జాడ్యమితి ॥ ధియః బుద్ధేః జాడ్యం మాంద్యం హరతి నిరస్యతి వాచి వచనే సత్యం సూనృతభావం సించతి స్థాపయతి మానోన్నతిం బహుమానాతిశయం దిశతి ప్రయచ్ఛతి పాపం కిల్బిషమపాకరోతి నాశయతి ధర్మాప హదినేతి భావః తథా చేతః ప్రసాదయతి నిర్మలయతి జ్ఞానోపదేశాదినేతి భావః తథా దిక్షు దశసు కీర్తిం తనోతి విస్తారయతి అతస్సత్సంగతిస్సజ్జనసమాగమః పుంసాం శ్రేయాన కరోతి కథయ ఇతి పృథగ్జనసంబోధనం సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యేవేత్య

పరిజనే శాఠ్యం సదా దుర్జనే ప్రీతిస్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వ
జ్జనే చార్జవమ్। శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాంతాజనే ధృష్ట
తా యే చైవం పురుషాః కళాసు కుశలాస్తేష్వేవ లోకస్థితిః ॥౧౯॥
శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సించతి వాచి సత్యం మానోన్నతిం దిశతి
పాపమపాకరోతి। చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సంగతిః
కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్ ॥౨౦॥ శ్లో॥ జయంతి తే సుకృతినో రససి

ద్ధాః అతస్సద్భిరేవ సంగతిః కర్తవ్యేతి తాత్పర్యం అత్ర క్రియాణాం బహూ నాం సముచితత్వాత్ సముచ్చయాలంకారః గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉ దాహృత ఇతి లక్షణాత్ వసంతతిలకావృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥౨౧॥ అ॥ అథ తేషాం కారణమహిమాన్వితత్వాల్లోకోత్తరత్వం వర్ణయన్నాహ ॥ జయంతీతి ॥ సుకృ తినః ధన్యాః ॥ని॥ సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య ఇత్యమరః రససిద్ధాః సిద్ధశృంగారాదిరసాః పారదఘుటికాశ్చ ॥ ॥ వాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః తే ప్రసి ద్ధాః పూర్వోక్తప్రసిద్ధాః కవీశ్వరాః కవిశ్రేష్ఠాః పండితోత్తమా ఇతి వాజ ం తి సమాసః తత్పురుషేణ వర్తంతే ఆద్యా పీఠిశేషః యద్వా రససిద్ధాః సిద్ధర సాః బ్రహ్మసాక్షాత్కారవంత ఇత్యర్థః రసో వై స ఇతి శ్రుతేః ॥ని॥ శృంగారాదౌ వి షే వీర్యే పారదే బ్రహ్మణి చ రసః। రేతస్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసే స్మృతశబ్దమాః స్త ఇ

శ్యస్థితానాం. కవీశ్వరాః కవయః (ప్రా)న్తదర్శిన స్తేషామీశ్వరాః కాలత్రయజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావిశారదా ఇత్యర్థః జయన్తి కుత స్తేషాం కవీశ్వరాణాం. యశః కాయే కీర్తిశరీరే జరామరణాభ్యాం జాతమితి తద్ధ్యుక్తం. భయం నాస్తి రససిద్ధానాం భావిశరీరస్య జరామరణభయం నాస్తి యశశ్శరీరే తు కిం వక్తవ్యం తస్య కల్పాన్తస్థాయిత్వా దితి భావః. అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిఙ్గభేదః. వృత్తముక్తం. * ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే విద్వత్పద్ధతివర్ణనం నామ ద్వితీయదశకం..

అథ శౌర్యపద్ధతిః.

౨౧ ॥ అ॥ అథ విదుషామపి మానశౌర్యయోరపేక్షితత్వా ద్విద్వత్పద్ధతినిరూపణానన్తరం మానశౌర్యపద్ధతిం నిరూపయతి ॥ క్షుత్క్షామ ఇతి ॥ క్షుధా క్షామః క్షీణోఽపి ॥ * ॥ జరాకృశ ఇతి మత్వం జరయా విస్రంసయా కృశో జీర్ణోఽపి ॥ వి ॥ విస్రంసా జరేత్యమరః. శి(ప్రా)యః శిథిలాఙ్గతయా బలహీనస్సన్నపీత్యర్థః - కష్టాం దశామాపహారాలా

ద్ధాః కవీశ్వరాః। నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్

౨౧॥ శ్లో ॥ క్షుత్క్షామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిల(ప్రా)యోఽపి కష్టాం దశా

మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితిరపి (ప్రా)ణేషు నశ్యత్స్వపి। మత్తేభేన్ద్రవి

దలిత(భా)వస్థామాపన్నః (ప్రా)ప్తోఽపి ॥ ని ॥ దశావతారావస్థాయా మిత్యమరః అతః విపన్నదీధితిర్నష్టకాన్తిరపి కిం బహునా (ప్రా)ణేషు పఞ్చసు నశ్యత్సు నశ్యత్సు మ(గ)తేషు సత్స్వపి (ప్రా)ణ(ప్ర)యాణే సన్ని(హి)తే సత్యపీత్యర్థః. మత్తేభేన్ద్రస్య మత్తపుఙ్గవస్య విభిన్నో విదారితో యః కుమ్భః కుమ్భస్థలం తత్ర యత్పిశితం మాంసం తస్య గ్రాసే కబళనే ఏకం ముఖ్యం యథా తథా బద్ధా నిబద్ధా స్పృహా వాఞ్ఛా యస్య స ఇతి శౌర్యాతిశయోక్తిః. మానమహతామభిమానోన్నతానాం (గ్రే)సరో గణ్యః ॥ * ॥ పురో(గ్ర)తో (గ్రే)సర ఇతి ట(ప్ర)త్యయః - కేసరీ సింహః జీర్ణం తృణం శుష్కం తృణం అత్తి కిం అత్తి భక్షయతి కిం నాత్త్యేవేత్యర్థః - ఇతి మానాతిమానాతిశయోక్తి చ జన్తుష్వస్త్యేవమితి భావః - అత్ర యద్యపి సర్వ(త్రా)పి శబ్దస్వారస్యాదేకైకవిశేష విశిష్టస్యైవాత్యన్తనీచవృత్తి(ప్ర)వృత్తిం ద్యోతయతి తథాప్యుక్తాఖిలవిశేషణవిశిష్ట గజేన్ద్రమేదఃకబళనవిహితప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచవస్తుని చ(ప్ర)వర్తత ఇతి మహతీ నశౌర్యపరాకాష్ఠోక్తిరితి తత్త్వం. (ప్రా)ణానపి పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షేదే

శాస్త్రరంగచపలామానవచంద్రశారకమితివచనాత్పుంభావసాశౌర్య సంప న్నభవితవ్యం యశస్సాహసేనేతిభావః - అత్ర ప్రకరణేకుత్ర చిత్ప్రాన స్యకుత్రచి త్సుత్రచిదుభయస్యచప్రాధాన్యకథనమపిద్రష్టవ్యం - కులక్రమాగతోత్త మపరిపాలనంసహాయమనపేక్ష్యశత్రుసంహారసామర్థ్యంకార్యమితివివేకః-అ ప్రయోజాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోనుసంధేయః - శార్దూలవిక్రీడితంవృ త్తలక్షణంతూక్తం ॥ ౨౨॥ అ॥ క్షుద్రజంతుష్వైవమితిఉక్తమేవార్థంఛంద్యం తరేణాహ॥ క్షుద్రజంతురితి॥ శ్వాశునకఃస్వల్పయోఃలేశమాత్రయోః-స్నాయు వసయో స్స్నాయుర్నామ సూక్ష్మనాడీభేదఃవసామేదఃతయోరవశేషేణమలినేనమలినంమల సహితమపి॥ నిమాంసమపిమాంసరహితమపి॥ అస్థినిర్మాంసంచమాంసలేశశూన్యమపిగోః ॥ ని॥ స్వాగే-లక్ష్యదృష్ట్వాస్థిరమితి అమరః - అస్థికీకసంలబ్ధ్వా పరితోషం తుష్యతితచ్చ గవాస్థితస్య శునః క్షుధా ఆహారాన్వేషణానా వచనాటాటకతస్యాశాంతయే క్షుత్సన్నివారణాయనపర్యాప్తంనభవతీ త్యర్థః - అస్తిభవతిపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిభాష్యకారవచనాత్ -

భిన్నకుంభపిశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః కింజీర్ణంతృణమత్తిమా
నమహతామగ్రేసరః కేసరీ॥ ౨౨॥ శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావశేష
మలినంనిర్మాంసమప్యస్థిగోశ్వాలబ్ధ్వాపరితోషమేతినచతత్
స్యక్షుధాశాంతయే॥ సింహోజంబుకమంకమాగతమపిత్యక్త్వా
నిహంతిద్విపంసర్వఃకృచ్ఛ్రగతోపివాంఛతిజనస్సత్వానురూపంఫల

మితిలట్ పూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞానీచజంతోరితిభావః - సింహస్తుఅంకసమీప మాగతమపిసమీపవర్తినమపీత్యర్థః॥ ॥ అంకస్సమీపఉత్సంగేచిహ్నేస్థానేపవా సూరితిశ్వాః-జంబుక్రోష్టారంత్యక్త్వాఅనాదృత్యాలక్షీకృత్యేతియావత్ - ద్విపం మేవదూరస్థమపీతిభావఃనిహంతివిదారయతి-తథాహి-కృచ్ఛ్రగతోప్యతిసంకటస్థో ప్యశేషజనఃసత్వానురూపంస్వశక్త్యనుగుణంఫలంలాభంకాంక్షతి నతుదుర్బ లప్రకృష్టఫలాకాంక్షీప్రబలోనికృష్టలాభకాంక్షీచభవతిఅతఃశ్వాసింహదృష్టాంతేన మానిచవస్తుపరిగ్రహతత్పరేణ భవితవ్యమయుక్తమితిభావః వృత్తంపూర్వవత్॥ ॥ అ॥ అథక్షుద్రజంతోస్స్వభావిశేషమాహ ॥ లాంగూలేతి॥ శ్వాసారమేయః లాంగూలచాలనంపుచ్ఛపరివర్తనం- అధఃభూతలేచరణావపాతంపాదేనవిదారణ చ

భూమౌ నిపత్య స్వయమేవ పతిత్వా వదనోదరదర్శనం వక్త్రకుక్షిప్రదర్శనం చ పిం
ణ్డస్య పురస్తాదితి శేషః కురుతే నిజనీచచేష్టామావిష్కరోతీత్యర్థః· పుమాన్ గౌః పుం
గవో వృషభః· విశేషణసమాసః॥ ❁ ॥ గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాన్తష్టచ్ స ఏవ పుం
శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః॥ ని॥ శ్రేష్ఠార్థాః పుంగవాదితి వైజయంతీ గజపుంగవో గజేంద్ర
ధీరం గంభీరం విలోకయతి పశ్యతి పిండసన్నిధావితి భావః· అథ చాటుశతైరనేక
[illegible]క్తిభిః అనునయవాక్యైశ్చ భుంక్తే అభ్యవహరతి గుడతండులాదికమితి శేషః॥
భుజోనవన ఇత్యాత్మనేపదం ఇమావేవ నీచానీచజనయోః దృష్టాంతావితి భావః· వ
సంతతిలకావృత్తం· లక్షణం తూక్తం॥౨౪॥ అ॥ అథ మానశౌర్యసంపన్నతయా వంశ
స్యైవ జనస్య సత్తాలాభవత్త్వస్యేత్యాహ॥ పరివర్తినీతి॥ పరివర్తినిధర్మో ధర్మః
తత్వే సంపుంస్యే పరివర్తనశీలే సంసారే జరామరణరూపసంసారచక్రే కో వా పుమా
న్మృతః ప్రేతః న జాయతే న భవతీతి ఉత్పన్నో న భవతీతి శేషః· యద్వా కో వా న మృ
తో వా న జాయతే నోత్పద్యతే సర్వోఽప్యుత్పన్నో మృతశ్చ భవత్యేవేత్యర్థః· జాతస్య హి
ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చేతి భగవద్వచనాదితి భావః· తతః కిమత ఆహ· స

మ్॥౨౩॥ శ్లో॥ లాంగూలచాలనమధశ్చరణావపాతం భూమౌ నిప
త్య వదనోదరదర్శనం చ। శ్వా పిండదస్య కురుతే గజపుంగవస్తు ధీ
రం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుంక్తే॥౨౪॥ శ్లో॥ పరివర్తిని సంసా
రే మృతః కో వా న జాయతే। స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశః స
మున్నతిమ్॥౨౫॥ శ్లో॥ కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్మనస్వి

నః జాతః ఉత్పన్నో జన్మలాభవానితి యావత్ కోఽసావిత్యత ఆహ· యేన జాతేనోత్ప
న్నేన పుంసా వంశోఽన్వయః సమున్నతిం మహోన్నత్యం యాతి ప్రాప్నోతి· వంశోద్ధారకో
ఽయమేవ స ఏవ జన్మలాభవానేవంభూతత్వం చ మానశౌర్యసంపన్నస్యైవ నత్వన్యస
తః కిము స్వైరజాగళస్తనవదుత్పన్నస్య తు శశకవద్వినష్టైశ్చేతి భావః· అనుష్టుభం వృత్త
౨౫॥ అ॥ ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ॥ కుసుమేతి॥ కుసుమస్తబకస్యే
పుష్పగుచ్ఛస్యేవేత్యేకం పదం మనస్వినో ధీరస్య మానశౌర్యశాలినః పుంస ఇత్యర్థః·
యీ ద్వివిధా వృత్తిర్వ్యాపారః ద్వే గతే హి తత్పాఠే స్పష్టోఽర్థః· తృతీయా తు న సంభవ
త్యర్థః· కిం తద్వృత్తిద్వయమిత్యత ఆహ॥ సర్వలోకస్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః
మూర్ధ్ని శిరస్యున్నతస్థానే చ తిష్ఠంత్యపి వేతి శేషః· అథవా వన ఏవారణ్య ఏవ శీర్యతే వా జీ
ర్యతే వా థావేలట్ ఏవముభయీ వృత్తిః స్యాదున్నతస్థానస్థితిస్తన్నలాభే మానావరణ్యే
గతా తివివేకః ఇయమేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తిరితి భావః· కుసుమస్తబకస్యే

త్ర సమానాత్రాతి పూర్ణోపమాలంకారః ఇవశబ్దేన సహ సమాసస్య సంభవాత్ తథా
చ్రికం. ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చే
త్యుం పూర్వవత్ ॥ ౨౬ ॥ ఆ॥ పునరప్యుక్తార్థయశోణ వైశిష్ట్యసైక్యోల్లేఖపూర్వ ష్టా
హా॥ సంతీతి॥ అన్యే వక్ష్యమాణ సూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరే బృహస్పతి ప్రముఖాః
ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్రాదయో విగృహ్యంతే పంచషడ్వా పంచ షా కగ్రహాః॥ ❁॥ సం
ఖ్యయేత్యాదినా బహువ్రీహిః బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాదితి సమాసాం
తడ్ప్రత్యయః - సంభావితాః గ్రాహ్యత్వేనోపస్థితాః బహుమతా వా- సంతి వర్తం
తే నస్పతి బృహస్పతి ప్రభృతీన్ అలంకృతేత్యర్థః విశేషేషు విశిష్టేషు తేజోమహ
త్త్వయా వత్ విక్రమే పరాక్రమణే రుచిః ప్రీతిర్యస్య స తథోక్తః- తేజస్విత్వస్యైవ కల
చరణతత్పర ఇత్యర్థః- ఏషః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో రాహుస్సైంహికేయః
వైరాయతే వైరం కరోతి - అలక్ష్యత్వాత్తత్కాలేన తత్పరో న భవతీత్యర్థః॥ ❁॥ శ
బ్దైరకలహ బ్రాహ్మణ్యమేఘేభ్యః కరణ ఇతి క్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి

నః॥ మూర్ధ్నా వా సర్వలోకస్య శిర్యతే వన ఏవ వా ॥ ౨౭ ॥ శ్లో॥ సంత్య
న్యేపి బృహస్పతి ప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషాస్తాన్ప్రత్యేష
విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వైరాయతే। ద్వావేవ గ్రసతేది
వాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి

దీర్ఘః- విక్రమరుచీ రాహురిత్యత్ర రోరీతి రేఫలోపే పూర్వస్య దీర్ఘో ణ ఇతి దీర్ఘః
తు భాస్వరౌ తేజస్వినౌ స్థేశభాస ఇత్యాదినా వరచ్ప్రత్యయః ద్వావుభావేవ కరం శా
ప్రాణేశ్వరౌ సూర్యచంద్రమసావేవ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకో యమేవకారః శి
రో మాత్రావశేషో యస్యాస్సా శీర్షావశేషా ఆకృతిర్యస్య శిరోమాత్రావశిష్టగాత్ర ఇ
త్యర్థః శీర్షావశేషీకృత ఇతి పాఠే వ్యయమేవార్థః- పరిణమయితవ్యః దానవపతి
ర్దానవేశ్వరః స్వర్భానుః రాహుః- పర్వణి దర్శే పౌర్ణమాసి ప్రతిపత్సంధౌ గ్రసతి
ఇతి- హే భ్రాతరిత్యాదరేణ పృథగ్జన సంబోధనం పశ్యేతి వాక్యార్థః కర్మ - యతశ్శీ
ర్షమాత్రావశిష్ట ఏవాయమీదృక్కార్యాచరణ తత్పరో భూత్సంపూర్ణాంగశ్చేత్కిం కరి
ష్యతీతి న జానామీతి భావః ఏవం మానసౌర్యశాలినో హీనిజాంగవైకల్యం న పరిగణయంతి
తు మహత్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్యంతీతి తాత్పర్యం- పురా కిల దేవానామమృత ప్ర
దాన సమయే విష్ణుచక్రేణ భిన్న శీర్షత్వాద్ధి రోమాత్రావశిష్టగాత్రో భూత్సైం
హికేయ ఇతి పౌరాణికీ కథా త్రానుసంధేయా - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం అలంకారం

త్యూక్తం ౨౭ అ॥ అథ మహతాం మహత్త్వమాహ వహతీతి॥ శేషః-ఫణాః సహస్రం సం-
ఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకానీవ తేషు స్థితాం భువనశ్రేణిం పాతాళాది చతుర్దశవిష్టపపఙ్క్తిం
వహతి ధారయతి॥ ని॥ స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయోరిత్యమరః- స చ శేషః కమఠపతి
ఆదికూర్మేణ॥ ❁ ॥ పతిస్స్వామపవేఘు సంజ్ఞాయామాజౌ నాస్త్రియామిత్యాజ
భావః- పృష్ఠస్య మధ్యం మధ్యపృష్ఠం గిజఘుర్యరోపరిప్రదేశ ఇత్యర్థః॥ ❁ ॥ పారేమ
ధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః- తస్మిన్నిగా-గాదేద తత్వం చ మధ్యశబ్దస్య- స తు నిరంత
రం ధార్యతే- తమపి కమఠపతిమపి పయోధిః ఉప్రశయ్యాగసః అనాదరాత్ అనా
యాసాత్ క్రోడాధీనః ఆదివరాహోత్తమం కురుతే ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమం
డల్యాదివరాహావతారేణ విష్ణునా నిజదంష్ట్రయా సముద్ధృతత్వాదితి భావః - అతో బ
తాం నూనశౌర్యశాలినాం మహానుభావానాం సంబంధివ్యక్తిచరిత్రవిభూతయో మహా
సంపదోఽప్యనో నిమర్యాదా అవాఙ్మనసగోచరా ఇతియావత్ - అహహేత్యా
శ్చర్యే॥ ని॥ అహహేత్యద్భుతే ఖేద ఇత్యమరః- అత్ర పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరగు

ణ్యపోషాదవశేషాకృతిః॥ ౨౭॥ శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణా
ఫలకస్థితాం కమఠపతినా మధ్యే పృష్ఠం సదా స చ ధార్యతే। తమపి
కురుతే క్రోడాధీనం పయోధిరనాదరాదహహ మహతాం నిస్సీ
మానశ్చరిత్రవిభూతయః॥ ౨౮॥ శ్లో॥ వరం ప్రాణోచ్ఛేదస్సమ
దమఘవన్ముక్తకులిశప్రహారైరుద్గచ్ఛద్బహుళదహనోద్గారగురు

త్కర్షావహత్వాన్మాలాదీపకాఖ్యోలఙ్కారః- తదుక్తం విద్యానాథేన- యదాతు
ర్వపూర్వస్య సంభవేదుత్తరోత్తరం- ప్రత్యుత్కర్షావహత్వం తన్మాలాదీపకముచ
ఇతి- హరిణీవృత్తం లక్షణం తూక్తం॥ ౨౮॥ అ॥ మానశౌర్యశా[illegible]లినో క్తవిధమహత్త్వ
శుశద్విహీనస్యేతి హైనాకం దృష్టాంతీకృత్యాహ॥ వరమితి॥ తుషారాద్రేస్సూనోర్హిమా
త్పుత్రస్య మైనాకస్య ఉద్గచ్ఛన్ జృంభమాణో బహుళో భూయిష్ఠశ్చ యో దహన
లా సంఘర్షణజనితవహ్నిః తస్యోద్గారైర్నిస్సరణైః గురుభిర్దుస్సహైః సమదేన
దర్పేణ మఘవతా దేవేంద్రేణ ముక్తస్య త్యక్తస్య కులిశస్య వజ్రాయుధస్య
ప్రహారైర్విదారణైః ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్యర్థః వరం మనాక్ప్రియం॥ ని॥ దైవాద
తే వరః శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః- కుతః అహహేతి ఖేదాశ్చర్యద్యోత
కా సంకరణశబ్దః పితరి హిమవతి- క్లేశేన వజ్రప్రహారజనితదుఃఖేన వివశే విహ్వలే
-అసావద్యాప్యుపలభ్యమానః పయసాం పత్యుస్సముద్రస్య అత్యన్తసమానత్వేన
సంజ్ఞాభావాత్॥ ❁ ॥ ఖ్యాత్యాత్స్వరస్యేతికృత్తయణాదేశః తరస్య జసో కారస్య ఉ కా

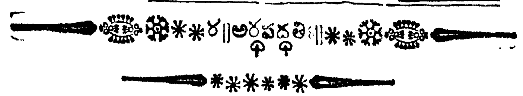
...పయసిసలిలేసంపాతః ప్రవేశః నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్యావస్థానమి
...ః-ఉచితోన్యాయోనచనభవతిహీఅస్మైస్యేవేతిశేషః-యతోమానశౌర్యసంప
...న్నః పుంసః స్వప్రాణమాత్రపరిత్రాణతత్పరతయాక్వచిన్నిలీయావస్థానమేవా
...యిశత్రుకరంకిముతపితరిక్లేశవివశేఅతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపిమానశౌర్యేపి
...స్థాపనీయేఅన్యథామహానపవాదస్స్యాదితిభావః-అత్రోద్గారశబ్దస్యగౌణత్వా
...గ్రామ్యదోషః ప్రత్యుతసౌందర్యాతిశయమేవాపాదయతితదుక్తందండ్యాచా
...ర్యైః-నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం-అతిసుందరమన్యత్ర
...గ్రామ్యకక్ష్యాంవ్యగాహతఇతి-కులాచలభూమండలోపద్రవకారిణాంపర్వతానాం
...పక్షచ్ఛేదోద్యతేశక్రేభయవిహ్వలోమైనాకః సముద్రమధ్యేనిమజ్జ్యతిష్ఠ
...తాపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా॥శిఖరిణీవృత్తం॥౨౯॥అ॥ అథమానినాంపరని
...కారాసహనంసదృష్టాంతమాహ॥యదితి॥యస్మాత్కారణాదచేతనః చేతనరహితః ని
...ర్జీవోసీతియావత్ పాషాణత్వాదితిభావః-ఇనకాంతస్సూర్యకాంతమణిస్సవితుస్సూ

రుభిః। తుషారాద్రేస్సూనోరహహపితరిక్లేశవివశేనచాసౌసం
పాతః పయసిపయసాంపత్యురుచితః॥ ౨౯॥ శ్లో॥ యదచేతనోపి
పాదైస్స్పృష్టః ప్రజ్వలతిసవితురినకాంతః। తత్తేజస్వీ పురుషః ప
రకృతనికృతింకథంసహతే॥౩౦॥ వ॥ సింహశ్శిశురపినిపతతిమదమ
లినకపోలభిత్తిషుగజేషు। ప్రకృతిరియంసత్త్వవతాంనఖలువయ

...పాదైః రశ్మిభిః కిరణైః స్పృష్టః సంవలితస్తాడితశ్చేతిధ్వన్యతే-ప్రజ్వలతిజా
...జ్వల్యమానోభవతికోపాద్రిక్తశ్చేతిగమ్యతే-తత్తస్మాత్కారణాత్ తేజస్వీతేజశ్శాలీమా
...నశౌర్యసంపన్నః పురుషః సచేతనఇతిశేషః వైరిభిః కృతనికృతింవిహీంకాపకా
...రంకథంసహతేక్షమతేనకథంచిదిత్యర్థః మైనాకస్త్వనైవమితిభావః॥ ని॥ పాదార
...ః కిరణేష్విత్యమరః ఆర్యావృత్తభేదః॥౩౦॥అ॥ విక్రాంతత్వేవయోపిన
...కారణమితివిశినష్టి॥సింహఇతి॥శిశుర్బాలోపివిక్రాంతత్వయోగ్యతారహితోపి
...పీత్యర్థః సింహః మదమలినాః దానపయసా మలినాః కపోలాః భిత్తయ ఇవయేషాం తేషు
...గజేషుమత్తమాతంగేషు నిపతతికుంభస్థలవిదారణార్థమితిభావః ఇయంబాల్యేపివి
...క్రాంతతాసత్త్వవతాంబలాఢ్యానాంప్రకృతిః స్వభావః కుతః వయోబాల్యాదితే
...జః ప్రతాపశాలినామితితేజస్తస్యతారతమ్యభేదేవాధ్యవసాయోనాస్త్యేవతేజస్విత్వప్రకా

కనాధనాదికః హేతుః కారణం న భవతి ఖలు తేజసాం హి న వయస్సమీక్ష్యత ఇతి న్యాయ
ఇతి భావః ॥ వి ॥ వయః పక్షిణి బాల్యాదావిత్యమరః అయమప్యర్థాన్యత్ర భేదః ॥ ***

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే మానశౌర్యపద్ధతివర్ణనం నామ తృతీయదశకం

౩౧ ॥ అ ॥ మానశౌర్యపూర్వ్యర్థమూలత్వాదేతన్నిరూపణానంతరం అర్థపద్ధతిం నిరూపయతి తత్ర ప్రథమమర్థైకతత్పరాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ ॥ జాతిరితి ॥ జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః రసాతలం నామాధోలోకం యాతు గచ్ఛతు ప్రవిశత్విత్యర్థః · గుణగణః ధైర్యౌదార్యగాంభీర్యాదిగుణసమూహః తత్రాపి రసాతలాత్

స్తేజసాం హేతుః ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రా
ప్యధో గచ్ఛతాం శీలం శైలతటాత్పతత్వభిజనస్సందహ్యతాం వ
హ్నినా । శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాశు నిపతత్వర్థోऽస్తు నః కేవలం యే

యాప్యధః పాతాళలోకం గచ్ఛతాం ప్రాప్నోయాత్ · శీలం సత్స్వభావః శైలతటాత్ తటపతనం భవత్విత్యర్థః · అభిజనో వంశః ॥ వి ॥ అభిజనాన్వయౌ వంశ ఇత్యమరః వహ్నినా సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం వైరిణి సంక్షోభకారిణి చ శత్రౌ శౌర్యే శూరత్వమగ్నినా ఇత్యర్థః · ఆశు శీఘ్రం వజ్రమశ[illegible]పతతు అశనినిపాతేన సవిధ్వస్తం భవత్విత్యర్థః · ఏవం పూర్వోక్తజాత్యాదిషు లోకే తాభిమానశౌర్యాదినా ష్వస్మాకం న కించిదపిచ్ఛిన్నమితి భావః · తథాపి తం యుష్మదభిలషితమిత్యత్ర ఆహుః నోఽస్మాకం అర్థః కేవలం విత్తమేవాస్తు సంభవతు యమేవాస్మాకం పరమార్థ ఇతి భావః మాత్స్యోపాధిజహత్వేన ప్రసిద్ధానాముక్తగుణానాం విధ్వంసమంగీకృత్య ఏకేన విత్తేనైవ కరిష్యతీతి నాశంకనీయం యతస్తద్వినా తేషామవ్యక్తం తాకించిత్కరత్వమేవేత్యాహుః · ఏకేన కేవలేన ॥ వి ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః · యేన అర్థేన వినా ॥ శౌర్యధైర్యసౌశాద్యాదినా వికల్పాస్తృణప్రాయాః · ఇమే పూర్వోక్తాః సమస్తా అపి గుణాః జాతికులశీలాభిమానాదయస్తృణలవప్రాయాః తృణకణకల్పాస్తద్వన్నిస్సారా ఇత్యర్థః తో గుణమహత్తయా అప్యేతన్మూలకత్వాదయమేవ సంపాదనీయ ఇతి భావః ॥ ❀ ॥ ధనాజనాయ కుత్ర ప్రథమమాలయమిదం జగత్ । అంతరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృ

చరితత్వమితివాక్యమేవసిద్ధాంతీకుర్మః॥ ❁॥ అథార్థానామర్జనేదుఃఖమర్జితానాంచరక్షణే - ఆజ్ఞాతానాంచవ్యయేదుఃఖంధిగర్థాందుఃఖభాజనమితిమనుస్మరణంచ॥ తద్విషయంమన్యామహ ఇతితాత్పర్యం శార్దూలవిక్రీడితం-లక్షణంతూక్తం॥ ౩౧॥ అ॥ ననుతథాపిగుణాభావేపికేవలవిత్తస్యాకించిత్కరత్వమేవేత్యాశంక్యతస్యైవాశేషగుణావహత్వంతావదాహ॥ యస్యేతి॥ యస్యనరస్యవిత్తమస్తిసంభవతిసఏవకులేజాతఃకులీనఃమహాకులప్రసూతః॥ ❋॥ కులాత్ఖ ఇతిఖప్రత్యయఃసఏవపండితోవిద్వాన్ సఏవశ్రుతవాన్ శాస్త్రజ్ఞఃయద్వా శ్రుతంశ్రవణంనపుంసకేభావేక్తః తదస్యాస్తీతిశ్రుతవాన్ ధర్మశాస్త్రాద్యాకర్ణనచతురోపీత్యర్థః-సఏవగుణజ్ఞోగుణగ్రాహీ అత్రఆతోనుపసర్గేకఇత్యాదివ్యాఖ్యాతంప్రాక్ సఏవవక్తావాగ్మీ సఏవదర్శనీయస్సుందరశ్చఉక్తగుణరాహిత్యేపీతిభావఃనన్వేవంచేత్పురుషస్యవిత్తేనఈదృగ్గుణసాకల్యసంపన్నత్వంకుతఇత్యాశంక్యాహ-సర్వేగుణాఃపూర్వోక్తకులీనత్వాదయఃకాంచనంవిత్తమాశ్రయంతీత్యతోస్యైవసకలగుణసంపత్తిసంభ

నైకేనవినాగుణాస్తృణలవప్రాయాస్సమస్తాఇమే॥ ౩౨॥ శ్లో॥
యస్యాస్తివిత్తంసనరఃకులీనస్సపండితస్సశ్రుతవాన్గుణజ్ఞః। స
ఏవవక్తాసచదర్శనీయస్సర్వేగుణాఃకాంచనమాశ్రయంతి॥ ౩౩॥
శ్లో॥ దౌర్మంత్ర్యాన్నృపతిర్వినశ్యతియతిస్సంగాత్సుతోలాల

నాదిమస్తైః ప్రత్యేకప్రయోజనాద్వైయర్థ్యాభావః అత్రవిత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వా- సంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః -వృత్తముపజాతిః॥ ౩౩॥ ❁॥ అథద్వాభ్యామర్థస్యవినాశప్రకారమాహ॥ దౌర్మంత్ర్యాదితి॥ నృపతిఃరాజాదుష్టసులక్షణప్రయుక్తోమంత్రఃషాడ్గుణ్యచింతనంయస్యతస్యదుర్మంత్రస్యభావోదౌర్మంత్ర్యంతస్మాద్ధేతోర్నశ్యతివినష్టోభవతిమంత్రివైకల్యేపరేషామనాశసంభవాత్ రాజ్యాద్యపహరణాదితిభావఃదుష్టామంత్రిణఃప్రధానానియస్యతస్యభావస్తస్మాన్నశ్యతి- అదండ్యదండనాద్యుపదేశనలక్ష్మ్యాదిరహితోభవతీత్యర్థః॥ ❁॥ నశ్యంతిక్షణావర్జయతేనృపాణాంలక్ష్మీర్మహాధర్మాయశస్సమూహాః- దుర్మంత్రిణానాశయతేతథైవలక్ష్మీర్మహాధర్మాయశస్సమూహాఇతివచనాదితిభావః- యతిర్యోగీసంగాత్స్త్రీసమాగమాన్నశ్యతిసంగస్యకామక్రోధాదిహేతుత్వాత్తదుత్పత్తౌభ్రష్టయోగోభవతీత్యర్థః॥ ❁॥ సంగాత్సంజాయతేకామఃకామాత్క్రోధోభిజాయతే॥ క్రోధాద్భవతిసంమోహస్సమ్మోహాత్స్మృతిభ్రమఇతిగీతావచనాదితిభావః- సుతోలాలనాన్నశ్యతిగుణహీనోభవతీత్యర్థః॥

❁|| లాలనాద్బహవో దోషాస్తాడనాద్బహవో గుణాః । తస్మాత్పుత్రంచ శిష్యంచ తా
డయేన్నతులాలయేదితి న్యాయాదితి భావః-విప్రో బ్రాహ్మణో నధ్యయనాత్ వేదశా
ధ్యయనాభావాత్ నశ్యతి నీచో భవతి|| ❁|| వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో విప్రస్సర్వత్ర పూ
జ్యతే- అనధీతశ్రుతిర్విప్రస్స భామద్యే నశోభత ఇతి-కులం వంశః కుతనయాత్కు
పుత్రాన్నశ్యతి ||❁|| కోటరాంతర్భవో వహ్నిస్తరుమేకం దహత్యతి-కుపుత్ర
కులేజాతః స్వకులం నాశయేత్పరమితి న్యాయాత్-శీలం సత్స్వభావః ఖలోపాసన
జనసమాగమాన్నశ్యతి తేషామత్యంతానర్థమూలకత్వాదితి భావః ||❁|| ఛాద
త్వాత్మభావం చరంతి శఠబుద్ధయః । ప్రహరంతి చరం ధ్రుమసోనర్థాస్సుమహాన
దితి వాక్యాత్- హ్రీః జుగుప్సితకర్మాచరణాన్నివృత్తిః - మద్యాత్ మద్యపా
న్నశ్యతి || ❁ || అయుక్తం బహుభాషంతే యత్ర కుత్రాపి శేరతే। నగ్నా విక్షిప్య
గాత్రాణి తేజాల్మా ఇవ మద్యపా ఇత్యుక్తత్వాత్-కృషిస్సస్య మనవేక్షణాన్నశ్య
తి మిపరామర్శాన్నశ్యతి ||❁|| కృషించ పత్నీమనవేక్ష్యయః పుమాన్ స్వానిశా

నాద్విప్రో నధ్యయనాత్కులం కుతనయాచ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ ।
హ్రీర్మద్యాదనవేక్షణాదపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయాన్మై
త్రీ చాప్రణయాత్సమృద్ధిరనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్॥ ౩౪

ణీ సమాచరేచ్ఛ । తేత్వేవమేవంచ సమాకులేద్వైతథేతి బాధానిశ్చయంచ యాతఇతి
రిణాత్-స్నేహః పుత్రదారాదిషూత్పన్నమోహః ప్రవాసాశ్రయాద్దేశాంతర
చారసమాశ్రయణాన్నశ్యతి ||❁|| సుతాంగనాబంధుమనోవరేమునృపేమభృత్యే
చ జాతమోహః- ప్రవాసమాత్రేణ హీనశ్యతేఖిలం చిరం ప్రవాసినాహార్యకేషపి
వచనాత్ మైత్రీ మిత్రభావః అప్రణయాదనురాగాన్నశ్యతి || ❁|| మృద్ఘట ఇవ
సుఖభేద్యో దుస్సంధానశ్చ దుర్జనో భవతి-సుజనస్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యస్సుఖస
ంధేయ ఇతి వచనాత్ సమృద్ధిః సంపత్తి అనయాన్నీతిరాహిత్యాన్నశ్యతి || ❁||రక్షాయా
స్వపతితుష్టివత్యధికరం శిష్టాగుణైర్లభ్యతేపి ద్వేష్టిస్వజనం త్యాజ్యవనతిం మృత్యా
మాగతాస్థితా-భూతిం సేచ్ఛతి రాజనాత్పతిభయం దుర్వృత్తమానాగచ్ఛతి ప్రా
గ్రం విదయాం కుశం న సహతే భూపాలమున్తత్తద్విపః- ధనం తు త్యాగాదర్థిసాత్కరణా
ద్యూతాదితి వా తే-ద్యూతాదత్రక్రీడాయాం ప్రమాదాదనవధానతాయా హానశ్యతి
శ్రుతిరపి సనాచైప్రవచనాభ్యాం నప్రమదితవ్యమితి ప్రమాదాన్నాశస్తు స్పష్ట సభ
సిద్ధ ఏవ దానాన్నాశస్సుమనంతరశ్లోక ఏవవక్ష్యతే-శిష్టానాంగర్హణాన్నాశస్సద
చారవిపర్యయాత్|| ౩౪ ||అ|| అథవిత్తస్యోత్తమాధిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ ||దానః

దానం నత్వాత్ర త్యాగః - భోగః స్వచ్ఛందవాదిద్వారానుభవః నాశః - నదత్వా
భుం-షై చోరాదినా విలయః కృతదుక్తం|| *|| చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నినృప
తస్కరాః- తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యంతి సోదరాః ఇతి - ఏవముత్తమమధ్య
మాధమభేదేన విత్తస్య గతయో గమనోపాయా భవంతి- తత్ర యః పుమాన్ న దదాతి అ
ర్థిభ్యః న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః - అథ వా న భుంక్తే నానుభవతి- తస్య దానభోగా
దివిత్తవ్యయమకుర్వతః పురుషస్య సంబంధినో విత్తస్య ఇతి శేషః - తృతీయా గతిర్నాశా
ఖ్యా భవతి సాత్వత్యంతకష్టేత్యర్థః - అయమత్ర నిష్కృష్టోర్థః విత్తస్య దానేన
ఉత్తమా ఆత్మభోగేన మధ్యమా చోరాదినాశగతిరధమేతి అతో దానశాండేనైవ భవి
తవ్యం ధనాఢ్యేనేతి భావః ఆర్యాభేదః | ౩౪ || ఆ || అథ దానశీలస్య విత్తవ్యయజనితత
మపి శోభావహమేవేత్యాహ || మణిశ్శాణ ఇతి || శాణః శస్త్రాణాం తేజనసాధనోపల విశే
షః తేనోల్లీఢః సంఘృష్టో మణిశ్చ హేతిదలితః శస్త్రైః క్షతః - సమరవిజయీ రణశూరశ్చ
|| దిదృష్ట్యాదినా ఇ: ౧||స|| హేతిశ్శస్త్రేషు (స్త్రీ) రూరితి శేషః- మదేన దానవ

శ్లో|| దానం భోగో నాశ స్తిస్రో గతయో భవంతి విత్తస్య | యో న
దదాతి న భుంక్తే తస్య తృతీయా గతిర్భవతి || ౩౫|| శ్లో|| మణిశ్శా
ణోల్లీఢస్సమరవిజయీ హేతిదలితో మదక్షీణో నాగశ్శరది సరి
తాశ్యానపులినా | కళాశేషశ్చంద్రస్సురతమృదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభంతే గళితవిభవాశ్చార్థిషు నరాః||౩౬|| శ్లో|| పరిక్షీ

పీడాన క్షీణః కృశో నాగశ్చ || ౧|| (గ) హ (భ్రా) హ గజా నాగా ఇతి వై జయంతీ- శర
దృతౌ- ఆశ్యానాని ఈషచ్ఛుష్కాణి పులినాని సైకతాని యస్యాస్సా సరిత్ నదీవ
సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వ ఇతి నిష్ఠానత్వం- కళాశేషః షోడశాంశమా
త్రావశిష్టశ్చంద్రశ్చ || కళాతు షోడశో భాగ ఇత్యమరః - ప్రథమం పిబతే వహ్ని
ర్యాదీతిహాసక్రమణేతరకళానామమగ్న్యాదిదేవైర్గీర్ణత్వాదితి భావః- సురతేన
రణేన మృదితా ఖిన్నీకృతా బాలవనితా ముగ్ధాంగనా చ జార ఏవ నిత్తేతి పాఠే వేశ్యా
వ్యతేత థా అర్థిషు విషయే గళితవిభవాః పగతార్థసంపదః విశ్వే షమర్థిసా
త్కృతధనా ఇత్యర్థః ||

రైవిభవాః పీత్యమరః- నరా దాతృజనాశ్చ తనిమ్నా తనుత్వేనైవ || * || శ్లో
దిత్వాదిమనచ్ శోభంతే- ఏవంభూతతనుత్వేనైవ తేషాం శోభాహేతుత్వాదితి భా
వః- అత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాంచ సామ ప్రస్తుతవిధానాత్ తుల్యధర్మౌపమ్యస్యగ
మానత్వాదీపకాలంకారః ||*|| ప్రస్తుతానామితరేషాం సామ్యే సైవ తుల్యధర్మా

తః. ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౩౬ ॥

అ॥ అథ ధనసాధనాభావతత్సద్భావసమయావస్థామాహ॥ పరిక్షీణ ఇతి॥ కశ్చి[illegible] పురుషః పరిక్షీణః దైవాద్దరిద్రస్సన్ యవానాం శితశూకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృహయతి ప్రసృతిమాత్రయవాన్ గురుతయా కాంక్షత ఇత్యర్థః॥ * ॥ స్పృహేరీప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥ ని॥ శితశూకయవౌ సమావిత్యమరః. స పరిక్షీణః పుమాన్ పశ్చాదనంతరం కాలాంతర ఇత్యర్థః. సంపూర్ణః దైవవశాద్ధనసంపన్నస్సన్ ధరిత్రీం భువం తృణసమాం తృణకల్పాం తద్వల్లఘ్వీమిత్యర్థః. కలయతి మనుతే. ధనమదేన తథాలోకయతీత్యర్థః. కవీనాం కలిః కామధేనుః అతశ్చాత ఏవ హేతోరర్థేషు యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే గురులఘుతయా మహత్త్వాల్పత్వభావేన అనేకాంతా అనియతా సర్వథా గురుణి గురుత్వమేవ లఘుని లఘుత్వమేవేతి నియమాభావవతీత్యర్థః. ధనినాం సంబంధిన్యవస్థా వ్యాపారః వస్తూని యవధరిత్ర్యాదీన్యల్ప మహత్తరవస్తూని ప్రథయతి చ ధనాభావదశాయాం నీచమపి వస్తు గురూకరోతీత్యర్థః తథా సంకోచయతి చ త

ణః కశ్చిత్స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే స పశ్చాత్సంపూర్ణః
కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ । అతశ్చానేకాంతా గురులఘుత
యార్థేషు ధనినామవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ ॥
౩౭ ॥ శ్లో॥ రాజన్దుధుక్షసి యది క్షితిధేనుమేనాం తేనాద్య వత్స

త్వభావదశాయాం మహదపి వస్తు నీరాకరోతీత్యర్థః. నిర్ధనధనికయోరిత్థంభూతావస్థా ప్రత్యక్షసిద్ధా అతో వివేకినా నైవం విపర్యస్తబుద్ధినా భవితవ్యమితి భావః. శిఖరిణీవృత్తం లక్షణం తూక్తం॥ ౩౭ ॥ అ॥ అథ రాజానం సంబోధయన్ తస్యార్థసాధనోపాయమతిదిశతి॥ రాజన్నితి॥ హే రాజన్ త్వమితి శేషః అన్యథా శేషే ప్రథమపురుషః స్యాత్ ఏనాం [illegible] స్వహస్తగతామిత్యర్థః అత్రాన్వాదేశాభావాదేనాదేశశ్చింత్యః. క్షితిర్ధేనురివేత్యుపమితసమాసః నతు క్షితిరేవ ధేనురితి రూపకం. వత్సమివేతి స్పష్టోపమాలింగాత్ కాంక్షితం ధనం దుధుక్షసి యది దోగ్ధుమిచ్ఛసి చేత్ అర్థమితి శేషః దుహేస్సన్నంతాత్ సిచ్ దుహ్యాదేర్ద్వికర్మకత్వనియమాత్ తర్హి తేన దుధుక్షాహేతునా అద్యైతానేమువలభ్యమానం లోకం జనం వత్సం తర్ణకమివ॥ ని॥ వత్సో నా కుటజే వక్షసి తర్ణకే తనయాదికే ఇతి వైజయంతీ. పుషాణ పోషయ॥ ని॥ లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః. వత్సనాశే క్షీరస్యేవ లోకనాశే ధనస్యాసంభవాదితి భావః. పోషణఫలమాహ తస్మిన్ లోకే చానిశం సర్వదా సమ్యగసంబాధం పరిపుష్యమాణే పరిపాల్యమానే సతి భూమిః క్షితిః కల్పలతేవ కల్పవృక్షశాఖేవ॥ ని॥ సమౌ శాఖాలతే ఇత్యమరః. యద్వా కల్ప యత్యభీప్సితా

దితిక్షిత్యాపాతిపాలనాచ క్షితిధేనుంవదిత్యాదినాధేనుంపత్యాహః - పేరకల్పలతేవతా
నానాఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం ఫలతినిష్పాదయతిఫలనిష్పత్తావితిధాతో
ర్లట్ - యతోలోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణనలేశతోప్యంతరిష్యతితస్మాత్ తథాచర
ప్యఫలఫలనోద్యోగ్యత్వాత్తస్యాదరేణలాభార్థంతత్పరిపోషణమావశ్యకమితిభావః [illegible]
త్రపూర్వవాక్యస్థపదయోనిర్యాప్యథోత్తరవాక్యస్థపదమేత్య నదీనాంగంగాంగీకారేణ
సంకరః - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౮॥ అ॥ యతోరాజానంసంబోధితవానసితస్మా
త్రికేన్నృపత్యాశంకాయాంతస్యాబహువిధత్వమిత్యాహ॥ సత్యేతి॥ సత్యాయథార్థభా
షిణీఅనృతాఅసత్యవాదినీచయథాపరుషాకఠోరభాషిణీచ ప్రియభాషిణీమధురాలా
పినీచతథాహింస్రాహింసకా॥ ని॥ శరారుర్ఘాతుకోహింస్ర ఇత్యమరః॥ తథా॥ దయా
ళుఇత్యాదినారత్యేయాదయాళురపికారుణికశ్చ॥ ని॥ స్యాద్దయాళుఃకారుణిక ఇత్యమ
రః॥ తథా॥ స్పృహాస్పృహేత్యాదినాఅపచ్ఛిత్యాః - తథా అర్థపరాధనలుబ్ధావదా
న్యాదానశౌండాచతుర్విధ్యేషణయ ఇతిసర్వత్రాన్యథాన్యాహార్యం॥ ని॥ మ్యర్థపాఠః

మివలోకమముంపుషాణ । తస్మింశ్చసమ్యగనిశంపరిపుష్యమాణే
నానాఫలంఫలతికల్పలతేవభూమిః ॥ ౩౮॥ సత్యానృతాచపరుషా
ప్రియవాదినీచహింస్రాదయాళురపిచార్థపరావదాన్యా। నిత్య
వ్యయాప్రచురనిత్యధనాగమాచవారాంగనేవనృపనీతిరనేకరూపా
పా॥ ౩౯॥ ప॥ ఆజ్ఞాకీర్తిఃపాలనంబ్రాహ్మణానాందానంభోగో

స్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రద ఇత్యమరః - తథానిత్యం ప్రతిదినంవ్యయాధనత్యా
గోయస్యాస్సాతథోక్తాప్రచురతరనిత్య ధనాగమా ప్రచురం ప్రభూతంయథాతథా
నిత్యంధనస్య ఆగమఃప్రాప్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తాచ- అతోవారాంగనావేశ్యేవ॥ ని॥
వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః నృపనీతిఃరాజవృత్తిః - అనేకరూపాబహుప్రకారాన
శ్వరాంతికీర్త్యర్థంతావారాంగనాయాఅపివిశేషణానిసత్యానృతేత్యాదిష
త్రవణాత్రేణరూపవిరోధఃస్ఫురతిశ్లేష్యసాధారణ్యేనాథాసీతరధారలంకారత్వ
స్వారాంగనేవేత్యుపమయాంగాంగీభావేనసంకీర్యతే॥ ౩౯॥ అ॥ సా॥ పునాశ్యవిత
రాత్రయాణీమానవనిర్గుణ ఇతిరాజానమేతసంబోధయతి॥ ఆజ్ఞేతి॥ ఆజ్ఞామర్యాదా
శరీరాణాంసాత్మకశాసనం - కీర్తిర్ద్రానపాత్రోత్పత్తాసత్వమూర్త్యా బ్రాహ్మణానాంతా
వంనిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసంతర్పణందానంశుశ్రూషత్యాగశ్చాగత్యశ్చంధనా
[illegible] మిత్రసంరక్షణంమిత్రాణాంసుహృదాంచేత్యేతేషడ్గుణాఅవ్యా

క్షాంనప్రశ్నశాఖ త్రశిరోంతర్గతః పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబు
హే పార్థివ రాజన్ తస్యైశ్వరస్య సర్వ భూమి ప్రథివీఖ్యామణితస్యాప్యధిష్ఠయః తేషాం
సౌత్రయేణ సమూత్రయేణ కోథనాః గోలాబాః వకోపిత్వా - తస్మాదుక్తగుణసంపు
టిత ధాన్యాజ్ఞాస్వమాత్ర ఘనేయః సతుకుటుంభ భరితః బాలః శాలినీస్వత్తం-శాలినస్యంత్రాణా
గొగోష్ఠిలోకైర్గిరితం క్షణాత్ ॥ ౪౧॥ అ॥ అథాపి కార్పణ్యంమాకురులాభాలాభ గ
తై కాయుత్తమూలకత్వమిత్యాహ ॥ యదితి ॥ ధాత్రా బ్రహ్మణా స్తోకమల్పం మహ
త్వాళిలనాయ్యధనంనిజఫాలంనిజః టలలటే ఘటపట్టంతత్రలిఖితం లేఖనేననిర్దిష్టం
బ్రహ్మలిఖితంధనంమరుస్థలే ఊషరదేశే పికము ఆప్నోతి బాలః- నితరామధిక
వప్రాప్నోతిలభతేఅన్యానమితిశేషః ॥౯॥ సమానౌమరుధన్వానౌ ఇత్యమరః- మేః
కనకాచలేఽపితో బ్రహ్మలిఖితాదధికంనప్రాప్నోతి తత్తస్మాత్కారణాద్ధీరస్థిర
త్తో భవవిత్తవత్సు ధనాఢ్యేషు విషయే కృపణాం వృత్తిం వ్యాకరణాం వృథా వ్యర్థం మా
కృథాః మా కార్షీః త్వేన కార్పణ్య జనితనిందామాత్రం త్రయత్యేవ నత్వధికధ

మిత్రసంరక్షణంచ । ఘోషా మే తెషథ్రణాన ప్రవృత్తాః కోర్థస్తే
షాంవాంథిజనోపాత్రయేణ॥౪౦॥ శ్లో॥ యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్ట
లిఖితంస్తోకంమహద్వాధనంతత్ప్రాప్నోతిమరుస్థలేపినితరాంమే
రౌచనాతోధికమ్ । తద్ధీరోభవవిత్తవత్సుకృపణాంవృత్తింవృథా
మాకృథాః కూపేపశ్యపయోనిధావపిఘటోగృహ్ణాతితుల్యంజలమ్॥
౪౧॥ శ్లో॥ అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితిచస్పృ

ప్రాప్తిరితి భావః॥ ॥కృజ్ఞాలుగిరా సతనాదిత్వేపనింబోనిత్యలోవవిఘాసాన్నసిచ
నయాజ్యోగ ఇతస్సప్రతిషేధః- తత్రదృష్టాంతమాహ ॥ కూపేప్వ జలాధారేగర్తేపి
రూనిధౌసముద్రే జలాధారేపిఘటః కలశస్తుల్యమాత్రపరిమితంజలం గృహ్ణాతిస్వీకురు
తేపశ్యతిత్వం అస-బోధనార్థం కూపేప్వపయోనిధావధికమతవితద్దృష్టాంతేనస
మాహితదితైనభవితవ్యంనతుకాపణ్యవర్యాకులేనేతితాత్పర్యం॥ ******

——ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానె - అర్థపద్ధతివర్ణనంనామచతుర్దశకః——

సవ్యాఖ్యానే- భర్తృహరి సుభాషితే దుర్జనపద్ధతిః

౪౧॥అ॥అథార్థాదిసంపన్నోపిదుర్జనోనామనాదేయఇపేత్యాశయేనార్థపద్ధతినిరూప
ణానంతరందుర్జనపద్ధతింనిరూపయతితత్రతెషాంమవగుణంగణయతి ॥ అకరుణత్వమితి

దకిఞ్చ ప్రహారజనితాచ్ఛాకరుణాత ప్రాహిత్యమకరుణత్వం-దయారాహిత్యం చ- అకా
రణవిగ్రహో నిష్కారణకలహశ్చ॥ వి॥ అస్త్రియాం సమరానీకరణాః కలహవిగ్రహౌ
వరకః-పరధనే పరద్రవ్యే- పరయోషితి పరదారేషు స్పృహా చ-ఇచ్ఛా చ-
-అన్యత్రాపి సంతి గాఢలాలసశ్చ-సుజనేషు సాధుజనేషు బాంధవేష్వసహిష్ణుతా అసహన
త్వం చేతీదం సర్వం॥ ✽॥ నను సకలమనుష్యేష్వేతాదృశానామనుసన్తేః కోశేషః-దు
ర్జనానాం దుర్జనానాం ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి-అతస్తేనోపాదేయా ఇతిభా
వః॥ వి॥ ప్రకృతిః పంచభూతేష్వథామేయమూలకారణే స్వభావ ఇతి విశ్వః॥ ద్రుతవి
లంబితవృత్తం॥ ✽॥ ద్రుతవిలంబితమాహ-నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥ ౪౨ ॥ అస్తాం
వత్ దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనమశేషగుణాకరసజ్జనసంపన్నో
దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏవేతి దృష్టాంతమాహ॥ దుర్జన ఇతి॥ దుర్జనో విద్యయా వేదవే
దాంగాద్యాత్మికయాలంకృతో భూషితస్సన్నపి-సకలవిద్యాపారీణస్సన్నపీత్యర్థః-
పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః కుత ఇత్యత ఆహ॥ సర్పః ఆశీవిషః మణినా ఫణస్థమాణిక్యేన

హాః। సుజనబంధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి దురాత్మ
నామ్ ॥ ౪౨ ॥ శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాలంకృతోపి
సన్। మణినా భూషితస్సర్పః కిమసౌ న భయంకరః ॥ ౪౩ ॥ శ్లో॥ జా
డ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతరుచౌ దంభశ్శుచౌ కైతవం శూరే ని
ర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని। తేజస్విన్యవలి

భూషితోలంకృతస్సన్నపి అసౌ సర్పో న భయంకరః కిం భయంకర ఏవేత్యర్థః-అతో
మణిభూషితసర్పవత్ విద్యావానపి దుర్జనో దూరతస్త్యాజ్య ఏవం దుర్జనసంగ
త్యజేదితి న్యాయాదిభావః॥ ✽॥ శ్లోకే షష్ఠం గురు జ్ఞేయమిత్యాదినా లక్షణాగమః - అత్ర బింబప్రతిబింబభావేన ధర్మధర్మిణోర్వాక్యద్వ
యపృథఙ్నిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః॥ ✽॥ బింబభావమాపన్నయోర్నిర్దిష్టధర్మధర్మి
ణోః॥ దృష్టాంతాలంకృతిర్జ్ఞేయా భిన్నవాక్యద్వయాశ్రయే ఇతి లక్షణాత్-వృత్తమనుష్టు
ప్ ॥ ౪౩ ॥ అ॥ అథాన్యస్య సర్వదూషకత్వమాహ॥ జాడ్యమితి॥ హ్రీమతి లజ్జావతి పుం
సి జాడ్యం మాంద్యం ॥ ✽॥ గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చేతి ష్యఞ్ ప్ర
త్యయః-గణ్యతే సంఖ్యాయతే-దుర్జనైరితి శేషః-వ్రతరుచౌ తపశ్చరణపరా
యణత్వం- [illegible] దంభో ధర్మధ్వజిత్వం
[illegible] శుచౌ స్వధర్మాదేవ బాహ్యాంతరశుద్ధియుతే కైతవం కపటం గణ్య
తే-శూరే [illegible] నిర్ఘృణతా దయారాహిత్యం గణ్యతే-మునౌ [illegible]

తత్వంయమునామదనశీలేవిదుషితాబుద్ధిస్తస్యాంగత్యాతేనతాదృశ్యైర్ద్రోహ్యాసమ్బంధాః
త్పరత్వం- ప్రియాలాపినిమధురవాదినిదైన్యంగత్యాతే-నమస్త్ర వతానందకరత్వం
శేదః ప్రాగల్భ్యం- ప్రభావిశేషవాతద్వ్యక్త్యవలిప్తతాగర్వప్ర వృత్త్యంగత్యాతేనతు
భావః॥ని॥ అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లేపనేదూషణేపిచేతివిశ్వః-వక్తవ్యేవ్యక్తేమతి క్షిప్ర
తిభాపరపర్యాయాస్యామత్యాంవిశేషః- తయాస్థిరేముఖముఖ్యాస్త్రీతిముఖరో తస్మిన్
విగ్రహమృగాఖేముఖశాబ్దముఖావిత్యమరః॥ ౘ॥ ముఖకుంజేత్యశ్చైతిరప్రత్యయ
తస్యభావస్తత్తా అసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః-గత్యాతేనతువాగ్మిత్వం - తప
తాచ్ఛరణాత్ గుణినాంగుణసంపన్నానాంకోనామగుణోభవేత్ యోగుణోదుర్జ
నైర్నాంకితోనదూషితఃదుర్జనాదూషితోగుణస్సుగుణినాంనకోప్యస్తీత్యర్థః-దు
దుర్జనానాంముతఇతిపాఠేయోగుణోదుర్జనానాంమతోజ్ఞస్స్యాత్ - కోనామ
దితిసంబంధః-దుర్జనాభిమతోగుణస్సుగుణినాంనకోప్యస్తీత్యర్థః-శార్దూలవి
క్రీడితంవృత్తంలక్షణంతూక్తం॥౪౪॥అ॥అథగుణావగుణప్రకాశితామాహలోభఇతి

ప్తతామౌఖరతావక్తవ్యశక్తిస్థిరతథాచ్ఛనామగుణోభవేత్సగుణి
నాంయోదుర్జనైర్నాంకితః॥౪౪॥ శ్లో॥లోభశ్చేదగుణేనకింపి
శునతాయద్యస్తికింపాతకైస్సత్యంచేత్తపసాచకింశుచిమనోయ
ద్యస్తితీర్థేనకిమ్। సౌజన్యంయదికింబలేనమహిమాయద్యస్తికిం
మండనైస్సద్విద్యాయదికింధనైరపయశోయద్యస్తికింమృత్యునా

లోభోధనాదివాంఛాస్తిచేదగుణేనదుర్గుణేనకింనకించిదపీత్యర్థః-తస్యైవాశేష
తనింవావహత్వాదితిభావః పిశునతాపరోక్షేపరదోషసూచతాస్తిచేత్పాతకై
బ్రహ్మహత్యాదిభిఃకింతస్యాపినిరయపాతనదక్షత్వాదితిభావః-సత్యంయథార్థ
భాషణంసముచితంత్వంవాస్తిచేత్తపసాచాంద్రాయణాదినాకింతస్యైవపరితోషక
త్వాదితిభావః-శుచిద్రోహాబంతాదిరాహిత్యేనశుద్ధంమనోస్తియది- తీర్థేనప్రయా
గాదినాకిం-తస్యైవపావనమూలత్వాదితిభావః॥ ౘ॥ యస్మాత్తత్తీర్థంభవ
తేపనిషిద్ధంయస్యసర్వవిత్సర్వగతోవ్య తోభవతీతిస్మరణమాత్రమూలం-సౌజన్య
సుజనభావోస్తియదిబలేనచతురంగబలేనకింతస్యైవాశేషకార్యనిర్వాహకత్వాదితిభావః
మహిమామాహాత్మ్యమస్తియదిమండనైఃకుండలహారాద్యలంకరణైఃకిం-తస్యైవాశో
భాకరహేతుభూతత్వాదితిభావః- అపయశఃఅపకీర్తిరస్తియదిమృత్యునామరణేనకిం
తద్వత్ప్రాయత్వాదితిభావః- ఏవంవిచార్యసద్గుణార్జనతత్పరేణభవితవ్యం
గుణేనఅన్యథాదౌర్జన్యమనాయాససాధ్యమితివాక్యశేషత్వేనోహ్యం॥౪౫

|| కవ్యచిదనుభవినాం జకపాత్రివేదనకుభినీయాహ || శశీతి || దివసే మ్లానధూసరో విష్టే
సద్భిః శశీచంద్రశ్చ గలితయౌవనా భ్రష్టయౌవనవయస్కా కామినీ కాంతా చ విగ
తవారిజం పుండరీకఖండహీనం సరః కాసారశ్చ- శోభనా ఆకృతిర్యస్య సుందరరూపస్య
పుంస్య- అనక్షరం శాస్త్రవిభ్రష్టం- ముఖంచ ధనపరాయణో ధనలుబ్ధః ప్రభుః రా
జా చ- సతతదుర్గతిః నిరంతర దారిద్ర్యవాన్ సజ్జనశ్చ నృపాంగణగతో రాజగృహం
ప్రవృత్తః ఖలో దుర్జనశ్చేతి సప్తవిఘాతకత్వాదితి భావః- ఇత్యేవం సప్తశల్యాని శూలాని
తథా దుస్సహదుఃఖజనకత్వాదితి భావః- ఇదమాపాతతోఽత్యంతకష్టనివేదనవచనమితి తాత్ప
ర్యం తత్ర ప్రకృతానాం ప్రకృతవస్తూనాం చ దుఃఖహేతుత్వసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్య
మానత్వాద్దీపకాలంకారః లక్షణం తూక్తం గళమిదం పృథ్వీవృత్తమ్ || రజ || అ|| అథ
దుష్టరాజలక్షణం సదృష్టాంతమాహ || నేతి || చండకోపానాం ఉగ్రభూభుజాం రాజ్ఞాం
కశ్చిదపి పురుషః- ఆత్మీయో నామ ఆత్మీయత్వేన ప్రసిద్ధో న భవతి కింతు సర్వోఽప్యనా
త్మీయ ఏవేత్యర్థః అనయా కథం చిద్ధితమాచరన్నపి అన్యత్వేవ అత్మీయ ఇత్యాశంక్య
రశ|| శ్లో ||శశీ దివసధూసరో గలితయౌవనా కామినీ సరో విగతవా
రిజం ముఖమనక్షరం స్వాకృతేః | ప్రభుర్ధనపరాయణస్సతతదు
ర్గతిస్సజ్జనో నృపాంగణగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే ||రజ||
శ్లో ||న కశ్చిచ్చండకోపానామాత్మీయో నామ భూభుజామ్| హోతా
రమపి జుహ్వానం స్పృష్టో దహతి పావకః||ర౭|| శ్లో ||మౌనాన్మూకః
ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూర

దృష్టాంతము ఖేన నిరాకుర్వన్నాహ- జుహ్వానమాజ్యపురోడాశాదిదానేనోపచరంతం
హుపితురు దారాదనయోరితి థాతోః కర్తరి శానచ్ - హోతారం యజమానం పావకో
గ్నిః స్పృష్టస్సన్ దహతి సంతాపయతీత్యర్థః అతో గ్నిదృష్టాంతేనేదృశా రాజానస
మాశ్రయణీయ ఇతి భావః||ర౭ || ....*
అ||కథం వ సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశంక్యత త్సేవయా దుష్కరత్వాదిత్యాహ మౌనాదితి||
మౌనాత్తూష్ణీంభావాన్మూకో నిర్వచో భవతి సేవక ఇతి శేషః ప్రవచనపటుః ప్రగల్భశ్చే
త్ వక్తేతి వాచకో బహుభాషీ జల్పతీతి జల్పకో సంబద్ధప్రలాపీ భవతి ఉభయత్రాపి ణ్యల్
తృచావితి కర్తరి ణ్వుల్ప్రత్యయః ణిత్వాద్వృద్ధిః జల్పక ఇతి పాఠే జల్పతీతి జల్పకః పదాద్వుచ్
స్యావర్తే కప్రత్యయః- అన్యథా||*|| జల్పకి తేషు త్యాదినా కన్ప్రత్యయే జల్పాక ఇతి స్యా
త్ -యథా హామరసింహః- స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాల ఇతి పార్శ్వే సమీపే చ వసన్ ధృష్ట
నిస్సిగ్గో బహుధా దూరతో వి ప్రకృష్టదేశే వసన్ అప్రగల్భః అశక్తో భవతి తస్మాత్సే

రితం వాదిష్వాపి విద్యమానేష్వప్యవద్యమానేషు క్రోధప్రతిబంధలక్షణదోషలక్షితత్వ ద్భీరుర్భయశీలో భవతి క్షీయః క్షమాశీలోపి న సహతే పరిభవాదికం న క్షమతే యది తర్హి ప్రాయశో బాహుళ్యేన అభిజాతస్సత్కులీనో భవతి అతః పరమ గహనోఽత్యంతదురవగాహః సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ యోగినామపి కాల త్రయాభిజ్ఞానామప్యతీంద్రియవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః కిముతాన్యేషామితి భావః అగమ్యో జ్ఞాతుమశక్యః సర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః యతః పరబ్రహ్మ విధ్యానాదీ నాం సాధారణ్యేన తత్త్వయమితి భావః సేవాదివ్యతిరిక్తధర్మస్య గగనారవింద ప్రా యత్వాత్తస్య బ్రహ్మణోపి దుర్విజ్ఞేయతయాత్యంతదుష్కరత్వమితి జ్ఞాత్వా శ్లోకం అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వేఽప్యగమ్యత్వోక్తేస్సంబంధేఽసంబంధరూపాతిశయోక్తిః మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూచేదితి లక్షణాత్ ॥౪౭॥అ॥ కించ బహునాస్య పురస్తాన్న కస్యచిత్ స్థాతుమపి శక్యత ఇత్యాహ ఉద్భాసితేతి॥ఉద్భాసితాః

తోఽప్యప్రగల్భః॥క్షాంత్యా భీరుర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజా
తస్సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః ॥ ౪౮॥శ్లో॥
ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంఖలస్య ప్రాగ్జాతవిస్తృతనిజాధమ
కర్మవృత్తేః। దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య నీచస్య గోచ
రగతైస్సుఖమాస్యతే కైః॥ ౪౯॥శ్లో॥ ఆరంభగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ

ప్రకాశితాః అఖిలాః ఖలాః యేన తస్య అధికారప్రదానేన పురస్కృతా శేషదుర్జ నస్యేత్యర్థః తస్య సుజనవిద్వేషిత్వాదితి భావః తథా విశృంఖలస్య విధినిషేధాతీత గాస్స్వచ్ఛందగతేరిత్యర్థః తథా ప్రాగ్జాతమతితరాం విస్తృతేష్వరణా విషయాకృ తేసి జాతస్వకీయాధమకర్మవృత్తిః ప్రాక్తనీ చకృత్యవ్యాపారో యేన తస్య ప్రాగే వ విస్తృతేతి పాఠే ప్రాక్ ప్రథమం ఆచరణసమయ ఏవేత్యర్థః ఏతేన లజ్జాహైన్యము క్తం తథా దైవాదదృష్టవశాదిదానీం ప్రాప్తో విభవః ఐశ్వర్యసంపత్తిర్యస్య గుణద్విష స్సుగుణనిందకస్యాస్య పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్ఞః గోచరగతైః విషయవాసిభిః కైర్జ నైస్సుఖముల్లేశేన ఆస్యతే స్థీయతే న కైరపీత్యర్థః - అత్రోపనీచాశ్రయణాకర్తవ్య ఇతి భావః - ఆసఉపవేశనే భావే లట్ - అత్రోద్భాసితేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యాసు ఖస్థిత్యభావపదార్థహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - వసం తతిలకావృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥౪౯॥ అ॥ అథ దుర్జనసుజనమైత్రీప్రకారమాహ ఆరంభేతి॥పూర్వార్ధాపరార్ధాభ్యాం పూర్వాపరాహ్ణచ్ఛాయేవ ఖలసజ్జనమైత్రీ భాత్యా

హ అనాతపఇవ॥ ని ॥ ఛాయా యాత్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్కజాయయోరితి వై జయంతీ- ఆరంభే ప్రారంభసమయే గుర్వీ గురుః పరిమాణ బహుళేత్యర్థః ॥ ప్ర॥ పోతో గుణవ చనాదితి వికల్పాత్ జీప్ క్రమేణ కాలక్రమేణ క్షయిణీ క్షయిష్ణుశ్చ- జిష్ణుక్ష్యాదినా ..సః- తథా పురా ప్రారంభేలఘ్వీ లఘుప్రస్వేత్యర్థః పూర్వవజ్జీష్- పశ్చాదనంత రం వృద్ధిమ త్పై ప్రా పోష్ణితిభావః అయమర్థః దుర్జనమైత్రీ పూర్వాహ్ణచ్ఛాయేవ ప్రారంభగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీ చ భవతి- సుజనమైత్రీ తావదపరాహ్ణచ్ఛాయేవ ప్రా ల్పా తతో వర్ధిష్ణుశ్చ భవతీతి అతో త్రయుద్యుక్తం తత్పరిత్యాజ్యం కుశలే సేతి భావః. అత్ర యథాసంఖ్యాసంకీర్ణోపమాలంకారః ఉపజాతివృత్తముక్తం॥౫౦॥అ॥ యదుక్తమకరుణత్వమకారణవిగ్రహ ఇతి తదేవ ప్రకటయన్నుపసంహరతి మృగేతి॥ సంతోషాదైవ లబ్ధేన మనస్తుష్టిః- తృణజలసంతోషే విహితా కల్పితా వృత్తిర్జీవనం యేషాం తే షాం సమునయో పజీవినామిత్యర్థః ॥ ని ॥ వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః- మృగాణాం హరిణాదీనాం మత్స్యానాం సజ్జనానాం సాధూనాం చ లుబ్ధకో వ్యాధః ధీవరో దాశః

> లఘ్వీ పురా వృద్ధిమతీ చ పశ్చాత్ । దినస్య పూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా
> ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్ ॥౫౦॥ శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం
> తృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనామ్ । లుబ్ధకధీవరపిశునా నిష్కారణ
> మేవ వైరిణో జగతి ॥ ౫౧॥ శ్లో॥ వాంఛా సజ్జనసంగతౌ పరగుణే

ప్రాతికఇత్యర్థః- పిశునస్సూచకశ్చ॥ ని॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః ... కైవర్తే దాశధీవరౌ ఇతి చామరః- ఏతే జగతి భువి నిష్కారణం నిర్హేతుకమేవ వైరిణో విద్వేషిణః భవంతీ ఇత్యర్థః తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా । నిష్కారణ వైరిణ ఇత్యాదియథాక్రమమన్వయాత్ క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః తదు క్తం విద్యానాథేన ॥*॥ ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమమ్। అను దేశో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతి- ఆర్యావృత్తం.............................

****ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సుజనపద్ధతివర్ణనం నామ పంచమదశకం -*****

సవ్యాఖ్యానే- భర్తృహరిసుభాషితే సుజనపద్ధతిః-

****

౫౧॥అ॥ అథేతద్ద్వైలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి- త్రాదావాదరాత్ శ్లో... కాన్ నమస్కరోతి॥ వాంఛేతి ॥ సజ్జనసంగతౌ సాధుసమాగమే వాంఛా అభిలాషః పరగు

జనాపాతస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః తదుక్తం జ్ఞానవాసిష్ఠే ||❀|| మోక్షద్వారే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరికీర్తితాః- శమో విచారస్సన్తోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమ ఇతి తథా చోక్తం శ్రీమహాభాగవతే ||❀|| మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తేరితి- స్వనాఖ్యక్తం||❀|| చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామితి- పరేషాం గుణే ప్రీతిస్సన్తోషః నతు ద్వేషాపాదనం- పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కియన్త ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- గురౌ విద్యోపదేష్టరి- నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరేణ ప్రహ్వీభావః- నతు గర్వోద్రిక్తతా ||❀|| యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ। తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మన ఇతి ||❀|| గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః। గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమ ఇతి స్మృతేః- విద్యాయాం వేదాన్తాదివిద్యాభ్యాసే వ్యసనమాసక్తిః నతు ద్యూతకేళ్యాదౌ తస్య మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః- స్వయోషితి నిజదారేషు రతిస్సంభోగః నతు పరదారేషు ||❀|| రమ్యం కులస్త్రియా వ

ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాప
వాదాద్భయమ్। భక్తిశ్శూలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖ
లైరేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో మహద్భ్యో నమః ||

౬౨ ||శ్లో|| విపది ధైర్యమథాభ్యుదయే క్షమా సదసి వాక్పటుతా యు

తమిత్యాదివచనాదితి భావః లోకాపవాదాత్ లోకనిన్దాయాః ||❀|| శ్రీ(త్రా)ద్ధానాం భ
హేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ భయం నతు విఘ్నజత్వం ||❀|| లోకాపవాదో బలవా
నితి సత్యవతీశ్రుతిరిత్యాదివచనాత్తస్య బలిష్ఠత్వాదితి భావః- శూలిని పరదేవతాయాం
శివే భక్తిరనురాగః- నతు క్షుద్రదేవతాయాం ||❀|| శివే భక్తిశ్శివే భక్తిరిత్యాది వచనే
ష్వేవృత్యాతప్యాః ప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః. ఆత్మదమనే స్వశరీరశోషణే శక్తిస్సా
మర్థ్యం పరాక్రమ ఇతి యావత్ నతూపవాసమే నౌదాసీన్యం ||❀|| అన్యథాభూషణం పుంసాం
శమో లజ్జైవ యోషితామ్। పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివేతి వచనాదితి భా
వః- ఖలైర్దుర్జనైస్సహ సంసర్గముక్తిస్సంగత్యాగః నతు తత్సహవాసాభిలాషః ||❀||
దుర్జనం దూరతస్త్యజేదితి దుర్జనః పరిహర్తవ్య ఇత్యాదివచనాదితి భావః- ఇత్యేతే ని
ర్మలాః నిష్కలంకాః గుణాః సుజనసంగతివాంఛాదయః యేషు పురుషేషు వసన్తి తేభ్యో
మహద్భ్యో నమః ఇత్యర్థః- భూతగుణవిశిష్టానామేవ నమస్కారార్హత్వాదితి భావః ||❀|| నము
శ్చప్రీత్యాదినా చతుర్థీతై రేవభూద్భూషితేతి పాతేతైర్నిర్మలగుణసంపన్నై రేవభూ
రలంకృతా తస్యై స్తప్తే పాదౌ వచారుత్వాద్యతిశయాహేతుత్వాదితి భావః శార్దూలవిక్రీడి

౧॥౬౨॥ అథ పుంవిశేషగాసిద్ధగుణంగణయతి॥ విపదీతి॥ విపద్యాపత్ప్రాప్తౌ ధైర్యం నిర్వి కారచిత్తత్వం నతు దైన్యం॥ *॥ మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్యపి హేతుష్విత్య- భిధానం తదనంతరం అభ్యుదయే సంపది - క్షమా సహిష్ణుత్వం నతు ఖండతా- ... సిరాజసభాసు సభాయాం వాక్పటుత్వం సరసవచనంచ చాతుర్యమితియా వత్ నతు మౌనమేవ యుధి రణరంగే విక్రమః పరాక్రమో నతు పలాయనం - యశ స్యభిరతిస్సంగ్రహేచ్ఛా నత్వనాదరః శ్రుతౌ వేదశాస్త్రాభ్యాసే వ్యసనమాసక్తిస్సతతం ...వేదాదరః ఇతీదంసర్వం॥ *॥ నపుంసకమనపుంసకేనేత్యాదినా నపుంసకైకశేషః మహా త్మనాం మహానుభావానాం ప్రకృతిసిద్ధస్వభావసిద్ధంహి॥ ని॥ సంసిద్ధిప్రకృతీ సమా- స్వరూ పంచ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చేత్యమరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తం - లక్షణం తూక్తం॥౬౩॥ అథ మహాత్మనాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమండనమాహ॥ కర ఇతి॥ కరే హస్తే శ్లాఘ్యస్త్యాగః కలలో ప్రశస్తస్త్యాగో దానం మండనం నతు కంకణం ॥*॥ దానేన పాణిర్నతు కంకణేనే త్యత్రైవ వక్ష్యమాణత్వాత్ - శిరసి గురుపాదయోః ప్రణయితా అభివాదనతాత్ప

ధిక్రమః। యశసి చాభిరతిర్వ్యసనం శ్రుతౌ ప్రకృతిసిద్ధమిదంహి

మహాత్మనామ్॥ ౬౩॥ శ్లో॥ కరే శ్లాఘ్యస్త్యాగశ్శిరసి గురుపాదప్ర

ణయితా ముఖే సత్యా వాణీ విజయిభుజయోర్వీర్యమతులమ్। హృది

స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుతమధిగతంచ శ్రవణయోర్వినాప్యైశ్వర్యేణ

ప్రకృతిమహతాం మండనమిదమ్ ॥ ౬౪॥ (ప్రా) గాఘూతాన్నివృ

త్త్యం - మండనం నతు మణిహారకాంచ్యకోటీరాదిముఖే సత్యేనత్యా వాణీ సూనృతభా షణం మండనం తు తాంబూలచర్వణాదిః భుజయోరతులం నిరుపమానం విజయి జయశీ లంచ ॥*॥ జిదృక్షేత్యాదినా ఇనిః వీర్యం బలం మండనం నతు కేయూరాదిః - హృదయ మంగే స్వచ్ఛా వృత్తిర్నిష్కళంకవ్యాపారో మండనం నతు హారరుచకాదిః హృచ్ఛబ్దస్య లక్షణయా స్థలవాచకత్వమపి సంభవతీతి హృత్స్వా అభేదేన నిర్దేశః - శ్రవణయోః కర్ణ యోరధిగతం శ్రుతం శాస్త్రమేవ॥ ని॥ శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోరితి విశ్వః - మండనం నతు కుండలే॥ *॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుండలేనేతి వక్ష్యతి ఇదం పూర్వోక్తం నానా విధం సర్వమైశ్వర్యేణ ధనరత్నసంపత్త్యా వినాపి ॥ *॥ పృథగ్వినేత్యాదినా వికలా త్తృతీయా ప్రకృత్యా స్వభావేన మహతాం మహాత్మనాం సాజన్యసంపన్నానామిత్య ర్థః॥ *॥ ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతి తృతీయాసమాసః మండనం భూషణం తత్సైవ లోకోత్తరతా మణీయాదికహేతుత్వాదితిభావః - శిఖరిణీవృత్తం ॥౬౪॥ అ॥ గుణా

త్యత్యేకో లాభ ఇత్యాశంక్యాహ తేషాం శ్రమో హేతుత్వమాహ ॥ (ప్రా)ణేతి ॥ (ప్రా)ణ
ఘాతాత్ప్రాణహింసాయాః నివృత్తిర్నివర్తనం చ ॥ * ॥ ప్రాణహింసాయాస్సర్వభూతానాం
హింసాపరమోధర్మః ప్రాణినాం వధ ఇత్యాదివాగ్భిః ప్రమీయమాణత్వాలం
ఘనవృత్తిర్విరతిర్హింసాయాం నిషేధశ్రవణాత్ పరధనహరణే సంయమో మనో
ధర్మపర(ద్ర)వ్యేణీలోష్ఠవదితి న్యాయాదితి భావః- కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థ
భాషణం చ ధర్మోపదేశశ్రవణాదితి భావః- అత్ర (బ్రా)హ్మణార్థే గవామర్థే ఇత్యా
దిష్వసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావశ్రవణాత్కాలఇత్యుక్తం శక్త్యా ప్రదానం వి
త్తానుసారేణ త్యాగశ్చ ॥ * ॥ విత్తశాఠ్యం న కారయేదితి వచనాదితి భావః- యువతిజన
కథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనే మూకభావః తూష్ణీంభావః శీలత్వం చ । * ॥ స్వప్నేఽపి
స్వభూతకథామితి వచనాత్ పరేషామన్యేషాం యాచకానామిత్యర్థః- తృష్ణాధనలిప్సా
తస్యా ఏవ (స్రో)తసః (ప్ర)వాహస్య విభంగో నిరోధః జితేంద్రియతయా నేన మనోరథ పరిపూర
ణం చేత్యర్థః ॥ * ॥ యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్మ న యస్య । తే

ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమస్సత్యవాక్యం కాలే శక్త్యా ప్రదానం
యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్ । తృష్ణా(స్రో)తోవిభంగో
గురుషు చ వినయస్సర్వభూతానుకంపా సామాన్యస్సర్వశాస్త్రేష్వ

నుపహతవిధిః శ్రేయసామేష పంథాః ॥

ఘభూమికతి భారవతీయం న (స)ముద్రా న గిరయో న వృక్షాః భైర్యం శ్రవణాదితి భావః- గురుషు విప
యేన (న)మ్రత్వం చ- గురూనప్యే (వ)మత్వాదితి భావః- సర్వభూతేష్వశేష (ప్రా)ణిష్వ
నుకంపయా దయయా సామాన్యం సమంతత్వం చ- సర్వశాస్త్రేషు వేదవేదాంతాదిశాస్త్ర
లౌకికేష్వనుపహతః అవిచ్ఛిన్నః విధిరధ్యయనవిధానం చ యద్వా సర్వభూతానుకం
పేతి పృథక్పదం తథా సర్వశాస్త్రేషు సామాన్యమన్యేషాం అతత్త్వదృష్టాంతానుపతి
త్వం- అనుపహతవిధిరలుప్తకర్మానుష్ఠానం చేత్యనుగుణసముదాయః శ్రేయసాం
పంథా ఇత్యర్థః। తై ఐశ్వర్యాదిశ్రేయః ప్రాప్తిమార్గః- న త్వేతద్వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః
ఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానామేవేతి కృత్వా తే ఏవ శ్లాఘ్యా ఇతి భావః- అథవా శ్రేయ
సాం ప్రశస్యానాం సుజనానాం సంబంధి సంఘాతః తత్ప్రవృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః ప్రశ
స్యశబ్దాదియసుని ప్రశస్య శ్ర ఇతి శ్రాదేశః- అత్ర వాంఛా సజ్జనసంగతావిత్యాది
శేషాస్తగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపదభిజాతానామేవ సంభవంతీ త్యన్యేషాంతు
శ్రుతం భగవద్గీతాసు ॥ * ॥ అభయం సత్త్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః। దానం దమ
శ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవం । అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతి
రపైశునమ్। దయా భూతేష్వలోలత్వం మార్దవం హ్రీరచాపలమ్॥ తేజః క్షమా ధృ

స్యచమద్రోహేణాతిమానితా-వదంతిసంవదం దైవీమభిజాతస్యశ్రీకారకేతి - ప్రగ్ధా
స్యతత్రముఖ్యేష్వార్యా నాంత్రయాణత్రి మునియతియతాం ప్రగ్ధారాకీతి- తెలియమిలతు
తాన్ ||౪౪|| అ|| అథాతత్సం పరోస్సుజనమనోవృత్తిమాహ||సంపత్స్వితి॥సంపత్సు
ధనధాన్యవస్తువాహనాదిసమృద్ధిషుమహతాంమహాత్మనాంసజ్జనానాంచిత్తముత్పల
వత్కోమలంమృదులంభవేత్-నతుకఠినమిత్యర్థః॥ఆపత్సుచారిద్ర్యాద్యనర్థసం
కటేషుమహాశైలశిలాసంఘాతఃపాషాణకూటఃతద్వత్కర్కశంకఠోరంచభవేత్-న
త్వధైర్యవిశిష్టమిత్యర్థః॥సకలాపత్సుకైపరీక్ష్యమన్యథామహాత్మ్యభంగప్రసం
గాదితిభావః-వివేకినామవివేకినాంచాయమేవపంథాః ఆదరణీయ ఇతితాత్పర్యం- అ
త్రశైలస్యమహత్వవిశేషణంతచ్ఛిలాసంఘాతస్యాత్యంతదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థమను
క్తంచైతదన్యత్రాపి * సాజన్యామృతసింధవఃపరహితప్రారబ్ధవీరవ్రతావాచా
లాఃపరవర్ణనేనిజగుణాలాపేతుమౌనవ్రతా| ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాస్సం
పత్స్వనుత్సేకినోమాభూవన్ఖలవక్త్రనిర్గతవిషజ్వాలాననాస్సజ్జనా ఇత్యుపమాలంకా

నుపహతపథి శ్రేయసామేవపంథాః|| ౪౫|| శ్లో|| సంపత్సుమహా
తాంచిత్తంభవేదుత్పలకోమలమ్| ఆపత్సుచమహాశైలశిలాసం
ఘాతకర్కశమ్|| ౪౬|| శ్లో|| ప్రియాన్యాయ్యావృత్తిర్మలినమ
సుభంగేప్యసుకరంత్వసంతోనాభ్యర్థ్యాస్సుహృదపినయాచ్యః

శః|| ౪౭||అ|| అథసజ్జనానామేవతద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ||ప్రియేతి॥ న్యాయా
దనపేతాన్యాయ్యానీతిప్రవణావృత్తిర్జీవనం॥వి॥వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః
ప్రీణాతీతిప్రియా ఇష్టాసత్పన్యాయ్యాస్తిపాపవృత్తేర్యనకరత్వాదితిభావః ఇగుపధ
జ్ఞాప్రీకిరఃక ఇతికప్రత్యయః- అసుభంగేప్రాణప్రయాపేక్షితాన్యదేతిభావః-మలి
నందుష్కర్మఅసుకరమకర్తవ్యంనత్వాపత్కాలేనాస్తిమర్యాదేతిన్యాయాత్సుక
రంతస్త్యేనైహికాముష్మికఫలదత్వాదితిభావః-ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయఃత
తోనఞ్సమాసః-అసంతఃకుమార్గస్థానాభ్యర్థ్యాఃకస్మింశ్చిద్విషయేపినప్రార్థ
నీయాఃకింతుసంతఏవతేషామపేక్ష్యత్వాదితిభావః- యద్వాపినవదాన్యత్వాదయఇ
త్యాహవామనః-తథాపికవిప్రార్థ్యాతుశబ్దస్యవాదావప్రయోగఃసుహృదపిప్రా
ణప్రియబంధురపికిముతాన్యఇతిభావః-సుహృద్దుహృదౌమిత్రామిత్రాయోరితిని
పాతనాత్సాధుః-కృశధనఃధనహీనశ్చేన్నయాచ్యఃయాచితుంనయోగ్యఃధనాదికమి
తిశేషః॥కింతుధనపరిపూర్ణఏవతథావిధయాచ్ఞాయాఅనుచితత్వాదితిభావః॥విపద్యుచ్చ
ర్గసంకటేష్వపిస్థైర్యంనతుభయవిహ్వలత్వం * ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యని

థయః-విపదిధైర్యమథాభ్యుదయేక్షమేతిచోక్తత్వాదితిభావః మహతాంపూజ్యానా
మనువిధేయమనుకూలంపదంవ్యవసితంచనత్వననుకూలంతథాభూతస్యైవశ్లాఘ్యత్వా
దితిభావః॥న॥పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యభిధానాత్ ఇతీద
మేతత్ విషమమసాధారణతయాదుష్కరమసిధారావ్రతమస్యభిచరితవ్రతంస
తాంసత్పురుషాణాంకేనోద్దిష్టముపదిష్టంనకేనాపీత్యర్థః స్వతస్సిద్ధత్వాదితిభావః
అత్ర అసిధారావన్నిశితత్వాదసిధారాసంచారవత్త్వాన్యథానైకాగ్రతయావిధేయ
త్వాద్వా అసిధారావ్రతం-యద్వా అసిధారయా వ్యవహరతాం వ్రతం వీరవ్రతమి
త్యర్థః-అథవా॥ శ్లో॥ యువాయువత్యాసార్ధంయన్ముగ్ధభర్తృవదాచరేత్ - అంతః
ర్నివృత్తసంగస్స్యాదసిధారావ్రతంస్మృతమిత్యుక్తమిత్యవధేయం శిఖరిణీవృత్తం।
౫౪॥ ప్రదానమితి॥ ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం నతు ప్రకాశంతథాభూ
తదానస్యమహాఫలశ్రవణాదితిభావః-గృహం నిజమందిరం ప్రత్యుపగతేసతిఅర్థినిః
శేషః సంభ్రమవిధిఃప్రత్యుత్థానాభివాదనాదివత్త్వరవ్యాపారవిధానంచ నతువైము

కృశధనః । విపద్యుచ్చైః స్థైర్యంపదమనువిధేయంచమహతాంస
తాంకేనోద్దిష్టంవిషమమసిధారావ్రతమిదమ్॥౫౪॥శ్లో॥ ప్రదానం
ప్రచ్ఛన్నంగృహముపగతేసంభ్రమవిధిఃప్రియంకృత్వామౌనంస
దసికథనంచాప్యుపకృతేః । అనుత్సేకోలక్ష్మ్యాంనిరభిభవసా
రాఃపరకథాస్సతాంకేనోద్దిష్టంవిషమమసిధారావ్రతమిదమ్॥౫౫॥
సంతప్తాయసిసంస్థితస్యపయసోనామాపిన జ్ఞాయతే ముక్తాకా

ఖ్యంతస్యైవశాస్త్రోదితత్వాదితిభావః- ప్రియం ఉపకృత్య కృత్వా మౌనంతూ
ష్ణీంభావశ్చాపకీర్తనమితియావత్ నతుప్రకటనం॥ శ్లో॥ కృతస్యాపరికీర్తనంసద
త్స్వపరికీర్తనమొదితివ్యనుస్మరణాదితిభావః-సదసిరాజవిద్వత్సభాయాంవక్తృత్వేః కథనంఉప
రోపకారప్రఖ్యాపనంచనతు అత్ర తూష్ణీంశీలత్వం అవ్యథార్పితఘ్నత్వ ప్రసంగాదితి
భావః లక్ష్మ్యాం సంపత్త్యామనుత్సేకోగర్వహీనత్వంనతుమదాంధత్వం॥ శ్లో॥ సంప
త్స్వనుత్సేకిన ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః-నిరభిభవసారాః అనిందావరాః పరకథాః పురు
షాంతరప్రసంగాశ్చ నతు గర్హణపరాః - అత్ర ప్రశంసాంపరగుణానామితిచవజ్ఞా
మొదిత్యాదిస్మరణాత్-సతామిత్యాదిపూర్వవత్ ॥౫౫॥ అ ॥అథాధమమ
ధ్యమోత్తమప్రవృత్తిరూపాసంతప్తాయసీతి॥సంతప్తాయసిసమ్యగ్తప్తేఅయసిలోహే
సంస్థితస్యనిక్షిప్తస్యేత్యర్థః పయసోజలస్యనామాపినామధేయమాత్రమపినజ్ఞా

యతే నయూలతోఽధ్వస్తమేవ భవతీత్యర్థః స్వరూపదర్శనంతు కిము వక్తవ్యమితి భా
వః తదేవ పయః నళినీపత్రస్థితం పద్మపత్రగతం సత్ ముక్తాకారతయా మౌక్తికరూపేణ ప్ర
కాశతే నతు మౌక్తికత్వేనేత్యర్థః తదేవ పయః అంతస్సాగరే సాగరాంతరాశే అంతరిత్య
వ్యయం యా శుక్తిః ముక్తాస్ఫోటః తస్యాః మధ్యే ఉదరే పతితం సత్ స్వాతౌ తన్మౌక్తికం జాయతే మౌక్తి
కత్వేన పరిణమతీత్యర్థః. స్వాజనస్థలే తజ్జాదేశః ముక్తైవ మౌక్తికమితి గ్రహాః. పన
యాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ అతః ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మధ్యమోత్తమజుషాం నికృ
ష్టసాధారణోత్కృష్టానాం శ్రితవతామేవం విధాః పాత్రానురూపా
వృత్తయో వ్యాపారా భవంతీతి యథా శ్రమమనుష్యాణాం శ్రమాః అతః
మహదాశ్రయః ఫలకతిరవ్యర్థినీ చాశ్రయానకతిరవ్యర్థిః॥ ❋ ॥కేవలాపో మహదాశ్ర
య ఇతి వచనాత్ అత్రోత్తమమధ్యమాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశక్రమః క్రమినా నపి
ఠితః ఇతి జ్ఞేయం శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౬౯॥ ....❋
॥ అథ సత్పుత్రకళత్రమిత్రసంపత్తిః పుణ్యకృద్ధీనేత్యాహ॥ య ఇతి॥ యః పుత్ర సు

రతయా తదేవ నళినీపత్రస్థితం దృశ్యతే। అంతస్సాగరశుక్తిమధ్య
పతితం తన్మౌక్తికం జాయతే ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజు
షామేవంవిధా వృత్తయః॥ ౭౦॥ యః ప్రీణయేత్సుచరితైః పితరం
స పుత్రో యద్భర్తురేవ హితమిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్। తన్మిత్ర
మాపది సుఖే చ సమక్రియం యదేతత్త్రయం జగతి పుణ్యకృతో ల

భంతే॥ సుచరితైః వాక్యకరణాది సదాచారైః పితరం ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్॥ ❋ ॥ ప్రీఞ్ తర్పణే
ఇత్యస్మాద్ధాతోః స్వారాదిభ్యో ణిచ్ ... పూర్ ... హోనర్గస్య కర్తవ్య ఇతి నుగాగమః స పుత్రః
పున్నామ్నో నరకాత్ త్రాయత ఇతి వ్యుత్పన్న ఇతి పుత్రశబ్దాచ్ఛః సత్యపుత్రత్వ సమా
త్రః॥ ❋ ॥ జీవతో వాక్యకరణాత్ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్। గయాయాం పిండదానేన
త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతేతి స్మరణాత్ - యద్భర్తుః పత్యుః హితమిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హి
తాచరణతత్పరం భవతి తదేవ కళత్రం భార్యా నతు యాదృచ్ఛికం॥ ❋ ॥ పతిభక్తిపరా
సాధ్వీనాం తాసాం సత్యభాషిణీతి పతివ్రతా ధర్మణాత్ ॥ ని॥ కళత్రం శ్రోణి భార్యయో
రిత్యమరః - యదాపది అనర్థసంకటే సుఖే సంపది చ - సమక్రియమవిషమాచారమి
త్యర్థః తుల్యవృత్తి తదేవ మిత్రం సుహృత్ నత్వాపత్సు పదోః త్యాగానువర్తనతత్ప
రం॥ ❋ ॥ ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంత ఇతి వ
క్ష్యమాణత్వాదేతత్ త్రయముక్తసత్పుత్రాదిత్రయం జగతి భువి పుణ్యకృతో ధన్యా
లభంతే ప్రాయేణేతి శేషః అత్యకృతసుకృతాస్తు ఏతత్త్రయలాభస్య మహత్వా

ర్యఫలత్వాదితి భావః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ||౬౯|| అ|| అథ సతాం తావదసాధారణగ
రిమాణం స్వభావత్వేనాశేషం పాదేయత్వమాహ || నమ్రత్వేతి || నమ్రత్వేన ప్రహ్వత్వేనైవోన్న
మంతః ఔన్నత్యం ప్రాప్నువంతస్తథాభావస్యైవౌన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః పరేషాం
గుణకథనైః స్వద్గుణవర్ణనైః స్వాన్ స్వకీయాన్ గుణాన్ ప్రజనాద్దీన్ ఖ్యాపయంతః
ప్రకటయంతః పరాత్మప్రశంసయా తాదృగ్భావస్యైవ నిజగుణప్రకటనహేతు
త్వాదితి భావః పరార్థే పరప్రయోజననిర్వహణే వితతౌ విస్తృతౌ పృథుతరౌ మహత్తరౌ
ఆరంభయత్నౌ ప్రారంభోత్సాహౌ యేషాం తే తథోక్తాస్సంత ఏవ స్వార్థాన్ స్వప్ర
యోజనాని సంపాదయంతో నిష్పాదయంతః పరకార్యసాధనపురస్కారేణైవాత్మీయ
కార్యసాధనతత్పరాః క్షాంత్యైవ క్షమయైవేత్యర్థః - తథాభూతత్వస్యైవాత్మార్థకత్వా
దితి భావః - క్షాంత్యా సహనశీలత్వేనైవ ఆక్షేపేణ నిందయా రూక్షాక్షరాణి పరుష వాక్యా

భంతే || ౭౦ || నమ్రత్వేనోన్నమంతః పరగుణకథనైస్స్వాన్గుణాన్
ఖ్యాపయంతస్స్వార్థాన్సంపాదయంతో వితతపృథుతరారంభ
యత్నాః పరార్థే । క్షాంత్యైవాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖాన్
దుర్జనాన్దుఃఖయంతస్సంతస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః
కస్య నాభ్యర్చనీయాః || ******************

— అథ పరోపకారపద్ధతిప్రారంభః —

౭౧|| శ్లో|| భవంతి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్దూరవిలం

విశేషాం ముఖరాణి వాచాలాని ముఖాని యేషాం తాన్ పరుషభాషిణ ఇత్యర్థః - దుర్జ
నాన్ ఖలాన్ దుఃఖయంతః సంతాపయంతః నతూచ్చండతయా తథావిధత్వస్యైవ తే
షాం వ్యాకృత్యప్రాయత్వాదితి భావః - అత ఏవ సాశ్చర్యచర్యాః అత్యంతాశ్చర్యకరచరి
త్రాస్సంతస్సత్పురుషాః జగతి లోకే బహుమతాః బహుమానితాస్సంతః కస్య వా పుం
సో నాభ్యర్చనీయాః న పూజనీయాః ఇతి కాకుః సర్వేషామప్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః ||

— నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సజ్జనపద్ధతివర్ణనం నామ సప్తమం దశకం —

౭౧|| అ|| అథ సాజన్యస్య పరోపకారఫలకత్వాత్తన్నిరూపణానంతరం పరోపకారపద్ధ
తిం వర్ణయతి || భవంతీతి || తరవః వనసరసాలాదివృక్షాః ఫలోదయైః ఫలభారైః నమ్రాః
అవనతా భవంతి - ఘనా మేఘాః నవాంబుభిర్నూతనోదకైరుపలక్షితాస్సంతః దూరవిలం
బినస్సర్వత్ర ప్రసరణాద్ధామంతరిక్షవ్యాపినో భవంతి - సత్పురుషాస్సమృద్ధిభి

ఉపలక్షితా అపి అసరళా అపస్వాదా భవంతి తీక్ష్ణస్వభావా న భవంతీత్యర్థః. అనర్థి
తా ఇతిపాఠే అయాచితా భవంతి యాచ్ఞాం వినైవ పరహితమాచరంతీత్యర్థః. తథా
ఏష ఉక్తవిధనమ్రత్వాదివ్యవహారః పరోపకారిణాం పరహితాచరణతత్పరాణాం స్వ
భావో నిసర్గసిద్ధ ఏవ న త్వాహార్యక ఇత్యర్థః. మహాంతో హి పరోపకారార్థం క్లేశం
క్లేశత్వేన న గణయంతి తేషాం తస్య స్వాభావ్యాదితి భావః. తదుక్తం ||*|| పరోపకారాయ
ఫలంతి వృక్షాః పరోపకారాయ వహంతి నద్యః। పరోపకారాయ చరంతి గావః పరోపకా
రార్థమిదం శరీరమితి. అర్థాంతరన్యాసోऽలంకారః. వంశస్థవృత్తమ్ ||*|| జతౌ తు వంశ
స్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్ || ౬౧ || అ || అథైషాం ముఖ్యమండనసంపత్తిమాహ || శ్రో
త్రమితి || కరుణాకులానాం దయాఘనానాం పరోపకారిణామిత్యర్థః. శ్రోత్రం కర్ణః || వి ||
కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రమిత్యమరః. శ్రుతేన ధర్మశాస్త్రశ్రవణేనైవ విభాతి శ్రోత్రం న తు
కుండలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన న తు విభాతి. పాణిర్హస్తః దానేన సత్పా
త్రత్యాగేన విభాతి. కంకణేన కనకవలయేన న తు విభాతి. కాయో దేహః పరోపకారేణ ప

బినో ఘనాః। అనుద్ధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిస్స్వభావ ఏవైష
పరోపకారిణామ్ || ౬౧ || శ్లో|| శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుండలేన దా
నేన పాణిర్న తు కంకణేన। విభాతి కాయః కరుణాకులానాం పరోపకా
రేణ న చందనేన || ౬౨ || శ్లో|| పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి చం
ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాళమ్। నాభ్యర్థితో జలధరోऽపి జ

రేషాం హితాచరణేన విభాతి కస్తూరీఘనసారవిమిశ్రితపటీరపంకలేపేన తు న విభాతి. మ
హాత్మనాం శ్రవణాదికమేవ స్వాభావికమండనం నత్వన్యత్ తస్య నశ్వరత్వాదితి భావః.
వృత్తముపజాతిః || ౬౨ || అ || యదుక్తమనర్థితాస్సత్పురుషా ఇత్యాది తదేవ ప్రపంచ
యతి పద్మాకరమితి || దినం దివసం కరోతీతి దినకరః సూర్యః. కృఞో హేత్విత్యాదినా ట
ప్రత్యయః. అభ్యర్థితో న భవతీతి నాభ్యర్థితః అయాచితస్సన్నిత్యర్థః. నశబ్దస్య సుప్సు
పేతి సమాసః. పద్మాకరం పద్మవనం వికచం వికసితం కరోతి || వి || ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్ల
వ్యాకోచవికచస్ఫుటాః. ఫుల్లశ్చైతే వికసిత ఇత్యమరః. తథా చంద్రోऽపి కైరవచక్రవా
ళం కుముదషండం || వి || సితే కుముదకైరవ ఇత్యమరః. వికాసయతి వ్యాకోచయతి. తథా
జలధరో వారిదోऽపి వాచా ప్రార్థితస్సన్నేవ జలం దదాతి ప్రవర్షతి. త
థా హి సంతస్సత్పురుషాః స్వయమయాచితా అపీత్యర్థః పరేషాం హితే హితాచరణే వి
హితాభియోగాః కృతాభినివేశాః తత్పరబుద్ధికా ఇత్యర్థః. అతో యదుక్తమేవం హితా
చరణమేతేషామితి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోऽర్థాంతరన్యాసః. సామా

స్వవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనదృష్టప్రకృతికార్యసమర్థాన సుధాంతరవ్యా
వఇతిసర్వస్వసూత్రం ప్రసంతతిలకావృత్తమ్॥౭౪॥ అథవ్యాపారతారతమ్యేనపురు
షాణాముత్తమాదిభేదమాహ॥ ఏతఇతి॥ యేపుమాంసః స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని॥ ని॥
ర్థోऽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యభిధానాత్ పరిత్యజ్యత్యక్త్వాపరా
ర్థఘటకాః పరప్రయోజనసంఘటనశీలాః . ఏతేసత్పురుషాః పురుషోత్తమాః సర్వ
స్వత్యాగేనైవాభివ్యక్తత్వాదితిభావః - యేతుస్వార్థస్యావిరోధేనావైషమ్యేణస్వార్థని
ర్వాహతత్పరత్వేనైవేత్యర్థః పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థం ఉద్యమభృతఉ
ద్యోగభాజః తేసామాన్యాస్సాధారణామధ్యమపురుషాఇత్యర్థః - యేతుస్వార్థాయ
స్వార్థనిష్పత్త్యర్థం పరహితంనిఘ్నంతినాశయంతి తేమీమానుషరాక్షసాః మానుషశబ్ద
వాచ్యారాక్షసాఃతథా క్రూరాచారతత్పరత్వాత్పురుషాధమాఇత్యర్థః - యేతునిరర్థ
కంనిష్ఫలం ప్రయోజనసప్తత్తిరాహిత్యేనాపీతియావత్ పరహితంఘ్నంతితేపుమాం
సః కేవాకథంభూతావానజానీమహే - ఉక్తత్రివిధపురుషవిలక్షణత్వాత్తాన్ జ్ఞాతుంన

లందదాతిసంతస్స్వయమ్పరహితేషుహితాభియోగాః॥౭౪॥ శ్లో॥
ఏతేసత్పురుషాఃపరార్థఘటకాస్స్వార్థాన్పరిత్యజ్య యేసామా
న్యాస్తుపరార్థముద్యమభృతస్స్వార్థావిరోధేనయే । తేమీ
మానుషరాక్షసాఃపరహితంస్వార్థాయనిఘ్నంతియేతుఘ్నం
తినిరర్థకంపరహితంతేకేనజానీమహే॥౭౫॥ శ్లో॥ పాపాన్నివార
యతియోజయతేహితాయగుహ్యంనిగూహతిగుణాన్ప్రకటీకరో
తి । ఆపద్గతంచనజహాతిదదాతికాలేసన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవ

శక్నుమఇత్యర్థః - అతఏవపరమునీచాఇత్యర్థః ఉక్తత్రయాఃతత్పత్రాత్ర
యణంకర్తవ్యమాయుష్మతేతిభావః శార్దూలవిక్రీడితం॥౭౫॥ అథసన్మిత్రలక్షణమాహ॥
పాపాదితి॥ పాపాత్పాపాచరణాన్నివారయతినివర్తయతి-ధర్మోపదేశేనదుష్కర్మణః
ప్రవృత్తేఃవిరమయతీత్యర్థః॥*॥ జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ- హితాయయో
జయతేసత్కర్మాచరణాయప్రవర్తయతీత్యర్థః - యద్వాశ్రేయస్సంగ్రహార్థం
ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః - గుహ్యంగోప్యంనిగూహత్యాచ్ఛాదయతినకుత్రాపిప్రకట
యతీత్యర్థః - గుణాన్సౌశీల్యాదిసద్గుణాన్ప్రకటీకరోతిప్రఖ్యాపయతినతునిగూహ
యతీత్యర్థః - ఆపద్గతమతిసంకటమపినజహాతినత్యజతి - తన్మిత్రమాపదిసుఖేచసమ
క్రియమిత్యుక్తత్వాదితిభావః - కాలేవ్యసనాదిసమయేదదాతివాంఛితం దిశతిదది
దంహాపనివారణాదికంసర్వంసందరన్సత్పురుషాస్సన్మిత్రస్యైతద్వసుహృదఃలక్షణం

స్వరూపం ప్రపద్యంతే-వసంతతిలకావృత్తం ॥౭౬॥ అ॥ పున స్తత్తేషాం క్షీరనీరదృష్టాంతే
న వర్ణయతి॥క్షీరేణేతి॥ క్షీరేణకర్త్రా ఆత్మానముపగతం ప్రాప్తంయదుదకంజలంత
స్మై స్వాత్మమిశ్రితజలాయేత్యర్థః పురాపూర్వం తే ప్రసిద్ధాః అఖిలాస్సమస్తాశ్శ్వేతగు
ణా జమాధుర్యభావశ్వాదిగుణా దత్తాహి వితీర్ణాః ఖలుస్వగుణప్రదానద్వారా స్వాత్మై
క్యసంపాదితేత్యర్థః అతః క్షీరోత్తాపం క్షీరస్య తప్తపాత్రే ... మగ్నౌ సితే స్తప్యత
స్యఉత్తాపంసంతాపమవేక్ష్య తేనక్షీరమిశ్రితేన పయసా ఉదకేన॥ని॥ పయః క్షీరం
పయోంబు చేత్యమరః స్వాత్మా స్వశరీరంకృశానౌ వహ్నౌ హుతః మిత్రసంతాపాసహ
నాత్సంశోషితఇత్యర్థః-తత స్తత్ క్షీరంకర్తృ మిత్రస్యజలస్యాపదంసంశోషరూపాం
విపత్తిం దృష్ట్వా పావకంవహ్నింగంతుమున్మనః ఉద్యుక్తమభవత్ ఉత్క ఉన్మనా ఇతిని
పాతనాత్సాధుః జలసంశోషణే క్షీరాణాంబహిర్నిర్గమనసంభవాదితిభావః తదనంత
రంతేనజలేనయుక్తమితిసంశామ్యతి ప్రశాంతంభవతిశమూమష్టానామితిదీర్ఘః - త
థాహి సతాం మైత్రీ సాంగత్యం-మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా ఈదృశీపునః పరస్పరదుఃఖనాశ
దంతిసంతః ॥౭౭॥ శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయహిగుణాదత్తాః
పురాతేఖిలాః క్షీరోత్తాపమవేక్ష్య తేనపయసాస్వాత్మాకృశానౌ
హుతః । గన్తుంపావకమున్మన స్తదభవద్దృష్ట్వాతుమిత్రాపదం
యుక్తంతేనజలేనశామ్యతిసతాంమైత్రీపున స్త్వీదృశీ॥౭౮॥ శ్లో॥
ఇతస్స్వపితి కేశవః కులమిత స్తదీయద్విషామితశ్చశరణార్థినాం
శిఖరిపత్రిణఃశేరతే । ఇతోపి వడవానలస్సహసమస్తసంవర్తకై
రహోవితతమూర్జితంభరసహంచసింధోర్వపుః॥౭౯॥

నశీలాఃఖలుఅతపితద్యుక్తమితిభావః అత్రస్వభావసిద్ధస్యక్షీరనీరవ్యవహారస్య పరస్పర
సంతాపదర్శనహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా సా
పోత్తార్థాంతరన్యాసనిష్పన్నేత్యనయోరాఙ్గాఙ్గిభావేనసంకరః - వృత్తముక్తం
౭౮॥అ॥అథైతస్యాపత్యముపాహ॥ఇతఇతి॥ఇతోస్మిన్ ప్రదేశే కేశవోవిష్ణుః కుక్షిస్థాఖిల
భువనఇతిభావః స్వపితియోగానుసంధానేన నిద్రాతియుతాదిభ్యస్సర్వధాతుక ఇతి
డాగమః-ఇతోస్మిన్ప్రదేశేతస్యకేశవస్యఇమే తదీయాఃత్యదాదిభ్యశ్ఛః తద్విషా
మరణ్యాఖ్యరావణాదయస్తేషాంకులంసమూహస్తిష్ఠతీతిశేషః ఇత స్తతోస్మిన్ప్రదే
శే ... శరణార్థినోరక్షణాభిలాషిణః॥ని॥శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యభిధానాత్ - శిఖ
రిణాంమైనాకాదిపర్వతానాంగణాశ్శేరతేస్వపంతే-శీఙో రుడితిరుడాగమః ఇత స్త
స్మాదన్యస్మిన్ప్రదేశే సమస్తైస్సంవర్తకాః ప్రళయకాలప్రవర్షిణః మేఘవిశే
షాః అతఏవవృష్ట్యాలావర్తకసంజ్ఞయాచవ్యవహ్రియంతే తైస్సహవడవానలో [illegible]

తిః తస్మాత్సింధోస్సముద్రస్యైవ పుణ్యకీరం(?) ఖలు తం కేవలావతారత్వేన విస్తృతం జఠరాగ్నిం బడబానలాత్ర రక్షితేనాలివర్ధిష్ణు భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనసమర్థం చ అప్రమేయానుభావత్వేనాత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః - అత్ర లక్షణాజనకాపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్నకేళీనాద్యవతారత్వకథనాదధికప్రభేదోఽలంకారః ॥ ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికో మత ఇతి లక్షణాత్ - వృద్ధిస్త్యంతమ్ ॥ ౮౮ ॥ అథ పరహితాచరణపరాణాం ధ్రువాదీనామేవ జన్మసఫలం నత్వన్యేషామిత్యాహ ॥ జాత ఇతి ॥ కిం బహునా అవతారేష్వపి శ్రీత్యభాష్యాం విశేషేణ కూర్మః ఆదికూర్మావతార ఏవ జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః కుతః యేన కూర్మేణ పృథుభువనభరాయ భువనభరస్య దుర్వహభారస్య స్థాపనార్థమిత్యర్థః పృథుని పులములితి పృథక్పదం వా పృష్ఠం నిజకర్పరతలమర్పితం దత్తం కించ తారణం ధ్రువప్రదేశస్థిత్యా దుర్వహభువనభారేణ జనితక్లేశస్సోఢ ఇత్యర్థః ధ్రువస్య ఉత్తానపాదజన్మస్య సకలలోకప్రశస్తం కుతః యస్మిన్ ధ్రువే తేజస్వినాం గ్రహనక్షత్రాదీనాం చక్రం సమూహం గ్రహనక్షత్రమండలం నియమితం సంయుక్తం సద్భ్రమతి పర్యావర్తతే తత్ర శ్రీమాన్భగవదనుగ్రహవశాత్సకలలోకోన్నతమేరుశిఖరశిఖామణిర్ధ్రువం స్థాపయత్తత్వే

శిఖరిణాంగణశ్చైరతే। ఇతోఽపి బడబానలస్య సముస్తసంవర్త-
కైరపోహ్యాపి తత్ర మూర్తిజ భరసహం చ సింధోర్వపుః ॥ ౮౮ ॥ శ్లో ॥
జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృష్ఠం
శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రం।
సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాధో బ్రహ్మాం

తేజస్విచక్రం ప్రవర్తత ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణభాగవతాదికథానుసంధేయాం తతః కిమత ఆహ - పరహితకరణే పరోపకారాచరణే విషయే వ్యర్థో నిరర్థః అసమర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్ యః పక్షః సంజాతో యేషాం తే సంజాతవ్యర్థపక్షాః నతు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః - నాపేక్షిత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః - అపరే ఉక్తాభ్యాం దన్యే జంతవః ప్రాణినః నైచ్యోద్భావనార్థకోఽయం జంతుశబ్దప్రయోగః ఉపరిష్టాన్న ధ్రువవదుపరిభాగేపి వర్తమానా న భవంతీత్యర్థః - అధశ్చ న కూర్మవదధోభాగే వర్తమానా భవంతీత్యర్థః - కిం తు ఉదుంబరః జంతుఫలాఖ్యవృక్షవిశేషః తన్నఫలము దుంబరం ॥ ఉదుంబరో జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధక ఇత్యమరః ॥ * ॥ ఫలేలుగితిలుక్ బ్రహ్మాండము దుంబరం తస్యాంతః అంతరాళే అవ్యయహేతన్ మశకాస్తైస్తుల్యం తద్వత్ ॥ ॥ తేనతుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయ జాతాః ఉత్పన్నాశ్చ తేన నష్టాశ్చ జాతనష్టాః భవంతీతి శేషః స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకా

సమానైర్యుతో నసత్త్వైః కిమపి సాధితమత్రోపమశకవన్నిష్ఫలజన్మభిః కిమన్యైరితి భావః
హావకో పమశకాన్స్వంకరః స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౬౯ ॥ అ॥ అథవిధేయలోకం సంబోధ
యంస్సదాచారం శిక్షయతి॥ తృష్ణామితి॥ హే జనేత్యత్ర త్వమధ్యాహార్యం సర్వత్రాపి మత్య్ప
సుపురుషప్రయోగసంభవాత్ అలభ్యేషుపదార్థేషులాభాభిలాషస్తృష్ణాతాం ఛింధి
దాత్రేణ శస్త్రేణవిదారయ అన్యథా అనేకాశాపాశసంబద్ధత్వేన క్లేశభాగిత్వం స్యాదితిభా
వః పరిభవాదిషు ఆత్మద్యమానే మనో క్రోధప్రతిబంధః క్షమా తాం భజ సేవస్వ అన్యథా మ
గ్రభావేన కార్యహానిస్స్యాదితి భావః - మదం విద్యాజనితదర్పం జహి విజ్ఞానేన వినాశయ
అన్యథా వివేకశూన్యతయా అకార్యకరణప్రవృత్త్యా అనర్థప్రాప్తిస్స్యాదితిభావః - పా
పే పాపకర్మాచరణే రతిం ప్రీతిం మాకృథాః - అజ్ఞానేన మాకార్షీః - కింతు ధర్మం చ
రేత్యాద్యుపదేశవచనేన సత్యమార్గాచరణ ఏవ రతింకుర్విత్యర్థః - అన్యథా నిరయపాతస్స్యా
దితి భావః ॥ * ॥ కరోతేర్లుఙి థాస్ నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః సత్యం సూనృతం బ్రూ
హి - సత్యం వదేతి వచనేన యథార్థమేవ వచనం వదేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అన్యథా ॥ శ్లో ॥ నా
డోదుంబరాంతర్మశకవదపరే జంతవో జాతనష్టాః ॥ ౬౯ ॥ శ్లో ॥ తృ
ష్ణాంఛింధి భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మాకృథాః సత్యం
బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జనమ్ । మాన్యా
న్మానయ విద్విషోప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం కీర్తిం పాలయ
నృతాత్పాతకం పరమితి న్యాయాదవివేకిత్వప్రసక్తిః స్యాదితి భావః - సాధుపదవీం సన్మా
ర్గమనుయాహి అనుసర ధర్మశాస్త్రానురోధేనానుసర అన్యథోత్పథప్రతిపన్నత్వే వచనీయతాది
దోషాపత్తిస్స్యాదితి భావః - విద్వజ్జనోపదేశేన కృతార్థీకరణశీలం పండితమండలం సేవ
స్వ ॥ * ॥ యస్తు పర్యటతే దేశాన్యస్తు సేవేత పండితాన్ - తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిం
దురివాంభసీతి వచనాద్బుద్ధివైశద్యార్థం శుశ్రూషస్వ - అన్యథా బుద్ధివైశద్యాశక్తే
రాద్యభిరోగః స్యాదితి భావః మాన్యాన్ పూజ్యాన్మానయ యథాహం పూజయ - అన్య
థా సమాసమాభ్యాం విషమసమే పూజాత ఇతి గౌతమసూత్రాత్ ॥ శ్లో ॥ అపూజ్యా య
త్ర పూజ్యంతే పూజ్యానాం చ వ్యతిక్రమః । త్రీణి తత్ర ప్రవర్తంతే దుర్భిక్షం మరణం భయ
మిత్యాదిస్మరణాచ్చ - కీర్తిః సుకృతజనహీయమానత్వరూపా శ్రేయః ప్రాప్తిః స్యా
దితి భావః - కిం బహునా విద్విషః శత్రూనపి కిముతాన్యాన్ అనునయ ॥ * ॥ సమశ్శ
త్రౌ చ మిత్రే చేతి భగవద్వచనాత్ప్రసాదయ - అన్యథా రంధ్రమపాతయిష్యంతీతి భా
వః - ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషు నమ్రత్వం వినయమితి యావత్ - ప్రఖ్యాపయ గు
ణాన్ప్రకటయ తేషు సత్యాస్తిక్యాదిషు - అన్యథా దుర్వినీతత్వాపవాదప్రసంగస్స్యాదితి

ఖ్యాపకైః కీర్తిగుంఫాలయజన్మసాఫల్యార్థం కీర్తిం వితన్వానాః ప్రయత్నం కుర్వంత్విత్యర్థః - అ
న్యథా పుణ్యరహితలోకే కిం జన్మ కీర్తిం విధేహీతి వచనాజ్జీవన్మృతత్వాపత్తిస్స్యాదితి భావః దుఃఖితే
ష్వంజాతదుఃఖేషు భూతేష్విత్యర్థః ॥❁॥ తారకాదిత్వాదితచ్ - జాతా వేకవచనం
యా దుఃఖప్రహరణేచ్ఛాలక్షణాం కురు దుఃఖిమకరుణేతి శాస్త్రీయరోధాద్విభేహి అన్య
థా చిత్తశుద్ధ్యసంభవాదితి భావః - క్షుతపి వతత్పర్యంతృష్ణాచ్ఛేదాధికం సతాం సజ్జనా
నాం చేష్టితం వ్యాపారః యది సాజన్యయశః కామితద్వైవం ప్రవర్తస్వ - అన్యథా పురుషా
ర్థలాభాసంభవాదితి భావః ॥ ౭౦ ॥ అ॥ ఈదృశా విరళా ఏవేతి నిగమయతి ॥ మనసీతి ॥ మన
సి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు పుణ్యపీయూషపూర్ణాః తేన పూర్ణాః కరణ
త్రితయేనాపి సత్కర్మాచరణతత్పరా ఇత్యర్థః ॥ సి ॥ పీయూషమమృతం సుధేత్యమరః ॥
త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం - లక్షణయా త్రిభువనస్థజనానిత్యర్థః
తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః - పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వం - ఉపకారశ్రేణీభిః హితా
చరణపరంపరాభిః - ప్రీణయంతః సంతోషయంతః ॥❁॥ ప్రీఞ్ ప్రీణన ఇతి ధాతోః స్వ
ార్థే ణిచి శతృప్రత్యయః ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతి నుగాగమః - పరేషాం గుణప

దుఃఖితే కురు దయామేతత్సతాం చేష్టితమ్ ॥ ౭౦ ॥ శ్లో॥ మనసి వచసి కా
యే పుణ్యపీయూషపూర్ణా స్త్రిభువనముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయం
తః । పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసంతస్సం
తి సంతః కియంతః ॥ ****************

రమాణూనత్యల్పగుణానపీత్యర్థః - యతో గుణాన్ స్వస్య పరమాణుత్వాత్ పరమాణవః పర్వతీ
కృత్య మహత్తరాన్కృత్వా అభూతతద్భావే చ్విః - ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతి సంజ్ఞా
యాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః నిత్యం ఖ్యాపయంతః - నిరంతరం ప్రశంసంతః - తథా
నిజహృది స్వాంతఃకరణ ఏవ వికసంతః సంతుష్యంతస్సంతః సత్పురుషాః కియంతః - కతి
పయే విరళా ఏవేత్యర్థః - సంతి వసుధాయాం [illegible] గుణసంపత్తేర సాధారణ్యాద
తి భావః - నిజహృది వికసంతస్సంతి సంతః కియంత [illegible] త్యేవ పాఠః - తథా చోక్తం - సాజన్యా
మృతసింధవ ఇత్యాది మాలినీవృత్తం ....

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే పరోపకారవర్ణనం నామ సప్తమం దశకం.

....

అథ ధైర్యపద్ధతివ్యాఖ్యానప్రారంభః-

౮౧॥ రత్నైరితి॥ దేవా అమరాః- మహార్ఘైః మహామూల్యైః- నందనంతిభిః రత్నైః కౌస్తుభాదిమణిభిః॥ ౧ ॥ రత్నం శ్రేష్ఠమణావపి విశ్వః- యద్వా రత్నైః॥ ❖ ॥ జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయత ఇతి వచనాత్- ఐరావతోచ్చైశ్శ్రవః కల్పవృక్షాది శ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః న తుతుషుః సంతుష్టిం న ప్రాపుః మథనసమయ ఇతిశేషః- తథా భీమత్వాత్ భీతి భీమం భీమభయాంకరం హాలాహలాఖ్యం విషం నా [illegible] ॥ ❖ ॥ భియః మ ప్రత్యయః కాలాదికః- తథా భూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం [illegible] పృథక్- భీతిం న భేజిరేన ప్రాపురిత్యర్థః [illegible] - విశేషేణ త్రిభీత్రా ఖ్యా [illegible] ఖ్యాతి హేతుత్వ [illegible] భావ్య [illegible] యాయని దేశ ఇతి మంతవ్యం కింతు సుధామమృతం వినా పృథగ్విశేషాది వాద్వితీయావి రామమవసానం న ప్రయయుః మథనాదితి శేషః- ఉత్పత్తిం వినా సమితా ఇత్యర్థః- ఆసేవనశీలనం వృత్తిరుక్తా- తథాహి- ధీరా మనస్వినః- నిశ్చితార్థాత్ నిశ్చితార్థా

——— అథ ధైర్యపద్ధతిః ———

౮౧ ॥ రత్నైర్మహార్ఘైస్తుతుషుర్న దేవా న భేజిరే భీమవిషేణ భీ
తిమ్ । సుధాం వినా న ప్రయయుర్విరామం న నిశ్చితార్థా ద్విరమం
తి ధీరాః॥ ౮౨॥ శ్లో॥ ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః ప్రా
రభ్య విఘ్ననిహతా విరమంతి మధ్యాః । విఘ్నైర్ముహుర్ముహుర

ప్నవిరమంతి విరామం న ప్రాప్నువంతి- కింత్వా ఫలోదయం ప్రయతంత ఏవేత్యర్థః- అతో ధైర్యశీలవంతస్సాం- దేవా న్నామపి తం యుక్తమేవేతి భావః- జుగుప్సావిరామ ప్రాదినాం వంచమి వ్యాఖ్యప్రతిభ్యోరణ ఇతి పరస్మైపదం అథా ఽంతరన్యాపోలంకారః- వృత్త ముపజాతి॥ ౮౨॥ అ॥ ఉత్తమాధమాని చాదివృత్తికథనద్వారా ద్రఢయతి॥ ప్రారభ్యత ఇతి॥ నీచైః అధమైః విఘ్నేభ్యో అంతరాయేభ్యో యద్భయం తేన హేతునా న ప్రారభ్యతే ఖలు నోపక్రమ్యతే కార్యమితి శేషః॥ సి॥ విఘ్నాంతరాయః ప్రత్యూహా ఇత్యమరః- మధ్యాః మధ్యమాస్తు కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య విఘ్నైర్నిహతా విహ్వలీకృతాస్సంతో విరమంతి విరతా భవంతీత్యర్థః- ఉత్తమాః ఉత్కృష్టాః గుణాధైర్యశీలా జనాః యేషాం తే తథోక్తాః- పురుషశ్రేష్ఠాస్తు విఘ్నైర్ముహుర్ముహుః పునః పునస్సన్నితి ప్రతిహన్యమానాః బంధ్యమానా అపి ప్రారబ్ధముపక్రాంతం కర్మ న పరిత్యజంతి న విసృజంతి- అతః కాలకూటబడబానలాదిభిర్ధ్యువహతత్వేపి తత్ర గుణానసంపన్నత యా- దేవానాం సుధోత్పత్తిపర్యంతం మథనం యుక్తమితి శ్లోకద్వయస్యాపి తాత్పర్యం.

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిద్ధైర్యస్య కుత్రచిద్భయస్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్ట
వ్యం॥ ❀ ॥మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుషు, ఇత్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-
శీలంతి నియతకులోచితసత్స్వభావ ఇతి వివేకః॥ ❀ ॥శీలం స్వభావే సద్వృత్తావిత్యభిధా
నాత్- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౭౩॥ అ॥ అథోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్ర
యోర్దుఃఖసుఖావగణనయా కార్యసాధనత్వమాహ॥క్వచిదితి॥క్వచిత్కుత్రచిద్దేశ
కాలే వా పృథ్వీశయ్యా యస్య స తథోక్తః- క్షితిసత్తర్కస్థండిలశయనోపీత్యర్థః- క్వచి
త్పర్యంకే మంచే తూలికాతల్పే శయనం స్వాపో యస్య స తథోక్తః- మృదులతరశ
య్యాపీత్యర్థః॥ని॥మంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయా సమాః- స్వాపస్తు ప్రా
శయనం స్వాప ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- క్వచిచ్ఛాక ఏవాహారో యస్య నీరసాహారోపీత్య
ర్థః- క్వచిచ్ఛాల్యోదనే శాల్యన్నే రుచిః స్వాదో యస్య స తథోక్తః- షడ్రసోపేతమృష్టా
న్నభోజనసంతుష్టోపీత్యర్థః- క్వచిత్కంథాం జీర్ణవస్త్రశకలనిర్మితాచ్ఛాదనం
ధారయతి- కంథాధారీ- క్వచిచ్చ దివ్యాంబరధరః కనత్కనకపీతాంబరధరోపి- కా

పి ప్రతిహన్యమానాః ప్రారబ్ధముత్తమగుణా న పరిత్యజంతి॥ ౭౩॥
శ్లో॥ క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపి చ పర్యంకశయనః క్వచిచ్ఛాకా
హారః క్వచిదపి చ శాల్యోదనరుచిః। క్వచిత్కంథాధారీ క్వచిదపి చ
దివ్యాంబరధరో మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్॥
౭౪॥ శ్లో॥ నిందంతు నీతినిపుణా యది వా స్తువంతు లక్ష్మీః సమావిశతు
గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్। అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే వా

ర్యార్థీ కార్యసిద్ధ్యభిలాషీ- అర్థః అభిలాషః- తద్వానర్థీతి విగ్రహః॥ ✻ ॥ కృ
త్యే త్వవధిత్వాత్ బలీయస్సీతి మహాభాష్యే మనస్వీ మహామనాః ధీరః- ప్రశంసాయా
మినిః- పృథ్వీశయ్యాదినా దుఃఖం చ న గణయతి॥ పర్యంకశయనాదినా సుఖం చ న గణయ
తి- కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థయైవ కార్యసాధనతత్పరో భవతీత్యర్థః॥ ౭౪॥
అ॥ అథ ధీరాః లోకనిందాస్తుతిప్రాప్త్యాపి స్వాయమార్గాన్న భ్రశ్యంతీత్యా
హ॥నిందంత్వితి॥నీతినిపుణా నయవిశారదాః నిందంతు కథంచిద్దూషయంతు వా యది- అ
థవా స్తువంతు భూషయంతు వా- లక్ష్మీస్సంపత్ సమావిశతు ప్రాప్నోతు వా ఉత యథే
ష్టం నిరర్గళం గచ్ఛతు వా- అద్యైవేదానీమేవ మరణం నిధనమస్తు వా ఉత యుగాంత
రే కల్పాంతరే వా స్తు తథాపి ధీరాః ధైర్యశాలినః న్యాయ్యాన్న్యాయాదనపేతాత్పథో
మార్గాత్ పదం ఏకపాదమపి న ప్రవిచలంతి న భ్రశ్యంతి తేషాం న్యా

మహాగాణపరిత్యాగ ఏవపరమధనమితి ప్రాప్త్యాదిరితిభావః ‖ ౭౫ ‖ అ‖ నను కో
ధీరస్య వా కిం సాధయతీత్యాశంక్యాహ ‖ కాంతేతి ‖ యస్యచిత్తం-కాంతాకటాక్షాః ‖ ‖
ముగ్ధాంగనవిభ్రాంతిపై చిత్తైర్వివర్తనమ్ ‖ తారకాయాః కటాక్షజ్ఞాస్తం కటాక్షం
ప్రచక్షత ఇతిభావ ప్రకాశో-త్తలక్షణలక్షితకామిన్యపాంగాలోకనానిత ఏవవిశిఖా
బాణానలునంతీనభిందంతి నసమ్మోహయంతీతియావత్-తథాకోపకృశానుతాపః
క్రోధాగ్నిసంతాపశ్చ ననిర్దహతి నవ్యాకులయతి తథాభూరయో బహవ త్రావిష
యాః శబ్దాదీంద్రియార్థాశ్చ లోభః పరస్వ పహరణే ప్రయత్నః ఏతేన కామాద
యోఽప్యుపలక్ష్యంతే తథా నలోభా ఏవ పాశారజ్జవశ్చ బంధనహేతుత్వాత్తైః తేషాం పాశ
త్వారోపణాన్న తథా తిత్యష్టాయుత్తం నకుర్వంతి - కర్షంతి పాతేనస్వాయత్తీకుర్వం
తీత్యర్థః సధీరః కృత్స్నమశేషం లోకత్రయం స్వర్గాదిలోకత్రితయమపిజయత్యా
త్మాధీనం కరోతీత్యర్థః తస్య కిం చిదప్యసాధ్యమిత్యర్థః ‖ [illegible] ‖ అ ‖ ధైర్యగుణస్య
ప్రకారః కథం చిదపి నయుజ్యత ఇతి సదృష్టాంతమాహ ‖ కదర్థితస్యేతి ‖ కుత్సితార్థః కద

న్యాయాత్ పథః ప్రవిచలంతిపదం నధీరాః ‖ ౭౭ ‖ శ్లో ‖ కాంతాకటా
క్షవిశిఖానలునంతియస్య చిత్తం ననిర్దహతికోపకృశానుతాపః ‖
కర్షంతిభూరివిషయాశ్చ నలోభపాశైర్లోకత్రయంజయతికృ
త్స్నమిదం సధీరః ‖ ౭౮ ‖ శ్లో ‖ కదర్థితస్యాపిహి ధైర్యవృత్తేర్న
శక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్ష్టుమ్ ‖ అధోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే
ర్నాధః శిఖాయాంతి కదాచిదేవ ‖ ౭౯ ‖ శ్లో ‖ వరం శృంగోత్తుంగాద్గురు
శిఖరిణః క్వాపి విషమే పతిత్వాయం కాయః కఠినదృషదంతే విగళితః

కదర్థః కొంకత్తత్పురుషే చేతి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థీకృతః కదర్థితః తస్య నీచైః కృ
తస్యాపి సతః ధైర్యేణ వృత్తిర్వర్తనం యస్య తస్య సంబంధి ధైర్యమేవ గుణః ప్రమార్ష్టుమ
పధ్వంసయితుం నశక్యతే - తత్ర దృష్టాంతః - అధోముఖస్య కృతస్యాపాద్యుపరి కృతస్యాపి
వహ్నేః శిఖాజ్వాలాః కదాచిదేవ కదాచిదప్యధో నయాంతి - కింతూర్ధ్వమేవ
ప్రసరంతీత్యర్థః - తద్వద్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః ‖ ౭౯ ‖ అ ‖ మానినాం త్యాగో
పావరం నతు శీలవిలయ ఇత్యాహ ‖ వరమితి ‖ అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణో ఉన్న
తపర్వతస్య శృంగోత్తుంగాచ్ఛృంగోపరిభాగాత్ క్వాపి కస్మింశ్చిద్విషమే కఠినే క
ఠినదృషదంతే కర్కశపాషాణాంతరాళే పతిత్వా విగళితః శకలితశ్చేద్వరం మనాక్ప్రి
యం - తథాహి నసీదంశనేవిషానలో ఉగ్రదంష్ట్రఫణివదనే ముఖే వక్షేపస్తం చేద్వ
రం తథావహ్నౌపాతో ఉగ్నిప్రవేశోఽపి వరం - కింతు శీలవిలయాస్సత్స్వభావత్యాగః కృత

శ్చ తత్పదపి పరమపి మనాక్ప్రియమపి న భవతీత్యర్థః॥- ప్రాణాత్యయేపి శీలం న త్యా
జ్యమితి తాత్పర్యం తైః కాద్యకృతే వరశ్శీలస్త్రిషుక్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః॥ ౪౮॥
అ॥ నన్వేవం శీలస్యాత్యంతావశ్యకత్వముక్తం తత్ప్రాప్తే కో లాభ ఇత్యాశంకాయా
మాహ॥ వహ్నిరితి॥ తస్య పుంసః వహ్నిః తాపకోపీతి భావః జలాయతే జలమివాచరతి తద్వ
చ్ఛీతలో భవతీత్యర్థః॥ కతుకాః కశ్చిజ్జ్వలో వశ్చేతి కశ్యః- అశ్రుత్వాన్వర్థధాతుకమిరితిదీ
ర్ఘః॥- ఏవం సర్వత్ర ప్రత్యయః జలధిః సముద్రోపీతి భావః॥ కుల్యాయతే అల్పనదీ
వాచరతి తస్యేతి సర్వత్రాన్వయోవగంతవ్యః తత్క్షణాత్తస్మిన్నేవ క్షణే న తు విలంబేనే
త్యర్థః॥- మేరుః స్వల్పశిలాయతే అల్పదృషదివాచరతి మృగపతిస్సింహః- క్రూరోపీతి భా
వః॥ సద్యః కురంగాయతే హరిణ ఇవాచరతి వ్యాళస్సర్పః విషరోషభీషణోపీతి భావః
మాల్యగుణాయతే పుష్పస్రగివాచరతి విషమేవ రసో ద్రవః ప్రాణాపహారక ఇతి
భావః॥- పీయూషవర్షాయతే అమృతవృష్టిరివాచరతి- కస్యేత్యాకాంక్షాయామాహ
యస్యేతి యస్య పుంసో గేఽఖిలలోకానామశేషజనానాం వల్లభతరమత్యంతమనోహరం శీలం స

వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే వరం వహ్నౌ పాతస్తద
పి న కృతశ్శీలవిలయః॥ ౪౮॥ శ్లో॥ వహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః
కుల్యాయతే తత్క్షణాన్మేరుస్స్వల్పశిలాయతే మృగపతిస్సద్యః కు
రంగాయతే। వ్యాళో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షా
యతే యస్యాంగేఽఖిలలోకవల్లభతరం శీలం సమున్మీలతి॥ ౪౯॥ శ్లో॥
ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః క్షీణోఽప్యుపచీయతే పునశ్చంద్రః। ఇతి వి
మృశంతస్సంతస్సంతప్యంతే న విప్లుతా లోకేషు॥ ౫౦॥ శ్లో॥ ఐశ్వ

త్స్వభావః సమున్మీలతి సముల్లసతి తస్యేతి సంబంధః శీలసంపన్నస్య దుఃఖహేతవోపి
సుఖహేతవ ఏవ భవంతి అయమేవ పరమలాభ ఇతి భావః అత్ర క్రియోపమా ధాదౌ వస్తు ప్ర
తితేరుపమాభేదః॥ శ్లో॥ ఇవాదిలోపే ద్విపి ధేణముక్ష్యచి చిద్వి పి తథా వాక్యే సమాసే
చ స్పష్టైషా ప్రకీర్తితా లుప్తోపమేత్యర్థః॥ ౪౯॥ అ॥ అథ శాంతిదాయిసంతా
పో న ప్రవర్తత ఇత్యాహ॥ ఛిన్న ఇతి॥ తరుః ఛిన్నస్సన్నపి పునారోహతి వర్ధత ఇత్యర్థః చంద్రః
క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ కృశస్సన్నపి పునరుపచీయతే ప్రవర్ధతే ఇత్యేవం విమృ
శంతో మనస్యనుసంధానాస్సంతః శీలసంపన్నా లోకే సుబంధుజనేషు విప్లుతేషు వి
న్యాలేషు సత్స్వపి న సంతప్యంతే కింతు తరుచంద్రదృష్టాంతేనాభివృద్ధిమాశంసంత ఏ
వ సంతీత్యర్థః॥ ౫౦॥ అ॥ శీలమేవాశేషభూషణమిత్యాహ॥ ఐశ్వర్యస్యేతి॥ ఐశ్వర్య
స్యాధిపత్యస్య సుజనతా విభూషణం నతు దౌర్జన్యం శౌర్యస్య విక్రమత్వస్య వా

ంయమో వాక్సంయమో భూషణం సత్యసంబంధప్రలాపిత్వం జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్య
వివేకస్యోపశమో విషయకస్యోపశమో విషయేషూపరతిః విభూషణం శ్రుతస్యోప
శ్రుతస్య శాస్త్రస్య వినయో విభూషణం గర్వాభావః విత్తస్య పాత్రే వ్యయః
పాత్రే ప్రతిపత్తిః విభూషణం సత్పాత్రే వటుకాదిషు తపసస్సం(ద్రా)యణాదేః క్రోధః
క్రోధరాహిత్యం క్షమిత్వం సత్ప్రతిషేధపినత్ సమూహత్వైకాత్మ్యతే - విభూషణం సత్
శీలత్వం ప్రభవితుః సమర్థస్య తు క్షమా సహిష్ణుత్వం భూషణం - ధర్మాత్ర్యం దత్తాధమః
సకాప్రత్రదానస్య నిర్వ్యాజతా వ్యాజరాహిత్యం విభూషణం - సర్వత్ర నిర్వ్యాజతా దుః
ం-తథా సర్వకారణం విశ్వస్యాదిమ ప్రతిదానమిదం పూర్వోక్తవదాత్మనో మనః శీ
ః సర్వేషామపి సర్వప్రాణానాం పరం సాజన్యాద్యపేక్షయా శ్రేష్ఠం భూషణమలం
కరః - అతస్సర్వథాపి శీలమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యం - ❊❊❊❊❊❊❊❊

ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమః । జ్ఞానస్యోప
శమశ్శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః । అక్రోధస్తపసః
క్షమా ప్రభవితుర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా సర్వేషామపి సర్వకార
ణమిదం శీలం పరం భూషణం ॥ ❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊❊

——❊ అథ దైవపద్ధతిః ❊——

౮౧॥ శ్లో॥ నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాస్సైని

ఇతి నీతిశతకే ధైర్యశీలపద్ధతివర్ణనం నామ అష్టాదశకం.

——❊❊❊——

౮౧॥ అ॥ అథ ధైర్యశీలయోరపి దైవాయత్తత్వాత్తన్నిరూపణానంతరం దైవపద్ధ
తిం నిరూపయతి ॥ నేతేతి ॥ యస్య బలభిదః నేతా శిక్షకః హితాహితోపదేశకర్తా బృహస్పతి
రాచాంపతిర్బృహస్పతిః నతు యః కశ్చిన్నేతద్బృహతో గురుపత్యోశ్శోప్యక దేవతదృశా
ప్రథమలోకశ్రేణిసుదాగమలోపాప్ర హరణం ఆయుధం ప్రహరసాధనం తు వజ్రం
జ్రాయుధ పర్వతపక్షచ్ఛేదనేప్యకుంఠితమితి భావః - నతు యత్కించిద్దారుమయం-
నికాసురానతు దుర్బలలౌకికాః సైనికాః సైన్యగతాంగుణైస్థానం స్వర్గః స్వర్గాలోకః - సతు మ
హాపురాదినిర్మితం అనుగ్రహః పరిపాలనతాత్పర్యం హరేః విష్ణోః సకలలోకాధీశ్వరస్య
శ్రీమత్స్యావతారకుర్మావతారణాద్యవతారభావః - సతు పరదేవతాయాః - వారణో
ఐరావణః సతు యః కశ్చిత్కరిః ఇత్యేవం ప్రకారేణ సబలభిదింద్రః ఐశ్వర్య
న్వితోపి సాధారణవద్దృశకరక్షకసహితోపి సంగరే రణే శత్రుదానవైర్భగ్నో

[illegible] తత్ప్రాకారతా [illegible] యథా [illegible] ఇ

[illegible] పౌరుషం [illegible] ఇత్యాది [illegible] ॥ ౩ ॥ పౌ

రుషం పురుషస్య [illegible] పౌరుషః [illegible]

[illegible] ఇత్యాది [illegible] ఇతి భావః । [illegible]

[illegible] పురుష [illegible] పౌరుష [illegible]

[illegible] ఇతి భావః [illegible] పురుష [illegible] ప్రధా

[illegible] పురుష [illegible] పౌరుష [illegible] యదిన ।

[illegible] తత్ర దోష [illegible] తత్ర సా

[illegible] ఇతి ।

[illegible] కారణమిత్యాహ [illegible] ॥ అ

[illegible] ఇతి భావః [illegible]

[illegible] ॥ ఇత్యా

[illegible] తస్య [illegible]

[illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] తే [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible] । త

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] తే [illegible]

[illegible] విశేష [illegible]

[illegible] కారణం

[illegible] ఇతి భావః ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ అర్థో [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

...దైవహతస్యేత్యత్ర ... మేవ ... ఇత్యాహ ॥ ఖగాట్టోఽపీతి ॥ ఖగాట్టః ... [illegible] ... దైవహతస్యేత్యర్థః ... [illegible] ... వనేశ్వరస్య ... [illegible] ... సంతాపితే మస్తకే గచ్ఛన్ ... [illegible] ... తాళస్య మూలం గతః తాళఫలేన ... భగ్నం ... [illegible] ... ప్రాయః దైవహతకః ... గచ్ఛతి ... [illegible] ... తత్రైవ ... ఆపదః యాంతి ... ఇత్యర్థః ॥ ౫౧ ॥ అతో దైవమేవ బలీయ ఇతి మమ ...

ధాత్స్వనార్యైః పతత్రిపృష్ఠే పతనం యథా ॥ ౫౦ ॥ శ్లో॥ ఖగాట్టోఽపి
వనేశ్వరస్య కిరణైస్సంతాపితే మస్తకే గచ్ఛన్ దేశమనాతపం
ద్రుతగతిస్తాళస్య మూలం గతః । తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా
భగ్నం సశబ్దం శిరః ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతకస్తత్రై
వ యాంత్యాపదః ॥ ౫౧ ॥ శ్లో॥ గజభుజంగవిహంగమబంధనం శశిది
వాకరయోర్గ్రహపీడనమ్ । మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం వి
ధి[illegible]బలవానితి మేమతిః ॥ ౫౨ ॥ శ్లో॥ సృజతి తావదశేషగుణా
కరం పు[illegible]ష్పమలంకరణం భువః । తదపి తత్క్షణభంగి కరోతి చేద
హహ కష్టమపండితతా విధేః ॥ ౫౩ ॥ శ్లో॥ అయమమృతనిధానం నా

...దైవస్య ... ఇత్యాహ ॥ గజేతి ॥ ... [illegible] ... గ్రహాణాం గజానాం
బంధనం ... [illegible] ... గ్రహపీడనం ... మతిమ
తాం ... [illegible] ... దరిద్రతాం ... విలోక్య ... [illegible] ... ॥ ౫౨ ॥ ...
... [illegible] ... ॥ సృజతీతి ॥ విధిః ... అశేషగుణాకరం సకలసద్గుణా
... [illegible] ... పురుషరత్నం పురుష ... సృజతి తావత్ ...
... [illegible] ... తత్క్షణభంగి ... కరోతి ... [illegible] ...
... [illegible] ... కరోతి చేత్ ... [illegible] ...
... [illegible] ... పురుషరత్నస్య ... తత్క్షణభంగిత్వే ... [illegible] ...

[illegible]

యుక్తోప్యేవధనాంశలబ్ధిసగుణయోశ్యంభవమార్గోఽనవతంసః ।
విరహాయితినచైసం రాజయక్ష్మాశశాంకం హతవిధిపరిపాకః కేన
వాలం[illegible]నీయః॥౬౫॥ శ్లో॥ ప్రియా[illegible]విహగ[illegible]దాఘూంత ప్రపాతప
రంపరావరిచయబలే చింతాచక్రే విధాయవిధిఃఖలః । మృగమివ
బలాత్సం[illegible]ప్రగల్భకులాలవద్భ్రమయతి[illegible]యుకిమనోనూజానీమః
కిమత్రవిధాస్యతి॥౬౬॥ శ్లో॥ విరహ విరమా[illegible]

[illegible]

భక్తైర్వ్యక్త్వాయ క్షీణో సాధాయా నఇత్యా శం తాయామహా - వివదిత్వశక్త్యా తాపదమహా
తాం మహత్మ నాం ధైర్యధ్వంసం యామహా - వి పదిత్వ (హ) నమీక్షితుమీహసే తాం చ
సేయద్వ్యస్మా దాయా సాదితి సంబంధః - తస్యావ్యర్థం తాస్యం భావితత్వాత్ త్వదాయాస్యైవ
నావశిష్టత్వాదితి భావః - కుతో నాసంభావితత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ నేదృశ ఇవ
తి - కల్పాపాయేకల్పాంతేపి అతిసంక్షోభేపి కిము తాన్యదేతి భావః - అపేతాః విసృష్టాః నిజ
క్రమాః స్వమర్యాదాః యేషాం తే తథోక్తాః న సంతః ఏతే కులశిఖరిణో మహేంద్రాదిన
ప్తకులాచలా జలరాశయస్సప్తసము (ద్రా) శ్చ (క్షు) ద్రాః నీచా న భవంతి ఇత్యర్థః
దాపివివదతాం తేఽతః వృష్టాశ్చ తే న ధైర్యధ్వంసం సహంతే ఇతి మహత్త్వాత్ త్వ
దాయాస ఏవ శిష్టః ఫలలాభ ఇతి భావః॥ శ్లో॥ మహేంద్ర (గో) మలయస్సహ్యస్సాను
మాన్ ఋక్షపర్వతః। వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥ లవణేక్షుసురాస
ర్పిర్దధిక్షీరజలాః క్రమాత్ ఇతి॥ ౭౦॥ అ॥ తథాపి దైవమేవ శరణమిత్యాహ॥ దై వే
నేతి॥ ప్రభుణా సముద్దేశన దైవేన జగతి లోకే యస్య యం సో యద్యస్య ప్రమాణీకృతం

సాయతో విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితుమీహసే। అయి
జడవిధే కల్పాపాయేఽప్యపేతనిజక్రమాః కులశిఖరిణః క్షుద్రా
నైతే న వా జలరాశయః॥ ౭౦॥ శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి
యద్యస్య ప్రమాణీకృతం తత్తస్యోపనమేన్మనాగపి మహాన్నైవా
శ్రయః కారణమ్। సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్య
హం సూక్ష్మా ఏవ పతంతి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిందవః॥ ౭౧
శ్లో॥ యో నైవాంబుదఖండేన సంవీతోఽపి చ చంద్రమాః। తేనైవ పదవి

దీర్ఘ్యం తస్య ప్రాప్తస్యాపి న కేవలం గచ్ఛ మహతా ప్రయత్నేన తదుపైనైవ తాదృ
శం న సాధనం బహుఫలం (ప్రా) ప్తమితి శేషః - తత్ర దృష్టాంతః సర్వాశాపరిపూరకే సకల
లోకమనోరథపరిపూరకే సతి అతిగంభీరే జలధరే మేఘే వర్షతి సతి ప్రత్యహం వర్షత్యపి
సహస్రధారాసి ప్ర త్యహం అవ్యయం భక్త్యా దినా యాభావ భవ్యయాభావః - అనన్య
ప్రపంచకవల స్వీకరస్య మితి సమాసాంతః - పతంతి సత్యపి చాతకస్య ముఖే ద్విత్రాః
స్తోకవర్షం చ స్వకీయ మాత్రాః అత ఏవ వివదధాపి ద్వా స్వా దినాది (త్రా) పిపాసంతప్త
యా వ్యయా నష్టత్వా నాబహు (ద్వి) త్రాః - బహు (త్రి) మేఘం తత్ర యథా బహు (గ) హణాని
దధ (ప్ర) త్యయః సూక్ష్మాః - వా జలకణాః పతంతి నత్వా (ప్ర) యమహత్తమా విహం
లాభ స్త్ర (స్తా) పి దైవ ఏవ సైవ నియామక ఇత్యాదిభావః - తన్మాత్మస్య ధైర్యం మహత్త్వ
ముచితాత్పర్యం - స్తోకకల్పత స్వభావః శృంగారః॥ ౭౧॥ యో నవాంబుదరా త్రి

చం బ్రహ్మా:-యస్మై యథా వర్షాచాంబరం భూదేవ వస్త్రైకలేన సంప్రీతః ఆచ్ఛాదితో [illegible] శేషః-దివాకరస్తస్మై వర్షాన్వర్షాచాంబరం భూదేవభాసస్సూర్యస్సంప్రీతో భవతి. తస్య [illegible] బ్రహ్మార్పణం దౌర్గత్యం దుర్గతిత్వం ప్రకాశకత్వేన [illegible] [illegible] త్ర [illegible] దితత్వాదిత్యర్థః. అ [illegible] ఇత్యాశ్చర్యే పితచ్చా [illegible] ద్యమేవేత్యవగంతవ్యమవగంతవ్యం॥ ....

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే దైవపద్ధతివర్ణనం నామ నవమం దశకం

——✻ అథ కర్మపద్ధతివ్యాఖ్యానప్రారంభః ✻——

౯౨॥ అ॥ యదుక్తం దైవేన ప్రభవన్త్యాదిసందర్భేణ దైవస్య ప్రాబల్య [illegible] తస్యాపి కర్మనియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాశయేన దైవపద్ధ [illegible] అనంతరం కర్మపద్ధతిం నిరూపయిష్యన్ ప్రార్థిత [illegible] దేవసేవాయా [illegible] విధేస్తన్నియామకత్వే [illegible] ప్రాబల్యమితి [illegible] విదధాతి నమ [illegible] నం ప్రాగేవ [illegible] [illegible] తత్ప్రాబల్య [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నుర [illegible] [illegible] ॥౯౩॥ శ్లో॥ నమస్యామో

——✻ అథ కర్మపద్ధతిః ✻——

దేవాన్నను హతవిధేస్తేఽపి వశగా విధిర్వంద్యః సోఽపి ప్రతినియతక
ర్మైకఫలదః। ఫలం కర్మాయత్తం యది కిమమరైః కించ విధినా నమ
స్తత్కర్మభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి॥ టీ॥ బ్రహ్మాదయేన

[illegible] దేవాః [illegible] బ్రహ్మణః [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ప్రతినియత [illegible]
[illegible] ప్రతినియత [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] తస్మాత్ [illegible]
[illegible] [illegible] ప్ర [illegible]
[illegible] అత్ర [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]॥ ౯౩॥ అ॥ [illegible] ప్రభావితత్వం [illegible] బ్రహ్మేతి॥
[illegible] బ్రహ్మ [illegible] బ్ర [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

నా జనకః యేన విష్ణుః కుటిస్థానం భువనోపి దశ ... ర్ధశావతారగహనే క్షిప్తోసిదీనావస్థాం తేన కర్మణా రుద్రో భ్రామ్యతి జగతాం కపిత్యాభావః
కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ పాణిపుటకే కరతలస్థ భిక్షాహరణోచితభాజనం తత్ర భిక్షాటనం
సేవితే - కపాలస్థభిక్షాన్నం భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః - కించ యేన సూర్యో పి సకలలోకప్రకా
శకోపీతి భావః - నియమిత ఇతి శేషః - గగనే అంతరిక్షే నిత్యమేవ సతతం అనారతం మపి భ్ర
మన్ వర్తత ఇతి భావః। భ్రామ్యతి పరిభ్రమతే - వా భ్రామ్యత్యాదినా కల్పాంతస్య స్వ
యయః - తస్మై నకలనియంత్రే కర్మణే నమః - తథాభూతస్మై కర్మాభివాదనాదిత్యాదితి
భావః ॥ ౯౨ ॥ అ॥ ఏవం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వేకథనపూర్వం కర్మాభివాదనం
కృత్వా పరమాగాత్స్వయమభివాద్యసం ప్రతిబహుభ్రమాహేతుత్వాత్ప్రశస్య పాశే

కులాలవద్యేన నియమితో బ్రహ్మాండభాండోదరే విష్ణుర్యేన దశావతా
రగహనే క్షిప్తో మహాసంకటే। రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భి
క్షాటనం సేవితే సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః క
ర్మణే॥ ౯౩ ॥ శ్లో॥ యా సాధూంశ్చ ఖలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్
హితాన్ ద్వేషిణః। ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహ
లం తత్క్షణాత్। తామారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం
ఫలం వాఞ్ఛితం హే సాధో వ్యసనైర్గుణేషు విపులేష్వాస్థాం వృ
థా మా కృథాః॥ ౯౪ ॥ శ్లో॥ శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయ
శ్శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే స్థిరమివ స్ఫీతే
శుభే కర్మణి। విచ్ఛిన్నే నితరామనఙ్గకలహక్రీడాత్రుటత్తన్తు

కాం మాకా॥ టీ॥ యా సత్క్రియా సాధూంశ్చ ఖలాన్ దుర్జనాన్ విదధాతి - మూర్ఖాన్
జ్ఞానినోపి విదుషః పండితాన్ కరోతి ద్వేషిణో విహితాన్ శత్రూన్ హితకరోతి పరోక్షమ
ప్రియమపి ప్రత్యక్షమింద్రియగోచరం కురుతే - తథా హాలాహలం విషమపి
తత్క్షణాద్విషాదమృతం కరోతి తాదృశ్యా మహత్వాగం భవాదితి భావః - అతః హే సాధో స
విపులాతివా సాధుస్స మధ్యే నిపుణో వేతి కాలే కాంక్షాం - వాంఛితమభిలషితం ఫలం
భోక్తుమిచ్ఛసి చేదితి శేషః భగవతీం తాం సత్క్రియాం సత్కర్మాఽరాధయ తస్యాః
ఫలదాయకత్వాదితి భావః - కింతు వ్యసనైర్విపులేష్వ సద్వ్యవహ్వేషు గుణేషు విష
యేషు ప్రభుతిష్వపి వృథా ఆస్థాం వృథా మాస్త్విత్యర్థః మా కృథా మా విధేహి తస్యాః క్లేశ ఫ
లత్వాదితి భావః కర్మార్పణమార్గ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితః అత్ర ఖలాదీనాం సాధు

త్వాదికరణాంతర్గతస్వరూపకరణరూపోద్దేశమాలాహారః॥ ౯౫॥ అ॥ వృద్ధిహసన్యోరపే
న్న్యూలకత్వమేవ నేత్యాహ॥ కు (భ్రూ) మిత్తి॥ ఇదం విరిదొలమూరభ్యాసనస్యా తేనవతః
సహి-పిపుతంతునంతా సెఇలిభాతాం ఉలమానిత్తః భ్యోవహ్యాదమనాసీకేనేతి ఉదిరు
దేశః-శుభ్రకమణిపుణ్యాత్పవిశేషప్రభవతిసతీత్యర్థః॥ కు (భ్రూ) సన్నిహితాది
సవి (భ్రు) మాస్పటలాసాయుపశయస్తరుణ్యాః కిత్వతాతపత్రైక కిత్వతభత్రేణాజ
లాంలక్ష్మీరాజ్యశ్రీ రిత్యేవమిత్యర్థః॥ అనుభూయతేసభుజ్యతేజన్మాంతరీయః
హేతుత్వాత్తిస్సేతిభావః-విబ్భ్రమస్తకుభుకమణీనప్తేనతిసిత రామతిశయేన అనంగ
లహూరతిరణస్యేవ క్రీడాకేళిర్నయా హేతునా (భ్రూ) టక్షితురర్ణంతుర్య స్యత్రక
క్రూరకేళిత్రత్వయఃకు స్తాజాలమివ (భ్రూ)క్వ న్న సన్న్యాదికమితిశేషః - రుషా
(భ్రా) రిశయాతీంయత్రయ (ప్ర)సితం గ్రహేత్యత్ర విన స్మతీతిన్యాయాదితిభావః
త్వంతాంచిల్లోకత్వతాంమిత్యర్థః - ఉన్నయవ్యతిరేకాభ్యాం వృద్ధిహస్యోరసైక్యవా

కంముక్తాజాలమివ (ప్ర)యాతిరుషితి (భ్రూ) క్వద్దిరోద్యత్యేతా న్॥ ౯౫

శ్లో॥ గుణవదగుణవద్వాకుర్వతా కార్యజాతంపరిణతిరవధార్యా య
త్నతః పండితేన । అతిరభసకృతానాంకర్మణామావిపత్తేర్భవ
తిహృదయదాహీశల్యతుల్యోవిపాకః॥ ౯౬॥ శ్లో॥ స్థాల్యాం వైడూ

ర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాందనైరింధనౌఘైః సౌవర్ణైర్లాంగలాగ్రైః

రణత్వం ప్రష్టవ్యమితిభావః॥ ౯౫॥ అ॥ అథైహిమూఢారణప్రకారమాహ॥ గుణవదితి
గుణవద్గుణయుక్తమగుణవద్గుణరహితంవాయత్కార్యజాతంతత్కుర్వతానుష్ఠీయమానేన
పండితేనపరిణతిః పరిణామః వర్ణ్యాయత్నతః అతిప్రయత్నేనసావధానేనే
యావత్ - అవధార్యానుసంధేయాయత్నాదపవర్కమణాతమూఢవ్యంపనమాలోచ్యా
రిణతిపర్యంతమిత్యర్థః - అన్యథానర్థమాహ - అతిరభసకృతానాంసహసానుష్ఠితా
నాంకర్మణాం గుణవతాంచేతిశేషః - అవిపత్తేర్వ్యాప్తిపర్యంతం-వికల్పాదాజో
మాన-విపూర్వ్యాత్పద్యతేర్వ్యాప్త్యర్థాక్త్వమునకారవశాత్ద్రూపసౌనామనేకార్థత్వా
దిత్యనగంతవ్యం-హృదయదాహీమనస్సంతాపహేతుకిరుతత్వ్యాశ్యంతుల్యః శల్య (ప్రా) యః
పాకఃపరిణామః ఫలమితి అతస్వానానైవకర్మణామాకంభణీయంతథాభూత
సైవవిధేయమాయుకత్వాదితిభావః॥ ౯౬॥ అ॥ అతస్వరత్వాత్స్వనుష్ఠితకుకర్మ
కస్త్రీణామాహ॥ స్థాల్యామితి॥ సమనాఃఇహలోకేవిమూఢాత్పత్తిభవతిసైడూర్యంవా
వైడూర్యమయీ॥ సా॥ వైడూర్యంతాలవాయుజమిత్యమరః - విమూఢాత్ ఖ్యాతిఖ్యాప్రత్య

[illegible] ప్రాగ్దేశః [illegible] ఇత్యాది [illegible] || * || [illegible] సంబంధి [illegible] [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible]

[illegible] త్రిలిఖిత వసుధా [illegible] హేతోః । [illegible]

ఖండాన్యే[illegible] [illegible] || ౯౭ ||

[illegible] పి [illegible] యత్ర

[illegible]

[illegible] సంబంధః [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible] || ౯౮ || [illegible] ఇత్యాది [illegible]

[illegible]

శిఖరిణీ. ఇదానీం విద్యాయా ధనాద్ [illegible] విద్యాచార్యాదిజనానాం ఫలాదిఫలాదిభిః [illegible]
వివిధఫలంకృతా [illegible] తపోజనితభాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించిదస్తీత్యర్థః ॥ ౯౮
॥ సర్వథాపి భావ్యభావినో రావశ్యకత్వం కర్మణా వశాదేవేత్యాహ ॥ మజ్జత్వితి ॥ అం
భసి మజ్జతు మగ్నో భవతు జలప్రవేశాదినేతి భావః. మేరుశిఖరం యాతు గచ్ఛతు మేరుగా
[illegible]నాదినేతి భావః. అహవేయుద్ధే శత్రూన్ జయతు వాణిజ్యం క్రయవిక్రయౌ
కృషిః కర్షణం సేవా [illegible] అనాది [illegible] కృషి సేవనప్రభృతి సకలాః
సమస్తాః విద్యాః వేదవేదాంగాదయః ॥ శ్లో ॥ అంగాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయ
విస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశ ॥ ఏతాశ్చతుర్దశ విద్యా
[illegible] కృతిశ్చతుఃషష్టికళాశ్చ శిక్షతు అభ్యస్యతు. తథా పరము [illegible]
ప్రయత్నం సాహసం [illegible] కృత్వా ఖగవత్ ఖగేన తుల్యం విపులమాకాశం
[illegible] తథాపి కర్మణా వశాత్ అభావ్యం ధనం [illegible] కర్మవశాదివాస్మిన్ లోకే అభావ్య

మిపురుషః ... ॥ మజ్జత్వంభసి యాతు మేరుశిఖ
రం శత్రూన్ జయత్వాహవే వాణిజ్యం కృషిసేవనాదిసకలావి
ద్యాః కళాశ్శిక్షతు । ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవత్ కృత్వా
ప్రయత్నం పరం నాభావ్యం భవతీహ కర్మవశతో భావ్య
స్య నాశః కుతః ॥ ౯౯ ॥ వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహా
ర్ణవే పర్వతమస్తకే వా । సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వా రక్షంతి
పుణ్యాని పురాకృతాని ॥ ౧౦౦ ॥ శ్లో ॥ భీమం వనం భవతి యస్య పురం

[illegible] భవతి [illegible] నాశః సతః [illegible] బ్రహ్మాణాపి
[illegible] కర్తుమశక్యత్వాత్ ॥ ౯౯ ॥ యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావి న తద్భవేదితి న్యాయ
[illegible] చతుఃషష్టికళాః స్వవాంతరభ్యాసత్వమవగంతవ్య
[illegible] ఇతి భావ
మ్యతే ॥ ౯౯ ॥ అ ॥ అతిసంకటస్థస్యాపి ప్రాచీనపుణ్యాన్యేవ తస్య రక్షకాణీత్యాహ ॥ వనే
ఇతి ॥ ... యాత్ [illegible] ॥ ౧౦౧ ॥ అ ॥ కిం బహునా సుకృతినః ప్రాక్పుణ్యమహిమ్నా సర్వ
మప్యనుకూలం భవతీత్యాహ ॥ భీమమితి ॥ భీమం వనం భవతి యస్య ॥ యస్య పుంసః
[illegible] పుర
[illegible] జనాః సర్వే జనతాం
[illegible] గిరిస్సమీపే

శ్రద్ధానం నగోత్వ జనస్య జనతా మనుపమహాతస్య | కృత్వా న చ భూ
భవతి సన్నిధిరస్య పుణ్యా యస్య స్వర్గాపవర్గసుకృతం విపులం
నరస్య || ************************

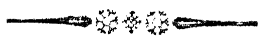
మహతాం దినవనిధానైర్గిరిస్థైర్వారతిః శ్రేష్ఠ స్తుతిః పుణ్యా భవతి
స్తఫలం ప్రయానిత్యర్థః యస్య తస్య మహాయశస్య పుణ్యం బహు పూర్వ
కృతం పురా కృతసత్కర్మజం జాతం పుణ్యమస్తి తత్తేతస్యేతి సంబంధః అత
ప్రత్యూహాచరణతత్పరేణ స్త్రీ వశవర్తినా శ్రేయస్కామేనేతి సందర్భ ప్రసాదః ||

ఇతి శ్రీ భర్తృహరి మహాయోగీశ్వరకృత సుభాషితే
* నీతిశతకం సంపూర్ణం *
శుభమస్తు.

శ్రీ రామాయ నమః.

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే
శృంగారశతః ప్రారంభః

శంభుస్వయంభుహరయో హరిణేక్షణానాం యేనాక్రియంత సతత

గృహకర్మదాసాః || అత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శంభుశబ్దేన ద్వంద్వ సమాసే స్వయంభు
నవకం తత్త్వం నహుభాన్య జ్ఞాంతరయోః కృతి ప్రత్యయాంతత్వం అన్యధా న
సంభూదేవో నాయమిత్యేవ దీర్ఘః ప్రసంగాత్ తథా చ నైవ మకరధ్వజేన శంభు
స్వయంభుహరయః హరవిరించి ముకుందాః సంహారసృష్టిస్థితికర్తారః త్రయోపి భువ
నాధీశ్వరా అపీతి భావ హరిణేక్షణానాం హరిణవన్నేత్రలోచనానాం నాపి సకలస్య
స్త్రీ జాతీనాం పతితం సమోహా హితతయోరితి వచనాత్ సమోహకరస్య లోపః కృ
హకుంభదాసాః కుంభకారనామకభృత్యాః క్రియంతతాసుతా ద్విజ్యాహాను
ప్తవృత్తధావిధయుక్తా ఇత్యర్థః కియుతా వ్యక్తిభావః కృతః మత్ ఇతి
నారీకృష్ణకర్తృవ్యంగ్యః స్వయంభువశ్చ సరస్వతీ కృత వుచితా వ్యాప్తి హారేణ

మ్మేః న్యల్లాసితలక్ష్మీకత్వాచ్చైవముక్తమిత్యవగంతవ్యం అతఏవవాచామగోచరమ
న్మానసాగోచరంయచ్చరిత్రంమాహాత్మ్యంతేనవిచిత్రనత్కృతోవిచిత్రితః తస్మై
త్యంతాశ్చర్యకారకాయేత్యర్థః॥ని॥విష్ణుమాద్భుతమాశ్చర్యంచిత్రమిత్యమరః॥చి
త్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః॥ణావిష్టవద్భావేవిష్ణుతోలుక్ భగవతే
కలలోకారాధ్యాయయద్వాచతుర్వ్యూహమధ్యప్రవిష్టత్వాత్ప్రద్యుమ్నరూపే
భగవత్పుత్రత్వాద్వాతద్రూపాయేత్యర్థః॥ శ్రు॥ ఆత్మా వై పుత్రనామాసి॥
తి జాయాయాం ప్రవిశతిగర్భోభూత్వాసమాతరం-తస్యాంపునర్నవోభూత్వాదశమేమా
సి జాయతఇత్యాదిశ్రుతేః తస్మై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమా
య నమః నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧॥ తత్ర ఆలంబన
విభావయోః స్త్రీపురుషయోర్ముఖ్యస్త్రీణాం ప్రశస్తత్వాద్వింశతిశ్లోకైః ప్రథమం
స్త్రీప్రశంసాంచికీర్షుస్తత్రాదౌ తావత్తాసాంబంధహేతుత్వమాహ॥ స్మితేనేతి॥
స్మితేన యౌవనాదిమదవికారజనితాకస్మికమందహాసేన॥ శ్లో॥ ఆకస్మికంతు హసితం
యౌవనాదివికారజమితివచనాత్ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నః శృంగారవిషయః ప్ర
థమాంతఃకరణవికారోభావస్తేన చతదుక్తం చిత్తస్యావికృతేకారణే సతి॥ * ॥ తతో
హార్జ్యకృతిభావోబీజస్యాదివికారవదితిహావేనేతిపాఠే॥ శ్లో॥ ఈషద్దృష్టివికారా

త్సంగ్రహకుంభదాసాః। వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయత
స్మైనమోభగవతేమకరధ్వజాయ॥ ౧॥ శ్లో॥ స్మితేనభావేనచలజ్జ

హ్వసద్భావోహావః ప్రకీర్తితఇత్యుక్తలక్షణేన చేష్టావిశేషేణ చ లజ్జయా కుచకుంభ
యోర్మాలాచ్ఛాదనవదనవినమనదరనిమీలితనయనత్వాదిముఖావకమనస్సంకోచనరూ
పవ్రీడయా చ॥ శ్లో॥ చేతస్సంకోచనంవ్రీడాసంగరాగస్తవాదిభిరితిలక్షణాత్ భియా క
స్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రా
సః ప్రకీర్తితఇతి- లజ్జయాగుణైరితిపాఠే ఆసామేవాలంబనభూతరూపయౌవనాదిగుణై
రిత్యర్థః॥ శ్లో॥ ఆలంబనగుణారూపయౌవనాదిరుదాహృతఇత్యుక్తత్వాత్ పరాఙ్ము
ఖైః ప్రియమిషాస్పృష్టప్రసారిభిరిత్యర్థః॥ అర్ధకటాక్షవీక్షణైః అసమగ్రాపాంగా
వలోకనైశ్చకటాక్షలక్షణంతు- సంగీతరత్నాకరే॥ శ్లో॥ యద్గతాగతవిశ్రాంతవైచి
త్ర్యేణవివర్తనం-తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షం ప్రచక్షత ఇతి వచోభిశ్శుక
కోకిలమధురతరమంజులాలాపైశ్చ ఈర్ష్యాకలహేనేర్ష్యయా పరోత్కర్షాసహనరూపాసూయయా
కలహేన చ॥ శ్లో॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమీర్ష్యాం ప్రాహుర్మనీషిణ
ఇతిలక్షణాత్ యద్వా ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతిద్వంద్వైకవద్భా

టీకా:- సర్వద్వంద్వో విభాషైకవద్భవతీత్యనుశాసనాత్ లీలయా హావాదిభిః స్త్రీయానుక
రణరూపవిలాసవిశేషేణ చ ॥శ్లో॥ లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిర్గాత్రక్రియాచేష్టయేతిల
క్షణాత్ కిం బహునా నమస్తస్యై స్తంభరోమాంచస్వేదాదిసాత్త్వికభావైః హావభా
వ్యాదిసంచారిభావైశ్చేత్యర్థః ॥ స్త్రియః బంధనం ఖలు పుంసాం సంసార
బంధహేతవః ఖల్విత్యర్థః లింగవచనవ్యత్యయాహ నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయే
ణ చ వేశ్యాః ప్రమాణమితి వక్తవ్యః అత్ర స్మితకటాక్షాదీనాం అనుభావాః ॥శ్లో॥ కా
ర్యభూతోనుభావస్స్యాత్ కటాక్షాదిశ్శరీరజ ఇత్యుక్తత్వాత్ లజ్జాభయే ష్యాన్యస్వంచా
రిభావాః భావలీలే శృంగారచేష్టావిశేషా ఇతి ద్రష్టవ్యం తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ భావో హావశ్చ
హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితః - మో
ట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా కుతూహలం చ చకితం విహృతం హసనం త
థా ఏవం శృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశ విధా మతా ఇతి - ఈదృక్స్వాధన సంపన్నానాం
స్త్రీణాం బంధహేతుత్వం కిం వక్తవ్యమితి భావః తథా చైతాసాం శృంగారనాయికా
నాం మధ్యభావలజ్జాభయవత్యో ముధ్యమాః ఈర్ష్యా కలహ లీలావత్యః ప్రౌఢాశ్చేతి
వివేకః తదుక్తం ॥శ్లో॥ ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా లజ్జామన్మథమధ్య

యాభియా పరాజ్ముక్తైర్ధటాక్షసుపీతు స్త్రైః । వచోభిరీర్ష్యా కలహ
లీలయాను స్తభావైః ఖలు బంధనం స్త్రియః ॥ ౩ ॥ శ్లో॥

సామద్యమోదితయౌవనా ॥ స్మరమందీకృతా వ్రీడా ప్రౌఢానంపూర్ణయౌవనేతి
సంశ్లేష వృత్తం॥... ✱

॥అ॥ ఉక్తమర్థం ప్రకారాంతరేణాహ ॥ భ్రూచాతుర్యాదితి ॥ భ్రువోశ్చాతుర్యాత్ కి
ంచిదుత్పత్తి... నిరుణ్మేషా తాన్యుత్సేచేషాం తెలఘోక్షాః బహువీప్తా
... స్వాంగాజీతిపచ్ కటాక్షః అపాంగే క్షణాస్సవితేన రిచిత భ్రూచటూ
క్యవ్యాపార విశేషం వుక్తౌ తదుక్తం ॥శ్లో॥ స్వాద్భవోలలితా యేవపితస్సాయితరేచితం
... వలనమేష వకొటిల్య భ్రుకుటిం విదురితి - స్నిగ్ధాః స్నేహ పరిప్లుతావాచ
ప్రశ్నే హాలత్తుణతు ॥శ్లో॥ విస్రంభేపరమాంకాష్ఠాముగూఢే ప్రణయానాదిష్ఠః - యేనాంత
రంగం ద్రవతి సస్నేహ ఇతికథ్యత ఇతి - లజ్జితమంతిం పేషాం తే లజ్జితాం తోల్లజ్జావ సానా
సా శ్చ తథాభూత హసానామేవ మోహనత్వాత్ అన్యథా హసన్యాగిసా పర్యవసానా
దితి భావః లీలామందం లీలా మధుర ప్రస్థితం ప్రస్థాన గమనమితి యావత్ స్థితమవస్థా
నం చేత్యుభయ ప్రాపి భావేక్తిః ఇత్యేతత్సర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాతిశయహే
తుత్వాదాయుధంచ శస్త్రం చ యువజనవిషయసాధనత్వాదితి భావః అత్ర కటాక్షాదీనాం

భత్తజ్ఞాః భ్రూవిహోత్థానిలజితంసంచారః లీలాశృంగారచేష్టా భ్రుకుట్యాదయోఽస్య
మధురా ఇతిశ్లేషః। తథా లీలామంథరగమనస్య పద్మినీనియతలక్షణత్వాత్ప్రియే ప్రతా సా
లజ్జాతిశయత్వంసూచ్యతే-తదుక్తంరతిరహస్యే॥శ్లో॥ప్రజల్పితిమృదుసలీలం రాజహం
సగతిస్వితి లలితభ్రూవ్యాహారం సవాణీసువేషా-మృదుమధులఘుభ్రూత్రపానివిగాఢ
జ్ఞాధవళకుసుమవాసోవల్లభాపద్మినీస్యాత్॥ అత్ర భ్రుకుట్యాదిసముదాయే భూష
ణాయుధత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః॥శాలినీవృత్తం॥౪॥ అథశృంగారానుభా
వృగ్విలాసానాం సపరికరంవర్ణయతి॥క్వచిదితి॥ క్వచిత్కుత్రచిత్ భ్రూభఙ్గై
భ్రుకుటిరేచితాఖ్యభ్రూవ్యాపారసహితైః క్వచిదపిచలజ్జయా పరిగతైః ప్రకాశ
తైశ్చ స్వామభూర్యత్రకాశకైరిత్యర్థః-తదుక్తం॥*॥సత్రీడాలోకనస్వైవస్యాను
లక్ష్యత్రాకనమితి॥క్వచిద్భూరిత్రస్తైఃబహుశఃభయసంభ్రాన్తైః॥క్వచిదపిచలీలాభిగ
తైఃత్రాసగతవిలాసవిశేషైఃహేలానునావిలసితైః కమనీయైఃలజ్జాదిభిః తథామదా
సముద్గైర్మదనోపహారైర్వికస్యాపిచిత్తక్షోభకైరిత్యర్థః॥*॥యద్ధర్మనాద్వర

భ్రూచాతుర్యాత్కుంచితాక్షాఃకటాక్షాఃస్నిగ్ధావాచోలజ్జితాం
తాశ్చహాసాః। లీలామందంప్రస్థితంచస్థితంచస్త్రీణామేతద్భూ
షణంచాయుధంచ॥౪॥ శ్లో॥క్వచిత్సభ్రూభఙ్గైఃక్వచిదపిచలజ్జా
పరిగతైఃక్వచిద్భూరిత్రస్తైఃక్వచిదపిచలీలావిలసితైః। కుమారీణా
మేతైర్మదనసుభగైర్నేత్రవలితైఃస్ఫురన్నీలాబ్జానాంప్రకర
పరికీర్ణా ఇవదిశః॥౫॥ వక్త్రంచంద్రవికాసిపంకజపరీహాసక్ష

మేషు ... తత్సమర్థమితిలక్షణాత్ ఏతైరుక్తప్రకారైఃకుమారీణాంతరుణీనాం
త్పలానీకామితిభావః-వయసిప్రథమఇతిజేప నేత్రవల్లితైర్నయనవిలాసైర్దిశఃస్ఫుర
న్తాం వికసితానాంనీలాబ్జానాంనీలోత్పలానాంప్రకరైర్నికురుంబైఃపరికీర్ణా ఇవవ్యాప్తా
ఇవలక్ష్యంత ఇతిశేషః ప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహారదోష ఇత్యాహ వామనః-లింగాధ్యా
హారఇత్యత్ర-అత్రనయనవిలాసానాంప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచాపలంవినాఅ
సంభవాత్ కుతూహలంనామశృంగారచేష్టితంసూచ్యతే॥*॥కుతూహలంరమ్యదృష్టౌ
చాపలంపరికీర్తితమితిలక్షణాత్ భ్రుకుట్యాదీనాంలక్షణంప్రాగేవోక్తం తథాన
యనవళీనక్రియయావికీర్ణత్వక్రియోత్ప్రేక్షణాద్గుణక్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపో
త్ప్రేక్షా॥*॥యత్రాన్యదపిసంబంధాదన్యత్వేనోపకల్పితం-ప్రకృతంహిభవేత్ప్రా
జ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షత ఇతిలక్షణాత్-తయాచనయనానాంనీలోత్పలసామ్యంగ
మ్యతేతేనచోపమావ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః-శిఖరిణీవృత్తం॥౫॥ అథ

ఉప క్రాముద్ధీపనవిభావశ్చ తున్నిరితి తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలంబనవిభావకథనం తత్ర
కరిష్యత ఇత్యపేక్ష్య స్మితేనేత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చిచ్ఛృంగారచేష్టాః కేచిద్గుణాః
హాస్యం చరితాశ్చ వర్ణితాః ఇదానీం తుతదలంకరణం విషయస్తన్యస్తైః సగిరా హార్యభేదే
నద్వైవిధ్యాదాహార్యకమనుపదమేవ లక్ష్యత ఇతి మనసి కృత్వా సంప్రతిస్తైస్సగికం
మండలమాహ॥ వక్త్రమితి॥ చంద్రవద్వికసతి తాచ్ఛీల్యే వతి చంద్రవికాసి సుందరమిత్య
ర్థః తాచ్ఛీల్యేణినిః వక్త్రవదనం చ పంకజానాం పద్మానాం పరిహాసతుల్య అవహే
లనసమర్థా తత్పద్మ్యశ ఇతి యావత్ లోచనే నయనే పరిహాసత్యత్ర ఈపనగార్యస్య ఘుణ
నుష్యబహుళమితిదీర్ఘః స్వర్ణమపాకరిష్ణుః స్వర్ణం తుచ్ఛమూలేను బహుళమితి
తదపాకరణే మః తత్పద్మ్యశ ఇత్యర్థః ఏతేనపద్మినీత్వం మావ్యతే కాపిచాంపేయ గౌ
రిలతాకార వర్ణా దేహకాంతిరిత్యర్థః అతినిర్నాంభృంగాంగనానాం జిష్ణుజాయమాన
తత్సన్నిభ ఇత్యర్థః గాజిష్ణు శ్చస్నురితిస్న ప్రత్యయః కచానాం చయః కేశపా
శ్చ ఇభకుంభయోర్విభ్రమహరావిలాసహారిణౌ కరివరశిరః పిండకల్పావిత్యర్థః॥ని॥
కుంభాతుశిరసః పిండావిత్యమరః పయోజౌ కుచకుంభౌ చ గుర్వీ బంధురా వాతో గుణా

మేలోచనే వర్ణాస్స్వర్ణ మపాకరిష్ణురళి జిష్ణుః కచానాంచ
యః। వక్షోజావిభకుంభవిభ్రమహరౌ గుర్వీ నితంబస్థలీ వాచాం
హారిచ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మండనమ్॥౬॥ శ్లో॥ స్మితం

కనాదిరితి జీఘ నితంబస్థలీ కటీ పశ్చాద్భాగశ్చ॥ని॥ పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యా ఇత్యమరః
గానపటీత్యాదినాఽఽకృతిమ్మా ఖేజీప్ హరతి హారిమనోహరం పూర్వవన్నిని వా
చాం మార్దవం నాజ్ఞా ధుర్యం మధురవో మలాలావశ్చేత్యర్థః ఏతత్సర్వం యువతిషు తరు
ణీషు స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం తత అగత ఇతి ఠక్ మండనం తరుణీనామేతన్నైసర్గికా
లంకరణమిత్యర్థః అత్ర చంద్రవికాసిత్యాదిశబ్దాః ప్రాయశః పాదద్వయవాచకాః అతశ్చ
ఉపమాలంకారః తదుక్తమాచార్యదండినా॥*॥ స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి
ఆక్రోశత్యవజానాతి కదర్థయతి నిందతి। తత్పదావకరోతీతిశబ్దా స్సాదృశ్య
సూచకాఇతి॥ శార్దూలవిక్రీడితం॥౬॥ అ॥ అథాలంబనగుణయౌవనమాహ॥ స్మితమితి॥ స్మి
తం మందహాసః కించిదీషన్ముగ్ధం సుందరం భవతీతి యథా యోగమధ్యాహార్యం॥ ముగ్ధ
స్సుందరమూఢయోరిత్యమరః బాల్యయౌవనమధ్యస్థత్వేన తదుభయోః ప్రాగల్భ్యాభావా
త్స్మితస్యైషన్ముగ్ధత్వముక్తమిత్యవగంతవ్యం దృష్టిర్విభవః విలోకనసంపత్తిః తరళమతు
లం యథాతథాతరళశ్చంచలో భవతి వాచాం వచనానాం స్ఫురితం తారోపితవా
గ్విలాసో విలాసానామాస్వాద్యాః నితాంతం సరసపోతనయుక్తః ఘురరక్ష

తియావత్ భవతి గతానాం గతీనాం శక్తిః ఆరంభః ఉపక్రమః కిసలయితః పల్లవితః ||
* తారకాదిత్వాదితచ్ లీలాపరికరో విలాసనసమృద్ధిర్యస్యేతి తో క్తః విలాసనసంబంధబం
ధురో భవతీత్యర్థః అత సారుణ్యం యౌవనం స్పృశంత్యాః మృగదృశః తరుణ్యాః సంబంధి
తి మివ కిం వా రమ్యం మనోహరం న హి భవతి సర్వమపి రమ్యమేవ భవతీత్యర్థః ఇయం ము
గ్ధనాయికా ||*|| దయావేద్యా వనాముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథేతి లక్షణాత్ అత్ర శ్లోకద్వ
యేపి శ్లాఘ్యవిశేషణరాగాదుదాత్తతానామగుణః ||*|| శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో య
స్యాస్స్యాదుదాత్తతా ఇతి లక్షణాత్ - శిఖరిణీవృత్తమ్ ||౭|| అ|| అథ చక్షుః ప్రభృతిష
డింద్రియాణామత్ర నవలోకే తత్ర ప్రతినియతవిషయాన్వర్ణయతి || ద్రష్టవ్యేష్వితి ||
అత్ర ప్రశ్నోత్తరమాలికయాన్వయః కార్యః ద్రష్టుం యోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని తేషు దర్శ
నీయేషు వస్తుషు యోగ్యార్థే తవ్యప్రత్యయః - శ్రేష్ఠం కిమితి ప్రశ్నః ప్రేమప్రస
న్నమనురాగప్రకాశసితం ప్రేమదాయి ... ||*|| ద్రవీభూతం మనో యత దర్శనే సప్రే
మదాయినీతి లక్షణాత్ మృగదృశః తరుణ్యాః ముఖం వదనమిత్యర్థః - ఏవముత్తరత్రా
పి - చక్షుః ప్రీతికరత్వాదితి భావః - ఘ్రాతవ్యేషు ఆఘ్రాతవ్యేషు కిముత్తమమితి - ప్రశ్న

కించిత్స్నిగ్ధం సరళతరళో దృష్టివిభవః పరిస్పందో వాచామభినవవి
లాసోక్తిసరసః । గతానామారంభః కిసలయితలీలాపరికరస్స్పృ
శంత్యాస్తారుణ్యం కిమివ నహి రమ్యం మృగదృశః ||౭|| శ్లో|| ద్రష్టవ్యే
షు కిముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం ఘ్రాతవ్యే

ష్వ తదాస్యపవనః తస్యాః తరుణ్యాః అస్య సహ ముఖమారుతః తస్యైవ ఘ్రాణతర్పణ
త్వాదితి భావః - యద్యపి ఘ్రాణేంద్రియవిషయః గంధః న తు పవనస్తథాపి తస్యాః పద్మిని
జాతిత్వాత్తదాస్యగంధస్య తస్య సంక్రమణాద్వా ఘ్రాయంతే ఘ్రేయ ఘ్రాయం
తే పుష్పాణ్యాఘ్రాయంత ఇత్యాదివత్ తద్గంధసంబంధిని ఏవ నేతదముష్యోపచరితత్వా
న్న విరోధః శ్రవ్యేషు శ్రోతవ్యేషు అత్ర యోగ్యార్థే ప్రత్యయః ఏవముత్తరత్రాపి
ఉత్తమం కిం తద్వచస్తస్యాస్తరుణ్యాః వచః మృదుమధురభాషణం తస్యైవ శ్రవణానంద
కరత్వాదితి భావః స్వాద్యేష్వనుభవయోగ్యేషు ఉత్తమం కిం తస్యాః ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ తస్య ర
సః అధరామృతమిత్యర్థః - తస్యైవ రసనేంద్రియతృప్తిహేతుత్వాదితి భావః స్పృశ్యే
షు స్పర్శనయోగ్యేషు ఉత్తమం కిం తస్యాః వపుః కుసుమసుకుమారశరీరమిత్యర్థః -
తస్యైవ నిరుపమత్వగింద్రియసౌఖ్యప్రదత్వాదితి భావః ఉత్తమం ధ్యేయం ధ్యానార్హం
కిం ధ్యాతవ్యేష్వితి శేషః నవయౌవనే తరుణి నవతారుణ్యమేవ తస్యైవాత్యంతమనో
రంజకత్వాదితి భావః - అథ సర్వథా ముఖ్యం ధ్యేయమాహ సద్భిర్దయా భక్తిః ర

కజనై రిత్యర్థః- సర్వత్రసర్వదేశేషుసకలకాలేషు బాలస్యాస్తరుణ్యావృద్ధాయా
లాసాధ్యయా ఇతిశేషః॥ అత్రతత్ర త్ర సిద్ధవిషయాణాం మేకత్రసముష్టివచనాసామ
ణ్యాంగారపరితోషాతిశయ [illegible] తేనాస్యా లోకోత్తరరమాభిరూప్యం సూచ్యతే
థాచోత్తమవిషయా కాంతిభిర్విశిష్టతరుణీసంభోగవికరతవ్య ఇతిఫలితార్థః॥ త
త్రప్రశ్నోత్తరరూపాస్తాతుర్యాతిశయార్థమనుసృత్య బంధనాదురా [illegible] లంకారభే
ః॥౫॥ ఉత్తరాత్ప్రశ్నోన్నేయాయత్రప్రశ్నోత్తరేతదా· బహుధా చ నిబధ్యతే
దుత్తరమదీర్యత ఇతి- శార్దూలవిక్రీడితం ॥౮॥ అ॥ అథాసాం ముఖాద్యలంకరణా
నాసద్భ్యో రాసకలలోకసమ్మోహకత్వమాహ ద్వాభ్యాం ॥ ఏతా ఇతి॥ చలంత్యాం గతి
చిత్యా ద్వ లఘూనేమేవలయసంహతిమేఖలేవలయసంహతిః కంకణశ్రేణిః మేఖ
శబ్దేన కాంచీవాచినా తన్నిబద్ధకింకిణ్యో లక్ష్యంతే తదుత్థస్తదుత్పన్నో యో ఘుంకా
ఘుణంఘుణ స్తేన నూపురాభ్యాం మంజులనినాద మంజీరాభ్యాం పరాజితా స్తిర
స్కృతా రాజహంస్యః కలహంసాంగనాయాభిస్తాః కలనాదసుందరగమన రాజ

పికింత దాస్యపవనః శ్రవ్యేషు కింతద్వచః। కింస్వాద్యేషు తదోష్ఠ
పల్లవరసస్స్పృశ్యేషు కింతద్వపుః॥ ధ్యేయం కింనవయౌవనం స
హృదయై స్సర్వత్రతద్విభ్రమాః॥౮॥ శ్లో॥ ఏతాశ్చలద్వలయసం
హతిమేఖలోత్థఝంకారనూపురపరాజితరాజహంస్యః। కుర్వం
తికస్య నమనో వివశం తరుణ్యో విత్రస్తముగ్ధహరిణీ సదృశైః క

టాక్షైః॥
నిరమణీయా ఇత్యర్థః॥౯॥ రాజహంసోస్య పత్రే [illegible] కాదంబకలహంసరూపి
॥౧౦॥ జాతేర స్త్రీవిషయాదరూపథావితిజీవస్త్రైషికస్య కపోతై భాషికత్వాన్న
రూగః ఏతాః పూర్వోక్తా స్తరుణ్యః పంచదమానవింశతివాషికాః స్త్రియ ఇత్యర్థః
త్రస్తాచకితా ముగ్ధా ప్రౌఢా వయా హరిణీ మృగీ తత్సదృశై స్తద్వ ల్లోకనసకృ
ర్థః కటాక్షై రపాంగవీక్షణైః ఏతేనైతా సాం పద్మినీత్వం సూచ్యతే ॥ ౧౧ ॥ చకిత
గవ్యగాక్షే ప్రాంతర తేచ నేత్రే ఇతిలక్షణాల్ కస్యమనో వివశం నమ్మోహితం నకు
తి కుర్వంత్యపి తత్ర్యర్థః- తరుణీలక్షణముక్తం- రతిరహస్యే॥ బాలాస్యాత్షోడశాబ్దా
పరితరుణీనింశత్యావధూర్ధ్వకం- ప్రౌఢా స్యాత్పంచపంచాశదవధిపరతో వృ
ద్ధేతినారీ॥ వరూలప్సుణముక్తా॥ ౧౨॥ సదాఘుశరదోర్బాలాపథ్యాః విషయిణాం థ
- హేమంతేతరుణీయోగ్యా ప్రౌఢావసంతయోః॥ సంతతం సేవ్యమానాపి
గా ప్రథయ తేబలమితి- అత్రరాజహంసీపరాజయస్య సాధ్యస్యవర్ణ్యవసానాపే

ఈ వపుర్హారిణీ సర్వశైరిత్యత్ర చానాస్యనయోః పదన్యగస్తైరపేక్షత్వాత్ జాతౌ యత్ సంస్కృ
ష్టేఃపితాశ్చ మధ్యమనాయికా ॥ ౪౪ ॥ లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యమారూఢయౌవనా ఇతి తు
కావ్య వసంతతిలకా వృత్తం ॥ ౯ ॥ కుంకుమేతి ॥ కుంకుమపంకేన కాశ్మీరజకర్దమేన ॥
ని ॥ అథవా కుంకుమం కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం క్లీతం కావళదా మాలితి చోథయ త్రా
వ్యమరః అథవా ఘుసృణా కరవర్ణ్యాయః కుంకుమకుసుమరంజిత చందనపంకేన కుంకు
మం ఘుసృణమిత్యభిధానరత్నమాలాయాం యద్వా కుంకుమపంకేన సిందూరావర
సామశృంగారభూషణాఖ్యద్రవద్రవ్యవిశేషేణ చ ॥ సిందూరం నాగసంభవం చీన
పిష్టం చ గాంధారం పంచకం శృంగారభూషణమిత్యమరః కళంకితః చిహ్నితో దేహో
యస్యాస్సా కుంకుమసిందూరాదిరంజకద్రవ్యశృంగారితా కాంతేత్యర్థః అతఏవ గౌ
రయోః రక్తవర్ణయోః పద్మినీత్వాత్ శ్రీఫలసచ్ఛాయయోః స్తనయుగళమనిందితశ్రీఫ
లశ్రీ ఇత్యభిధానాత్ పయోధరయోః కుచకుంభయోః కంపితాశ్చలితా హారాః ముక్తా
వళయో యస్యాస్సా తథోక్తా నూపురౌ మంజీరావేవ హంసౌ హంసా ఇవ నూపురౌ వా తా
భ్యాం రణంతౌ శబ్దాయమానే పదే ఏవ పద్మే పద్మే ఇవ పదే వా యస్యాస్సా అతఏవ రూపకో పమా
టాత్రైః ॥ ౯ ॥ శ్లో ॥ కుంకుమపంకకళంకితదేహా గౌరపయోధరకంపి

తహారా । నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా

రామా సా ధరా బాధకత్వ మానాభావాత్సందేహసంకరః రామా సుందరీ భువి కం పురుషం న
వశీకురుతే న స్వాయత్తీకురుతే జితేంద్రియమపి స్వాయత్తీకురుత ఏవేత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అయి
త్రా శాయాం నేపి విశ్వః అభూతతద్భావే చ్వి ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగ
తిప్రాదయ ఇతి సమాసః అత్ర సుప్రపేత్యసమ్ప్ర త్రైః అత్ర హారాణాం కంపితత్వవిశే
షణేన పయోధరయోః రత్యంత పటుత్వం సూచ్యతే అన్య థా కంపనాయోగాత్ తేన
చాత్యత్యన్తయౌవనసంపత్తిశ్చ గమ్యతే పయోధరయోశ్చ గౌరత్వ విశేషణేన రూపవ
త్వ ద్విగ్వపజ్యతే ఏతేనాలంబనగుణలాభ ఉక్తః ఏవం కుంకుమపంకేత్యనేన తటస్థోద్దీ
పనభావకథితః తథా హారనూపురాత్మకాలంబనాలంకరణమభ్యుత్కీర్తితం రణత్ప దపదే
త్యనేనసా చిత్తోల్లాసగతివిశేషరూపానుభావశ్చ తథాచైవం విధసామగ్రీసముల్ల
తేన అభిరూప్యమకారిత్వమంగానాం చాతిమాదర్శనం ఏవమాదిగుణావస్థాప్రథమే
యౌవనే శ్చేదిత్యుక్తా కృతాధరాంగసంస్కారా సఖీ కేళీషులాలసేత్యుక్తశ్చేష్టా
ఇష్టయౌవనపరిపూర్ణే నరమయతీతి రాపేతిపృతత్వత్యాలోకోత్తరలావణ్యా సంపన్నే న
ఆలంబనః భావేనోద్దీతేశృంగారరసాణాం వేకోచానసమజ్జతీతి భావః అత్ర శ్లాఘ్యవిశే
షణమోగాపచాత్తధా నామగుణః లక్షణంభూతం తథాత్వం తసుకుమారార్థా న

ధికారత్వాత్తైరేకీకృతా ఇతి ॥ ❀ ॥ అస్యాం సుకుమారార్థానాదరార్థైస్తైశ్శోకమతేవం
తాన్ శబ్దార్థకవృత్త్యలంకారా ఉభయోర్ధర్మవృత్త్యనుదాహృత భాగా ఇతి॥౧౦॥ అత్ర తాసాం
ప్రాగల్భ్యం వర్ణయతి నూనమితి తే కవివరాః కవిశ్రేష్ఠాః విపరీతవాచో వ్యత్యస్త
వాచః నూనం సత్యం హి తే కవయః కాంతాయాముఖ యే కవివరాస్తాః ప్రసిద్ధాః కామి
రబలా దుర్బలా ఇతి నిత్యమాహుః ప్రావదేవ జాయతీత్యర్థః స్త్రియః ఖలు బంధః ప్ర
పంచానామాదిశత అహో ప్రవక్తసాదేశః ప్రవక్తా ఏశశ్చ కథం విపరీతవా
క్యమిత్యాశంక్య తాసాం ప్రాగల్భ్యం సాధయతి యాభిః కామినీభిః విలోలతరాః అతితర
చంచలాః కనీనికా యేషు తే తథోక్తా యే దృష్టిపాతాః లోచనప్రసారాః తైః దృక్ప్ర
సైః శక్రాదయః ఇంద్రాదయోఽపి జితా ఇతి తృతీయా॥ ని॥ తారకాః కనీనికేత్యమరః॥ శ
క్రాదయోపి కిము తాన్య ఇతి భావః విజితాః స్వాయత్తీకృతా ఇ
త్యర్థః తాః కామిన్యః కథమబలాః కుతో వా దుర్బలాః కింతు ప్రబలా ఏవేత్యర్థః వి
జయతే త్రైలోక్యం ... ఉజ్జయినీనాం బలిష్ఠత్వం కింవక్తవ్యమత ఏతాసాం ప్రాబల్య

మా॥౧౦॥శ్లో॥నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో యే నిత్యమాహు
రబలా ఇతి కామినీస్తాః। యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః శక్ర
ాదయోపి విజితాస్త్వబలాః కథం తాః॥౧౧॥శ్లో॥నూనమాజ్ఞా
కరస్తస్యాస్సుభ్రువో మకరధ్వజః। యతస్తన్నేత్రసంచారసూ

చితేషు ప్రవర్తతే ... ప్రతిపాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః అత్రోత్తరవాక్యార్థ
పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥
తదుక్తం హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ వసంతతిలకావృత్తం
॥ ౧౧ ॥అ॥అథ కామదేవస్య కామినీకింకరత్వముత్ప్రేక్షతే ॥నూనమితి॥ మకర
ధ్వజః కామదేవః తస్యాః ప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వా సుభ్రువః కామిన్యాః
శోభనే భ్రువౌ యస్యాస్సా సుభ్రూరిత్యర్థః॥ఆజ్ఞాం కరోతీత్యాజ్ఞాకరః కింకరః కృత్యకారీ
త్యాదివత్ ప్రత్యయః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం యతః కారణాత్తస్యాస్సుభ్రువ
నేత్రసంచారేణ దృష్టిప్రసారేణ సూచితేషు సంజ్ఞాపితేషు ప్రవర్తతే యథా లో
కే స్వామిదృష్టిసూచితేషు భృత్యః ప్రవర్తతే తద్వదిత్యర్థః ... అతః కామినీనాం మూనమ
ంకింకర ఇతి భావః కామినీకటాక్షసూత్రైవ జనస్య మన్మథావేశసంభవాదియ
ముత్ప్రేక్షా ... నూనమిత్యవ్యయం ... తదుక్తం ॥ ❀ ॥ మన్యే శంకే ధ్రు
వం ప్రాయో నూనమిత్యేవమాదిభిః । ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశ ఇతి

తేనైతాసామప్రతిహతజగద్వశీకరణసామర్థ్యాకారూపాంవ్యజ్యతే ||౧౨|| టీ|| అథరా

గిణాశ్శృ ఙ్గారచేష్టితైః కామినీప్రశంసాపరం వచనం సంబోధనముఖేనాహ

వ్యాఖ్యాం|| కేశాస్సంయమినశ్శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచ

నే అపి ప్రసృతే వరం పారం కర్ణాన్తవిశ్రాన్తత్వం వేదాన్తపరిశీలన తాత్పర్యం గ

మ్యతే. అన్తర్వక్త్రం వక్త్రాభ్యన్తరమపిస్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిః శుభ్రైః పవిత్రై

శ్చద్విజానాం విప్రాణాం దన్తానాం దంతవిప్రాణ్డజాద్విజా ఇత్యమరః గణైః కీర్ణం

వ్యాప్తం ఇమావేతౌ విదితౌ స్తనదేశః వక్షోజకుమ్భౌ కుచకుమ్భౌ చ ముక్తానాం మౌక్తి

కహారాణాం జీవన్ముక్తానాం చ సతతాధివాసేన నిరన్తరావస్థానేన సంతతనివాసేన||

ఏ|| ముక్తాతు మౌక్తికే ముక్తః ప్రాప్తముక్తౌ మోచిత ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః- అ

తః హేతద్వి ఇత్థము క్తప్రకారేణ తే వపుః శరీరం ప్రశాన్తం ప్రసన్నం వైరాగ్య

సాధనసంపత్తిమదపీతియావత్- వాదాం తేష్వారినా విషాద్యనోస్మాకం రాగమనురక్తి

సంభోగాభిలాషమేవేతియావత్-కరోత్యుత్పాదయతి వను వైరాగ్యమితి విరోధః సభో

చితేషు ప్రవర్తతే||౧౨|| శ్లో|| కేశాస్సంయమినః శ్రుతేరపి పరం

పారం గతే లోచనే అన్తర్వక్త్రమపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజా

నాం గణైః| ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరౌ వక్షోజకుమ్భావిమౌ

ఇత్థం తన్వి వపుః ప్రశాన్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః || ౧౩|| శ్లో||

ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే| యయా వి

క్రీత్యాభాసితత్వాద్విరోధాభాసోలంకారః|| టీ|| అభాసత్వే విరోధస్య వితోధాభా

స ఇష్యత ఇతిలక్షణాత్ సచశ్లేష ప్రతిబోధాపిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః-

లోచనే అన్తర్వక్త్రం ఇత్యత్ర ప్రగృహ్యత్వాత్ప్రకృతిభావః- ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్ర

గృహ్యమితి ప్రగృహ్య సంజ్ఞా-వృత్తము క్తం|| ౧౩ || ....

ధనుః ప్రహరణమస్య ధానుష్కః ప్రహరణమితి ఠక్ ఇసుసుక్తాంతాత్కః || స||ధ

న్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః- తస్య భావస్తత్తా హేముగ్ధే సుందరి|| స|| ముగ్ధస్సుంద

రమూఢయోరిత్యమరః యద్వా హే ఉదయద్యౌవనభావేతి- త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచ

రాఅసాధారణీతియావత్- ధానుష్కతా దృశ్యతే ఇయం ధానుష్కతా కా కీదృశీన జ్ఞా

యత ఇత్యర్థః- పుతః యయా ధానుష్కతయా హేతునా చేతాంసి యువజనమనాంసి

గుణైర్మౌర్వ్యై రూపయౌవనాదయశ్చ తైరేవ విధ్యసి సం ప్ర

హరసి నాయకైర్బాణైస్తును విధ్యసి యతః లోకే ధానుష్కాః ప్రాయేవ సులభ్యేణైవ

లక్ష్యాణి బాణైర్వ విధ్యన్తి త్వంతు గుణగాపి వక్ష్యమాణైః పురుషమౌర్వ్యైరేవ విధ్యసీతి

ప్రకాశత్వదీయథానుష్ఠానయా అపూర్వత్వాదక్షేయత్వమితి భావః - స్త్రీణాం రూపవయో
వనగుణసంపత్తిరేవ పరత్రహరణసాధనమితి ఫలితార్థః - అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్త
రవాక్యార్థం ప్రతి సమర్థకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ గుణయోః శ్లే
షభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసిద్ధ్యార్థ ...నదోషః రంగాంగిభావేన
సంకరః - తేనచ ప్రసిద్ధానుసారాదుపమానాదుపమేయభూతయువత్యా ఆధిక్యప్ర
తీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారధ్వనిః ||౧౪||అ|| అథావింశతిసమాప్తికామిన్య
శ్చైతనోత్కృష్టత్వం తాసు రాగిణాం ప్రశంసావచనాన్యాహ | సతీతి || ప్రదీపే అథవా ప్ర
కాశే దీప్యమానే సతి విద్యమానేపి అగ్నౌ తథాభూతే వహ్నౌ చ సత్యపి - సత్యర్కే ఇతి
పాఠే త్రిలోకప్రకాశకే సూర్యే సత్యపి - తథా తారామణీందుషు తిమిరనిరాసకత్వేన
ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణిక్యచంద్రేషు సత్స్వపి - తయా ప్రసిద్ధయా పూర్వా
నుభూతయా వామ్యగశాబకస్య బాలహరిణస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తయా ప్రియయా వి
నా వినా బహుప్రశాన్తకృష్ణోప్యంగారాత్ ...షష్టిదారాదిభిర్వ్యాప్తమితి భావః - ఇదం జగ

ద్ధ్యసిచేతాంసి గుణైరేవ న సాయకైః || ౧౪ || సతి ప్రదీపే సత్యగ్నౌ
సత్సు తారామణీందుషు | వినా మే మృగశాబాక్ష్యా తమోభూత
మిదం జగత్ ||౧౫|| శ్లో|| ఉద్వృత్తస్తనభార ఏష తరలే నేత్రే చలే
భ్రూలతే రాగాధిష్ఠితమోష్ఠపల్లవమిదం కుర్వంతు నామ వ్యథామ్

కృతమోహభూతమంధకారమయం లక్ష్యత ఇతి శేషః - తస్యా ఏవ మమ నయనజ్యోతిష్ట్వా
దితి భావః అత్రాంధకారనిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాదికారణసముదా
యే సత్యపి తన్నిరాసరూపకార్యానుత్పాదాద్విశేషోక్తిరలంకారః ||*|| తస్యాముగ్ధాయ్యాము
త్పత్తిః ...విశేషోక్తిర్గమ్యత ఇతి ... తథా ప్రదీపాదిసద్భావేపి తమోభూతత్వ
మితి విరోధశ్చ వ్యజ్యతే - తేన చాస్య మహామోహాంధత్వం వస్తు గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వ
స్తుధ్వనిః ||౧౫|| ఉద్వృత్త ఇతి || ఉన్నతోత్యంతపతులః ఉత్తుంగః కఠినశ్చేతి పూర్వోక్త
సోపాస్తి ...శస్తనభారశ్చ తరలే ...విలోలే చ చలే చేతి గమ్యతే - నేత్రే చంచలే రేచి
తాదివిలాస...ంచలే స్థైర్యవిహీనే చ భ్రూలతే చ రాగేణ లౌహిత్యేన మాత్సర్యేణ చాధి
ష్ఠితం తదుపయుక్తమిత్యర్థః ||౧౬|| రాగశ్చ రక్తో మాత్సర్యే స్నేహే చ ... హితేష్విత్యర్థః
తాపిశాచ్యతపిశ్చ ప్రకాశాతదమితి సదేశః - ఓష్ఠపల్లవమధరకిసలయం చేత్ తానీ
తి శేషః - వ్యథాం మనఃపీడాం కుర్వంతు నామ - నామేతి కుత్సాయాం - ఖలానాం పరపీడా
కరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః - కింతు పుష్పాయుధేన కామదేవేన స్వయం స్పృష్టైవ
...తా సాధారణా సౌభాగ్యవ్యంజకపుణ్యావర్త... రివస్థితేయం త్రివలీ ...

ఇత్యర్థః ఫలితార్థస్త్వానందభరవిశేషేణ మధురా మాధుర్యగుణయుక్తా అత్యంతప్రియా యా ఇత్యర్థః ముగ్ధప్రాయాః స్వకుమార్యభావాః ప్రతిరంజకా ఇత్యర్థః ప్రకాశితా భివ్యంజితస్సంమదస్సంభోగౌత్సుక్యం యైస్తే తథోక్తాః ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః విస్రంభార్ద్రాః విశ్వాసపరిప్లుతాః అతఏవ స్మరోదయదాయినో జితేంద్రియస్యాపిమన్మథోద్రేకావహాః మృగీదృశాం సంబంధినస్స్వైరాలాపాః స్వామిస్త్రియా ఇతి భావః కిమపి హరంతి యద్వా రహసి స్వైరాలాపా ఇత్యన్వయః కిమపి హరంతి యద్వా అవిద్యాచ్యుతయా మనోహరా భవంతీత్యర్థః అత్ర శ్లోకద్వయేపి సమర్థ నహీ ష్టాః శృంగారస్య హేతోః సమయే ప్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిః స్ఫురణేన ద్రాక్షాపాకో ఉపసంగృహీతః॥*॥ ద్రాక్షాపాకస్వరూపం తో బహిరంతః స్ఫురద్రస ఇతి లక్షణాత్- తథా శ్లేషప్రసాదయోః రీత్యాచార్యోక్తదశప్రాణాశ్చ ప్రయేణాత్ర సంతి నిపుణై రున్నేయా ఇతి సంక్షేపః ప్రకరణేస్మిన్ ప్రాయశో నాయకానుకూలాదయః శ్చానుసంధేయాః॥*॥ ఏకాదశ

మధురా మధుగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః। ప్రకృతిసుభగా

విస్రంభార్ద్రాః స్మరోదయదాయినో రహసి కిమపి స్వైరా

లాపా హరంతి మృగీదృశామ్॥౭౧॥ శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనద్రు

మాణాం ఛాయాసు తన్వీ విచచార కాచిత్। స్తనోత్తరీయేణ కరో

ద్ధృతేన నివారయంతీ శశినో మయూఖాన్॥ ఇతి లక్షణాత్ -హరిణీవృత్తమ్॥ ....

ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే-స్త్రీప్రశంసా నామ ప్రథమా వింశతిః.

౭౧॥ అ॥ అథ సంభోగవిప్రలంభభేదభిన్నస్య శృంగారస్య మధ్యే సంభోగశృంగారం ప్రపంచయిత్వా తత్ర వర్ణయిష్యన్నాదౌ విప్రలంభశృంగారమాహ॥ విశ్రమ్యేతి॥ కాచిత్తన్వీ కృశాంగీ వనద్రుమాణాం ఛాయాసు చంద్రాతపరహితాసు ప్రదేశేషు విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమమపనీయ మధ్యే మధ్యే విశ్రాంతిం కృత్వేత్యర్థః విచచార సంచచార కేళీవనసంచారస్య విరహిజనవినోదోపాయత్వాదితి భావః కథంభూతా వక్రోద్ధృతేన హస్తోద్ధృతేన స్తనోత్తరీయేణ కుచకుంభాచ్ఛాదనపటాంచలేన శశినశ్చంద్రస్య మయూఖాన్ కిరణాన్ ఆతపానితి యావత్ నివారయంతీ నిరాకుర్వంతీ ప్రియజనావ్యజనేనేతి

భావః - చంద్రకిరణానాం విరహిణీజనసంతాపకరత్వాత్తన్నివారణోక్తిః - ఏతేన ద
శావస్థాపత్తేష్షష్ఠ్యున్మాదావస్థా తయా చ చతుర్థీ జాగరావస్థా తథైవ తృతీయేన శశిను
యూథానామసి నివారణీయత్వవివేకాభావాద్ద్విత్రిప్రభృతీతేః కామశాస్త్రో
క్తద్వాదశావస్థాపత్తేర్దశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే తత్సత్త్వేన కార్శ్యావస్థా చ కథి
తాపత్తేః || * || దృఙ్మనస్సంగసంకల్పో జాగరః కృశతారతిః హ్రీత్యాగోన్మాద
మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశేతి కామశాస్త్రోక్తాః || * || చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగ
స్సంకల్పోథ ప్రలాపితా | జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథ సజ్వరః - ఉన్మాదో
మూర్ఛనం చైవ మరణం చరమం విదుః ఇతి ఇయం చ విరహోత్కంఠితా || * || చిరయ
త్యధికం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనా ఇతి లక్షణాత్ - ఉపజాతివృత్తం || ౨౨ || * || అ
థ సంభోగశృంగారస్య బాహ్యాభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః వాత్స్యాయనీయేనాప్యస్య ద్వి
విధస్యాపి ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధత్వముక్తం || * || బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సుర
తం ద్వివిధం స్మృతం - తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం - ద్వితీయం సురతం
సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి - తత్ర ప్రథమాలింగనరూపం బాహ్యోపస్కారమాహ ద్వా

ద్ధృతేన నివారయంతీ శశినో మయూఖాన్ || ౨౨ || శ్లో || అదర్శనే ద
ర్శనమాత్రకామా దృష్ట్వా పరిష్వంగసుఖైకలోలా | ఆలింగితా
యాం పునరాయతాక్ష్యా మాశాస్మహే విగ్రహయోరభేదమ్ ||

వ్యా || * || అదర్శన ఇతి || అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః కార్యః అదర్శనే ప్రి
యతమవిషయకదర్శనాభావే సతి క్వచిత్కుత్ర సజ్యప్రతిషేధే వినఞ్ సమాస ఇష్యతే
యథా అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్చారణమిత్యాద్యభియుక్తోక్తేః దర్శనమా
త్రమేవ కామోభిలాషో యస్యాస్సా తథోక్తా తావన్మాత్రాభిలాషిణీత్యర్థః - తతో
దృష్ట్వా ప్రియతమమితిశేషః పరిష్వంగసుఖే ఆలింగనజనితసుఖే ఏవ ముఖ్యం యథా
తథా లోలా సతృష్ణా || సిలోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః - యా ఆయతాక్షీతిశేషః
తస్యామాయతాక్ష్యాం కర్ణాంతవిశ్రాంతలోచనాయాం ప్రియతమాయాం పునరా
లింగితాయాం సంపరిష్వక్తాయాం సత్యాం విగ్రహయోశ్శరీరయోః || సి || శరీరం వ
ర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః - అభేదమైక్యమాశాస్మహే గాఢాలింగనసుఖమనుభవి
తుమభిలషామహ ఇత్యర్థః - తద్యథా ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించ
న వేద నాంతరమేవమయం పురుష ఇత్యాదిశ్రుతేః - ప్రియతమగాఢాలింగనపరి
ష్వంగే విగళితవేద్యాంతరత్వేన బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిసుఖవిశేషసంభవాత్తథా

విభాలింగనాశంసనం యుక్తమేవేతిభావః-తదుక్తంరతిరహస్యే॥ ❀ ॥ తత్పాఖ్యాంపరత్వేన మహనం ... మూర్ధన్యేకో హాః ... సూక్ష్మమిన్మథః ... చిత్య ... మూధాజన ఇతి అన్య(త్రా)ప్యుక్తం-(ప్రా)ధాలింగనచుంబనామితసఖ ప్ర ... ద్యాంరతమితివృత్తంపూర్వవత్॥౩౧॥ అ॥ఏవంపరమానందానుసంధాయకత్వే నపరిష్వంగస్యాపసర్గరూపత్వముక్త్వా స్వనం ప్రతిస్వర్గరూపత్వమాహ॥మాలతీ॥శిరసి మాలతీ జాతి కుసుమమాలికేత్యర్థః॥ సి॥ మనామాలతీజాతిఃపుష్పే జాతి ప్రభృతయఇత్యభయ(త్రా)ప్యమరః-పుష్పమాలేషుబహువ్రీమితిలుక్ముఖేజృంభణం మదనమదజనితజృంభణ॥ సి॥ జృంభ స్త్రి(త్రి)షుజృంభణమిత్యమరః-యద్వాసంభోగౌత్సుక్యసూచకో రాగఃలానస్యూతిశ్చ వపుషి కుంకుమావిలంకాశ్మీరజమిశ్రిత ఘుసృణరసమస్ఫృణీతంవా చందనంపాటీరవ ... వక్షసి మదాలసామదేనమంధరా ప్రియతమాగాఢాలింగితమత్తకాశినీ చేత్యేషోయంస్వయం ... స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః అగమఏతద్వ్యతిరిక్తస్స్వర్గాభిధేయః శాస్త్రంతుపరిశిష్టస్సాధనభిన్నత్వాదముఖ్యఃస్వర్గ ... ॥౩౨॥

శ్లో॥ మాలతీశిరసిజృంభణంముఖే చందనంవపుషికుంకుమావిలమ్। వక్షసి ప్రియతమామదాలసా స్వర్గఏషపరిశిష్ట ఆగమః॥ ౩౨॥

శ్లో॥ (ప్రా)ఙ్మామేతిమనాగనాగతరసంజాతాభిలాషాంతతస్సవ్రీడంతదనుశ్లథోద్యమమనుప్రధ్వస్తధైర్యంపునః। ప్రేమార్ద్రంస్పృహణీయనిర్భరరహః క్రీడాప్రగల్భాంతతో నిస్సం-

గాంగవికర్షణాధిక ... వ్యాఖ్యాభాగో ... నాన్యఇత్యర్థః - అన్యద్వైతత్పరత్వేనైవ ... భావః-స్వర్గసమాననసాక్షాత్ప్రయోజనమేవేతిపరిమార్థః-రత్యోద్ధతాన్య ... ॥ రాన్యాదిహారత్యోద్ధతాలగాఢతిలకహారాన్॥ ౩౨॥ అ॥ అథాభ్యంతరసంభోగవర్ణనాయై ... పద్యమాహ॥ (ప్రా)గితి॥ (ప్రా)క్ప్రథమంమనాగల్పంమామేతిమాం ... తిని ... ప్రసదనసేవనఅనాగతోనుత్పన్నో ... రాగవిశేషోయస్మిన్కర్మణి తత్ ... భావః తతోనంతరంజాతోంకురితో భిలాషోనాంఛాయస్మిన్కర్మణితత్తథోక్తంతదనంతరం ... ఆనందలక్షణ ... సంభావనీయత్వాద్ద్వితీయానిమిత్త ... మొదలైన ... భావో ప్రీడాతయాసహనవ్రీడంతేననసోపలిక ... ఇతిబహువ్రీహిః ... సహభావస్యసత్త్వదధప్రీడానంతరంశ్లథోద్యమం ... యత్నంపునరుద్యమనాభావానంతరంపునశ్చ ... (త్రా) నంతర్యార్థకః ప్రధ్వస్తంవిగలిత ధైర్యం (ప్రా)తిలోమ్యలక్షణంయస్మిన్కర్మణితత్తథోక్తం- అంగీకృత్య తావిదుష్యత్యర్థః తతః ప్రేమార్ద్రం (ప్ర)ణయరసపరిప్లుతం తతఃస్పృహణీయా

న్యోన్యముఖిలాషణీయా నిధ్యానా ద్వేలాశ్చ్యయాహేహః క్రీడాపికాంతకేళయః ప్ర
థవిహారా ఇతియావత్-తాభిః ప్రగల్భం ప్రౌఢం తతో నిస్సంగే వా ప్రతిబంధ
రహితంగవిరహితం జేనకుచాద్యవయవమర్దనేనాధికం సుఖం సరభసం దృఢం యస్మిన్ తత
థోక్తం కులస్త్రీరతం స్వస్త్రీసంభోగః రమ్యం సుందరమత్యంతమనోహరమితియావత్
ఏతచ్చ ప్రథమసమాగమపరత్వేన ద్రష్టవ్యమన్యథోక్తవ్యవహారాసంభవాదితి భావః
కుల శబ్దవ్యావృత్తిః సంభోగస్యాదితి ... రభ్య ప్రగల్భ్య ఘటితత్వేనోక్తలక్షణత్వాద
న్యథోక్తద్రష్టవ్యః నాయకాతు ముగ్ధా నాయకస్తూత్తమో ఘమాలః కామతంత్రేషు
నిపుణః అన్యథోక్తక్రమసంభోగాసంభవాదితి మంతవ్యం సంభోగలక్షణముక్తం ॥ క
తిరహస్యే ॥ శ్లో ॥ అనుకూలౌ నిషేవేతి యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీ
ని స సంభోగ ఉదాహృత ఇతి అత్ర మానేతి వా గారంభ సూచితైః రసభావైః జాతా భి
లాష మిత్యుక్తేన రత్యాఖ్య స్థాయీభావేన స ప్రీతమిత్యనేనోపలక్షితైః సంచారిభావైః
అవశిష్టైర్నిశేషణైర్వ్యథాయథం మా నైరసభావాదివిశేషైః కులస్త్రీ ఇత్యుక్తేనాలం
బన విభావేన ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః - శృంగారః నిస్సంగాంగ వికర్షణాధికసు

ఙ్గాంగవికర్షణాధిక సుఖం రమ్యం కులస్త్రీరతమ్॥౨౫॥ శ్లో॥ ఉర
సినిపతితానాం ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం ముకుళితనయనానాం కించిదు
న్మీలితానామ్। ఉపరిసు తఖేదస్విన్నగండస్థలానామధరమధువ

ఖమిత్యనేన వరితోపాలిశయం ప్రాప్నోతీతి వేదితవ్యం తాదూాలవిక్రీడితం ॥౨౬॥
అ॥ అథ యదుక్తం నానాకరణకల్పితమితి తత్ర నానాకరణాని షైవకాదిబంధవిశేషా
స్తేషాం మధ్యే ఏకం బంధవిశేషం వివక్షుస్తదనుకూలముపరిసురతమాహ॥ ఉరసీతి॥ ఉర
సి నిపతితానాం ఫరుషాయితబంధవశాద్వక్షస్థలమధిష్ఠితానాం అత ఏవ ప్రస్తధమ్మి
ల్లకానాం రతిరభసవిశ్లథకచప్రచయానాం॥ స॥ ధమ్మిల్లః సంయతాః కచా ఇత్యమరః
ముకుళితనయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా విసమీలితలోచనా
నాం తథాపి కించిదున్మీలితానామీషన్ముకుళితలోచనానాం అన్యథా లసౌచిత్యాదితి భా
వః - అత ఏవ ఉపరిసురతే యః ఖేదః శ్రమస్తేన స్విన్నాని స్వేదార్ద్రాణి గండస్థలా
నియాసాం తాసాం॥ శ్లో॥ శ్రమః ఖేదో గత్యాదేః జాతస్స్వేదాదిభూమికృదితిలక్షణాత్
వధూనాం ప్రియతమానాం సంబంధి అధరమధు అధరామృతం భాగ్యవంతో భాగ్యశాలి
నః పిబంతి పుంస్త్రీ సుఖస్య నిజముఖసాహస్ర్య భ్యాసక్లేశేనాధరం చుంబంతీత్యర్థః -
ఏతచ్చ పుణ్యాకృతామేవ సంభవతీనత్వస్యేషామత ఏవ భాగ్యవంత ఇత్యుక్తం తథా చా హ్యా
సురతవిశేషరూపమపి ష.ం.న మూరథ్నాత్యంత రాగతయాక్షధితమిత్యాః గంభవ్యం

పురుషాయితలక్షణముక్తం రతిరహస్యే॥ ❁ ॥ స్వేచ్ఛయా క్రమిణీవల్లభే తథాయోషి
తాచరతిపురుషాయితమితినాయికా స్తుప్రగల్భాః॥ ❁ ॥ స్మరమందీకృత వ్రీడాప్రౌ
ఢాసంపూర్ణయౌవనేతిలక్షణాత్-నాయికోక్తాః కామతంత్ర కుశలాః - అనుకూలా
శ్చస్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ❁ ॥ స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్ష
ణాత్-మాలినీవృత్తం॥ ౮౬॥ అథజ్ఞానపూర్వకఏవసురతానుభవస్సార్థకఃనత్వన్య
ఇత్యాహ॥ ఆమీలితేతి॥ ఆమీలితనయనానాంసుఖపారవశ్యాద్ధర్ముకుళితనయనానాం
యూనాంయస్సురతరసస్సురతాస్వాదఃసంవిదమనుజ్ఞానమనుసృత్యభాతి అయమేతా
దృశఇతిజ్ఞానగోచరతయాప్రతిభాతీత్యర్థః ఇదమేవజ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ
ప్రతిభానమేవఅవితథమవ్యర్థంసార్థకమిత్యర్థః- కామస్యమన్మథస్య కామపు
రుషార్థస్యవానిర్వహణంప్రతిష్ఠాపనముజ్జీవనమితియావత్ నత్వన్యదాభాన
త్వాదితిభావః- మిథునైః రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః॥ స్త్రీపుంసౌమిథునంద్వంద్వమిత్యమ
రః మిథోన్యోన్యమవధారితంనిశ్చితంఅనుభవినామేవార్థసిద్ధ్యసంభవాదితి భా

ధూనాంభాగ్యవంతఃపిబంతి॥౮౬॥ ఆమీలితనయనానాంయస్సుర

తరసోనుసంవిదంభాతి। మిథునైర్మిథోవధారితమవితథమిదమే

వకామనిర్వహణమ్॥౮౭॥ శ్లో॥ ఇదమనుచితమక్రమశ్చపుంసాం

యదిహజరాస్వపిమన్మథవికారాః। తదపిచనకృతంనితంబినీనాం

జః- జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవఏవకామపురుషార్థఇతిఫలితార్థః అత్రఇత్థంభూత
సురతమేవకర్తవ్యంనత్వన్యాదృశంతత్తుల్లేశమాత్రఫలకత్వాదితితాత్పర్యం - ఆ
ర్యావృత్తభేదః ॥ ౮౭ ॥ ....*

౮౮॥ అథసురతావధిం కథయన్నిగమయతి॥ ఇదమితి॥ ఇహాస్మిన్ లోకే పుంసామిదమనుచి
తమన్యాయ్యంఅక్రమోనిమర్యాదాచకిమిదమిత్యతఆహ- యదిహ-జరాసు వార్ధ
కావస్థాస్వపీత్యర్థః- మన్మథవికారాఃసురతవ్యాసంగాఃకృతా ఇతియత్ - ఇదమితి
సంబంధఃకింతుయౌవనావధికసురతమేవన్యాయ్యంమర్యాదాగోచరంచేత్యర్థః తదు
పరివర్తనసురతస్యాభాసత్వాదితిభావః- తథానితంబినీనాంస్త్రీణాంచ తదనుచితం
కింతదిత్యతఆహ- స్తనపతనమవధిర్మర్యాదాయస్యతత్తథోక్తం జీవితం జీవనం వారతం
సురతంవానకృతమితియత్ బ్రహ్మణేతిశేషః తదితిసంబంధః స్త్రీణాంతావత్ స్తనపత
నావధికమేవజీవనంకర్తవ్యంసురతమపితదవధికమేవాన్యథాపంచవర్షాదవధివర
తోవృద్ధతామాహితానామితికామశాస్త్రోక్తేర్వృద్ధానాంసంభోగానర్హత్వాత్ ॥ ❁ ॥ వ్యాజో
క్తంలక్షణలోద్యుతాంవృద్ధస్త్రీంకస్యకాంత్యజేదితిన్యాయమస్మరణాత్ ॥ ✻ ॥ అలింగనం

బవయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖం త్రయమేవ భూమావితి లంబస్తననితంబినీ ఘంఘాగ
స్యదుఃఖరూపత్వాచ్చేతి భావః యథాహామాఘః॥ * ॥ అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీర
లఘువిలంబి పయోధరోపరుద్ధాః॥ సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికాస్తట
తీర్భుభ్రుతీతి అత్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యౌవనకృత సురతమేవ రమణీయమితి తాత్ప
ర్యం - పుష్పితాగ్రా వృత్తం ॥ * ॥ అయుజిన యుగరేఫతో యకారో యుజి చన
జౌ రజరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౭౮ ॥ ఆ ॥ యదుక్తం సురతామగుణత్వ
నయౌవనస్యాత్యంతావశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి-తత్రాదౌ చిరప్రవాసనిర్విణ్ణా
నాం రాజసేవాతత్పరాణాం యూనాం వచనమేతత్ ॥ రాజన్నితి ॥ హే రాజన్ జగత్యస్మి
న్ లోకే కశ్చిదేవకశ్చిదపి పుమాన్ తృష్ణార్థనలిప్సా నపి వాంబురాశిస్సముద్రస్తస్య పా
రంపారం న గతో హి న ప్రాప్తః ఖలు కింతు మగ్న ఏవేత్యర్థః తృష్ణాయా అపరిచ్ఛిన్న
త్వాదంబురాశిత్వరూపణం అథ యావత్కాంక్షితార్థలాభేపి నతైః ప్రయోజనం ద్ధిరి
త్యాహ ప్రభూతైః ప్రచురైః॥ ని॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమిత్యమరః అర్థైర్ధనై
స్తైః కో వార్థః కిం ప్రయోజనం న కోపీత్యర్థః-అతి చిత్కారత్వాదితి భావః॥ ని ॥ అర్థో
భిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః కిం కస్మిన్ కథంభూతే సతి స్వవపుషి నజ
స్తనపతనావధిజీవితం రతం వా॥ ౭౯ ॥ శ్లో॥ రాజంస్తృష్ణాంబురా
శేర్న హి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం కో వార్థోర్థైః ప్రభూ
తైః స్వవపుషి గళితే యౌవనే సానురాగే। గచ్ఛామస్సద్మ తావ
ద్వికసితకుముదేందీవరాలోకినీనామాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝ
డితి న జరయా లుప్యతే ప్రేయసీనామ్॥ ౮౦॥ శ్లో॥ రాగస్యాగార
మేకాధికరణే సానురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యౌవనే గళితే సతి
కోర్థ ఇతి సంబంధః ధనలాభాదపి యౌవనమేవ శ్లాఘ్యతమం బలీయ ఇత్యర్థః అతస్తావత్త
ర్హ్యేవ వయమేవ సద్మ స్వగృహం ప్రతిగచ్ఛామో యాస్యామః యావద్వికసితాస్సితోత్ఫు
ల్లాస్కుముదాసితైరవాణి ఇందీవరాణి నీలోత్పలాని చ తత్సదృశాన్యాలోకానినేత్రా
ణ్యాసాం వలీవలిత ధౌతానాం సితాసితాబ్జదళమనోహరనయనానామిత్యర్థః ॥ ని ॥ సితే
కుముదకైరవే ఇందీవరం చ నీలేస్మిన్నిత్యభయత్రాప్యమరః ప్రేయసీనాం ప్రియతమా
నాం సంబంధి నూతనం యౌవనప్రయుక్తసౌందర్యం జరయా క్రమ్యాక్రమ్యాక్షీణమాక్ర
మ్యగ్రహణమిత్యంజసా ॥ ని ॥ స్యాజ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ఇత్యమరః న విలుప్యతే న హీయతే తా
వదితి సంబంధః అన్యథా శశకాపాయే బిలఖననవద్గమనస్యైష్యత్యాగస్యార్ధస్య గమన విఫ
లత్వాచ్చేతి భావః ॥ ని ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధౌ మానావధారణ ఇత్యమరః స్రగ్ధరా వృ
త్తం ॥ ౮౦ ॥ ఆ ॥ అథ నాయ్యసద్యముగ్ధాలత్వమాహ ॥ రాగస్యేతి ॥ రాగస్యమాత్సర్యస్యైకము గా

కంముఖ్యాయతనంఅనర్థకస్థానమితివా తథా నరకశతేషు నిరయవరం పరాసు
యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనాస్తేషాం ప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనం అగమ్యాగమ
నాదిదుష్కర్మప్రవర్తకత్వాదితిభావః- మోహస్య తత్త్వాంతరాసక్తిరూపస్య జ
నోత్పత్తిబీజంజన్మకారణం॥ని॥ హేతుర్నాకారణంబీజమిత్యమరః-జ్ఞానతారాధిప
స్య ప్రబోధచంద్రస్య జలధరపటలం మేఘబృందం జ్ఞానప్రకాశప్రతిబంధకమిత్య
ర్థః-కందర్పస్య కామదేవస్య ఏకం మిత్రం ముఖ్యబంధుస్తదుద్రేకమిత్యర్థః-ప్రక
టితః ప్రవృద్ధః వివిధో నానావిధః స్పష్టః ప్రకాశశ్చ దోషప్రబంధః పాతకసంబంధో య
స్య తత్తథోక్తం యద్యౌవనమితి శేషః అతోఽస్మిన్ లోకే యస్మాద్యౌవనాదన్యదితరత్ అన
ర్థానాముక్తవిధానాం వ్రజస్య సమూహస్య కులభవనముత్పత్తినికేతనం నాస్తి హి ఇ
దమేవాత్యంతానర్థమూలమిత్యర్థః-తదుక్తం॥శ్లో॥యౌవనం రూపసంపత్తిః ప్ర
భుత్వమవివేకతా-ఏకైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయం-వృత్తంపూర్వవత్॥
౩౦॥అ॥ఇత్థంభూతే యౌవనే కశ్చిదేవ నిర్వికృతియ ఇత్యాహ॥శృంగారేతి॥ శృంగారస్సం
భోగవిప్రలంభరూపశృంగారరస ఏవ ద్రుమో వృక్షస్తస్య నీరదే అంబువాహే అంకురి

మేకంనరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతుర్మోహస్యోత్పత్తిబీ
జంజలధరపటలంజ్ఞానతారాధిపస్య। కందర్పస్యైకమిత్రంప్రక
టితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధంలోకేఽస్మిన్నహ్యనర్థవ్రజకులభవ
నంయౌవనాదన్యదస్తి॥ ౩౦ ॥ శృంగారద్రుమనీరదే ప్రసృమర
క్రీడారసస్రోతసి ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే చతురవాఙ్ముక్తా
ఫలోదన్వతి। తన్వీనేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ

తత్వకందళితత్వపల్లవితత్వపుష్పితత్వరూపావస్థాభిః పరిపోషావహ ఇత్యర్థః ప్రసృమ
రో వ్యాపనశీలో యః క్రీడారసః-మన్మథకేళిరసః తస్య స్రోతసి ప్రవాహే అవిచ్ఛేదే
న ప్రవర్తక ఇత్యర్థః-అథవా ప్రసృమరక్రీడానాం రసః స్రోతసి రసప్రవాహే యథే
చ్ఛావిహారాస్పద ఇత్యర్థః-ప్రసృమరేత్యత్ర సృఘస్యదః క్మరచ్ ప్రద్యుమ్నస్య
కందర్పస్య ప్రియబాంధవేఽత్యంతబంధౌ సాహాయ్యకర్తృత్వాదితి భావః॥ని॥ప్రద్యుమ్నో మీనకేత
నః-కందర్పోదర్పకోఽనంగ ఇత్యమరః-చతురవాచో నిపుణవాక్యాన్యేవ ముక్తాఫలాని
మౌక్తికమణయః తేషాముదన్వతి సముద్రే సరససల్లాపోత్పత్తినికేతనభూత ఇత్యర్థః.
ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః సముద్రస్య ముక్తాకరత్వముక్తం రత్నాకరత్వాత్॥*॥
శుక్తీపుటజీమూతనాగాహే ర్మకరమత్స్యేభ్యస్త్యక్తమణవస్సంభవాః। ముక్తాఫలాని ప్రథి
తానిలోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి- తన్వీనాం కృశాంగీనాం నేత్రాణ్యేవ చ
కోరాస్తేషాంద్రిశాపాయిపక్షివిశేషాః తేషాం పార్వణవిధౌ పూర్ణచంద్రే తద్వదుల్లాసక

ఇత్యర్థః సర్వత్ర విభ్రమకారిత్వాదితి విగ్రహః॥ ౨॥ విధువిర్ణష్టాదంద్రమసీత్యమరః సాధా
రణ్యలక్ష్మ్యాః సౌందర్యసంపత్తేః సిద్ధానిధానే ఇదానీం ప్రాప్తావస్థానందదశాయాం ఆనంద
కలక్ష్మీర్నతే ఇయత ఇత్యర్థః నవయౌవనే నూతనవయసి ప్రాప్తే సతి కోపి ధన్యః కశ్చిద్దేవ
సుకృతీ విక్రియాం మన్మథవికారం న కలయతి న ప్రాప్నోతి ఈదృశస్తు విరళ ఇతి భావః।
శ్లోకద్వయేపి నిరవయవరూపకాలంకారః శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౩౧॥ అ॥ యద్యుక్తయా
వనస్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగే త్వంతదూరాపాస్తమిత్యాశంక్య తాసా
మపరిత్యాజ్యతాం ప్రతిపాదయతి॥ సంసారఇతి॥ అమలధియో నిర్మలమతయో బు
ధాః తే మానసం నిజం మనః అసారే నిస్సారే అస్మిన్ పరివర్తమానే సంసారే కళత్రా
దిపోషణవ్యాసంగరూపే నృపతిభవనద్వారస్య కుత్సిత రాజమందిరస్య ప్రతిహారస్య
సేవా అనువర్తనమేవ కళంకో అపవాదస్తత్ర యో వ్యాసంగో ఆసక్తిస్తేన వ్యస్తంధై
ర్యం ధీరత్వం యస్య తత్తథోక్తం ఉద్వేగకష్టకర్మాసక్తమలినమిత్యర్థః కథం సంవిదధ్యుః
కుర్యుః న కథంచిదపీత్యర్థః కిం న స్యాచ్చేదిత్యత ఆహ ప్రోద్యన్నిత్యాదిరూపా ఇందు స్త

ధన్యః కోపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యౌవనే ॥ ౩౧॥

శ్లో॥ సంసారేస్మిన్నసారే నృపతిభవనద్వారసేవాకళంకవ్యాసం
గవ్యస్తధైర్యం కథమమలధియో మానసం సంవిదధ్యుః। యద్యే
తాః ప్రోద్యదిందుద్యుతినిచయభృతో న స్యురంభోజనేత్రాః
ప్రేంఖత్కాంచీకలాపాః స్తనభరవినమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః॥ ౩౨॥

స్యద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తాని చంద్రధవళాని మాంసజాతానివా ఉద్యద్విశేషణ సామ
ర్థ్యాత్ తానినిచయాన్యంకురాణి బిభ్రతీతి తథోక్తాః అంభోజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః ప
ద్మపలాశవిశాలలోచనా ఇత్యర్థః ప్రేంఖత్కాంచ్యః క్వణత్ప్రశస్తా ఏవ కలాపా భూష
ణాని యాసాం తాః యద్వా కాంచ్యో భూషణాని యాసాం తాః॥ ని॥ కలాపో భూషణే బ
ర్హే ఇత్యమరః స్తనభరేణ కుచకుంభగౌరవేణ వినమంతి అవనతాని మధ్యాన్యవల
గ్నాని భజంతీతి తథోక్తాః పీవరకుచాః కృశోదర్యశ్చేత్యర్థః ఏతేన సౌందర్యాతిశయ
ఉక్తః ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యో యువతయః న స్యుర్యది న భవేయుర్యది తర్హి కథం సం
విదధ్యురితి సంబంధః అతః ఈదృశతరుణీనాం విద్యమానత్వాదేవ సుధియోప్యేవం భూతా
న వంతీత్యర్థః తస్మాత్ తరుణ్యో దుష్పరిహరా ఇతి భావః తదుక్తం ॥*॥ అసారభావిహ
సంసారే సారం సారంగలోచనా। కులే చ కామినీమూలే కావాస్యాత్ పరికల్పనేతి। అతో
స్తగవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః స్రగ్ధరా॥ ౩౨॥

సిద్ధేతి॥ సిద్ధైర్యోగిభిరధ్యాసితా అధిష్ఠితాః కందరాః గుహా యస్మిన్ తత్ తథోక్తే ఏతేన తప
స్సిద్ధిహేతుత్వం సూచ్యతే - హరస్య నిత్యసన్నిహితస్య యో వృషో వాహనభూతో వృ
షభః తస్య స్కంధేన అంసపీఠేన కకుదేనేతి యావత్ - అవరుగ్ణా భగ్నా ద్రుమా య
స్మిన్ తత్తథోక్తం - రుగ్ణో భుగ్నే రుజాకృత ఇతి కోశః ఏతేన ప్రతిష్ఠానత్వేనత్వం ఏతేనాఖిలశ్రే
యః ప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తం గంగాధౌతాని గంగాప్రక్షాళితాని శిలాతలాని యస్మిన్
తత్తథోక్తే ఏతేనాత్యంతపవిత్రత్వముక్తం అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే శ్రేయస్కరే
హిమవతో గిరేస్సంబంధిని స్థానే ప్రదేశే స్థితే సతి కో నామ మనస్వీ సుమేధాః ధీరో జనః-
ప్రశంసాయామినిః శిరో నిజోత్తమాంగం ప్రణామేన కున్నతి పావనం దసేన మలినం శ
ంకితం అత ఏవ మ్లానముత్కర్షహీనం కుర్వీత మలినం మ్లానమితి పాఠే మానం నిజాభి
మానం కో నామ శిరః ప్రణామేన నిజోత్తమాంగవినమనేన మలినం ప్రతిష్ఠాహీనం కుర్వీత
న కోపీత్యర్థః - కుతః యద్యస్మాత్కారణాత్ - విత్రస్తకురంగశావనయనాః పద్మినీజాతి
త్వాచ్చకితబాలహరిణేక్షణాః అత ఏవ స్మరాస్త్రం మహావీరస్య జగద్విజయసాధనభూత

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకందరే హరవృషస్కంధావరుగ్ణద్రుమే గంగాధౌ
తశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి। కః కుర్వీత శిరః ప్రణా
మమలినం మ్లానం మనస్వీ జనో యద్విత్రస్తకురంగశావనయనా న
స్యుస్స్మరాస్త్రం స్త్రియః॥౩౩॥ శ్లో॥ సంసార తవ పర్యంతపదవీ న ద
వీయసీ। అంతరా దుస్తరా న స్యుర్యది తే మదిరేక్షణాః॥౩౪॥ శ్లో॥ ది

బాణ ఇత్యర్థః - లింగవచనవ్యత్యయో నిత్యపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ వా వే
దాః ప్రమాణం తంతవః పటస్య సమవాయికారణమిత్యాదివద్ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తం ప్రాక్
స్త్రియః న స్యుశ్చేత్ - అతః అమోఘమదనశస్త్రభూత స్త్రీణాముపరి త్యాజ్యతయా విద్య
మానత్వాదేవ మనస్వినాముపేక్ష్య గురుర వస్థాపత్తిరిభావః వ్యక్తముక్తం॥౩౩॥ సంసారే
తి॥ హే సంసార తవ పర్యంతపదవీ అవసానసీమా న దవీయసీ న దవిష్ఠా భవతి న దూరతరేతి
యావత్ - కింతు నేదీయస్యేవేత్యర్థః - దూరశబ్దాదీయసుని ఉగితశ్చేతి ఙీప్ స్థూలదూరే
త్యాదినా పూర్వయణాదిపరలోపః కుతః తే తవ అంతరా మధ్యే దుస్తరా మహానద్య ఇవ త
రితుమశక్యాః ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః మదిరేక్షణాః స్త్రియః న స్యుర్యది న సంభా
వితాశ్చేత్ న దవీయసీ సంబంధః సంభావితత్వాదేవ దవీయసీత్యర్థః ఏతేన సంసారపా
రగమన ప్రతిబంధిన్యః స్త్రియ ఇత్యుక్తం తత్పరిత్యాగేన శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః
పూర్వశ్లోకే వ్యతిరేకాపి పూర్వతరశ్లోకవత్కార్యముత్ప్రేక్ష్యం॥ ౩౪॥ ౮॥ ఇత్థం స్త్రీ

గం పరిహర్తుమశక్యత్వేతదాసక్తస్య కుతః ప్రాప్తిరిత్యాశంకాయాం త
త్యాగేతాత్యాజ్యయోరైహికాముష్మికఫలసాధనత్వమవేత్యమనసికృత్వా తదుభ
యమిదానీం తావన్నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే. అథ తద్ద్వయనిరూపణమితి. అ
స్మిన్ ప్రకరణే త్యాజ్యకథనానంతరం పశ్చాద్విరక్తస్య రక్తరూపతద్ద్వయోః ద్వ
యోర్నిరూపణం క్రియత ఇతి శేషః..*

తత్ప్రకారమువింశతిసమాప్తేః వర్ణయతి.

|| విశేతి || హే జనేత్యర్థాత్ప్రార్థ్యం వనేపుణ్యారణ్యేహారిణీభ్యః సురంగేభ్యః కపః ప్ర
త్యేకసినీకేత్వేనతాసాం సమీపవర్తిత్వాదితి భావః కేవలకోట్యా నిశితశాణా
ప్రాంతేన భిన్నానిలూనానిమూలానియస్య తథోక్తం తత్ర్కలవి(త్రా)దిసాధనాంత
సంభవానాం మూలానాముపలకోటిభిన్నత్వముక్తం వంశకారస్యవ శకసీరస్యచ్ఛవిరి
ఛవిర్యేషాం తేషాం నరపానామిత్యర్థః కుశాగ్రాంకబళనం గ్రాసనాదికతపస్వ
సనమయ ఇతి శేషః అథవా వధూభ్యః ప్రియతమాభ్యః అరుణనఖానాం అగ్రైః పా

శపనహారిణీభ్యో వంశకాండచ్ఛవీనాం కబళముపలకోటిచ్ఛిన్న
మూలం పశూనామ్ । శకయువతికపోలాపాండుతాంబూలవల్లీద
ళమరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః ॥ ౩౮ ॥ శ్లో ॥ అసారాస్స
ర్వేతే విరతివిరసాః పాపవిషయాజుగుప్స్యంతాం యద్వానను స

కలకలితంశకయువతీనాంశకాఖ్యదేశీయతరుణీనాం కపోలవదాపాండు ఆసమం
తాద్ధవళం యత్తాంబూలవల్లీదళం నాగవల్లీదళం నాగవల్లీపత్రం తద్వా దినసంసర
నమయ ఇతి శేషః - ఉక్తోభయమేవ పరమసౌఖ్యనిదానమభయత్ర సామ్య ఇతి
భావః. ఏవముత్తర త్రాపి యథాయోగమూహనీయం అత్ర నఖానామారుణ్య గ్ర
హణం మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సుఖిత్వద్యోతనార్థం తదుక్తం సాముద్రికే ॥ * ॥ పా
పాదతలే రక్తే నేత్రాంతౌ నఖౌ తథా । తాలుజిహ్వాధరోష్ఠం చ సప్తరక్తస్సౌఖ్యభా
గ్మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౩౮ ॥ అసారా ఇతి ॥ ననుహే జనేతి । తేత్ర సిద్ధాస్సర్వే పాపహేతు
త్వాత్పాపాః విషయాశ్శబ్దాదయస్సర్వే వనవనితాదయో వా అసారా అస్థిరా నిస్సారా
వా ॥ ని ॥ శారోబలే స్థిరాంశే చేత్యభిధానాత్ - తథా విరతౌ వైరాగ్యే నమయే నీరసా అ
నర్థకరా ఇతి వా యద్వా సకలదోషాన్పదం రాగద్వేషమోహాదయశ్చ దోషా ఇతి వా అ
దా ప్రతిష్ఠా యే మితి సహితసాత్సదాగనుః లింగవచనవ్యత్యయః పూర్వవద్గ్రంథ
జుగుప్స్యంతాం పరిత్యజ్యంతాం పరిత్యాజ్యేష్వరము సుఖలాభాదితి భావః - తథా చ వ

ష్వృతిస్వయంత్యక్తాహ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతీతి సుపేన్నత్యమిత్యన్వంతా
త. మణిమయకిరీటోపాటీకయా తథాప్యేతత్ప్రకారే విషయాణాం జుగుప్స్యత్వేఽప్యే
తద్భూమౌ అస్యాం భువి పరహితాత్పరోపకారకరణాదధికమతిరిక్తం పుణ్యం నహి నాస్తి ఖ
లు ॥❁॥ శ్లో॥ కాధేనప్రపత్యే మియదుర్గం గ్రంథకోటిభిః- పరోపకారః పుణ్యా
య పాపాయ పరపీడనమితి వచనాదిదమేవాత్యంతపుణ్యమిత్యర్థః - అథాస్మిన్ సంసా
రే చ కువలయదృశః ఉత్పలాక్ష్యః అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ అపరమన్య
ద్రమ్యం వస్తు నాస్తి ఇయమేవాత్యంతం మనోహరేత్యర్థః అతః దోషదృష్ట్యా విష
యాణాం పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవతాత్పర్యేణ బాహ్యస్థాతవ్యమిత్యే థా పరహితాచరణ
పరత్వేన సాంసారికతయా వా వర్తితవ్యం నతు ప్రకారాంతరేణేతి భావః- శిఖరిణీ ॥
౩౮॥ మాత్సర్యమితి॥ ఆర్యాః పండితాః మాత్సర్యమసూయాం పక్షపాతమిత్యావత్ ఉ
త్సార్య నిరాకృత్య తత్త్వయథార్థకథన ప్రతిబంధకత్వాదితి భావః కార్యం కర్తుం
యోగ్యం విధేయమిత్యర్థః విచార్య ఊహాపోహాభ్యాం సమ్యగాలోచ్య తతః మర్యాదయా స
హ్యా గాణనతిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా ఇదమేతద్వదంతు కథయంతు కిమిద

కలదోషాస్పదమితి। తథాప్యేతద్భూమౌ నహి పరహితాత్పుణ్య
మధికం న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్యమపరమ్ ॥ ౩౮ ॥
శ్లో॥ మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమార్యాః సమర్యాదమిదం

మిత్యత ఆహ- భగంతీతి భరాః పచాద్యచ్ భువో ధరా భూధరాస్తేషాం భూధరాణాం శైల
నాః కటిప్రదేశాః సేవ్యాః కిము ఆశ్రయణీయా వా ఉత అథవా స్మరస్మేరాః స్మరోల్లసితాః
మదనమదోత్కటా ఇత్యర్థః యద్వా స్మరేణ మన్మథావేశేన హేతునా స్మేరాస్స భో
గౌత్సుక్యసూచకమందస్మితసుందరవదనారవిందా ఇత్యర్థః స్మి ఈషద్ధసన ఇతి
ధాతోర్న్నమికంపీత్యాదినా రప్రత్యయః అథవా విషయమాత్రవిరక్తాంతివిరహేణాని
శ్చ ఖిలవ్యుత్పత్త్వే మదమందాదిగుణవిశిష్టకటాక్షవీక్షణాః స్మేరశబ్దవివక్షితా నితం
బా భావప్ర ॥❁॥ ఆపరిభిన్నవిషయం మదమంథరేమిలాళితం - స్మేరద్భ్రూపక్ష
తాయుక్తం తత్స్మేరమితికథ్యత ఇతి తా నితంబ్మరప్రథానానియా సాంతాః స్మరస్మేరా
ణా విలాసినీనాం విలసనశీలానాం తరుణీనాం వాకషలసేత్యాదినా ఘినుత్ప్రత్యయః ని
తంబాః కటిప్రదేశాః ఆశ్రయణీయా వా ఇదంత్విత్తిసంబంధః యది వైరాగ్యం స్యాత్త
ర్హి గిరినితంబాస్సేవ్యాః అన్యథా విలాసినీనితంబా ఇతి తృతీయప్రశ్నస్యేదముత్తరం
నత్వన్యదస్తీతి భావః॥ వివృతిటకో స్త్రీనితంబో ద్రేః - శ్చాద్విత్వబః స్త్రీనికట్యా ఇతిచో
భయత్రాప్యమరః- అత్ర పూర్వార్ధే వివరణాన్యపునఃపునరావృత్తేః వృత్త్య

ప్రా సశబ్దాలంకారభేదః॥ఏకద్విత్రప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాంయథాభవేత్ పునరుక్తిరసానామవృత్త్యనుప్రాసఇష్యతెఇతిలక్షణాత్-ఆయంచనితంబాఇత్యత్ర స్థూలానామపినితంబానాంప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతత్వగోచరేణ ఏకనాళావ ఏవిఫలద్వయవదేకశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః-కెవలార్థప్రవణేన ఏజాతీయేనో త్తరవాక్యస్థేనశ్లేషేణతిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యేణసంసృష్టిఃశంచిప్పమతాప్ రాతిశయమాపహంతీతికావ్యస్యమహానుత్కర్షకః ప్రతిపాదితఇతిగమ్యంవ్యుత్తము కిజాతి॥౩౭॥సంసారఇతి॥స్వ్వాన్న స్వప్నసారభూతఃసారోయస్మిన్ సమిథ్యాభూతఇత్యర్థః. సమృత్యుపమానఇత్యాదినాబహుప్రీహితథాపరిణత్యాంపరిణామంవస్థాయాంత ఏకేఅస్థిరేఅశాశ్వతఇత్యర్థః.సంసారేసంసృతౌపండితానాంతత్త్వజ్ఞాతౄణాందే ఏతేఅవస్థేవిద్యేతే ఇతివిశేషః-కేద్వే ఇత్యాశంకాయామాహత త్త్వజ్ఞానమేవఅమృ తాంభఃఅమృతప్రాయజలంతత్రప్లవఇవలలితారుచిరాయద్వాతత్త్వజ్ఞానామృ తాంభసిప్లవతిప్లవనంక్రీడేతియావత్ తత్రలలితాఉల్లాసవతీధర్యేషాంతత్త్వజ్ఞా

నవర్మంతు। సేవ్యాసితంబాఃకిముభూధరాణాముతస్మరస్మేరవిలా సినీనామ్॥౩౭॥ శ్లో॥ సంసారేస్వప్నసారేపరిణతితరళేద్వేగతీపం డితానాంతత్త్వజ్ఞానామృతాంభఃప్లవలలితధియాంయాతుకా లఃకథంచిత్। నోచేన్ముగ్ధాంగనానాంస్తనజఘనభరాభోగసంభో

గోల్లసితబుద్ధీనాంసతామిత్యర్థః-కథంచిదపిప్రయత్నేనకాలః-యాతుగచ్ఛతుఅ తిక్రామత్విత్యర్థః॥ని॥కథమాదితథాప్యంతఃయత్నగౌరవబాధమాహేత్యాహ-కా ఏకదాచిదిత్యపహాతఃఇయమేకాకస్థానోచేగేదేవంనస్యాచ్చేత్తదామగ్ధాస్తనభరా జఘనేవిపులకటిపురోభాగేచఆభోగస్సభోగినీనావిస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనాంయ ద్వాస్తనభరాఘనజఘనస్యసంభితరజఘనస్యచయఆభోగోవిస్తారఃతత్రసం భోగినీనాంకుచమదనసిధువనరూపబాహ్యభ్యంతరసంభోగాణాంరంజినీనామిత్య ర్థః. ఏతేనసమానరాగిత్వముక్తంఅన్యథాఅభావప్రసంగాత్తదుక్తం॥❀॥ఏక త్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మతఇతి-ముగ్ధాంగనానాంసుందరస్త్రీణాంనవయౌవనానాంవాఉపస్థానామ గేతిలక్షణాత్స్థూలోపస్థస్థలీషువతుల్యాలోకన్యానమదనసదనప్రదేశేషుజానపదే త్యాదినాఅకృత్రిమాశ్లేషజీపస్థగికమాచ్ఛాదితంయత్కురతలంతస్యాస్పర్శనస్సం పర్కస్పర్శలీలాతత్రఉద్యమఉద్యోగోయేషాంతేషాంఏవతాదృశామసీమహానోత్సవ

స్పర్శనసుఖమనుభవతాం నతామేవేత్యర్థః। కాలోయాతు ఇయంచైకావస్థా ఇష్టే
ష్వేవహోత్తమగతిస్తత్త్వైతద్వ్యతిరిక్తాగత్యంతరమస్తీత్యర్థః। సర్వథాజ్ఞాననిష్ఠయా
వాకావమగోష్ఠ్యావాపండితానాం కాలోయాతు ఉభయవ్యతిరిక్తస్యాధమభావస్థాలోత స్థే
త్యనేన అస్యాధమత్రిణీజాతిత్వం సూచితం తదుక్తం రతిరహస్యే॥ ౫॥ మదనసదనమస్యా
పతులాలోచ్యానమంతమ్మృదుమథనజలాఢ్యంరోమభిర్భాతిసాంద్రైః। ప్రకృతిచపల
దృష్టిర్బాహ్యసంభోగరక్తారసయతిమధురాల్పంచిత్రిణీచిత్రరక్తైషా ఏతజ్జాత్యనను
కూలసురతనియతయా సోపితతైర్వోక్తః ॥*॥ వ్రజతిరతిసుఖార్థం చిత్రిణీమగ్రయా
మేథజతిదినరజన్యోర్హస్తినీంచద్వితీయే। రమయతిచతృతీయే శంఖినీమర్ద్ధరాత్రే
రమయతిరమణీయాం పద్మినీంతుర్యయామే। ఇతి॥ మతాంతరేతుద్వితీయయామ ఇత్యు
క్తం॥*॥ ఘనకుచనఖభేదైర్మర్దితైర్ఘాతైశ్చ మధ్యేరతినియతకరైశ్చ పీతియుక్తైర్వ
చోభిః। అత్యంతతరకథాభిర్యత్రయామేద్వితీయేసుగుణసహితదంతైశ్చిత్రిణీసంలభే
తేతి। ప్రథరాత్రమతిశైవ్యాసాంత్రయేణత్రియుఃనియమియుతాప్రథరాకిత్రిణేశేయం॥

గనినాంస్థూలోత్థసస్థలీమునస్థగిత కరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్॥
౩౮॥ ౫॥ ఆవాసః క్రియతాం గాంగే పాపహారిణి వారిణి। స్తనద్వ

౩౯॥ ఆవాస ఇతి॥ పాపానిహరత్యవశ్యమితి పాపహారి॥ ౫॥ గాంగం గంగావారిమనోహారిము
రారిచరణచ్యుతం। త్రిపురారిశిరశ్చారిపాపహారిపునాతుమాం॥ పాపాపహారిదురితారి
తరంగధారిశైలప్రచారిగిరిరాజగుహావిహారి। ఝంకారకారిహరిపాదరజోవిహారిగాం
గంపునాతుసతతంశుభకారివారీత్యాదినా సమస్తపాపక్షయకారకత్వర్థః। బహుళ
మాక్షీర్తిణినిః గాంగే గంగాసంబంధిని తస్మేదమిత్యణ్ప్రత్యయః వారిణి ఆవాసః క్రియ
తాం స్నానపానాదినాబాహ్యాభ్యంతరశుద్ధి సంపాదనద్వారాస్వర్గాపవర్గప్రా
ప్త్యర్థంతత్రనివాసోవిధీయతామిత్యర్థః। తథాచశ్రుతిః। సితాసితేసరితేయత్ర
సంగతేతత్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి। యేవైతన్వాంవిసృజంతిధీరాస్తేజనాసో అమృత
త్వంభజంతేతి॥ స్మృతిశ్చ॥ ౫॥ గంగాతుంగతరంగిణీభవభయక్లేశాపహా సర్వదా
ముత్యాజనామవగాహనాత్సకృదపిస్వర్గాపిసంస్థాపినీత్యాది। అథవామనోహారిణిఅ
త్యంతమనోహరేపూర్వవణ్నినికుతోహారిణిముక్తాహారవతి అత్రమత్వర్థీయఇనిః ప్ర
త్యయః। తరుణ్యానవయౌవనాయాః స్తనద్వయే ఆవాసః పరిశీలనతాత్పర్యం క్రియ
తాంతరుణీస్తనాశ్రయస్సైవనిరతిశయసుఖావహత్వాదితిభావః। అత్రతరుణీగ్రహ
ణంస్తనయోస్సర్వపతనాభావేనపాటనాతిశయద్యోతనార్థమన్యథాభానప్రసక్తి

క్షాత్ ఏతేన మణిహారస్య కంకణయోరివ స్తనద్వయహారయోరప్యన్యోన్యశోభాజననీయ
త్వప్రకాశపరిపోషావహత్వేన విశిష్టస్తనద్వయస్యాతిశయితసౌభాగ్యత్వం సూచితమిత్యవ
గంతవ్యం ఘృతాహత్రిహ్యాసః ||*|| తరుణీస్తనయోరేవ దిశ్యతే మణిహారావళీ రామణీయ
కమితి అత్ర పూర్వోక్తార్ధవాక్యద్వయార్థస్య సాధ్యసమకయోర్న్యాయాలంకారయోస్సంసృ
ష్టిస్స్పష్టా ||౩౯|| అథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి ||కిమితి|| ఇహాస్మిన్నర్థే బహుభిరపరిమి
తైర్యుక్తిశూన్యైర్నిస్సారైరుక్తైరుదితైః ప్రలాపైరనర్థకవచనైః కిం ఫలమితి శేషః భా
వో విజ్ఞాపనం వినా న కించిత్ఫలమస్తీత్యర్థః ప్రలాపోనర్థకం వచ ఇత్యమరః కింత్వి
హాస్మిన్ లోకే పురుషాణాం ద్వయం సర్వదా నిరంతరం సర్వథేతి వా పాఠః సేవనీయం
కిం తద్ద్వయమత ఆహ అభినవా నూతనాః యా మదలీలా మన్మథావేశజనితవిలాసాః తాసు
లాలసం లోలుపమత్యాసక్తమిత్యర్థః స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ పరిఖిన్నం గురి
(మ్ణా)న్తం ఊథయ(న్తా) పీడ్యా వనవతీ ధర్మో యౌవన ఉపచర్యతే సుందరీణాం యౌవనం
వా న త్వసుందరీణామితి భావః ఉత వనం పుణ్యారణ్యం వా సేవనీయమితి సంబంధః ఏత

ద్వయమత్యా మనోహారిణి హారిణి ||౩౯|| శ్లో|| కిమిహ బహుభిరు
క్తైర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపైర్ద్వయమిహ పురుషాణాం సర్వదా
సేవనీయమ్| అభినవమదలీలాలాలసం సుందరీణాం స్తనభరపరిఖి
న్నం యౌవనం వా వనం వా ||౪౦|| శ్లో|| సత్యం జనా వచ్మి న పక్షపాతం

రూ రేవ పరమసుఖనిదానత్వాదితి భావః మాలినీ ||౪౦|| ఇదానీం నిష్ప్రత్యూహమర్థ
మాహ ||సత్యమితి|| కిం బహునా హే జనాః సత్యం వచ్మి యథార్థం బ్రవీమి పక్షపాతా
ద్వైషమ్యాన్న వచ్మి సప్తసు లోకేష్వప్యేతదేవ సత్యమిత్యర్థః కిం తదిత్యత ఆహ నితం
బినీభ్యస్తరుణీభ్యః మనోహారి మనోహరం వస్తు నాస్తి తథా తాభ్యోన్యః ఇతరః దుఃఖానా
మేకహేతుర్ముఖ్యకారణం నాస్తి ||*|| కోఽపి భోగో రమణీం వినేత్యాదినా భోగైకసాధక
త్వాత్ ||*|| బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః ఇత్యనర్థైక మూల
త్వాచ్చ నితంబినీనాం సౌఖ్యపరమసుఖహేతుకత్వనిదానత్వాదితి భావః అత్ర సప్తలోకాప
తుద్వయనిరూపణస్యాయుక్తప్రాయః అఖండనిరతిశయానందప్రాప్తిలక్షణత్వేనా
భ్యర్హితత్వాన్మోక్ష ఏవ పురుషార్థ ఇతి సకలమతసిద్ధాంతః ప్రసూతిభావి
త్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్ ... మస్య పితృఋణవిమోచన హేతుభూత
తయా సతతం మహాపురుషపరిగ్రాహ్యత్వాదుపాదేయత్వమితి నందికేశ్వరశ్వేతకేతుపాంచా
ళవాత్స్యాయనాదిపూర్వసిద్ధాంతః ఏవం చ సతి పూర్వాలంక్షేపరః పరిణతిన్యాయాచ్చ

ఖ్యకల్పాలాభేనుకల్పస్యాపివిహితత్వాన్మోక్షపురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యలాభే కా
మపురుషార్థసాధనేము వా అవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంధాయైవముపన్యస్తమితి
తత్ర నితంబిన్యతిరిక్తరమ్యవస్త్వనర్థహేతోః స్వస్యాపి సంబంధేప్య సంబంధోక్తే రతి
శయోక్తిభేదః । ఇంద్రవజ్రా ॥ స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః ఉపేంద్రవజ్రా జతజా
స్తతో గౌ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ....||..............................

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సంభోగవర్ణనం నామ
ద్వితీయా పంక్తిః.

౨౧॥అ॥ యదుక్తం దుఃఖైకహేతుర్న చ కశ్చిదన్య ఇతి తదేవ ప్రపంచయితుమిదానీం
కామినీగర్హణమారభతే-అథ కామినీగర్హణమితి. అథ సంభోగనిరూపణానంతరం

కాలోకేషు సత్స్వపి తథ్యమేతత్ । నాన్యన్మనోహారి నితంబినీ
భ్యో దుఃఖైకహేతుర్న చ కశ్చిదన్యః ॥౨౧॥ శ్లో॥ కాంతేత్యుత్పలలో
చనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమత్పీనోత్తుంగపయోధరేతి సుము
ఖాంభోజేతి సుభ్రూరితి । దృష్ట్వా మాద్యతి మోదతేభిరమతే ప్రస్తౌ

కామినీగర్హణం నిందా ఆవిశంతి సమాప్తిః క్రియత ఇతి శేషః నను శృంగారాలంబనత్వే
న ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్హణే శృంగారవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగః ప్రసజ్యేతేతి చే
న్న శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్హణస్య పురుషార్థపర్యవసాన వత్కామినీగర్హణ
స్యాపి యథాకథంచిచ్ఛృంగారవర్ణన ఏవ పర్యవసానాన్న కోపి విరోధ ఇతి మంత
వ్యం తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ కాంతేతి ॥ వేత్తీతి విద్వాన్ సారాసారవిచారచతురః
జ్ఞానవానపీత్యర్థః కిముతాన్య ఇతి భావః విదేర్లటశ్శతుర్వసురితి వస్వాదేశః ప్రత్యయాకా
శుచిభిస్త్రీ కాంత అపవిత్రచర్మపుత్రింస్యాఘర్మకః ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేత్వా
దినా ఇకారాదేశః భస్త్రైషాజాజ్ఞేత్యాదినా వైకల్పికః ఫ్రిక్కాద్యుత్తిష్ఠా ఇతి అశుచిపాం
చాలికాం అత్యంతజుగుప్సితస్వరూపామిత్యర్థః తదుక్తం ॥ శ్లో॥ హసోష్ఠసందర్శనమక్షి
యుగ్మమత్యుజ్జ్వలం తత్కలుషావసాయాః స్తనౌ చ పీనౌ పిశితాస్రపిండౌ స్థానాంతరే
నరకేపరూపదితి ఇత్థంభూతాం స్త్రియం వాంఛసోంతిబిశల్యాదియజ్ఞాదేశః॰ దృష్ట్వా
కాంతా కమనీయేతి మనోహరేతి వా ॥ ది॥ కాంతం మనోహరం రుచ్యమిత్యమిత్యమరః - ఉ
త్పలే ఇందీవరే ఇవ లోచనే యస్యాస్సా ధ్వోక్తేతి విపులశ్రోణీభరా పృథులనితంబబిం

వేః తీవ్రకుచం తాం పూర్వముత్పతంతా విపక్షితౌ కుతః పి నా పీనగోష్ఠ తు గాఢా తాజ
పయోధరౌ తత్ర సా యస్యాస్సాతథోక్తేతి ॥ స॥ స్త్రీ) స్తనాభ్యాం పయోధరావిత్యమరః-సుము
ఖాంభోజా సుందరవదనారవిందేతి శోభనేమదనకార్ముకరుచిరే భ్రువౌ యస్యాస్సాత
థోక్తేతి చ మాద్యతి మత్తో భవతి మోదతే హృష్యతి అభిరమతే క్రీడతే అభిశ్రూర్వాద్రము
తేలట్ తిఙ్ వ్యాఙ్పరిపూర్వస్యైవ పరస్మైపదిత్వనియమాత్ ప్రస్తుతః క్త ప్రకారేణ
ప్రకారాంతరేణ వాభిస్థితి అతః మోహస్యావిద్యాయా దుశ్చేష్టితం దుర్విలసితం అ
హో అవిద్యాం సమపీద్య గవస్థావస్తుం కరోతీత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః-ఏతత్సర్వం వ్యామో
హమూలమేవ తస్యాదురవచ్ఛేరత్వాదితి భావః యద్యపి ॥ శ్లో॥ అమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజం
తుసంకులం స్వభావదుర్గంధమశౌచమధ్రువం-కళేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమంతే
మూఢా నరమేతవండితః-ఇతి వచనాత్ పండితస్యైత్థ జుగుప్సిత కామినీకళేబరే రమణ
మేవ నాస్తి తథాపి మోహస్యాత్యంత ప్రాబల్యప్రకటనార్థమిత్థముక్తమిత్యవగంత
వ్యం అత్ర క్రియాణాం బహ్వీనాం సముచ్చితత్వాత్ క్రియాసముచ్చయాలంకారః-వ్యా

తవిద్వానపి ప్రత్యక్షోఽసి భక్తి కాం స్త్రియమహో మోహ
స్యమశ్చేష్టితమ్॥౨౨॥ శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మా
దకారిణీ। స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్ ॥౨౩॥
శ్లో॥ తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా । చక్షుష్ప

థవిషయః॥ శ్లో॥ గుణక్రియాయౌగపద్యమలంకారసముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్-శార్దూల
విక్రీడితం॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితం॥౨౨॥ అ॥
అథ త్రిభిరానుష్టుభైః స్వరూపం దూషయతి॥ స్మృతేతి ॥ యా స్మృతా సద్యశ్శాద్యుష్టచిం
తాదిస్మృతిబీజోద్బోధకసద్భావవశాత్పరివాసెకదా చిత్స్మరణవిషయీకృతా సత్యతా
పాయభవతీత్యర్థః-తతః దృష్టా సతీ ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్రమకరీ భవతి స్పృష్టా ఆ
లింగితా సతీ మోహాయ భవతి మోహః ప్రపంచవిస్మరణకారిణీ భవతి అతస్సా వధూః క
థం నామ కుతో వా దయితా ప్రియతమా న కథంచిదపీత్యర్థః-కింతు ఉక్తబహ్వనర్థక-
హేతుభూతత్వాత్ అప్రియతమైవేతి భావః అత్ర స్మృతా భవతి తాపాయేతి పదార్థానాం విశేషణగత్యా తురీయపాదస్థవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥
౨౩॥ తావదితి ॥ తావదేకా వత్సర్వాంతమేవామృతమయీ అమృతోపమానా త్రద్వ
న్మధురతరేత్యర్థః-వధూరితి శేషః తత్ప్రకృతివచనే మయట్-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా
ఙీప్-కియత్పర్యంతమిత్యత ఆహ యావద్యావత్పర్యంతం లోచనగోచరా చక్షుర్విష
యా భవతి తావదితి సంబంధః వ్యతిరేకేతు సైవ విషమిత్యాహ చక్షుః పథాల్లోచనమార్గాత్-

బుద్ధ్యా రిత్యాదినా సహసాంతః - అనీతా తు అతిక్రాంతా చేద్విషాత్ హాలాహలాదపి
వ్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తా భవతి తద్వత్ ప్రాణాపహారిణీ భవతీత్యర్థః - అత్ర పథ్యా
అమృతమయత్వేన పరిచ్ఛిద్యమానత్వాత్ సంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే సం
బంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ౭౩॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ నేతి॥ ఏకాం ని
తంబినీం ముక్త్వా విహాయ అమృతమమృతశబ్దవాచ్యం కించిద్వస్తు నాస్తి విషం విషశబ్దవా
చ్యమపి కించిన్నాస్తి ఇయమేవామృతప్రాయా విషప్రాయా చేత్యర్థః - కుత ఏతది
త్యాశంక్య తత్త్వం సాధయతి రక్తానురాగవతీ చేత్ - సైవ నితంబిన్యేవ అమృతలతా సం
జీవనీ భవతీత్యర్థః విరక్తా అనురాగరహితా చేత్ విషవల్లరీ విషలతామంజరీ॥ వల్లరీ
మంజరీ స్త్రియామిత్యమరః - ప్రాణాపహారిణీ భవతీత్యర్థః - అత్ర నితంబినీవ్యతిరేకే
ణామృతవిషయోరస్తిత్వసంబంధేప్యసంబంధాత్ సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః
తథోత్తరార్ధే తస్యా ఏవామృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వరూపణాత్ రూపకాలంకారః తస్య
చ రక్తత్వవిరక్తత్వపదార్థహేతుకత్వాల్లింగోక్తితస్సూర్వాతిశయోక్తిమజ్జీవయ
థాదతీతాతుపిషాదవ్యరిచ్యతే॥ ౭౪॥ శ్లో॥ నామృతం న విషం కించిదే

కాం ముక్త్వా నితంబినీమ్। సైవామృతలతా రక్తా విరక్తా విషవల్లరీ॥ ౭౫॥

శ్లో॥ ఆవర్తస్సంశయానామవినయభువనం పట్టణం సాహసానాం

మితి సంతరః ప్రాయేణైకార్థమస్య నేకం శ్లోకమప్యుక్తివిశేషలోభాత్ లిఖితవయః యథా
థాస్మైషధే - ఆదావేవ నిపీయాదిశ్లోకద్వయం యథా చ మాఘే - ప్రసాధితస్యేత్యాదిశ్లో
కద్వయమిత్యాది॥ ౭౬॥ అథ స్త్రీయంత్రస్వరూపం దూషయతి॥ ఆవర్త ఇతి॥ సంశయా
నాం సందేహానామావర్తః పరిపాకః సకలసందేహాస్పదీభూతమిత్యర్థః అవినయా
నాం భువనం లోకః - సాహసానాం పట్టణం నగరం - దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం సన్ని
ధానమక్షయనిధిః కదాచిదప్యత్ర దోషా న క్షీయంత ఇతి భావః కపటశతమయమనేకై
తవప్రచురం బహువిధైతవాస్పదైః ప్రాచుర్యేణ వర్తత ఇతి భావః ప్రాచుర్యే మ
యట్ అప్రత్యయానామవిశ్వాసానాం॥ అప్రత్యయో అధీనత్వస్థజ్ఞానవిశ్వాసహేతు
ప్యత్యమగః క్షేత్రముత్పత్తిభూమిః అనేకాప్రత్యయోత్పాదకమిత్యర్థః స్వర్గద్వా
రస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య విఘ్నః ప్రతిబంధః నరకపురముఖం యమలోక
ద్వారం తత్ప్రాపకమిత్యర్థః॥ ని॥ ముఖం తు వదనే ముఖ్యారంభే ద్వారే భ్యుపాయే
సర్వమాయాకరండమశేషశాంబరీవిద్యాగ్రజాలమహేంద్రజాల
పేటికేత్యర్థః - అమృతమయం సుధారూపం విషం బహిరవ్యక్తవత్స్వేతి యమామంవిచా
ర్యమాణే విషప్రాయమిత్యర్థః - లోకస్య జనసముదాయస్య పాశో బంధనసాధనం

స్త్రీయంత్రం స్త్రీరూపకీలకం కేన సృష్టం నిర్మితం ఉద్యోగస్య భాగ్యయంత్రని
ర్మాణత్వేన అస్య దుష్ప్రతత్వమేవేత్యర్థః అతఏవ కేనేత్యుక్తం యద్యప్యయం బ్రహ్మ
ణైవ సృష్టం తథాపి ఉంప్రస్తుత్యం త్రినిర్మాతృత్వేన తస్యానామోచ్చారణమపికర్తుం
నయుజ్యత ఇతి కేనేత్యుక్తం అత్ర స్త్రీయంత్రే పట్టణాదిరూపకాణ్ని రవయవరూపకా
లంకారః తదుక్తం ॥ * ॥ ఆరోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః । ఉపరంజకమా
రోప్యమాణం తద్రూపకం మతమితి ॥ స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౭౮ ॥ అ ॥ ఇత్థమనర్థైకకేతం
త్రమపి స్త్రీయంత్రం కవివాక్యవంచనం చితో మూర్ఖోనువర్తత ఇత్యాహ ॥ నో ఇతి ॥
విషవదతిదృశ్యమానో మృగాంకశ్చంద్రస్సత్యేన యథార్థేన అవదనం వదనం సంపద్య
మానో వదనీభూతశ్చ వదనత్వేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న భవతీతి శేషః - అభూతతద్భావే
చ్విః ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ ఇతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - తథా ఇందీవ
రద్వంద్వం నీలోత్పలయుగళం ద్వంద్వం రహస్యేత్యాదినా నిపాతః - లోచనతాం లోచన

దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్రమప్రత్యయానామ్
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నం నరకపురముఖం సర్వమాయాకరండం
స్త్రీయంత్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పా
శః ॥ ౭౮ ॥ నో సత్యేన మృగాంక ఏష వదనీభూతో న చేందీవరద్వం
ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరప్యంగయష్టిః కృతా । కిం త్వేవం క
విభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి త్వఙ్మాంసాస్థిమయం వపు
ర్మృగదృశాం మందో జనస్సేవతే ॥ ౭౯ ॥ లీలావతీనాం సహజాని

భావం చ న గతం తస్య భావస్తత్త్వం తల్లాభ ఇతి తల్ప్రత్యయః తథా కనకైః హేమభిః అంగయష్టిః య
థా చాంపేయప్రసూనైరిత్యర్థః ॥ * ॥ చాంపేయ గౌరేతి వచనీతి స్వరూప
నిరూపకాత్ ॥ ని ॥ అత్ర చాంపేయశ్చంపకో హేమపుష్పక ఇత్యమరః పుష్ప నిరూపేణ
బహువ్రీహిరితి - అంగయష్టిగాత్రయష్టిః పినష్టి తావద్విమితాకింత్వేవముక్త
ప్రకారేణ వదనం చంద్రత్వాద్యాకారేణేత్యర్థః - కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవీశ్వ
రైః ప్రతారితమనా వంచితచిత్తః విమోహితస్సన్ తద్యోగాత్ మందో మూర్ఖోజనః త
త్త్వం జానన్నపి నత్విదం చంద్రః కింతు తత్త్వాన్వేషణేన తథాన్యత్ ఇతి శ్యేత ఇతి విదన్నపి త్వఙ్
మాంసాస్థిమయం జుగుప్సితమపి ఇత్యర్థః మృగదృశాం స్త్రీణాం వపుః కళేబరం
సేవతే సంభోగార్థమాశ్రయతే విద్వాంస్తు నైవమితి భావః అత్ర ప్రతారితమనః ప్రతి
పాదనస్య విశేషణగత్యా జుగుప్సితవపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కా

వ్యలిరేగక్షాదిశాగ్రాలవిక్రీడితం ॥ ౭౭॥ అథపురుషాణాం స్త్రీణాం చ సహస్త్రాంతమాహ॥ లీలావతీనామితి॥ లీలావతీనాం విలాసినీనాం అతః విలాసాః స్వభావాస్స హజాస్సైసర్గికాః అచిరవిజితే విలాసాః మూఢస్యాజ్ఞస్య హృదిస్ఫురంతి ఆ[illegible]గోచరాః కేవలాః బుద్ధ్యాపర్వతాద్యాః పరిస్ఫురంతా భవంతీత్యర్థః [illegible] దేవితి భావః తథా మోనవినీనాం [illegible] సురాగస్య నిసర్గసిద్ధః [illegible] స్త్రీషు పుంసు శ్చ [illegible] ఏవ తత్ర నలిన్యాం చ మలినాయాం మధ్యే చరతి [illegible] త్యాపద్యతే [illegible] అతోన్యథా మస్త్రీణాం మనమితి భావః అత్ర వాక్యద్వయేపి బింబ ప్రతిబింబ భావేన సామ్యనిర్దేశా ద్దృష్టాంతాలంకారః॥ **॥ యత్ర వాక్యద్వయే బింబ ప్రతిబింబతయోచ్యతే-సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్స దృష్టాంతో నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ అయం చ రాగోద్వాహో [illegible] దేపిశ్లేషప్రతిభా [illegible] వసాయమాలాతిశయోక్తి [illegible] మదుజ్జీవితయా ప్రస్తుతనలినీషట్పదవిశేషణసామ్యవత్ప్రస్తుత కామినీ [illegible] ప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాంగీకర్తవ్యే త్తేత్యతి వృత్తమునైజాతిః ॥ ౭౮॥ అ॥ అథాపాతరమణీయరమణీయుభావలోకనేనపి మోహాత్వమితాస్త్రీ

లాసా స్తపవి మూఢస్య హృదిస్ఫురంతి । రాగో నళిన్యా హి నిసర్గ

సిద్ధ స్తత్ర భ్రమత్యేవ వృథా షడంఘ్రిః ॥ ౭౮॥ యదేతత్పూర్ణేం

దువ్యక్తకాంతి [illegible] దాతృతిపరంముఖాబ్జం తన్వంగ్యాః కిలవసతియత్

హ॥ యదీతి॥ యదేతత్ప్రత్యక్షీయం తన్వంగ్యాః కిలకృశాంగ్యాః ముఖమబ్జమివ ముఖాబ్జం పద్మం కల్పనాపూర్ణేందోః పూర్ణచంద్రస్యేవ మనోహరం కాంతిశోభా కమల ద్రుమిత్యర్థః [illegible] విరుద్ధమితి తథా పరమత్యంతం ముదారాగమస్య అమృతరాకారో యస్మిన్ తత్ తథోక్తం [illegible] తు ముఖాబ్జే అధరమధరోష్ఠసంబంధిమధుమకరందః అమృతాదాపనలిల [illegible] లేలితావాతాయాం పముకరాస్యమభూతమిత్యర్థః- ప్రసిద్ధాబ్జేయమకరందోపతరతేయుఖాబ్జేరువాతాయాం ప్రమేవనము నస్తుత స్తుతప్రతీతిభావః తదిదం పక్వం పద్మమిదాని అస్మిన్ సమయే ప్రాకరంభకాలఇత్యర్థః- అతిరసమతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచికరమితియావత్- కింపాకమవ్యక్తదాహ్యమిత్యర్థః- పాకమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య ఫలం అతిరసబాలవృక్షఫలస్సై వేత్యేతస్నిదేశాద్ఃదేర్ఘ్యాస్యేభాణోడింభ ఇత్యమరః- యస్యాపాకమఫలం విశేషమవృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః- తథా భూతస్సైవాత్యంతరసవత్వాదితి భావః- యద్వా అపాకంమపక్వం మఫలంతథాభూతస్సైవారుచివిశేషానుగతాదితి భావః అథవా కింపాకం మహాయస్యఫలమాపాతమధురంపరిణా

మోహపుమందరస్యేతి పాక (ప్ర) మస్య ఫలం తత్ఫలమిత్యర్థః కిం హాకశబ్దో సమ్మతం తరేషు వ్యాఖ్యాతః తస్య రసాలాంగి వ్యక్తి విశేషవాచకః స్వేతుకః పి రేప (ప్ర) యూణాం అస్మిన్ ప్ర వర్తమానేనాలేప్యతి తేలరి (తా) తే సతి విషమిషగరి విమలం ఖసంస్వలావణ్య ద ర్శనజనితసంమ్మోహనవివేక (భ్ర) ంశే విహితా కరణాప్యతి వ్యాహారే పాత్యంత దుఃఖ (ప్ర) దమిత్యర్థః భవిష్యతి ఫాద తాలం రపేతి వ్యంజనా జనకత్వాత్ జాల్పి నసుఖ లోభేన తరుణీ పదన పద్మ నహి శ్వసనియమితి ధావవఖితి పిప్పల ంపాకశబ్దస్య వి షముష్టి నిరర్థకే చేతి శబ్దరత్నాకోశే వర్తతే తస్యాస్ రసాలాం ప్రయోగంతః ప్రాతిత్వం ననభవతీతి మంతవ్యం ॥ ౯ ॥ అ ॥ అథాస్యా అనర్థ హేతుభూత నదీత్వ నిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ ॥ ఉన్మీలదితి ॥ త్రిస్రశ్చ తాః వళ్యశ్చ త్రివళ్యః త్రివళ్యా నసహమానః యా హావామనః త్రి వళీ శబ్ద సంజ్ఞా చేతి సూత్రేణ సంఘటనాయ ఇతి వద్దిక్సం ఖ్యే సంజ్ఞా యామితి సంజ్ఞాయాం ద్విగురితి ఉన్మీలంత్య ఉత్పద్యమానాస్త్రివళ్యో వళి త్రయమేవ తరంగా యస్యాస్త్రిత్వ సంఖ్యా వళ్యస్త్రి వళి తరపదలోపి సమాసః తా ఏవ తరంగా యస్యాః సా మిలయా ప్రోత్తుంగా వక్ష్యమాణా తౌ పి సాపీవ రాగ యాస్తనా తయో

(తా) ధరమధు । ఇదం తత్కిం పాక (ప్ర) మఫలమిదానీమ సంప్ర తీతస్య నాప్లేషిమవభవిష్యత్సుఖదమ్ ॥ ౯ ॥ ఉన్మీలత్త్రివ ళీతరంగనిలయా ప్రోత్తుంగపీనస్తనద్వంద్వేనోద్గతచక్రవాకయు గళా వక్త్రాంబుజోద్భాసినీ । కాంతాకారధరానదీయమభితః క్రూరాత్ర నాపేక్షతే సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరే ణ సంత్యజ్యతామ్ ॥ ౧౦ ॥ జల్పంతిసార్ధం మన్యేనపశ్యంత్యన్యం సవి

న్యాలం త్వేనయుగళేన పేయం మనా ఉద్గత మునుప్పుంత్రి కావాక యుగళే చక్రవాకాన్వి పడి విశేషయస్తం యస్యాస్త్రనరూపచక్రవాకయుగళేత్యర్థః కిం వక్త్రమేవాంబుజం తేనోద్భాసతే అక్షిష్టమితి తదుద్భాసినీ బహు శేమా క్షిక్ష్యమితి నిణి అభితస్స మంతాత్ (క్రూ) రాసక్తిలక్ష్యదయా నదీ పద (గ్రా) రావ (క్ర) గతి (ప్ర) వాహాదిభావా అభితస్సర్వ తః ప్రవర్తమానాః (క్రూ) రాః న (క్రా) (క్రూ) రజంతవో యస్యాస్సా కాంతాకార ధరా కాంతా రూపధారిణీయం పరిస్ఫుర్యమానా నదీ మకర అ(తా) లోకేన సంసా రపారావారః తత్ర మజ్జనం నాపేక్షతే నాభిలష్యతే యది తదా అనవేక్షా వశేషయం శేణ సంత్యజ్యతాం దూరతః పరిత్యజ్యతాం దూరాంతికార్థేభ్యో ద్వితీయా చేతి వికల్పా త్తృతీయా అన్యథా తత్సమాప్రసంగః అజ్ఞానమేవ సిద్ధం స్యాదితి భావః అత్ర వ సమ్యక్ ప్రదర్శితా సా పురూపకాలంకారసంకరః [illegible] ॥ ౧౦ ॥ జల్పంతీ

సవిశ్వాసాహారాః స్త్రియ ఇత్యాహ ద్వాభ్యాం॥ జల్పంతీతి॥ అన్యేన సార్ధమేకేన పురుషేణ సహ జల్పంతి సల్లపంతి సవిభ్రమాః సవిలాసాః సత్యః అన్యం పురుషం పశ్యంతి హృద్గతం హృదయస్థమన్యం చింతయంతి అతో యోషితాం స్త్రీణాం ప్రియః ప్రీతివిషయః కో నామ న కోపీత్యర్థః॥౪౧॥ అ॥ అథ యోషితస్సర్పత్వరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరాదపసరణముపదిశతి॥ అపసరేతి॥ హే సఖే బంధో కటాక్షా అపాంగవీక్షణాన్యేవ విషానలవిషాగ్నిజ్వాలాస్తద్యుక్తాస్మాత్ ప్రకృత్యా స్వభావతః విషమాత్ స్వభావత ఏవ కుటిలాత్ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా చేతి తృతీయా సమాసః విలాసా విభ్రమా ఏవ ఫణాః స్ఫటాస్తా బిభర్తీతి తథోక్తాత్॥ ... యోషిత్సర్పాత్ దూరాదపసర ... ఇతరఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ దష్టః పుమాన్ ఔషధైః మూలికాదిభిః

భ్రమాః। హృద్గతం చింతయంత్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషి
తామ్॥ ౪౧॥ అపసర సఖే దూరాదస్మాత్కటాక్షవిషానలాత్ప్రకృ
తివిషమాద్యోషిత్సర్పాద్విలాసఫణాభృతః। ఇతరఫణినా దష్ట
శ్శక్యశ్చికిత్సితుమౌషధైశ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజంతి హి
మంత్రిణః॥ ౪౨॥ శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ స్త్రీసంజ్ఞితం
బడిశమత్ర భవాంబురాశౌ। యేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమ

...ర్థః చికిత్సితుం చికిత్సాం కర్తుం శక్యః చతురవనితాభోగిగ్రస్తం నిపుణతరరూపేణ గ్రస్తం దష్టం పురుషం తు మంత్రిణో ... త్యజంతి ... తో ... దష్టస్య ... ప్రతీకారాభావాత్ ... వసితా ... విసమ ... నలినా ... చోపమానాత్ ... తత్సర్వమపి ... ప్రతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలం కారేణాలంకారధ్వనిః ... ॥ ౪౨॥ అ॥ పునః ప్రకారాంతరేణ ... విస్తారితమితి మకరకేతనో మన్మథః స ఏవ ధీవరః ... ॥ ... ధీవరాపిత్యర్థః అత్ర భవాంబురాశౌ సంసారసాగరే స్త్రీసంజ్ఞా సంజాతా అస్యేతి స్త్రీసంజ్ఞితం ... తారకాదిత్వాదితచ్ బడిశం ... మత్స్యవేధనం ... నామ ... త్యర్థః॥ ... మర్త్యైర్మత్స్యైః ... స్త్రీ ... స్త్రీ బడిశ ...

ధరమేవామిషం హరం సఖి. దంతత్ర లోలా సత్య స్థాయోమత్యాకామనుజాన్నవి పను శ్వే ష్వనా స్తాన చిర్ధః దాక్ష ష్వానరో గవివనహ్స స్తత్ర విశచతీ విశేషేణ వక్యాక కరోతి అశ్ర [illegible] సంతా [illegible] త్యర్థః [illegible] దవ్యాకైవమ నుజాన్ [illegible] త్రా [illegible] పకా [illegible] రసంతిలకా వృత్తం॥ ౫౨ ॥ అథ మానస. [illegible] కామినీ [illegible] నిత్య మిత్యాహ [illegible] నిత్య పథి కః పథికా నిత్యలింగత్వేన పర్యయః పంథా దేశాత్ప్రమన [illegible] త్వస్య సంబుద్ధిహేమ నః పాంథ పథి చాపేవ పర్వతో [illegible] దుర్గమే గంతుమశక్యే కామిన్యాః కాయో దేహస్స ఏవ కాంతారమరణ్యం తత్ర మా సంచర న [illegible] మా సంచర ప్రవిశేత్యర్థః కుత స్తత్ర కాంతారే స్మర ఏవ తస్కరః చోరః ఆస్తే వర్తతే స చ మాన సర్వస్వమ పహరతీతి భావః ॥ చోర [illegible] కాగారిక స్తేన దస్యుతస్కర మోష కాః [illegible] తద్వ్రహతోః క రవతోః శ్చేగ దేవత యోః [illegible] అలంకార స్తుపూర్వవత్॥ ౫౩ ॥ అథ త్రిభిః కన్యచిదనుభవమాలక్ష్యాహ॥ వ్యాదీర్ఘేణ చేతి ॥ వ్యాదీర్ఘేణేతి

త్యాగామ త్వా [illegible] వప [illegible] ॥ ౫౩ ॥ శ్లో ॥ కా
మినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే । మా సంచర మనః పాం
థ తత్రాస్తే స్మరతస్కరః ॥ ౫౪ ॥ శ్లో ॥ వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగ
తినా తేజస్వినా భోగినా నీలాంబుద్యుతినాహినా పరమహం దృష్టో [illegible] త
చ్చక్షుషా । దష్టాస్సంతి చికిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణధర్మా. ర్థినో

[illegible] యతే స అన్యత్ర [illegible] తేన చలేన [illegible] కృతినా వక్రగతినా [illegible] కుటిల సంచారేణ నవమాన మేతద్విశేషణద్వయం తేజస్వినా బలవతా [illegible] వ్యాజ్జ్వ తేన [illegible] రం సా [illegible] భోగినా ఫణవతా [illegible] భోగస్సుఖ [illegible] ఫణకాయ [illegible] రిత్యమరః [illegible] భోగినేతి [illegible] నీలాంబు [illegible] ద్యుతి రివ ద్యుతిర్యస్య తేన [illegible] ఇతి [illegible] నా [illegible] సర్పేణ వర [illegible] మత్యంతం [illegible] కింతు తచ్చక్షుషా [illegible] కామిన్యాః [illegible] ఉక్తవిశేషణ [illegible] ఇత్యర్థః [illegible] చికిత్సకాః [illegible] వైద్యాః [illegible] రోగ [illegible] జన [illegible] తభా భూతా స్సంతః [illegible] దిశి దిశి [illegible] ప్రాయేణ [illegible] ధర్మా ర్థినః [illegible] ఇత్యర్థః [illegible] కింతు [illegible] యా [illegible] లోక [illegible] తేన [illegible] చికిత్స [illegible] హి [illegible] ఇత్యర్థః [illegible] మేవ [illegible] చికిత్సా [illegible] అలంకారో [illegible]

వమేవ న తు తత్సంగమనమితి భావః- అత్ర ప్రసిద్ధౌషధాద్యపేక్షయా చక్షుర్మాత్రోపాయస్యాధి
క్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥*॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స ఇతి లక్ష
ణాత్ - శార్దూలవిక్రీడితం॥౫౫॥ ఇహేతి॥ ఇహ హి హతరుణీష్వేవేత్యర్థః। హి రత్రావ
ధారణార్థకః॥ స॥ హాహో ... వవధారణ ఇత్యమరః॥ మధురం గీతం తానవహరం శ్రోత్ర
సుఖావహమిత్యర్థః - శిక్షాశ్రయత్రేతా సోయేన ... ధురంధరం నృత్తమితి వచనాత్ తద్గీ
తం గానం స్ఫురతి ఏతన్నయనానందకరం నృత్తం నాట్యం స్ఫురతి అయం రసనేంద్రియ
స్వాహ్లాదకో యత్ర ప్రదః రసః అధరామృతం స్ఫురతి అసౌ ఘ్రాణతర్పణః పరిమళః పద్మినీ
జాతినిమిత్తగంధవిశేషః ఘనసారగంధసారాదిలేపనప్రయుక్తామోదవిశేషో వా స్ఫు
రతి ఏష త్వగింద్రియసౌఖ్యావహః స్తనానాం స్పర్శః స్ఫురతి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టజా
తిః ప్రాయేణేతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాద్బహువచనప్రయోగః ఇత్యేవం ప్ర
కారేణ హతో వినష్టః పరమార్థస్తత్త్వార్థో యేషాం తైః విషయపరతంత్రైరిత్యర్థః
అతఏవ స్వహితకరణే ధూర్తైః కితవైః ఆత్మహితాచరణతత్పరైరివ స్థితైరిత్యర్థః పంచ

ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య న హి మే వైద్యో న చాప్యౌషధమ్॥౫౫॥ శ్లో॥
ఇహ హి మధురగీతం నృత్తమేతద్రసోయం స్ఫురతి పరిమళోసౌ స్ప
ర్శ ఏష స్తనానామ్। ఇతి హతపరమార్థైరింద్రియైర్భ్రామ్య
మాణస్స్వహితకరణధూర్తైః పంచభిర్వంచితోస్మి॥౫౬॥ శ్లో॥ న
గమ్యో మంత్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో న చాపి ప్రధ్వం

భిరింద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః భ్రామ్యమాణస్తత్తద్విషయేష్వాకృష్యమాణస్సన్ వంచితః ప్ర
తారితోస్మి నష్టైతత్త్వైత పంచప్రాగేవాజ్ఞాసిషమిత్యర్థః - మాలినీవృత్తం॥౫౬॥ అ॥ అ
థాంతరా వ్యామోహజనకం మన్మథం రూపయతి॥ నేతి॥ మంత్రాణాం గమ్యో మం
త్రసాధ్యో న భవతి భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యుపసేవనశ్చ న భవతి భేషజమేవ భైషజ్య
మితి ప్రజ్ఞాదిస్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః- తథా నివి
ధైర్నానాప్రకారైః శాంతికశతైరనేకశాంతికర్మభిః ప్రధ్వంసం వినాశం చాపి న వ్ర
జతి న గచ్ఛతి॥ శ్లో॥ పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే। తచ్ఛాంతిరౌషధైర్దానై
ర్జపహోమార్చనాదిభిరితి స్మరణాత్ ప్రసిద్ధజపాదిభిశ్శామ్యతి న త్వయమితి భావః
కింతు భ్రమావేశాన్మోహావేశాదనాత్ - అంగే శరీరే కమప్యనిర్వాచ్యం భంగం
జాడ్యం ... భ్రమావేశాన్ ... భ్రమోత్పాదనాత్ - అంగేకపరతాద్యవయవేష్విత్య
ర్థః - కమపి భంగం ... విదధత్కుర్వత్ ... దధాతేః
... స్మరాపస్మారః ...

క్తాం గానావ్యాసంహరూపాపస్మారరోగదృశం మదీయదృష్టిం (భ్రూ) మయతివ్యాఖ్యానయ లిలితస్మితంతత్స్నానంకరోతీత్యర్థః - తథాఘూర్ణాయతిచ (క్రి) ఇవాభ్యాసాయతిచకిమ (త రోమిక థమయ ,చికిత్సైకవితిభావః - యథాహపుష్పైర్దానైరితి || శ్లో || (స్త్రీ) స్థైర్థానులక్ష్యాఃహతేచమనసి (పా) ణీతమస్నం కక్షదంతాక్షరూపలిఖితమద్యమతిపీ: పాపాక్షి పక్షమూర్ధనీ :- వశ్యక్షరూపమస్ని తానివతతి (పా) యః కరోతి (క్రి) యార్థీభవ్యాః ప్యయసేవశావ్యతిథలేవేగేస్యపస్మారక్ అతపివవ్యతరేకాలం కౌరకలక్షణ . తూ క్షుసినీవృత్తం || ౫౭ || అథత్రిధిఃవక్ష్యాం గనాగకామాణం కుర్వన్ని గమయతి || జాత్యంధా మేలిజాత్యంధాయజన్మ (ప్ర) భృత్యంధసన్నన్యశ్లోపూరుపాయచదుష్కులాయచదుష్కు యమఖరాయబహుగహ్యాత్మభాషణదూషితవచనామేత్యర్థః || ౫౮ || దుష్కులే శ్లేష్మ రాబద్ధముఖావిత్యేమరకః - యద్వాదుష్టంవ్యాధ్యాదినాజుగుప్సితందుర్గంధయుక్తంవా ఖరయస్యతస్మైజరయావి (వ) ంశయాజీర్ణానిశిథిలానికృశానివిశ్లథసంబంధానిచ అంగానికరచరణాద్యశేషావయవాయస్యతస్మైచ (గా) మీణాయ (గా) మాంతరా

సం (చ) జతిపవిధైస్యాంతికైత్రైః | భ్రూ మవేశాదంగేకమపిపదథ ద్యాంగమసకృత్యన రాపస్మారోయం (భ్రూ) మంయతిదృశం ఘూర్ణ యతిచ || ౫౭ || శ్లో || జాత్యంధాయచదుర్ముఖాయచజరాజీర్ణాఖి లాంగాయచ (గా) మీణాయచదుష్కులాయచగళత్కుష్ఠాభి భూతాయచ | యచ్ఛంతీషుమనోహరం నిజవపుర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా పణ్య (స్త్రీ) షువివేకకల్పలతికాశ (స్త్రీ) షురజ్యేతకః || ౫౮ || వేశ్యాసా

గతాయఃజ్ఞాతకులగో (త్రా) యపాంథాయచేత్యర్థః కింబహునా గళత్కుష్ఠసమా కుష్ఠకుష్ఠజనితపూయరక్తాదితేనాభిభూతాయగర్హితాయచలక్ష్మీలవ (శ్ర) ద్ధయా వల్లభ (పా) స్త్యేచ్ఛయామనోహరమతిసుందరంనిజవపుః స్వశరీరంయచ్ఛంతీష్వ యంతీషుచుంబనాశ్లేషణాదంతక్షతాదిసంభోగార్థంతదధీనంకుర్వతీష్విత్యే ఇదానీంతదానేఇత్యస్మాదాలోక్యతర్కయతిశ్చేతిపాఠం (భూ) ద్ధ్యాది దానామహాదేశః భావివేకశతవ్యాకరణవ్యవిచారస్యవికల్పలతికాతసం స్త్రీషుపునకాసుకిచేకనచ్ఛేతః కిమిత్యర్థః - వివేకస్యాస్యఖిలార్థసంఘటక ల్పలతికారూపేణమవగంతవ్యం || ౫౮ || స్యాచ్ఛస్త్రీచాసిపుత్రీచచురికాచాసి తేత్యమరఃబహ్వాదిభ్యశ్చేతిఙీప్ పణ్యస్త్రీషువేశ్యాంగనాసుకశ్చపుమాన్ వివేకరహి తేత్యర్థః కరజ్యేతానురక్తోభవేన్నకోపీత్యర్థః || ౫౮ || వారస్త్రీగణికావేశ్యాసులావ గనాపిచేతిశైజయంతీ - శామాన్ (క్రీ) డితం || ౫౯ || వేశ్యేతి || అసౌవేశ్యారూపం

సాంద్రస్యమేవేంధనాని తైస్సమిద్ధైస్సద్భిర్వర్ధితా ప్రవృద్ధిం గతా మన్మథజ్వాలా మన్మథా
గ్నిజ్వాలా ॥ ఇంధనం త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః ॥ యత మదన జ్వా
లారూపవేశ్యాయాం కాముభిః కాముకైః యౌవనాని నూతనవయాంసి యువాదిత్వాదణ్ప్ర
త్యయః ధనాని చ హూయంతే హవిః స్వరూపేణ తత్రాగ్నౌ ప్రక్షిప్యంతే ఇత్యర్థః స్వ
ర్గాదిఫలకాంక్షిభి రాహవనీయాగ్నిజ్వాలాయాం హవీంషీవేతి భావః అత్ర వేశ్యాయా
మారోప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య ప్రకృతహవనోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ఆ
రోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ స చ రూపేంధనేతి రూపకే
ణ సంకీర్యతే రూపకత్వారోపణస్యోపరంజకమాత్రమేవేతి వివేకః ॥ ౫౯ ॥ ఇతి ॥ మనోజ్ఞం
సుందరమపి వేశ్యాయా అధరః పల్లవమివేత్యుపమితసమాసో వాధర ఏవ పల్లవమితి రూ
పకం వా ఉపకేతరపదప్రాధాన్యేన తత్ర చుంబనాయోగాత్ కః కులపురు
షః సత్కులసంభవః పురుషః నిర్మలాచారధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః చుంబితో న కోపీత్య
ర్థః కః ప్రశ్నేదిత్యాశంకాయాం చుంబన హేతుభూతం విశేషణమాహ - చారాగూఢపు

వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంధనసమేధితా । కాముకైర్యత్ర హూయంతే
యౌవనాని ధనాని చ ॥ ౫౯ ॥ కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం
మనోజ్ఞమపి । చారభటచోరచేటకవిటనటనిష్ఠీవనశరావమ్ ॥ ౬౦ ॥

రుషాః భటాః యోధాః చోరాస్తస్కరాః చేటకాః స్త్రీపురుషసంధానకుశలాః దాస్యక
ర్మకారిణో వా విటాః జారాః నటాః భూమికాధారాః తేషాం పురుషాణాం నిష్ఠీవనశ
రావముచ్ఛిష్టపాత్రం పరమపవిత్రమిత్యర్థః చుంబనసమయే తదుచ్ఛిష్టస్య తత్ర సం
క్రమణాదితి భావః అత్ర యద్యపి ॥ శ్లో ॥ రతిక్రా లేభుక్తం స్త్రీణాం శ్మశ్రుమాస్ఫోటకేశనాభి
లిప్తం రణాత్సురతసమయే పత్రమేవ స్త్రీముఖం తథా పుష్టకరీత్యాక శ్మలసంపర్కా
త్ హేయతయా చుంబనానర్హత్వాన్న చుంబనీయమితి తాత్పర్యం ॥ ౬౦ ॥ శరావో వర్ధ
మాన ఇత్యమరః అత్ర నాభకోపమానప్రసాంసాంసృష్టిః ॥ ౬౦ ॥ అ ॥ స్త్రీ యా
భాష్యమధురాః అంతర్విషా అతఏవ సర్వథాత్యాజ్యా ఏవ సతు గాహ్యా ఇత్యభిప్రా
యేణాహ ॥ మధ్వతిశ్లోకేన ॥ యోషితాం స్త్రీణాం వాది మధుపాత్రంతిష్ఠతి హృది హృదయే
కేవలం ప్రాధాన్యేన హాలాహలమేవ కాలకూటవిషమేవ అతఏవ అస్మాభిః కాకా దేశే
అధరః అధరోష్ఠః నిపీయతే - అత్ర మధువత్తిష్ఠతి ఇతి మధ్వైవ సర్వజనై రాపాత్యత్వేని
రాం పీయతే - హృదయం ముష్టిభిః తాడ్యతే - అత్ర విషం వర్తతే ఇతి మత్వైవ సర్వజనై
తాడనం క్రియతే అతః స్త్రియః స్వవచనేషు కేవలమధురా ప్రా విజ్ఞేయాః హృదయే
తుల్యాభిప్రాయ ఇత్యర్థః ఇతి పూర్వార్థే ప్రదర్శితం - ఉత్తరార్థేను ప్రథమపాదేను

ప్రహాణం చ ద్వితీయపాదే హాలాహలస్థానహృదయతాడనం చేతి ప్రదర్శితమిత్యభిప్రా యః. అత్ర ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తికావ్యలింగధ్వనిభేదానాం సంసృష్టిః...౯............

ఇతి భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే కామినీగర్హణం నామ
తృతీయా వింశతిస్సమాప్తిమగమత్.

భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే సువిరక్తదుర్వి రక్తపద్ధతిప్రారంభః.

౧ ॥ అ ॥ ఏవం తావత్కామినీగర్హణం కృతం కిం? రక్తాస్సంతి వా న వేత్యాశంకాయాం సంత్యేవేతి మనసి నిధాయ తత్రాపి సువిరక్తదుర్విరక్తభేదేన ద్వైవిధ్యం ప్రతిపాదయిష్యన్నాదౌ సువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితుముపక్రమతే ధన్యా ఇత్యాదిభిర్వచోభిః ॥ ధన్యా ఇతి ॥ త ఏవ పురుషా ధన్యాః సుకృతశాలినః సువిరక్తా ఇతి యావత్ ॥ స ॥ సుకృతీపు

మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్ । అ
త ఏవ నిపీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే ॥౬౧॥ ధన్యా
స్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం తారుణ్యదర్పఘనపీనపయో
ధరాణామ్। క్షామోదరోపరిలసత్త్రివలీలతానాం దృష్ట్వాకృతిం

వికారం ... ధన్యా ఇత్యన్వయః. తే ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ధవళే పుండరీకదళసదృశే ఆయతే కర్ణాంతవిశ్రాంతే చ లోచనే యాసాం తాసాం తారుణ్యదర్పేణ యౌవనమదోద్రేకేణ ఘనాని నిబిడాని పీనాని పీవరాణి పయోధరాః స్తనా యాసాం తాసాం క్షామోదరస్యాతికృశమధ్యస్యోపర్యుపరిభాగే లసంత్యః ప్రకాశమానాః యాస్త్రివళ్యః తిస్రశ్చ తా వళ్యశ్చ తిస్రో వళ్యః దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః సంఖ్యాపూర్వత్వేఽపి సప్తర్షయ ఇత్యాదివత్ సంజ్ఞేయమిత్యుక్తప్రాక్ తా లతా ఇవ యాసాం తాసాం తేషాం తాసాం పద్మినీత్యనూద్య తదుక్తం రతిరహస్యే ॥ ❀ ॥ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషేతి ... ఇతి మత్వం కథా చేతం భూతరూపసంపన్నానాం కామినీనామాకృతిమాకారం విశేషం దృష్ట్వా ॥ * ॥ ఇంగితం హృద్గతో భావో బహిరాకార ఆకృతిరితి సజ్జనః యేషాం పురుషాణాం మనో వికృతిం వికారం తత్పరతంత్రత్వమితి యావత్ నైతి న ప్రాప్నోతి అత ఏవ ధన్యా ఇతి సంబంధః ఏవం నిర్వికారచిత్తత్వం శమసంపన్నానామేవ న త్వన్యేషామితి భావః తదుక్తం శమో వైరాగ్యానాం నిర్వికారచిత్తత్వమితి వసంతతిలకా ॥ వృత్తి

[illegible] ధనవన్నాం జనసంఘ [illegible] ||
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] మందరాచల [illegible]
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] అరణ్యమధ్యే [illegible] ఇతి శేషః [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible] మనోజ్ఞా రామా [illegible] ||౬౨|| [illegible]
[illegible] తేషాం [illegible]
[illegible] బాల్యం [illegible] తేషాం [illegible]
[illegible] ||౬౩|| ఇయం బాలా మాం

[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] ||౬౪|| [illegible]
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] జలధి [illegible]
[illegible] ||౬౫|| [illegible] ఇయం బాలా [illegible]
[illegible] ఇందీవరదళప్రభాచోర [illegible]
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
[illegible] ఉపరతః [illegible]
[illegible] బహువచన [illegible]
[illegible]
[illegible]

సముదాయనిర్దేశేన వాన దోషః తథాస్మగవివశబరః కిరాతస్తస్య బాణస్య, తికరేణ
కనంపకేణ మోజ్వరస్యంతాపస్తస్యజ్వాలాశాంతా బిగతేత్యర్థః-తగపితథాపివ
రాకీనవిరమతివిరతింన హి ప్రోష్ణితపూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరీయస్యాం బాలాయాం
రాకీశబ్దప్రయోగేణాన్యాత్యంతరై రాగ్యంసూచ్యతే జల్లుభిషకంటులుంటే త్యాదినా
తాకస్నితిపాకస్యాత్యయేపితా న్నిష్పాశ్యచయేచపరాకీలిః ద్ధశిఖాఃకీన్వత్ ||౭౮||అ
ం ప్రతిసాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ॥ కిమితి॥ రేకందర్ప హేమదన
ఇతినీచసంబోధనే॥ని॥నీచసంబోధనేషురఇత్యమరః ఏవముక్తగ త్రాపికోదండటం
కారితః కోదండటంకారవత్ప్రతంధనుర్గుణటంకారపూర్వకమిత్యర్థః-తత్కరోతిణి
జావిష్టవద్భావేవిష్ణ తోలుక్ శరత్వదీయబాణంకింకిమర్థంకుత్సితోర్థః కద
కోకతత్పురుషః చీతికుశబ్దస్యకాదేశః కదర్థంకరోషికదర్థయసి వ్యర్థయసీత్యర్థః
నాత్వధీనః చిత్తథారేరేకోకిలహే కలకంఠ అత్రాసూయాసమ్మతికోపవత్స భ
గేనేష్విత్యసూయాథేకోపాద్యర్థేద్విరుక్తిః - స్వరితమామ్రేడితఇత్యాదినా
ప్రాప్తస్యప్లుతస్యాహసమసిచ్ఛతా విభాషావక్తవ్యఇతిపాక్షికః ప్రతిషేధః శాస్త్రాన్త
ప్లుతస్యనమితిహరదః తక్తోమలంరుదిరంకలకవంమధురస్వనం॥ని॥ కాకలీకాకలే రవా
ప్రత్యేనవరీతమిందీవరదళప్రభాం చోరంచయేనుఃకుపితకీమధిక్షేప్య
తేమునయా। ౫తో మోహేనాస్మాకంస్మరశబరబాణస్య తికరజ్వర
జ్వాలాశాంతానపినవరాకీకరము॥ ౭౮॥ శ్లో॥ కింకందర్పశరం
కదర్థయసి రేకోదండటంకారితం రేరేకోకిలకోమలంకలరవంకిం
స్మధ్వనౌమధురాస్త్వదేకలఇత్యమరః- కింకిమర్థంవాన్యథావ్యర్థంజల్పకిహాజ
ల్పాహారస్తీతియావత్ సవ్యాహరణవ్యమిత్యర్థః ప్రగ్వాలనామావాదిథావకిథాశే
ముగ్ధేహాసుందరిస్నిగ్ధాస్యాం త్రా॥ని॥స్నిగ్ధంతుమసృణాచాం ప్ర ఇత్యమరః విద
గ్ధవిలాసశేషవివరణసిపుణః చారవ ఇందీవరార విందాదివత్స్వభావ
మూహమధురాస్యథాథారావద్యసోహరాత్స్వ విశేషణ మపిసుఫోవిశేషణవిశేష్యభావ
వస్తియాంశేషణ విశేష్య బహులమితిసమాసః త్రైస్తథాలోత్రైకినసగచం
త్రైకిటాక్షైరపాంగావలోకనైరలయాధ్యాసిత్రై॥ శ్లో॥ ప్రత్యంభేపరయాంకా
మూరాధే శక్తానాథభిః మేనాంతరంగంద్రవతినస్నేహాఇతికర్త్యత ఇత్యుక్తే లక్షణా
ఎషహాపరిపత్రైః తథావిదగ్ధవిరక్తస్యాపిమన్మథవికారోద్దీపనదత్రైరిత్యర్థః॥
స్త్రీణాంవిరక్తోపితయుక్తత్వేతత్సమన్మథవికారంతాన్తథాచారుభిర్విషయమాత్ర
ప్రతిపాదకశిష్యాన్మవ్యత్రిష్వతుపసంధరత్వాదిగుణశీలస్య స్యపిపత్నికత్వాద

స్మితాకారైరిత్యర్థః॥తదుక్తం భావప్రకాశే ॥*॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయమదమున్ధ
తమీలితం।స్ఫురద్భ్రూపక్షతాయుక్తం తత్స్మితమితి కథ్యత ఇతి తథా మధురైస్సంతా
పహరైః॥*॥ శతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమితి లక్షణాత్ తథా లోలై
స్సతృష్ణైస్సంభోగౌత్సుక్యభావనాతత్పరైరిత్యర్థః॥తదుక్తం॥*॥ కటాక్షైః వికా
సభైర్విస్తృతసంభోగౌత్సుక్యభావసేతి కటాక్షైః ॥*॥ యద్గతాగతవిభ్రాంతిభిః
త్యైః ప్రవర్తనం- తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షత ఇత్యుక్తలక్షణై
రమితం భూతకటాక్షేన ప్రవర్తనీయా ఇత్యర్థః అత్ర వారవారరోగాత్ -పత్యేత్య
తీయా నసుమత ఏవం త్వాక్రియ ఇతి చేత్తత్రాహ చేతో మదీయం చిత్తం కర్తృ నచుంబిత
మాస్వాద్యమానం చంద్రచూడస్య చంద్రశేఖరస్య చరణధ్యానమేవామృతం యేన త
త్తథోక్తం సద్వర్తతే తిష్ఠతి స్మరహరచరణధ్యానావధానసత్వరతుం దాతపరమపై
రాగ్యోల్లసితచిత్తం మామేతే స్త్రీ దా॥కింకరిష్యంతీత్యేకో భావః అన్య తపానవరిత్య
క్తస్య కిమారసా ఇతి నేత్యపరో భావః బ్రహ్మానందభరితస్య కిం వైషయికసుఖా నందేన
త్యపరతరో భావః నాహమిదానీం పూర్వవద్వ్యుత్పత్తిః కిం కరః కిం తు శంకరకింకరః అతో

వావృథా జల్ప[illegible]ముగేన్మద్గద్గదచారు మధురైర్లోలైః కటా
క్షైరలం చేతశ్చుంబితచంద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే ॥

౮౫ ॥ విరహేఽపి సంగమః ఖలు పరస్పరసంగతం మనో యేషామ్। హృ
దయమపి విఘటితం చేత్సంగీ విరహం విశేషయతి॥౮౬॥

స్వాధ్యస్సాధయిషతాం యుష్మాకం కోయమపస్మార ఇత్యపరతమో భావః-సర్వథా
నాస్మాకం కామిన్యపేక్షాస్తీత్యపరతమో భావః-శార్దూలవిక్రీడితం ॥౮౫॥అ॥అథ పం
చవిషయవిరక్తిప్రకారమాహ॥విరహ ఇతి॥యేషాం స్త్రీపురుషాణాం పరస్పరమన్యో
న్యం సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధమిత్యర్థః తేషాం విరహేఽపి వియోగావస్థాయామపి
సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు॥*॥ హృదయసంగమ ఏవ సుసంగమో న తను సంగమ
ఏవ సుసంగమ ఇతి వచనాత్- అంతరంగబలీయస్త్వన్యాయాచ్చేతి భావః మనో నియమ
నే తు సంగః విరహహేతుక ఏవ భవతీత్యాహ హృదయమపి మనోఽపి విఘటితం సమ్యక్త
తం వైరాగ్యప్రవణీకృతం చేత్యర్థః-సంగస్సమాగమోఽపి విరహం వియోగమేవ వి
శేషయతి విశిష్టం కరోతి తథా పావిషయం కరోతీత్యర్థః-తదానీం తస్యైవ బాధత
త్వాదితి భావః - అతః సర్వథా మనో నియమనమేవ శ్రేయస్కరం తేన చేంద్రియప్రవృత్త్య
పగమే విషయా నామేకాంతతః పరాహతిరితి కృత్స్నాపంచవిషయవిరక్తిర్నాన్యమనోనియమ
నేతి నిగూఢాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్ర కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్విర్భవత ఇతి వక్త
వ్యాత్పరశబ్దస్య ద్విర్భావః-సమాసవచ్చ బహులం యథా సమాసవత్స్య ప్రథమైకవ

చనంతథాపూర్వపదస్తేతివక్తవ్యం ప్రథమైకవచనంద్వితీయాద్యేకవచనాంతస్య పరపదస్యేతిఆర్యాభేదః॥..

౮౬॥అ॥అథకస్యచిత్ప్రవాసినోవిరక్తస్యవిచారరూపేణవైరాగ్యం ప్రకటయన్నాహ॥కిమితి॥హేమదీయాప్రియతమా ప్రేయసీనజీవతివిరహవేదనయాప్రాణాన్ధారయతితదాగతేనగమనేనభావేక్తః కింనకించిదపీత్యర్థః-యద్యాగతేనగృహమపగతేనమయేతిశేషః కిమథప్రాణితికేనచిద్విశోధోపాయేనజీవతియదితథాపి ప్రాణనేపిగతేనకింతుభయథాపిగమనంవ్యర్థమేవేత్యర్థః-ఇతివిచార్యేతిశేషః-ఇహైవగమ్యమానర్థత్వాదప్రయోగః ప్రయోగేవాపౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః-పంథానంగచ్ఛతీతిపథికఃగచ్ఛత్పంథఃపథఃకన్నితికన్ప్రత్యయః-నవమేఘమాలికాం నవీనకాదంబినీంవిరహిణీనాంసంహారకారిణీమితిభావః-ఉదీక్ష్యస్వమందిరంనిజగృహం-నప్రయాతీతివైరాగ్యనిశ్చలచిత్తత్వాదితిభావఃతదుక్తం॥*॥యద్భావితద్భవత్యేవయదభావినతద్భవేత్।ఇతినిశ్చితబుద్ధీనాంనచింతాబాధతేక్వచిదితిఅర్థోద్ధతావృత్తం॥౮౭॥అ॥అథ

దయిమపివిఘూర్ణితంచేతస్సంగోవిరహంవిశేషయః॥౮౬॥ కింగతే
నయదిసానజీవతిప్రాణితిప్రియతమాతథాపికిమ్। ఇత్యుదీక్ష్య
నవమేఘమాలికాం నప్రయాతిపథికస్స్వమందిరమ్॥ ౮౭॥ విరమ
తబుధాయోషిత్సంగాత్సుఖాత్క్షణభంగురాత్కురుతకరుణామై
త్రీప్రజ్ఞావధూజనసంగమమ్। నఖలునరకేహారాక్రాంతంఘన

బుధానాంతత్రవైరాగ్యముపదిశతి॥విరమతేతి॥హేబుధాఃవిద్వాంసఃయోషిత్సంగాద్యువతిసమాగమాద్యత్సుఖంతస్మాత్కీదృగ్విధాత్క్షణభంగురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రదయోషిత్సంగాదిత్యర్థః॥అంజభానమిదోఘుగ్ఘజితిఘురచ్ప్రత్యయఃజుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీవిరమతఉపగతాభవతతుచ్ఛసుఖదాయోషిత్సమాగమంత్యజతేత్యర్థః-వ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదం కింతుకరుణాదుఃఖిష్వనుకంపామైత్రీపుణ్యకృత్సుమిత్రతాప్రజ్ఞాబుద్ధివిశేషఃసుఖిష్వసుయోదితేతియావత్ ఏతేనపాపిష్వపేక్షాచలక్ష్యతేఏతాఏవాంతఃకరణమలశోధకత్వాచ్చిత్తపరికర్మాణీతివదంతిసాంఖ్యాస్తాఏవవధూజనస్తస్యసంగమంపరిశీలనతాత్పర్యమితియావత్కురుతఏతేనాత్యాజ్యసుఖానుభవతికింతుక్షణికసుఖావలంబనేనేతిభావః- విపక్షేబాధకమాహనరకేనిరయేహారాక్రాంతంముక్తాహారోపశోభితంఘనస్తనమండలంపటుతరకుచకలశభారోవాఅథవావ్యాకరంభేరణన్మణిమేఖలామణిఖచితరశనాయస్యతత్తథోక్తంకాంచీకలాపరమణీయమిత్యర్థఃశ్రోణీబింబంనితంబమండలంవాశరణంరక్షకంనఖలున

భవతి హీకరుణాదిసమాగమస్త్వైవం భవత్యేతస్యైవావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి భావః । హ
రిణీవృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥ ౭౮ ॥ ఏవం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్యముక్త్వా సంప్రతి యో
గమతానుసారేణాహ ॥ యదేతి ॥ యదా యస్మిన్ కాలే మమ స్వైర్యం ధ్యానైకనిష్ఠత్వం తత్ర తత్ర
తచ్ఛుద్ధసద్భావాత్ తథా చ మమ స్వసంబంధినో యోగాభ్యాసే అష్టాంగయోగపరిశీలనే
యద్వ్యసనం మానసం క్లిష్టం తేన కృశయోస్తత్పరతంత్రయోరిత్యర్థః । ఆత్మమనసోః ప్రత్య
గాత్మాంతఃకరణయోః మైత్రీ మిత్రత్వం మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా స్ఫురతి ప్రకాశతే యతో యో
గాభ్యాసవశేనాశేషబాహ్యవిషయాన్ పరిత్యజ్య యదాత్మా తామేవ మనో భవతీత్యర్థః
తదా తస్య కృతినో ధన్యస్య ఇష్టాదిభ్యశ్చ తేన ప్రత్యయః తైః కిము న కిమపీత్యర్థః । తేకథ
మిత్యాశంక్య ఆహ ప్రియాణాం ప్రియతమానాం సంబంధిభిరాలాపైః శ్రోత్రసుఖా
వహైర్మృదుమధురవ్యాహారైశ్చ అధరమధుభిః రసనేంద్రియప్రీతిజనకాధరామృతైశ్చ
తథా నిశ్వాసామోదేన సహ నిశ్వాసామోదైః పద్మినీజాతిత్వాన్నిశ్వాసకమలా
తపత్రగంధసంబంధబంధురైరిత్యర్థః । వక్త్రేందుభిః నయనానందకరముఖచం

స్తనముండలం శరణమథవా శ్రోణీబింబం రణన్మణిమేఖలమ్ ॥ ౭౮ ॥
యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయోరాత్మమనసో రవిచ్ఛిన్నా
మైత్రీ స్ఫురతి కృతినస్తస్య కిము తైః । ప్రియాణామాలాపైరధరమ

ధుభిశ్చ అత్ర చంద్రస్యైకత్వేపి ముఖానాం బహుత్వాత్ బహుత్వసిద్ధిః తథా సకుచకల
శాశ్లేషాదికుచద్వంద్వాలింగనసహితా నియా నిధువనరతాని త్వగింద్రియామందానంద
కరబాహ్యభోగ్యం తథా సురతవిశేషాస్తైశ్చ పవమశేషేంద్రియగ్రామసంతర్పణక్షమైరపి
తైః కిమితి సంబంధః । ఆత్మానందానుభవవిశేషాయాం నైష్ఠికమతిరుపేక్షితయా ప్రతీయా
మానత్వాదితి భావః ॥ శిఖరిణీ వృత్తం ॥ ౭౯ ॥ అథ వేదాంతసిద్ధాంతరీత్యా వైరాగ్యవ
ర్ణనం గమయతి ॥ యదేతి ॥ యదా యస్మిన్ కాలే స్వల్పః కామవిషయమిదంతిమిరాఖ్యనే
త్రరోగః అంధకారశ్చ గమ్యతే ॥ తిమిరం నేత్రరోగే స్యాదంధకారేపి దృశ్యతమిత్య
భిధానాత్ తస్య సంచారేణ వ్యాప్త్యా జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవివేకః ఉన్మీలతదా త
స్మిన్ కాలే అశేషం సర్వమిదం జగత్ నారీమయం దాక్షిణ్యరూపమితి దృష్టం మాపలితం ప్ర
జ్ఞానవశాత్తదా బుద్ధమిత్యర్థః । ఇదానీమస్మిన్ కాలే తు పటుతరజ్ఞానసనిరసనపటుః
అస్మన్నేత్రరోగనిరాకరణ సమర్థశ్చాసౌ వివేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాంజనం నేత్ర
లోకనాఖ్యసిద్ధాంజనం తజ్జుషాం ప్రాప్తవతామస్మాకం సంబంధినీ దృష్టిర్మతిః త్రి
భువనమపి సమానసంపదద్యమానాసమీభూతా అభూతతద్భావే చ్విః సర్వత్ర కృతిమాత్రాన్న స
మత్వేక్షణాత్ త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం తద్గతానాం బ్రహ్మాదీనాం సమానః

పా(ప్రా)న్యదంతేతాస్వన్న స్త్రీత్వం బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం మమ తేజ్ఞానోదయావకాశాద్బ్ర
హ్మస్వరూపమవబుధ్యతే యథాంజనేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థానాం తత్త్వజ్ఞానం
జాయతే తథా తత్త్వజ్ఞానేన తామసాంధకారప్రాయాజ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తుసా
క్షాత్కారో భవతి తతస్సుఖ్యద్వయష్ట్యా సర్వమిదం బ్రహ్మాకారతయా పశ్యతి ఇయమేవ
వేదాంతసిద్ధాంత ఇతి భావః అతో వివేకస్య పరబ్రహ్మరూపహేతుత్వాత్తదధిగమార్థమే
వయత్నః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యం రూపకాలంకారః వృత్తం పూర్వవత్ ॥౭౦॥ అ॥ అథైత
దైవలక్షణ్యేన దుర్విరక్తస్వభావమాహ ॥ తత్రాదౌ నాయముక్తం కృతినో వివేకస్ఫురణావిత
దేవదవదితి॥ తావదితి॥ కృతమేభిః కృతిన స్తేషాం కుశలానాం పిఇష్టాదిభ్యశ్చేతి నిప్ర
త్యయః ఏవ పూర్వోక్తో ముకాలో నిష్కళంకః వివేకవత్త్వావబోధ ఏవ దీపః స్వాస్థానకః
తావత్తావత్పర్యంతమేవ స్ఫురతి దీప్యతే యావత్పర్యంతమిత్యాకాంక్షాయామాహ కురంగ
కచయుగం హరిణలోచనానాం చటులానిచంచలాని లోచనానాం చలాంచలకటాక్ష వీక్ష
ణానితైః కృతాస్త్రైరితి భావః యావద్యత్పర్యంతమేవ న తాడ్యతే న హన్యతేనా

ధుఖిప్పక్త్ర ధుఖిస్సనిశ్వాసా మోహాదైస్స చకలశాక్లేషసుఖైః॥

౬౯॥ యదాసీదజ్ఞానం స్మరతిమిరసంచారజనితం తదా దృష్టం నారీ
మయమిదమశేషం జగదితి । ఇదానీమస్మాకం పటుతరవివేకాంజన
జుషాం సమీభూతా దృష్టిస్త్రిభువనమపి బ్రహ్మ మనుతే॥౭౦॥ తా

వదేవకృతినామపి స్ఫురత్యేష నిర్మలవివేకదీపకః యావదేవ న కు
రంగచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాంచలైః॥౭౧॥ స్లో॥ వచసి
భవతిసంగత్యాగముద్దిశ్య వార్తా శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం
పండితానామ్। జఘనమరుణరత్నగ్రంథికాంచీకలాపం కువలయ

లోచనాయ ఇత్యర్థః తావదేవేతి సంబంధః వివేకకుశలోపి జనః కామినీః కటాక్షవీక్షిత
నాదివివేకనశ్యతీ దక్ష ఇతి భావః యద్వాపి॥౭॥ అంచలంత్వంచలం కాంతే స్యాదిత్యమరః త
తాపి అంచలిమత్వసామ్యాద్దావచాతికోయం సిద్ధేః ఇతి మంతవ్యం - రథోద్ధతావృత్తం ॥
౭౧॥ అ॥ అథైతేషాం దుర్విరక్తత్వాదిదోషానిదృశా స్వైవవచనాన్యాహ॥ వచసీతి॥
శ్రుతిముఖరాణాం శ్రుతిపాఠకస్య రాణముఖాని యేషాం తేషాం నిరంతరవేదా
ధ్యయనవదనానాం వేదవేదాంతపారగాణామపీత్యర్థః పండితానాం వివేకినాం
వచసికేవలం వాఙ్మాత్ర ఏవ సంగత్యాగం వధూసంసర్గత్యాగముద్దిశ్య వార్తా గాథా
ఏవ వినత్వంతఃకరణ ఇతి భావః కుతః అరుణరత్నగ్రంథిః తద్బంధనాగముద్రితం కాంచ్య
కలాపో భూషణం యస్య తత్తథోక్తం కువలయనాయనానాం యోహితం పశ్యాగోపనాన్తికం

లాపో భూషణే బర్హ ఇతి చోభయత్రాప్యమరః। కువలయనయనానామిందీవరాక్షీణాం జఘనసంకటిపురోభాగం విహాతుం త్యక్తుం కస్సమర్థః। నకోపీత్యర్థః। ప్రాయశః దృశాన్యేవ దుర్నివారత్వానాం వచనానీతి భావః। మాలినీ॥ ౨౧॥ సోసావలీకపండితః అనృతభాషీ ని॥ అలీకం త్వప్రియే నృత ఇత్యమరః। పరప్రతారకో లోకవంచకః। కోసావిత్యత ఆహ యః అలీకపండితో యువతీః తరుణీః యూనస్తిరితి ప్రత్యయః। నిందతి గర్హయతి స ఇతి సంబంధః। నను నిస్సంగత్వాద్వ్యవతినిందాకరణే కథం ప్రతారకత్వమత ఆహ యస్మాత్తారకాత్తపనశ్చాంద్రాయణాదేః ప్రతోపవాసాదిరూపస్యాపి ఫలం స్వర్గః। తత్ర స్వర్గేపి చాప్సరస ఊర్వశీప్రభృతయ స్తత్రాపి తత్సంగమపి వేత్యర్థః। అతః పరప్రతారక ఇతి భావః॥ ౫॥ స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఊర్వశీముఖా ఇత్యమరః। స్వపరప్రతారక ఇతి పాఠే వ్యయమర్థః। యో లీకపండితః పండితమానీ రహస్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః యువతీర్నిందతి అసౌ స్వస్య పరేషాంచ ప్రతారకః ఆత్మవంచకః పరవంచకశ్చేత్యర్థః కుతః యస్మాదిత్యాది శేషం స్పష్టం। స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానాభావాదు భ

నయనానాంకోపి హాతుం సమర్థః॥ ౨౨॥ శ్లో॥ సపరప్రతారకోసౌ
నిందతి యోలీకపండితో యువతీః। యస్మాత్తపసోపిఫలం స్వర్గః
స్వర్గేపి చాప్సరసః॥ ౨౩॥ శ్లో॥ మత్తేభకుంభదళనే భువి సంతి ధీ
రాః కేచిత్ప్రచండమృగరాజవధేపి దక్షాః। కింతు బ్రవీమి బలినాం
పురతః ప్రసహ్య కందర్పదర్పదళనే విరళా మనుష్యాః॥ ౨౪॥ శ్లో॥

యవంచక ఇత్యర్థః। ఆర్యాభేదః॥ ౨౩॥ అ॥ అథ మన్మథస్యాత్యంతదుర్జయత్వమాహ॥ మత్తేభేతి॥ భువి భూలోకే మత్తేభానాం మత్తమాతంగానాం కుంభదళనే కుంభస్థలవిదారణే సమర్థా ఇతి శేషః। శూరాః సంతి తథా కేచిత్పురుషాః ప్రచండో త్యంతకోపనః మృగరాజః సింహః తస్య వధే హింసాయాం దక్షాస్సమర్థాస్సంతి గజఘాతిత్యాభృత్తమాశ్శూరాః సంభవంతీత్యర్థః। కింతు బలినాం బలాఢ్యానాం శూరాణాం జ్ఞానబలశాలినామితి చ గమ్యతే పురతో గ్రే బ్రవీమి నిశ్శంకం కరముద్ధృత్య నదింతి మహాఘోషముద్ఘోషయామీత్యర్థః। కిముద్ఘోషయసీత్యత ఆహ ప్రసహ్య బలాత్ భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్చేత్యర్థః। కందర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణే సమర్థాః మనుష్యాః విరళాస్స్వల్పాః ప్రాయశో న సంతీత్యర్థః। శంభుతత్ప్రభృతిస్సాపి నామదనవిజయినో న సంశ్చేవేతి శివభక్తాగ్రేసరస్య కవేర్నిగూఢోభిసంధిః। అత్ర కందర్పదర్పేతి సకృద్వ్యంజనద్వయావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసః సాళంకారః లక్షణముక్తం వసంతతిలకావృత్తం॥ ౨౪॥ అ॥ అథ చ ముసర్వచనవైచిత్రీమేవాహ॥ సదీతి॥ నరః విద్వానపీతి భ

ః సన్యాస్తే(ష్వ)తిష్ఠతిపరి ధితా చారేతావత్త్వావత్పర్యంతమేవాస్తేవ ర్తతేఇం ద్రియా
ణాంచ తేషు రాదీనాంచ తావదేవ ప్రభవతిసవుఘో ఘ వతినియమనక్షతిశేషః ల జ్ఞాంబా
పప్పితకర్మాణాచరణాత్ప్రతిస్ప ః చనలక్షణా- శ్రీ చాంచ తావ దేవనివర్తతేఅనువర్త
వినయ నమ్రత్వంచ తావ దేవ నేవాలంబంబస్వీకురు తెయత్పర్యంతమిత్యర్థః [illegible]
తామాహ- (భూ)రేవ చాంచలకామునిఃకంతనాకృష్టాశ్చ లేము క్తాశ్చ తి [illegible]
కాసః ఏకత్ర భూ భంగపూర్వకమవత్ర చాసనమనపూర్వకంచ ప్రియ [illegible]
[illegible] శ్రవణపథగతాః శ్రో త్ర మార్గగతా ఏకత్ర కర్ణాంతప్రాంతతా [illegible]
త్రతాపర్యంతమారిషు బాప్పేరిత్యర్థః- నీలాని శుభ్రాణిలోమాన్యక్షిణి [illegible]
హాంతెలఘో క్షాతిధృతింముష్ణంతీతిధృతిముషోధైర్య భేదనవిత్త ప్రసిద్ధాః లీలావతీనాం
గాసినీనాంధృష్టయుద్విషవా ణాయావద్యావత్పర్యంతంహృదిమానసేవక్షసి నపతంతిన
[illegible] ంతితావదితి సంబంధః-తవనంతరం సన్మార్గస్థపథకానాదిరంగరో [illegible]
[illegible] ఇతిభావః ఈ త్యంచ ప్రబోధకం(ప్రో)వతే॥శ్లో॥ తావద్వివేకఃభవస్తావద్ [illegible]

సన్మార్గే తావదా స్త్రీ ప్రభవతిచరేస్తావదే వేంద్రియాణాం లజ్జాంతావద్విధ త్తే వినయమపిసమాలంబతేతావదేవ । భ్రూచా పాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతానీలపక్ష్మాణ ఏతే యావల్లీలావతీనాంహృదిధృతిముషోదృష్టిబాణాఃపతంతి ॥ ౭౫॥ శ్లో॥ ఉన్మత్త ప్రేమసంరంభాదారంభంతేయదంగనాః । తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం బ్రహ్మాపిఖలుకాతరః॥ ౭౬॥ శ్లో॥ తావన్మహత్త్వంపాండిత్యం

[illegible] పుంసాంనిపతంతిదృష్టిః శిభాయావన్నేందీవరాక్షీణామిత్యాహ త్ర ద్వితీయార్థ
[illegible] నయవయ [illegible] ప్రపంచాన్యత్ర॥ ౭౫॥అ॥ [illegible]
బ్రహ్మాప్యంగనోద్యోగ ప్రత్యూహాంచరణేనసమర్థవతి త్యాహ॥ఉన్మ త్తే॥ అంగనాః స్త్రీ
యాః [illegible] రంభాత్సంభ్రమాత్ [illegible]
రంభత్వం [illegible] రభంతె విహితంమనీకంతం [illegible]
[illegible] తత్ర కర్మణి ప్రత్యూహం విఘ్నం [illegible]
[illegible] బ్రహ్మాపికిముతాన్యఇతిభావః- [illegible]
[illegible] యా నామ [illegible] గనానాం కోపాని
వారయితేతిభావః॥ ౭౬ ॥తావదితి॥మహత్త్వంమహానుభావత్వం పాండిత్యం ప్రాజ్ఞ
త్వంకులీనత్వంమహాకులప్రసూతత్వంకులాంశ్చత్వం ప్రత్యయః వివేకితారతమ్యాక్ష

[illegible] ... చతురత్వ ... [illegible] ... భవతి ... [illegible]

[illegible] ... ఇత్యర్థః ... [illegible]

[illegible] ... రూపకం ॥ ౭౭ ॥ అ॥ అథ సాంసారిక ... [illegible] ... ఇతి ॥ [illegible]

[illegible] ... ఇతి ... [illegible]

[illegible] ... మిత్యర్థః ... [illegible]

[illegible] ... ॥ ౭౮ ॥ శ్లో॥ [illegible]

[illegible] ... నామ్ । [illegible]

[illegible] ... భవతి ... [illegible]

[illegible] ... ॥ ౭౯ ॥ [illegible]

[illegible] ... ఇత్యర్థః ... [illegible]

[illegible] ... ॥ ౮౦ ॥ ॥ అథ ... [illegible]

[illegible]

[illegible] ధాతా [illegible]

తమమపి చ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

తదీక్షణాః-ఊర్ధ్వాదిదృష్టాదయశ్చ యోగినః సంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః కేచి
న్ముండితాః పరమహంసీకృతాః నతు సౌభాగ్యసంపన్నీకృతా ఇత్యర్థః అతః కుసుమేషు
ముద్రారూపా స్త్రీయోనపరిహర్తవ్యా ఇతి భావః- యథా లోకే రాజానః స్వాజ్ఞా
నిర్జ్ఞాతఘనాపరాధిజనాన్ కాంశ్చిత్సర్వస్వాపహారేణ నగ్నాన్ కుర్వంతి
కాంశ్చిత్సర్వతో ముండితశిరస్కాన్ కాంశ్చిదర్ధముండితముండాన్ కాంశ్చిజ్జటా
ధారిణః కాంశ్చిత్కపాలధారిణః కాంశ్చ కుర్వంతి తద్వదత్రాపి ధ్వనిః అత్ర వైరాగ్యకృత
నగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః సా చ నగ్నమిత్యాది
వ్యంజకాత్ప్రతీయమానా గమ్యా-శార్దూలవిక్రీడితం||౮౨||అ||కిం బహునామ మహర్షయో
పీంద్రియనిగ్రహసమర్థా న జాతా ఇత్యుపహసతి||విశ్వామిత్రేతి|| వాతాంబుప
ర్ణాన్యేవాశనం యేషాం తే తథోక్తాః శరీరధారణమాత్రోపయోగివాయూదకపరి
శీర్ణపర్ణాశనా ఏవ త్వింద్రియతుష్టికరభక్ష్యభోజనా ఇత్యర్థః విశ్వా
మిత్రపరాశరప్రభృతయః - విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రో గాధినందనః
మిత్రే చర్షావితి దీర్ఘః పరాశరో వ్యాసపితా తౌ ప్రభృతీ యేషాం తే తథో

క్తాః పాలికాశ్చాపి తే||౮౩||శ్లో|| విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో
వాతాంబుపర్ణాశనాస్తేపి స్త్రీముఖపంకజం సులలితం దృష్ట్వైవ
మోహం గతాః। శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం యే భుంజ
తే మానవాస్తేషామింద్రియనిగ్రహో యది భవేద్వింధ్యః ప్లవే

త్సాగరే-ప్రభృతిశబ్దేన శాండిల్యాదయోపి సంగృహ్యంతే యే మహర్షయస్సంతీతి శేషః తే
పి సులలితమతిసుందరం||టి||లలితం త్రిషుసుందరమితి శబ్దార్ణవః స్త్రీణాం సునకారం భా
సత్వవతీ ధాన్యమాలిన్యాదిదోషితా ముఖపంకజం దృష్ట్వైవావలోక్యైవ మోహం
గతాః తత్ప్రకటం జాతాః న త్వింద్రియనిగ్రహసమర్థా ఇత్యర్థః కింతు యే మా
నవాస్సాధారణాస్తర్హ్యః సఘృతమాజ్యప్లుతం తదపి పయసా క్షీరేణ దధ్నా చ యుతం మి
శ్రితం శాల్యన్నం కలమాఖ్యవ్రీహ్యన్నం అత్యంతవీర్యవృద్ధికరం మృష్టాన్నమిత్యర్థః
భుంజతే అభ్యవహరంతి భుజోనవన ఇత్యాత్మనేపదం తేషాం మానవానామింద్రియని
గ్రహః ఇంద్రియనియమనం భవేద్యది తర్హి వింధ్యః పర్వతః సాగరే ప్లవేత్ ఉన్మజ్జేత్ న
చ కదాచిదపి వింధ్యః ప్లవతి గ్రావ్ణాం ప్లవనస్య శ్రుతచరత్వాత్తథా చ వింధ్యప్లవనస్యేవ
ఘాతసంభావితత్వం తథేంద్రియనిగ్రహస్యాపీత్యర్థః వాతాద్యశనానాం ఋషీణా
మేవైతాదృశావస్థాపన్నత్వం కిముత మృష్టాన్నభోజినాం మానవానామితి భావః అత్రేంద్రి
యాణాం నిగ్రహసంబంధేపి వింధ్యప్లవనదృష్టాంతేనాసంబంధోక్తేః సంబంధేప్యసంబం
ధరూపాతిశయోక్తిర్వృత్తం పూర్వవత్ ....

* ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే ... [illegible] ... సంనామ చతుర్వింశతిః. *

టీ౧॥ అ॥ ప్రాప్తం గిరిం ... పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగిత్వేన ఋతువ
ర్ణనం పారిపూర్ణ్యేన తదాపాలోక వేదనాః ప్రాథమ్యేన వసంతవర్ణనం ... వర్ణయ
తి పరిమళేత్యాదిషడ్భిః పరిమళే॥ వాతా ఉపవనపవనాః పరిమళం బిభ్రతీతి పరిమ
ళభృతః వివిధకుసుమసమ్మర్దజనితగంధవిశేషబంధురా జాతా ఇతి శేషః॥ స॥ వివక్షి
తే పరిమళో గంధజనమనోహరః ఇత్యమరః శాఖాః రసాలానాం ... [illegible] ... కాం
తానినూతనకిసలయానికోటిష్వగ్రేషు యాసాం తా తథోక్తాః పల్లవితా జాతా ఇత్య
ర్థః పికపక్షిణాం విశేషాః పక్షివిశేషాః [illegible] ప్రియాః కోకిలాంగనాః ఇత్యర్థః॥ స॥ కోకి
లః పిక ఇత్యపీష్యతే ... మధురాః సహకారాంకురకషాయా ... గుణాః మధురా
... కృతోపద్రవవశాద్వి ... యా ... జితౌత్సుక్యం
తస్యాగతే॥ టీ౧॥ పరిమళభృతో వాతా శాఖా నవాంకురకోటయో
మధురవిధురోత్కంఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్। విరళవిరళ
స్వేదోద్గారా [illegible] వధూవదనేందవః ప్రసరతి మధౌ ధాత్ర్యాం జాతో
నకస్యగుణోదయః॥ టీ౨॥ శ్లో॥ మధురయా మధుగైర్వపి కోకిలా
కలరవైర్మలయస్య చ వాయుభిః విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో వి
... [illegible] ... త్వితి ... ॥ స॥ ... [illegible] ...
... [illegible] ... చంద్రా ... [illegible] ...
... [illegible] ... గుణ ... [illegible] ... దోద్గారాః
శ్రమజలనిష్యందో యేషాం తే తథోక్తాః ... [illegible] ... శృంగారశాస్త్రస్య గాఢత్వ ... సమా
శ్రయణాత్ ... [illegible] ... ఉభయ
థా వసంతే ప్రసరతి ... ప్రియమా ... గుణోదయో గుణోత్కంఠా ...
జాతః సర్వస్యాపి జాయత ఏవేత్యర్థః కస్యధాత్వర్థకమర్మకేత్యాదినా వర్తమానే కర్త
రి క్త ప్రత్యయః మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాత్ వర్తమానతా ... అథవ
... శ్రీ ... ॥ టీ౨॥ ... పూర్వోక్తః మ
ధుర్వసంతః సకల ... రోల్లా ... వః మధు ... శ్రా ... [illegible] ...
* ... శ్రీ ... ఇంతే ... మధుర ... కోకిలానాం పికసుందరీణాం
... మనోహరస్వరవిశేషైః॥ ... లేసూ ... సాతు మధురా

స్ఫుటకలఇత్యపరః-కోకిలేష్వత్ర జాతిగ్రహణేపికోకిలాజాతావపీతినజీవాతుభావమల యస్యవాయుభిః శ్రీఖండశైలానిలైశ్చఅత్యంతసుఖావహైరపీతిభావః-విరహిణాం.శరీ రాణివిరహాగ్నిజనాత్ర్తేహిణాస్తివిసాశయతితథాహివిపద్వ్యాపత్కాలేసుధాఅమృత మపివిషాయతేవిషమివాచరితత్వాత్ప్రాణత్యాగకరీభవతీత్యర్థః- ఉపమానాదా చరఇతిక్వచ్ అక్ప్రత్యయ్ అథతుకరణాదీర్ఘఃఇతిదీర్ఘఃహింసేతివిషాదేః॥ హిం తహేతునుకంపాయాంవాక్యార్థవిషాదగారిత్యపరః-సామాన్యవిశేషణసమ ర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసఃనచవిషాదఇత్యత్ర ఉపమాయాఅంగేనసంకీర్యతే ఆ నుప్రాసశ్చాబ్దః- ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥౮౩॥ అ॥ విరహిణామేవాకృచ్ఛ్రంనత్వన్యే షామిత్యాహ॥ ఆవాసఇతి॥ పార్శ్వేపరిసరేకిలికించితస్య॥ ❀ ॥ రోషాశ్రుహర్షభీ త్యాదేస్సంకరఃకిలికించితమిత్యుక్తలక్షణశృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసోనివాసభూ తాః అత్రాధారమాత్రవివక్షయైకవచనగ్రహణమితివివేకః తథావిలాసాలసాఃలీ లామథరాఃకటాక్షభూజాక్షేపాదివివిధవిభ్రమాచరణతత్పరాఇత్యర్థః పతేన్ద్రై

పదిహంతసుధాపివిషాయతే॥౮౩॥ శ్లో॥ ఆవాసఃకిలికించితస్యద

యితాఃపార్శ్వేవిలాసాలసాఃకర్ణేకోకిలకామినీకలరవఃస్మేరో

లతామంటపః। గోష్ఠీసత్కవిభిస్సమంకతిపయైర్ముగ్ధాస్సితాంశోః

కరాఃకేషాంచిత్సుఖయంతిచాత్రహృదయంచైత్రేవిచిత్రాః

క్షపాః॥ కామస్మరమందీకృతక్రీడత్వాత్పాఠగల్భ్యంస్ఫూచ్యత్రేదయితాఃప్రియతమాశ్చక ర్ణేకర్ణయోరిత్యర్థః- స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిఃప్రాయేణేతివామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః-కోకిలకామినీనాంకలకంఠాంగనానాంకల రవఃఅవ్యక్తమధురస్వరశ్చస్మేరఃఈషద్వికసితకుసుమఇత్యర్థః- అత్రకుసుమధ ర్మాఃకుసుమితేఉపచర్యతేస్మిఙ్ ఈషద్ధసనఇతిధాతోర్నమికంపీత్యాదినారప్ర త్యయఃలతామంటపోలతాగృహంచకతిపయైఃకైశ్చిదేవఅన్యథారసాభాసాత్సత్క విభిస్సరసవిచిత్రచారుప్రబంధప్రణయనధురంధరకవీశ్వరైస్సమంగోష్ఠీప్రసం గశ్చముగ్ధామనోహరాస్సితాంశోఃకరాశ్చంద్రకిరణాశ్చవిచిత్రానానావిధాఃక్ష పాఃపుష్పమాలికాశ్చఅత్రఅస్మిన్ చైత్రేవసంతేకేషాంచిదన్యేషామేవేత్యర్థః- హృదయంసుఖయంతిరంజయంతినతుసర్వేషామిత్యర్థః-ఉద్యద్భాగ్యసంపన్నా నాంవిరళత్వాదితిభావఃఅత్రకలేకపోతన్యాయాద్దయితాదిబహుకారకాణాంహృ దయరంజనరూపైకకార్యసాధనసముచ్చయకథనాద్ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకారః- తదుక్తందివ్యాసాధనే ॥ ❀ ॥ కలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకార్యసాధనేకారకా

ంగనముద్యోగస్య ద్వితీయస్య మూర్ఛయేతి ॥ శార్దూలవిక్రీడితం ॥౮౪॥ పాంథస్త్రీ
॥ అథ చైత్రాదీనాం వసంతసమయ ఇత్యర్థః ॥ పాంథస్త్రీణాం ప్రోషితభర్తృకాణాం
రసాకలస్య విరహాగ్నేః ఆహుతికలాః ఆహుతికలనాంతత్వాత్ప్రమ్య మిత్యర్థః ॥ స ॥
శిల్పే కాలభేదే చం(ద్రా)ంశకలనాకలేత్యమరః జయంతీ ఆతన్వతీ ఆదధానా తద్వదుద్దీప
త్యర్థః తసో తేశ్చ తద్యోగితశ్చేతి జీవ మాకందేషు రసాలవిశేషేషు విద్యమానేతి శేషః మం
జరీపుష్పమంజరీ పికాంగనాభిః కోకిలాభిః సోత్కంఠమాలోక్య తే సానందముద్వీక్ష్య
ఇష్టత్వాదితి భావః తథా పాటలాఫలేరుహాఖ్యవృక్షవిశేషః ॥ స ॥ పాటలిః పాటలామో
ఘా చ స్థాలీ ఫలేరుహేత్యమరః పుష్పమూలే బహుళమిలిలు పియుక్తవద్భావే క్తివచ
భవతః నవపాటలాపరిమళ(ప్రా)గ్భారస్య నూతనపాటలీకుసుమగంధసంపత్తేః పా
చ్చరామలిమ్లుచాః తద్గంధాపహారిణ ఇత్యర్థః తథా క్లాంతివితానస్య క్లాంతిసమూ
హస్య తానవం తనుత్వం కుర్వంతీతి క్లాంతివితానతానవకృతః కరోతేః క్విప్ అల్పాపమం
నాః శ్రీప్రసిద్ధాః శైత్యమాంద్యసౌరభ్యయుక్తాః శ్రీఖండశైలానిలా మలయమారు
ప్రజః ॥౮౪॥ పాంథస్త్రీవిరహానలాహుతికలామాతన్వతీ మంజరీ
మాకందేషు పికాంగనాభిరధునా సోత్కంఠమాలోక్యతే । అల్పా
స్తేన నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరా వాంతి క్లాంతివితా
నతానవకృతః శ్రీఖండశైలానిలాః ॥౮౫॥ ప్రథితః ప్రణయవతీ
నాం తావత్పదమాతనోతు హృది మానః । భవతి న యావచ్చందన
వాంతి ప్రసరంతి వా గతిగంధనయోరితి ధాతోర్లట్ ఏతేన విరహిణాం దురంతదుః
ఖజనకత్వం సంయుక్తానాం పరమానందకత్వం చాస్యోక్తమిత్యవగంతవ్యం అత్ర విరహా
గ్నిరిత్యత్ర రూపకం ఆహుతికలామిత్య(త్రో)పమయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీర్ణం
గ్ధేనా(ప్రా)ప్తేన సంసృజ్యతే వృత్తం పూర్వవత్ ॥౮౫॥ (ప్ర)థిత ఇతి ప్రథితః
ప్రసిద్ధః దృఢతర ఇతి యావత్ మానః ప్రియతమస్యాన్యస్త్రీసంగిత్వజనితేర్ష్యాకృత
కోపః ॥ * ॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోన్యాసంగిని ప్రియే - (శ్రు)తే వానుమి
తే దృష్టే ఇతి దశరూపకే ప్రణయవతీనాం ప్రియతమానాం హృది తావత్తావత్పర్యం
తం పదం స్థానమాతనోతు విస్తారయత్విత్యర్థః సంభావనాయాం లోట్ ॥ స ॥ పదం వ్య
వసిత(త్రా)ణస్థానలక్ష్మాంఘ్రి వస్తుష్వితి యావత్పర్యంతమిత్యర్థః ఆహ చందనత
సురభిః శ్రీఖండ(ద్రు)మపరిశీలనసుగంధిభిః ॥ స ॥ సుగంధౌ చ మనోజ్ఞే చ సురభిర్వాచ్య
లింగవదితి విశ్వః మలయపవమానో మలయమారుతః యావత్పర్యంతం న భవతి న ప్రసర
తావదితి సంబంధః సామాన్యస్య విశేషపర్యవసానాత్ప్రనరకాధకత్వం భువో ద్రష్ట

ప్యం॥ సి॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇత్యమరః - ఆస్వాద్యత్వం తతోఽప్ప
కత్వాత్సాని నోత్పతిపృథక్పిపీలికామార్గం విహాయ ప్రియతమపరతంత్రాః స్వయమేవ
భవంతీత్యర్థః॥ ఆర్యాభేదః॥ ౭౬॥ సహకారేతి॥ సహకారకుసుమానాం రసాలవిశే
షప్రసూనానాం॥ సి॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః- యే
కేసరనికరాః కింజల్క పుంజాః తేషాం యో భరాస్సమృద్ధయః తేషాం య ఆమోదేన పరిమళ
విశేషేణ మూర్ఛితా వ్యాప్తా దిగంతా యస్మిన్ తస్మిన్ మధుదేనమాధుర్యగుణయుక్తేన
మధునామకరందేన విధురా వ్యాకులా మధుపా ఇతియావత్ - మధుపా భృంగా యస్మిన్ త
స్మిన్ తథోక్తే మధౌ వసంతే కస్య జనస్య స్త్రీపుంసాత్మకస్య పురుషస్య
వేత్యర్థః - ఉత్కంఠా సంభోగౌత్సుక్యం న భవేత్ సర్వస్యాపి భవత్యే
వేత్యర్థః॥ అతో మానత్యాగో యుక్త ఇతి భావః - అనుప్రాసశ్చ శబ్దాలంకారః వృ
త్తం పూర్వవత్॥ ౭౭॥ అథ గ్రీష్మం వర్ణయతి॥ అచ్ఛాచ్ఛేతి॥ అచ్ఛా
చ్ఛో అతిస్వచ్ఛో యశ్చందనరసః ప్రచురపటీరద్రవః॥ సి॥ గంధసారో మలయజో భద్రశ్రీశ్చందనోఽస్త్రియామిత్యమరః॥ తేనా

> తరుం రథిమతాలయసనవనానః॥ ౭౮॥ శ్లో॥ సహకారకుసుమకేస
> రనికరభరామోదమూర్ఛితదిగంతే। మధురమధువిధురమధుపే
> మధౌ భవేత్కస్య నోత్కంఠా॥ ౭౮॥ శ్లో॥ అచ్ఛాచ్ఛచందనరసార్ద్రత
> రా మృగాక్ష్యో ధారాగృహాణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ। మందో
> మరుత్సుమనసశ్శుచి హర్మ్యపృష్ఠం గ్రీష్మే మదం చ మదనం చ వి
> వర్ధయంతి॥ ౭౯॥ శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవనశ్చం

ద్రకిరణాః ఆర్ద్రతరా అతిశయేనార్ద్రాః సంతాపశాంత్యర్థం సాంద్రచందనపంకచర్చితాంగా ఇత్యర్థః- మృగాక్ష్యః తరుణ్యశ్చ ధారాగృహాణి జలయంత్రవేశ్మాని కుసుమా
ని మల్లికాదీని కౌముదీ చంద్రికా చ సుమనసో జాత్యాస్సంబంధి గ్రీష్మే తద్వికాసన
భావాత్ తత్కుసుమపరిశీలనజనితామోదభరిత ఇత్యర్థః॥ సి॥ సుమనా మాలతీ జాతిరిత్య
మరః మందో మరుత్ మంథరగంధవాహశ్శుచిశుభ్రం సుధాలేపనేన శోభావత్ - హర్మ్య
పృష్ఠం సౌధోపరి ప్రదేశశ్చేతి గ్రీష్మే ఋతౌ మదం హర్షాన్వితకరం మదనం చ వివర్ధ
యంత్యుద్దీపయంతి అత్రాపి ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకారః ఉక్తేన్యయః॥ ౮౦॥ స్ర
జ ఇతి॥ హృద్యామోదా మనోహరగంధాః స్రజః పుష్పమాలికాశ్చ వ్యజనపవనః తాళ
వృంతసమీరణశ్చ॥ సి॥ వ్యజనం తాళవృంతకమిత్యమరః- చంద్రకిరణాశ్చ పరాగస్సు
మనోరజశ్చ కాసారః క్రీడాసరశ్చ మలయజరజశ్చందనచూర్ణశ్చ విశదం నిర్మలం శీ
తం అసనం నిశిధుమద్యం చ శిఖాగ్రిత్వా కాదికోధుకృత్యయః శుచిః శుభ్రః పిహారము

ర్థ ఇత్యర్థః సాధోత్సంగః ప్రాసాద ప్రదేశశ్చ ప్రతనువసనం సూక్ష్మాంబరం పంకజదృ
శః పద్మపలాశలోచనాశ్చేత్యేతత్సర్వం భోగసాధనం నవముంపత మిత్యాదినా నవముం ఋతై
శేషః - నిదాఘర్తౌ గ్రీష్మర్తౌ అద్గుణ ఇతి పరోగుణః విలసతి విజృంభమాణే సతి సుకృ
తినః పుణ్యశాలినో లభంతే ప్రాప్నువంతి కథమసుకృతా నామిద్భోగసాధన లాభ ఇ
తి భావః - శిఖరిణీవృత్తం ౮౯ ॥........*..........................*...*...............

తి ॥ సుధయా లేపన ద్రవ్యేణ శుభ్రం యద్వా సుధా అమృతం తద్వచ్ఛుభ్రం ॥ ని ॥ సుధా
స్యాల్లేపన ద్రవ్యే అమృతే చేతి విశ్వః ॥ అతిసురభి అత్యంతసుగంధి రాగిణి విషయాసక్తే విష
య సంసర్గవిముఖే విరక్తే విరక్తస్య తే మాయుకిం చిత్కరత్వాదితి భావః - స్నిగ్ధ ఇతి వ్యాఖ్యా
తస్య దృవృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౯౦ ॥ అ ॥ అథ వసంత సమయ వర్ణన మారభతే ॥ తరుణీ
త్యాదిషిత ఉత్పాదితః కామో మన్మథస్సగతాభిలాష వాయయా సా తథోక్తా వికసంతి విక
స్వరాణి యాని జాతి పుష్పాణి తైః శోభనో గంధో యస్యాస్సా తథోక్తా ఏకత్ర జాతికుసు

ద్రుకిరణాః పరాగ కాసారో మలయజరజశ్శీధుః శదమ్ । శుచిస్సా
ధోత్సంగః ప్రతనువసనం పంకజదృశో నిదాఘర్తావేతద్విలసతి ల
భంతే సుకృతినః ॥ ౮౯ ॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదమలరశ్మిశ్శశధ
రః ప్రియావక్త్రాంభోజం మలయజరజశ్చాతిసురభి । స్రజో హృ
ద్యా మోదాస్తదిదమఖిలం రాగిణి జనే కరోత్యత్యంతక్షోభం నవి
షయసంసర్గవిముఖే ॥ ౯౦ ॥ తరుణీవేషోద్దీపితకామా వికసజ్జాతిపు
ష్పసుగంధిః । ఉన్నతపీనపయోధరభారా ప్రావృట్తనుతే కస్యన
హర్షమ్ ॥ ౯౧ ॥ శ్లో ॥ ఇయమప్యతమేఘం భూమయః కందళిన్యో

కానస్సంభవాదన్యత్ర తత్కుసుమలాలంకృతత్వాచ్చేతి భావః గంధస్యేదిత్పావిషసు
రభిత్యత ఇతి గంధశబ్దస్య ఇకారాంతాదేశః యద్యపి గంధశబ్దస్యైతదేకాంత గ్రహణ
మిత్యుక్తం తథాపి మీనాం నిరంకుశత్వాత్స్వర్యనురాగః ఉన్నత ఉత్తుంగః పీనః స్థూలః స
చ్ఛ పయోధరభారో భూధరబృందశ్చ అన్యత్ర స్తనభరశ్చ యస్యాస్సా తథోక్తా ॥ ని ॥ స్త
నం భూదౌ పయోధరౌ ఇతి వైజయంతీ అత ఏవ తరుణ్యా వేషఇవ వేషో యస్యాస్సా కామిని
మోహనకారిణీత్యర్థః ప్రావృడ్వర్షాకస్య పుంసో హర్షం సంభోగౌత్సుక్యం న త
నుతే సర్వస్యాపి తనుత ఏవేత్యర్థః శ్లేషానుప్రాణితేయముపమా ॥ ౯౧ ॥ ఇయమితి ॥ ఉప
తాః పరిచితా మేఘా యస్మింస్తథోక్తం ఘనాఘన సంచారవదిత్యర్థః ఇయమిదానీ కా
ంచ కందళాన్యంకురాణ్యాసాం సంతీతి కందళిన్యో భూమయః భూప్రదేశాశ్చ నవో నూ
తనః కుటజానాం గిరిమల్లికానాం కదంబానాం నీపకుసుమానాం చామోదో గంధవిశేషః

మోదాయ స్ఫీతగంధో గంధవాహః ఉద్యానపవనాశ్చ॥౯॥ కుటజాః గిరిమల్లికాశ్చ యుక్తాః
కేనమూర్ధ్నా కాయంతిధ్వనయంతి కేకా మయూరవాణ్యః॥ ౧౩ కేకాభాణీ మయూరస్యేత్య
మరః శిఖికులానాం మయూరనికరాణాం యాః కలకేకారవాః అవ్యక్తమధురకేకాస్వరా
స్తై రమ్యా మనోహరా వనాంతాశ్చ కేళీవనమధ్యప్రదేశాశ్చ సుఖినం దుఃఖినం వా సర్వ
మశేషం జనం ఉత్కంఠయంతి సంభోగౌత్సుక్యవంతం కుర్వంతీత్యర్థః ఉద్దీపకత్వా
దితి భావః ఉత్కంఠశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లట్ మాలినీ॥౯౩॥ ఉపరీతి ॥ ఉపర్యుప
రిష్టాత్ ఘనం సాంద్రం ఘనపటలం మేఘబృందం వర్తత ఇతి శేషః॥ ని॥ ఘనాః కఠినసం
హతమేఘ స్ఫురిన్యముద్గరా ఇతివై జయంతీ తిర్యక్ దిక్ష్వేత్యర్థః మిథ్యామతిశయేన రవం
తీతి మయూరాః పృషదరాదిత్వాత్సాధుః నర్తితాశ్చ ప్రవృత్తతాండవాః స్యాతేలానీ నిగళ్ళకే
మాగతే త్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్తః మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాద్వాక్త
సతాయద్వానర్తితాః మేఘబ ందేన నాటితాః మేఘోదయే తేషాముల్లాసవశేన నా
ట్యసంభవాత్ తథాభూతా మయూరా యేషు తే తథోక్తా గిరయోపి వర్తంత ఇతిశేషః

నవకుటజకదంబామోదినో గంధవాహాః శిఖికులకలకేకారావ
రమ్యా వనాంతాః సుఖినమసుఖినం వా సర్వముత్కంఠయంతి ॥
౯౩॥ శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్యగ్గిరయోఽపి నర్తితమ
యూరాః। క్షితిరపి కందళధవళా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి ॥౯౩॥

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకితరోః స్ఫురన్గంధః ప్రోద్య
జ్జలదనినదస్ఫూర్జితమితః॥ ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మలదృశాం కథం
యాస్యంత్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః॥

క్షితిరపి భూమిరపి కందళైర్నానావిధాంకురైర్ధవళా స్వచ్ఛా అతః పంథానం గచ్ఛ
తీతి పథికః పాంథః పథః స్కన్ ఇతి ష్కన్ ప్రత్యయః దృష్టిం క్వ కుత్ర పాతయతి ప్రసారయతి
న కుత్రాపీత్యర్థః సర్వత్రాప్యుద్దీపనసంభవాదితి భావః మహోత్కంఠాప్యత్ర విరహి
ణాం ఇతి పరమార్థః॥ ఆర్యావృత్తం॥౯౩॥ ఇతఇతి॥ ఇతోస్మిన్ ప్రదేశే విద్యుద్వల్లీనాం
తటిల్లతానాం విలసితం స్ఫురణం భవతీతి శేషః ఇతః అత్ర దేశే కేతకితరోః కేతకాఖ్యవ
క్షస్య కేతకకుసుమస్యేత్యర్థః నద్యాపోస్యాంజ్ఞాబృందమోజనా హుతమితి ప్రస్వేకా
దా న ఇతివత్ స్ఫురన్ వ్యాప్నువానః గంధశ్చ వర్తత ఇతి శేషః ఇతః ప్రోద్యత్ ప్రవృద్ధం జ
లదనినదస్య మేఘగర్జితస్య స్ఫూర్జితమాడంబరం చ భవతీతి శేషః ఇతశ్చ కేకినాం శిఖా వ
ళాం క్రీడాసు కేళీషు యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః॥ ని॥ శిఖావళశ్శిఖీకేకీ కోలాహ
లః కలకలఇతి చామరః అవ్యాకలకలరవః అత్యంతావ్యక్తమధురప్రకారస్వరశ్చ వర్త
తే ఇతి శేషః పక్ష్మలాక్ష్యాణాం పక్ష్మలాః సాంద్రాణి పక్ష్మాణి యాసాం తాః పక్ష్మలా
దృశో యాసాం తాసాం విరహిణీనాం ప్రోషితభర్తృకాణామేతే సంభృతరసాః సంభృత

॥శృంగారాదీద్దీపకా ఇత్యర్థః। విగహతేరివ సా ఽవియుక్తా నరాః కథం యాస్యంత్య త్రి
ప్రియే త్యంతిక కథంచిదపి స్వైరిణ్యః దురంతత్వాదితి హేతోరయుక్తం భవిష్యతీతి భావః॥ శిఖరిణీ
వృత్తం॥ ౯౮॥ అసూచీతి॥ తమస్యంధకారే నవిద్యతే సూచీసంచారో యస్మింస్తస్మిన్
సూచ్యగ్రభూతప్రాప్త్యభావశ్చ ప్రదేగాఢతమే సతీతి యావత్। తథా నభస్యం వి
ష్ణుశ్చ ప్రౌఢః ప్రగల్భః గంభీర ఇతి యావత్ సా జలదధ్వనిర్మేఘగర్జితం తేన ప్రా
జ్ఞంమన్యే బాలమూర్ఖాస్సంపన్న ఇతి ప్రాజ్ఞంమన్యే బహుళతర ఘోషిణి ప్రహరే దవతి స
త్యర్థః। ఆత్మానం ప్రాజ్ఞం మన్యత ఇతి ... పృషతానాం బిందూనాం చ నిచ
యే సందోహే పతతి సతి పృషంతి బిందుపృషతా ఇత్యమరః। కనకకమనీయం కనకని
కషరేఖాసుందరమిదం ప్రవర్తమానమిదం సౌదామన్యా విద్యుతః॥ ౯॥ తటిత్సౌదామ
నీ విద్యుదిత్యమరః। విలసితం స్ఫురణం కర్తృ స్వైరసుదృశామభిసారికాణాం పథి ప్రి
యగృహమార్గే ముదం మార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం మ్లానిం మాత్సర్యప్రకాశక హేతు
త్వాత్ మ్లానిం చ హ్లాదం చ ప్రథయతి ఇత్యర్థః ధాతోః జ్వాల్యరేఖ్యా విరిత్యే కోధికోని

ఙ్జలదనినదస్ఫూర్జితమితః। ఇతః కేకిక్రీడాకోలాహలరవః పక్ష్మలదృ
శాంకత్థం యాస్యంత్యేతేష్వహదివసాస్సంభృతరసాః ॥ ౯౮॥ అ
సూచీసంచారే తమసి నభసి ప్రౌఢజలదధ్వని ప్రాజ్ఞంమన్యే
పతతి పృషతానాంచ నిచయే। ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విల
సితం ముదం చ మ్లానిం చ ప్రథయతి పథి స్వైరసుదృశామ్॥ ౯౯॥ శ్లో॥

ప్రత్యయః ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీత్యర్థః॥ ౯॥ కాంతాభిసరణాద్యుక్తాస్స్వ రా
త్రాసాభిసారికేతిలక్షణాత్। కాంతముద్దిశ్య నిగూఢమభిసరణశీలానాం స్త్రీణాం ము
దం గామ్యమదం మార్గాభ్యం హర్షహర్షహేతుత్వాదితి భావః॥ ౯॥ శాలిశార్దూలసీతు యాయాతి
సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః వృత్తంపూర్వవత్॥ ౯౯॥ ఆసారేణేతి॥ ప్రియతమైర్వ ల్ల
భైరాసారేణ ధారాసంపాతేన హేతునా॥ ౯॥ ధారాసంపాత ఆసారః ఇత్యమరః। హర్మ్య
తః ప్రాసాదాత్। ధామ ఇతి పాఠే గృహాత్। భయత్రాపివంచయ్యాన్తసిల్ అవబహి
రిత్యాదినా సమాసవిధానజ్ఞాపకాత్ బహిర్యోగే ఽపి దమి బహిర్గంతుం నశక్యతే న స
మర్థ్యతే శకల్ శకాభావేలట్ శక ధృషేత్యాదినా తుమున్ ప్రత్యయః తథా అయతశ్చ
శాదీషుమృదృశారుహ్యాదితేన యుదుక్తా తవః గాత్రవేపథుస్తన్నిమిత్తం కన్యా శరణ
ాలమిత్యర్థః। గాఢమతిదృఢమాలింగ్యతే పరిరభ్యతే పూర్వవల్లట్ తథా శీకరైరంబుక
ణైశ్శీతలాశ్శిశిరాః॥ ౯॥ శీకరోంబుకణాస్మృతా ఇత్యమరః। రత్యంతేషు రతావసానేషు
దం ప్రసక్తం భిందంతీతి తథోక్తాస్సురతసంరంభజనితశ్రమాపహారిణ ఇత్యర్థః॥ ౯॥

శ్రమః ఖేదో ధరత్యాదేజాతస్వేదాతిభూమికృదితిలక్షణాత్ సురతశ్రమాత్ శ్రమ్య
తాః అతః ధన్యానాం పుణ్యశాలినాం ప్రియాసంగమే ప్రియాసంభోగే సతి దుర్దినం దుష్టది
నమపి మేఘచ్ఛన్నదినం చ॥ స॥ మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమిత్యమరః సుదినతాం సు
దినత్వం యాతి అన్యేషాం తు తదేవ భవతీత్యర్థః బత ఇతి విస్మయే బత ఖేదానుకంపాసం
తోషవిస్మయామంత్రణే ఇత్యభిధానాత్ అత్ర దుర్దినమపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫుటతో
విరోధస్యోక్తదేశాన్వయాభావాద్విరోధాలంకారః॥ ॥ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలం
కృతిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥శార్దూలవిక్రీడితం॥౯౬॥ ౨॥అర్ధై కేన శకలం పరార్ధాయతి ॥
అర్ధమితి॥ ని॥ నిశాయా రాత్రేరర్ధం యామద్వయమిత్యర్థః॥ స॥ పుంస్యర్ధోఽర్ధం సమే
ంశక ఇత్యమరః అత్యంతసంభోగే ద్వితీయా సుప్త్వా శయిత్వా నిద్రయా యామద్వయం గ
మయిత్వేత్యర్థః తతః మధ్య ఇతి శేషః సరభసం సోత్కం యత్సురతమాభ్యంతరసం
భోగః తేన య ఆయాసః శ్రమస్తేన సన్నాని వరిభిన్నాని అత ఏవ శ్లథాని శిథిలాని అంగావ
వయవా యస్య స తథోక్తః మధ్యం నక్తముదాహృతం శరది చంద్రజ్యోత్స్నాకాలే హే

ఆసారేణ న హర్మ్యతః ప్రియతమైర్యాతుం బహిః శక్యతే శీతోత్కం
పనిమిత్తమాయతదృశా గాఢం సమాలింగ్యతే। జాతాః శీకరశీతలా
శ్చ మరుతోఽత్యంతఖేదచ్ఛిదో ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాం
యాతి ప్రియాసంగమే॥౯౬॥ శ్లో॥ అర్ధం సుప్త్వా నిశాయాః సర
భససురతాయాససన్నశ్లథాంగః ప్రోద్భూతాసహ్యతృష్ణో మ
ధుమదనిరతో హర్మ్యపృష్ఠే వివిక్తే। సంభోగక్లాంతకాంతాశిథిల

భుజలతావర్జితాత్ కృతసురతపరిశ్రాంత ఇత్యర్థః. ఏతేనైతస్య నాయకస్య
కామతంత్రకుశలత్వం నాయికాయాః శంఖినీత్వం సూచ్యతే- తృతీయయా స్వతత్పుర
రాగ్యశాలత్వాత్ తదుక్తం రతిరహస్యే॥ ॥రమయతి చ తృతీయే శంఖినీమాద్రభావం
మయతి తమణీయాం పదిస్తీం తుర్యయా మత ఇతి అన్యత్ర ప్యుక్తం॥ ॥ కుసుమిత వనప
ధ్యకోపి భూరత్నృతీయో తిమిరసనిబడయా మే శంఖినీ సంలభే తే ఇతి అత ఏవ ప్రోద్భూతా
ప్రకటనాత్పన్నా అత ఏవ అసహ్యా స్వోఢుః శక్యయితుమశక్యా తృష్ణా పిపాసా యస్య
స తథోక్తః తథా మధుభాసంభోగప్రాక్కాలీనమద్యపానేన యో హర్షమదో మోహస్తేన
తతః పరవశ ఇత్యర్థః॥ ॥ముదిరాదికృతో హర్షోన్మాదసమ్మతికరో మద ఇతిలక్షణా
త్.వివిక్తే విజనే॥ ॥ వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః | అన్యథా విప్రలంభవిరహేణ భవా
భావేన హర్మ్యపృష్ఠే ప్రాసాదోపరిప్రదేశే కర్కరీతః గలంతికాఖ్యసఛిద్రకుండికా
యాః ఇతి పంచమ్యా సహితః॥..

శిశిరర్తుర్యాత్యూర్గం శంతి కేత్యతః· సంభోగక్లాంతాయాస్సురతాయాః శశిరిత్రాం తాయాః శాంతాయాస్స్వప్రియతమాయాః శిథిలయా విస్స్వహయయా భుజలతయా ఆ వర్జితం ధారాశాలేణగత్తమితి స్వాదాతిశయా క్లేశాగద శక్లా లసంబంధీ నటి లంహంసోదకమిత్యగ్ధః ... యాభిన్నావిశితా అతపి ... చ్ఛాధారా యస్మిన్ ... ఘనితద్యథా తథా ... పిబతి గాగ్యసంపన్న స్తాపిత శీత్యథః హంసోదకలక్షణముక్తింద్రవ్యరత్నమాలాయాం ॥ * ॥ పహ్నాతప్తమహా మూదంశుగర్భి ... శశిరశ్మిభిః శశిప్రవేష్టతదహర్నిశం స్థితం తచ్చ హంసజల నామకం స్మృతమితి ఏతత్త్వానే గుణసంపత్తిరపి తైర్వోక్తా ॥ * ॥ వ్రణాదకం త్రిదో షఘ్నం హృద్యం లఘు వ శీతలం వృష్యం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కా... తికృత్పరమితి శరద్యేతత్త్వా వేనియమశ్చాపృక్తౌనక్షత్రే ॥ * ॥ కర్పూరాగరుజం సితాద్యధిరసై హంసోదకం వాసితం పాథం చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగాంగనాలింగనం ॥ స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౯౭ ॥ అ॥ అథ ద్వాభ్యాం హేమంతం వర్ణయతి॥ హేమంత ఇతి॥ హేమంత ఋతౌ దధి ప్రసిద్ధం దుగ్ధ సర్పిః ... తే తాన్యశనం యేషాం తే తథోక్తా నను దుగ్ధా

భుజలతా వర్జితం కటి రీతాజ్యోత్స్నా భిన్నచ్ఛదారం న పిబతి
సలిలం శారదం మందపుణ్యః ॥ ౭౮ ॥ హేమంతే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా
మాంజిష్ఠవాసోభృతః కాశ్మీరద్రవసాంద్రదిగ్ధవపుషశ్ఛిన్నా విచిత్రై
రతైః। వృత్తోరుస్తన కామినీజనకృతాశ్లేషా గృహాభ్యంతరే తాంబూ

జ్యాదీనాం శైత్యావసాదకత్వేన సేవనం భవతి దధి సేవనస్య తదతిరేకకరత్వాత్తత్సేవ నం కథం యుక్తమితి చేన్న తత్స్యాప్యాయుష్యా... స్య హేమంతే సేవనోపయోగాత్ తదు క్తం చారుచర్యాయాం ఋతుచర్యాప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేన ॥ ❁ ॥ త్రిషు చ దధిని షేవ్యం గ్రీష్మే తావేవ సంతే శరది చ పరివర్జ్యం ... వాంఛితా దీర్ఘమాయుః· యది ఖ లు పరివాంఛా సేవ్యతాం సర్వకాలం సహ గుడ మధు సాత్త్వికర్పూరాముక్తయూషైరి తి ॥ మంజిష్ఠయా రంజకద్రవ్యేణ రక్తాని మాంజిష్ఠాని వాసాంసి సురక్తవసనాని బిభ్ర తీతి తథోక్తాః తేన రక్తం రాగాదిత్యణ్ప్రత్యయః యద్వా ॥ ❁ ॥ నిర్వాతం భవనం సుతర్త సనం వహ్నిః పురంధ్రీవనమితి వసంతసమయయోగ్యత్వేన సురక్తవసనధారణముక్తి తంతథాపి ముఖాంతరే రక్తాంబరామితి న విరోధః కాశ్మీరద్రవేణ కుంకుమపంకేన సాంద్రం యథా తథా దిగ్ధాని రూషితాని వపూంషి యేషాం తే తథోక్తాః విచిత్రైర్బా హ్యాభ్యంతర సురూపేణ నానావిధైః రతైః భిన్నాః శ్రాంతాః వృత్తౌ వర్తులౌ ఊరూ స్తనౌ ... జనస్తైస్సహ ... కృతా శ్లేషాః ...

రంభాః తదుక్తం॥ శ్లో॥ కస్తూర్యాగరుకుంకుమైః తదితస్యాతం పానదితటాకస్థితో శీతం స్నైవవిదీర్ఘ్యతే ప్రియతమైః రాలింగనం కంబళమితి-తథా తాంబూలీదళైః స్తాం గవల్లీదళైః పూగైః క్రముకైః పూరితాని ముఖానివస్త్రాంతరాణి యేషాం తేతథోక్తాః స్తాం బాలచర్వణరతాః తత్పరా ఇత్యర్థః॥ ని॥ తాంబూలసుపూగః క్రముకఇత్యమరః- ఇత్థం భూతాధన్యాస్సుకృతినః గృహాభ్యంతరే సుందరాంతరే సుఖం యథాతథా శేరతేస్వపంతి శిశిరోరుతిమిరుహాగమః తాంబూలస్యమానసోల్లాసాది బహుగుణహేతుత్వాత్ తచ్చర్వణోక్తిః తదుక్తంచారుచర్యాయాం॥ శ్లో॥ మనసోహర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం-ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వక్త్రశోధనం-ముఖశుద్ధిక్రిమిహరం తాంబూలం శ్రీకరం పరమితి తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వే వచక్రథయుందధితి రాజ్యప్రాజ్యపృష్టాన్నం భుక్త్వా నంతరం కుంకుమకస్తూర్యాదిమిశ్రితచందనలేపనపూర్వకం వివిధసురతసంరంభసంభోగపరిశ్రాంతాః కాంతాసమాలింగితగాత్రాస్సంతస్తాంబూలచర్వణరతాః సుకృతశాలినస్సుఖేన నివాతగృహాభ్యంతరే స్వపంతీతి సముదాయార్థః శాదూర్లవిక్రీడితం॥౯౮॥ ప్రోద్యదితి॥ ప్రోద్యం లీనళపూగపూరితముఖాధన్యాస్సుఖం శేరతే॥౯౮॥

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుద్యుతిభృతి వికసత్కుందమాద్యద్ద్విరేఫే కాలే
ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమందారధామ్ని। యేషాం
నోకంఠలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోద దక్షా మృగాక్షీ తేషామా

త్యః ఉదితాః ప్రౌఢాః ప్రవృద్ధాయాః ప్రియంగవః ఫలిన్యః తాభిద్యుతిము పచయజనితశోభాం బిభర్తీతి తథోక్తే॥ స॥ ప్రియంగుః ఫలినీఫలీత్యమరః ఆంధ్రభాషాయాం ప్రేంకణము-ద్వారేఫావణాః విశేషాయస్యనద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః తేచ భారాత్తం ధోపి ద్విరేఫ ఇత్యుచ్యతే యథాహకైయటః-శబ్దధర్మేణా స్యార్థస్య వ్యపదేశో దృశ్యతే యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫో భ్రమరః-వికసద్భిః కుందైః మాఘ్యకుసుమైః మాద్యంతో ద్విరేఫాయస్మిన్ తస్మిన్॥ ని॥ మాఘ్యం కుందమిత్యమరః పుష్పమూలేషు బహుళమితి లుక్ యద్యపి కుందవికసనం శిశిరతుర్లక్షణం తథాపి తత్ప్రాత్యాసత్యోక్తమితి నవిరోధః ప్రళయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం తత ఆగత ఇత్యణ్ కేతయమిత్రప్రళయానాం యాదేరియఇతీయకాశబ్దస్యఇయాదేశః ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః ప్రచలం చంచలం అతఏవవిలసితం ప్రకాశమానముదారంరమ్యం చమందారాణాం సంతానతరూణాం ధామస్థానంయస్యతస్మిన్ యద్వామందారాణాంపారిభద్రకతరూణాం ధామలిలభోయత్రాస్ఫుపచయహేతుత్వాదితిభావః॥ని॥ పారిభ

(ద్రో)నింబతరుమందారశ్శపారిజాతక ఇత్యమరః। ఏవంభూతకాలే హేమంతసమయే
షాంయూనాంతరుణానాంతుహినస్తోమే శీతనివారణే దత్తౌకుచకుంభౌయాభిస్తాసాం(స్త్రీ)ణాం సంభ
వేన తథాలింగనాన్నివారణసమర్థేత్యర్థః। పృగాత్మీతరుణీక్షణమల్పకాలమపి అ
త్యంతసంయోగే ద్వితీయా। కంఠలగ్నా కాంతావసక్తాకంఠాలింగనతత్పరేతియావత్।
నో నభవతీత్యర్థః। తేషాం యూనాం ఆయామా అత్యంతదీర్ఘా యామాః (ప్ర)హరాఃయస్యా
స్యాస్సావిరహవేదనావశాత్తథా (ప్ర)తీయమానయామేత్యర్థః। యామినీ రజనీయము
నదననమూయమలోకకల్పా దురంతదుఃఖావహేత్యర్థః। యాతి గచ్ఛతి తదానీం మంగ
నాశ్లేషాలింగనమంతరేణ దురంతే విరహవేదనామహార్ణవస్యోత్తరితుమశక్యత్వాదితిభా
వః॥ ని॥ ద్వౌయామ(ప్ర)హరౌ సమౌ। రజనీయామినీతమీతిచాప్యమరః అప(ప్రా)సోత్త
మరూపాశ్లిష్టాఘాలంకారయోస్సంసృష్టిః। (స్ర)గ్ధరావృత్తం॥౯౯॥ అ॥ అథ వ్యాఖ్యాం
శిశిరఋతువర్ణనే యథా నిగమయతి॥ చుంబంత ఇతి॥ కాంతానాం గండాభిత్తయ ఇవ
తాః గండభిత్తీః కపోలస్థలీః చుంబంతః తత్తయనకపోలాగ్రచుంబనస్థానమాహురితిర
తిరహస్యోక్తేరితి భావః। అతఏవాలకవల్లివిశ్లేషణవశాచ్చూర్ణకుంతలాలంకృతేషు

యామునయామామాయమసదనసమాయామినీయాతియూనామ్॥౯౯

శ్లో॥ చుంబంతో గండభిత్తీరలకవతిముఖే సీత్కృతాన్యాదధానావక్ష
స్సూత్కంచుకేషు స్తనభరపులకోద్భేదమాపాదయంతః। ఊరూ
నాకంపయంతః పృథుజఘనతటాత్స్రంసయంతోంశుకాని వ్యక్తం

క్షే॥ ని॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలా ఇత్యమరః సీత్కృతాని సీత్కారాణి సీదిత్యనుకరణశ
బ్దః ఆదధానాః కుర్వాణాః విదధానా దయంత ఇత్యర్థః। వక్షస్సు స్తనస్థలీషూత్కంచుకే
షూద్గ్రంథితచోళాన కేషు సత్స్వపి స్తనభరే పులకోద్భేదం రోమాంచ(ప్రా)దుర్భా
వమాపాదయంత ఇతి పాఠే కోత్తః ఊరూన్ సక్థీని ఆకంపయతః (ప్ర)చాలయంతః పృథుని
శాలం యజ్జఘనతటం జఘన(ప్ర)దేశస్తస్మాదంశుకాని పరిధానాంశుక(గ్ర)ంథినీవ్యా
స్థః (స్ర)ంసయంతః విశ్లథయంతః అతఏవవ్యక్తం స్ఫుటం విటానాం పల్లవికానామివచరి
తానికృత్యాని బి(భ్ర)తి తథోక్తాః శిశిరస్యైతే శైశిరాః శిశిరఋతుసంబంధినః శిశిద
మిత్యణ్ వాతాః వాంతి సంచరంతి విటసాధారణవిశేషణైః శ్లిష్టత్వాద్వాతానాం తత్ప్రతీత
భరణం చ యుక్తమితి భావః। ఉదుక్తం రతిరహస్యే॥ శ్లో॥ అలికచిబుకగండం నాసికా(గ్ర)ం
చ చుంబేత్పునరుపహితసీత్కృతం తాలుజిహ్వాం చ భూయః। భరితభిఖితనాభీమూలవ
క్షోరుజాఘశ్లథయితదృఢదైర్ఘ్యైః శ్లాఘయిత్వా ఘనీవమితి అ(త్ర)విటచరితభ్ర... ఇత్య
(త్ర) ఉపమాలంకారస్స చ వస్తుకమిత్యనేనాభివ్యంజితో త్ప్రేక్షయాంగేన సంకీర్ణ ఇతి

తిష్ఠంతీషు-ష్వత్తంపూర్వవత్ ॥౧౦౦॥ కేశానితి। కేశాన్ శిరోరుహానాకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ ఏకత్ర విశేషణాదన్యత్ర కేళిరసంరంభాచ్చేతి భావః। దృశో ముకులయన్ నిమీలయన్ ఏకత్ర పరుషస్పర్శనవశాదన్యత్ర సఖీపరిహాసవశాచ్చేతి భావః। వాసోజఘనాంశుకం బలాత్ప్రసహ్య ఆక్షిపన్ ఆకర్షన్ ఏకత్ర వేగవశాదన్యత్ర సంభోగేచ్ఛయా చేతి భావః। పులకోద్గమం రోమాంచమాతన్వన్ విస్తారయన్నేకత్ర శీతలస్పర్శాదన్యత్ర శృంగారోద్బోధనాచ్చేతి భావః ॥ ❖ ॥ ఆవేగేనోద్వేగేన యః కంపో గాత్రవేపథుస్తం శనైః ప్రకటయన్ మందమభివ్యంజయన్ ఇతివిశేషణద్వయేన సాత్త్వికోక్తిః। ఉదారాణి మనోజ్ఞాని సీత్కారాణి కుర్వంతీతి తథోక్తాః ఆధ్మాయంతే ఏభిరితి ధదాః పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః దాదిఘఞర్థే చ సర్గస్యేతి ప్రత్యయః దంతాచ్ఛాద్యంతే ఏభిరితి ఛదాః తాన్ అధరోష్ఠాన్ వారంవారం పునఃపునః పీడయన్ ఏకత్ర శైత్యాతిశయేనాన్యత్ర దంతక్షతేన చ వ్యథయన్ ఇత్యర్థః। ఏషోయం శైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః శిరి

కాంతాజనానాపి టచనిర్భ్యస్తైశ్శిరా వాంతి వాతాః ॥౧౦౦॥

కేశానాకులయన్ దృశో ముకులయన్ వాసో బలాదాక్షిపన్నాత

న్వన్పులకోద్గమం ప్రకటయన్నావేగకంపం శనైః వారంవారముదా

రసీత్కృతకృతో దంతచ్ఛదాన్పీడయన్ ప్రాయశ్శైశిర ఏష సం

ప్రతి మరుత్కాంతాసు కాంతాయతే ॥ ఇతి భర్తృహరియోగీంద్ర

కృతసుభాషితే - శృంగారశతకం సంపూర్ణం.... .. ..

ప్రతీదానీం శిశిరర్తౌ ప్రాయోభూమ్నా కాంతాసు కామినీషు విషయే కాంతాయతే ॥ ❖ ॥ కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్లోకైశ్చ సర్వదా ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణః కాంత ఇవాచరతి ముక్తవిశేషణైః కాంతసాదృశ్యలాభాత్ప్రాధ్వవత ఇత్యర్థః। ఉపమానాదాచార ఇతి క్యఙ్ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః అతఏవోపమా సా చ ప్రాయశ్శబ్దాభివ్యంజితోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే ఉక్తమాచార్యదండినా ॥ ❖ ॥ మన్యే శంకే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః - ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశ ఇతి - శార్దూలవిక్రీడితం ॥

ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే బుధపదార్థ

సంనామ పంచమవింశతిః.

శృంగారశతకం

సమాప్తం.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యానభర్తృహరిసుభాషితే

వైరాగ్యశతకప్రారంభః

౧॥ చూడేతి॥ చూడోత్తంసితస్య శిరోభూషణీకృతస్య చంద్రస్య చారుకలికయా శి
శిఖాగ్రకోరకరూపయా చంచచ్ఛిఖయా ప్రకాశమానాగ్రేణ భాస్వరః ప్రకాశమానః - వి
లోలః చంచలః - కామ ఏవ శలభః సః లీలయా విలాసేన దగ్ధో యేన శ్రేయసాం శుభానాం
దశాసు అవస్థాసు అగ్రే పురతః స్ఫురన్ - ప్రకాశమానః - అంతః అంతర్మనసి స్ఫూ
ర్జతః విజృంభమాణస్య అపారస్య అనంతస్య మోహతిమిరస్య ప్రాగ్భారం విగురు

౧॥ శ్లో॥ చూడోత్తంసితచంద్రచారుకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో లీ
లాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్ । అంతఃస్ఫూ
ర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయన్ చేతస్సద్మ
ని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః ॥౧॥ శ్లో॥ భ్రాంతం దేశ

ప్రకృష్టదేశం ఉచ్చాటయన్ నిరస్యన్ జ్ఞానప్రదీపః - జ్ఞానప్రకాశకః హరః భక్తా
జ్ఞానాజ్ఞానకృతమానసికవాచికకాయికపాపహారీ భగవాన్ సాంబశివః యోగి
నాం సనకాదీనాం చేతస్సద్మని మనస్యేవ గృహే విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే -
అనుతః చూడోత్తంసితేతి వాక్యే చంద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహారిత్వ
ం లభ్యతే - లీలాదగ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారిత్వం లభ్య
తే - అంతఃస్ఫూర్జదితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉదితస్సూర్యః సర్వత
మాంసి నాశయతి తథా అయమపి అజ్ఞాననాశం కరోతీతి - చేతస్సద్మనీతి వాక్యే జ్ఞానదీప
పదగ్రహణాత్ కామక్రోధాదిషట్ తరహితసిద్ధలబ్ధ భక్తానాం నిస్సంగానాం యోగి
నాం చేతసి యథా వర్తతే తథా భక్తానాం సర్వాజ్ఞాననాశనం కుర్వన్ జ్ఞానప్రదీపః
సన్ విజయత ఇత్యభిప్రాయః ॥౧॥ అ॥ అథ రాగస్య తృష్ణామూలత్వాత్ తద్గ్రహణ
పూర్వకం వైరాగ్యసిద్ధిరిత్యభిప్రేత్య తత్ప్రథమం మూఢాత్మానం తత్ప్రతిబంధిభూతాం

తృష్ణాం సూచయతి॥ భ్రాంతమిత్యాదివక్ష్యమాణైః - అత్ర ప్రథమం స్వకర్మాకష్ట నివేదనపూర్వకం తృష్ణాం సంబోధ్య త్రిభిర్దూషయతి॥ భ్రాంతమితి ॥ అనేకైర్బహుభిర్దుర్గైః కాననపార్వతనాదీజలదుర్గాదిభిః విషమం వికటం దుస్సంచారమిత్యర్థః- దేశం భ్రాంతం సంచరితం- తథాపి కించిదల్పమపి ఫలం ధనం న ప్రాప్తం న లబ్ధం బహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమమపి దేశసంచారః కృతః ఫలం త్వీషదపి న ప్రాప్తమిత్యర్థః. అత్ర దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వం నిఘంటుంతరేషు మృగ్యం- యద్వా దేశస్య భ్రాంతం భావే క్తప్రత్యయః॥ అథవా నీవృజ్జనపదౌ దేశవిషయౌ పీత్యభిధానాత్- పుంలింగస్యాపి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబంధమనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగాదిష్వేతత్తథా ఉచితమనురూపం జాతికులయోః జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః కులం వంశః తయోరభిమానమిత్యర్థః- సాపేక్షత్వేపి సమాసః ఆర్షత్వాత్- త్యక్త్వాపి విసృజ్య నిష్ఫలా ఫలశూన్యా సేవా పరిచర్యా కృతా ధనాఢ్యానామితి శేషః- ఉభయత్రాపి క్తప్రత్యయో ... సేవావశిష్టాంగనత్వస్య వ్యుత్పత్తిః ఉంఛితిపీత్యర్థః॥ ౧॥ లాభనివృత్తిరోగేషు బలేశల్యేఫలే నమితి ... జయంతి- తథా మానవివర్జితం అభిమానశూన్యం- యథా తథా బహుమానర

> భ్రాంతం దేశమనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించిత్ఫలం త్యక్త్వా జాతికులాభి
> మానముచితం సేవా కృతా నిష్ఫలా। భుక్తం మానవివర్జితం పరగృ
> హేష్వాశంకయా కాకవత్తృష్ణే జృంభసి పాపకర్మపిశునే నా
> ద్యాపి సంతుష్యసి॥ ౩॥ ఉత్ఖాతం నిధిశంకయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరే

హితం ... ఆశంకయా అతిక్లాంతయా లోలుపత్వేనేతి యావత్ పరగృహేషు కాకవబలి భుజా తుల్యం కాకవత్ తేన తుల్యం వత్ ఇతి వతిప్రత్యయః భుక్తం అభిమానత్యాగేపి న బహుమానపూర్వకం కింతు సావమానమేవ దత్తం పరాన్నపిండమశ్యవహృతమిత్యర్థః- తథాపి పాపకర్మణాం పాపాత్మనాం పిశునే సూచకే హే తృష్ణే త్వమేవ పాపిష్ఠేతి భావః- యద్వా పాపకర్మణాం దుష్టకర్మణాం పిశునే ప్రవర్తకే ఇత్యర్థః- ఏతద్వ్యతిరేకేణ దుష్టకర్మప్రవర్తకాంతరాభావాదితి భావః- హే తృష్ణే పయస్వ్య ... జృంభసి ప్రవృద్ధా భవసి కింత్వద్యాపి ఇదానీమపి దుష్టకర్మప్రవర్తనదశాయామపీతి భావః- న సంతుష్యసి సంతుష్టా న భవసి- విరతిం న ప్రాప్నోషీత్యర్థః- ఇతః పరమపి కించిద్దుష్టకర్మ కారయితుముపేక్షసే ... తి భావః ॥ ౩ ॥ ఉత్ఖాతమితి॥ నిధిశంకయా నిక్షేపోత్ర తిష్ఠతీతి భ్రాంత్యా క్షితితలం కించిదిష్టానాదినిబిడభూతలముత్ఖాతముద్దారితం న కించిల్లబ్ధమిత్యర్థః- తథా గిరేర్ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః

ధ్మాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్స్యంతీతి ధియా అగ్నౌ మూషాయాం నిక్షిప్య లితాపి తే
పునర్నిక్షేప్యయా పక్వాపుణిలపూతాకాం? సువర్ణం తాపితా ఇత్యర్థః. తదపి తేన కించిత్ జ్ఞాత
మితి భావః ॥ ॥ ధ్మాతశబ్దోగ్నిసంయోగవాచీ గిరేరిత్యస్య ధాతవః సువర్ణాదిః ॥
ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేరిత్యమరః. అత్రాప్యుక్తం ॥ ॥ సువర్ణరూప్యతా
మ్రాశ్మహరితాళమనశ్శిలాః . గైరికాంజనకాశ్మీరలోహసీసాశ్చషోడశ. కం
శాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవోగిరిసంభవా ఇతి అత్ర సువర్ణరూప్యవ్యతిరేకే
పదార్థమన్యథా ప్రకృతాసంగతేరితి. తథా సరితాంపతిస్సముద్రో నిస్తీర్ణః ద్వీ
పాంతరేషు వాణిజ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యామితి సాంయాత్రికభావేన ఉల్లంఘిత
ఇత్యర్థః. నృపతయో రాజానశ్చ యత్నేన ఛందానువర్తనరూపప్రయత్నేన సంతో
షితాః. తథా మంత్రారాధనతత్పరేణ మంత్రజపతాత్పర్యవతా మనసా హేతునా శ్మ
శానే ప్రేతభూమౌ నిశా రాత్రయో నీతా యాపితాః ప్రేతపిశాచాదిభ్యోభయమవిగణ
య్యనిధ్యాదిప్రదర్శకదేవతాభిముఖీకరణసాధనమంత్రజపతాత్పర్యేణనీతాః. ధ్మా

ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో నిస్తీర్ణస్సరితాంపతిర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః
మంత్రారాధనతత్పరేణమనసా నీతాశ్శ్మశానే నిశాః ప్రాప్తః
కాణవరాటకోపి న మయా తృష్ణే సకామా భవ ॥ ౪ ॥ ఖలాలాపాః
సోఢాః కథమపి తదారాధనపరైర్నిగృహ్యాంతర్బాష్పం హసితమ

పి శూన్యేన మనసా స్థితమిత్యర్థః. తథాపి మయా కాణవరాటకః అంధకపర్దోపి న ప్రాప్తః ధనంతు
దూరాపాస్తమితి భావః ॥ నికృష్టపర్దశ్చవరాటక ఇతి హలాయుధః. అపగొడ్డి గవ్వ
యనుట. అతః తృష్ణే సకామా సఫలమనోరథా భవత్విత్యుక్తిః ఇష్టార్థానిష్పత్తేః సిద్ధ
సంకల్పా భవేత్యర్థః. ఇత్థమనర్థహేతుభూతయా తృష్ణయా వ్యథా వ్యాపారజనిత
శ్రమ ఏవావశిష్టో న వాంఛితలాభ ఇత్యతస్తదున్మూలనే యత్నః కర్తవ్య ఇతి భావః ॥ ౪ ॥
ఖలాలాపా ఇతి ॥ ఖలానాందుర్జనానాం ఆలాపాః దుర్భాషితాని తదారాధనపరైః త
త్సేవాతత్పరైరస్మాభిరితి శేషః కథమపి అతికష్టేన సోఢాః సహితాః. అన్యథా భావే
కార్యభంగో భవేదితి యావదితి భావః తథా అంతరభ్యంతర ఏవ బాష్పం తదాలాపశ్రవ
ణజనితాశ్రు నిగృహ్య నియమ్య శూన్యేన నిరుత్సుకేన మనసా ఉపలక్షితైః ఖిన్నా
తఃకరణైరిత్యర్థః. హసితం హాసోపి కృతమితి శేషః. తదుర్వాక్యైరాకృష్టైరపి
పి తే సంతోషవంత ఏవ న తు నిర్విణ్ణా అతో విశ్వసనీయా ఇతి బుద్ధ్యుత్పాదనార్థం నిర్వి
షయమిథ్యాహాసోపి విరచిత ఇత్యర్థః. తథాపి త్వేవధవేన యుక్తస్తభాజడీభావస్తైర్న ప్ర

విహితా మయా ధారివేకశూన్యేతి యావత్ । ధీర్యేషాం తేషాం ధనదుర్మదాంధానామి
త్యర్థః॥ ౫॥ స్తంభో నామ జడీభావ ఇత్యమరః । అంజలిరపి కృతః ప్రహ్వీభావోపి విహి
తః తథాపి న కించిల్లబ్ధమితి భావః । అతః మోఘాశే వ్యర్థమనోరథే ఆశే తృష్ణే ॥౭॥ అ
ప్యాశా తృష్ణాదిశోః ప్రోక్తేతి విశ్వః । త్వం మామితోఽస్మాత్ ఖలాలాపసహనాదికృత్యాత్ అప
రమితరత్ కిం కార్యం నర్తయసి నాటయసి మయా కిం కార్యం కారయసీతి యావత్ నకి
ముకీత్యర్థః నాటయితవ్యాభావాన్నైవ్యర్థ్యాదితి భావః । సముపార్థ్య శ్లోకే తుయే
త్యేకవచనం ప్రయుక్తం అత్ర తదారాధనపరైరితి బహుత్వం కథమిత్యసంబద్ధ
మితి చేత్ తృష్ణోపహతానాం బహుత్వాత్ తత్ప్రయుక్తత్ తత్కృతమనేకత్వభేదేన
త్వబిధేకవచనం క్వచిద్బహువచనం చ వివక్షితమిత్యపరిధేయం ఏవముత్తరత్రాపి యో
జ్యం శిఖరిణీవృత్తం రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలా గశ్శిఖరిణీతి లక్షణాత్ ॥౫॥ అ॥అ
తతృష్ణాదుర్విలసితైర్వయమహదనుచితమప్యాచరితమిత్యాహ ॥ అమీషామితి ॥ కించ ॥ తు
లితాని సమీకృతాని బిసినీపత్రపయాంసి యేషాం తేషాం నలినీదళగతజలవత్తరళా

> పిశూన్యేన మనసా । కృతోపిత్తస్తంభప్రతిహతధియామంజలిరపి
> త్వమాశే మోఘాశే కిమపరమతో నర్తయసి మామ్॥ ౫॥ శ్లో ॥ అమీ
> షాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం కృతే కిం నాస్మాభి
> ర్విగలితవివేకైర్వ్యవసితమ్ । యదాఢ్యానామగ్రే ద్రవిణమదని
> స్సంజ్ఞమనసాం కృతం మానవ్రీడైర్నిజగుణకథాపాతకమపి ॥

ణాం క్షణభంగురాణామిత్యర్థః । అమీషామతిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాం కృతే నిమి
త్తాయ ప్రాణాశ్రయమిత్యర్థః ॥౨॥ అధికృత్యే కేశబ్దావ్యాధాపత్యే వ్యయసంజ్ఞితా
ఇతి వచనాత్ । విగలితః భ్రష్టః వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారో యేషాం తైరస్మాభిః
కిం దుష్కర్మ న వ్యవసితం నోద్యుక్తం సర్వమపి వ్యవసితమేవేత్యర్థః । కుతః యదస్మా
త్కారణాత్ । ద్రవిణమదేన ధనమదేన నిస్సంజ్ఞాని స్తంభితాని మనాంసి యేషాం తేషాం
వివశానాం శూన్యాంతఃకరణానామాఢ్యానాం ధనికానాం॥ ॥ ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వామీత్య
మరః । అగ్రే పురస్తాత్ మానవ్రీడైర్నిర్గళ్ణ జైరస్మాభిర్నిజగుణకథాపాతకం స్వకీయవి
ద్యావినయాదిగుణప్రశంసారూపపాపమపి కృతం తచ్చ నిషిద్ధం ఆత్మప్రశంసాం పరగ
ర్హాం చ వర్జయేదిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ ॥ ౬॥ ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిందా చ
త్యై వచేతి వచనాత్ గుణప్రశంసైవాత్మవధాకృతేత్యపచనిరయప్రాపకత్వేన పా
తకత్వం చ నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్యతే న ప్రాణాత్యంతర్యమిత్యాశయః ఇత్యా
శయా దైన్యేనాసుచితమాచరితం తథాపి న తల్లబ్ధమిత్యపి శబ్దార్థః పూర్వవత్ ॥

౬॥అ॥అథయద్యదుచితమాచరంస్తత్తథాపితస్యాయథాతథ్యాన్న ఫలోపధాయక
మభూదిత్యాహ-క్షాంతమితి॥నత్వేవమపిపరిభవసోఢౌమనసోపమద్యేగః క్షమాతయాన
క్షాంతంనసోఢం అవమానాదికమితిశేషః కింత్వశక్తతయైవేతిభావః. తథాగృహోచి
తంయుక్తంయత్సుఖంమృష్టాన్నభోజనకళత్రసంభోగాదిజనితానందాదితచ్చసం
తోషతః కిమనేనతుచ్ఛేనేతిపరితోషాన్న త్యక్తంకింత్వసంభావితబ్రహ్మచర్యత్వేనైవేతి
భావః. తథామనస్వహాస్సోఢుమశక్యాః యేశీతవాతతపనైః క్లేశాదుఃఖానితేసోఢాః క్షాం
తాః తేహాయాత్రార్థం దేశాంతరసంచారేతేషామనుభూతత్వాదితిభావః. తపశ్చాం
ద్రాయణాదికంతునతప్తంనచరితంతథానియమితప్రాణైరంతః ప్రత్యాహృతప్రా
ణైరస్మాభిఃఅహర్నిశాచాహర్నిశంఅహోరాత్రం ఆచతురేత్యాదినానిపాతనాత్సా
ధుః. విత్తంధ్యాతంచింతితంశంభోః పదంనధ్యాతం. అతోమునిభిర్యద్యత్కర్మకృతం
అవమానసహనాదికమాచరితంతత్తదేవకర్మఅస్మాభిస్కృతం. కింతుతైస్తైస్తత్త
త్కర్మనియతైః ఫలైర్వంచితావంచితాః తేషామయథాచరణనవైగుణ్యాత్ఫలాభావ

౬॥ శ్లో॥ క్షాంతంనక్షమయాగృహోచితసుఖంత్యక్తంనసంతో
షతస్సోఢాదుస్సహశీతవాతతపనక్లేశానతప్తంతపః। ధ్యాతంవిత్త
మహర్నిశంనియమితప్రాణైర్నశంభోఃపదంతత్తత్కర్మకృ
తంయదేవమునిభిస్తైస్తైఃఫలైర్వంచితాః॥౭॥ శ్లో॥ భోగానభుక్తావ
యమేవభుక్తాస్తపోనతప్తంవయమేవతప్తాః। కాలోనయాతోవ

యంయాతాఇత్యర్థః. క్షాంత్యాదినైవయద్యవమానాదికంక్షాంతంస్యాత్తర్హిఫలలాభో
భవేదేవనతుతదాచరితం. అయంచానర్థస్తృష్ణాపరిణామమూలమేవేతిఫలితార్థః.
శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తంలక్షణంతూక్తం॥౭॥అ॥అథత్రిభిర్జరాదూషణద్వారా
తృష్ణాంనిందతి॥భోగాఇతి॥ భుజ్యంతఇతిభోగాః స్రక్చందనాదివిషయానభుక్తానాను
భూతాః. కింతువయమేవభుక్తాఃతత్వ్యస్తత్యర్థఃచురంతకింతయాగ్రస్తాఃఇత్యర్థః
తపః ప్రతోపవాసాదిపుణ్యంనతప్తంనాచరితంకింతువయమేవతప్తాః. ఆధ్యాత్మికాది
తాపత్రయేణసంతాపితాః తథాకాలోనయాతః నగతఃతస్యాఖండదండాయమానత్వే
నయానాశంభవాదితిభావః. కింతువయమేవయాతాః జీవితావధికాలముల్లంఘ్యాపపా
సం. ప్రాప్తాఇత్యర్థః. అథవాకాలోనయాతః సదాచారసజ్జనసహవాసాదినానగ
తః తథాచేత్స్యాద్రూపఫలదపేతిభావః. కింతువయమేవయాతాః లేహగేహాదిరూపగర్త
మాపన్నాస్సంధానసంకటత్వేనకాలమతిక్రమ్య గతాఇత్యర్థః. తథాతృష్ణావజీర్ణానశ

శిథిలత్వే ఏకీభూతే తోరనుపస్థితత్వాదితి భావః తు వయమేవజీర్ణాః తృష్ణా నహి సహాశ్వ తజ్జరయా శిథిలాంగా జాతా ఇత్యర్థః. అతః ఇతః పరం వా కుత్రచిత్ కుత్రాపి త్యాంగే వేవ తృష్ణా న్యూనతా న సంపాదనీయా ఇతి భావః ఇం ద్రోపేంద్రవజ్రాలక్షణక్రమణాదుపజా తిర్వృత్తం॥*॥అనన్తరోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయావుపజాతయస్తా ఇతి లక్షణాత్॥

౮॥ వళిభిరితి॥ వళిభిః జర్జరాభిః శ్లథచర్మరేఖాభిః ముఖం వక్త్రమాక్రాన్తం తదంతైరూప్యం ప్రాపితమిత్యర్థః పలితేన జరసా శౌక్ల్యేన శిరః కుంతలసంకలితం చిహ్నితం శిరః కేశా రూఢమవశౌ జాతాః ఇత్యర్థః. తథా గాత్రాణి కరచరణాద్యవయవా అవయవివాచి నో గాత్రశబ్దస్యావయవార్థకత్వం లక్షణయా వేదితవ్యం అవయవావయవినోరభేద వివక్షయా వా - వచవ త్త్వబాహుళ్యవివక్షయా యథా శ్రుతమేవ సమంజసమితి వా. వ్యం ముఖం శిర ఇత్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్ నను గాత్రాణి జాత్యేకవచనగ్రహణే వక్తోపి విరోధ ఇతి చేన్న ఏకేన బహుబంధప్రయోగేవేత్యలమతిప్రసంగేన శిథిలాయంతే శిథిలానీవాచరంతి జరాజర్జరతావశిష్టసంధిబంధతయా కార్యకరణాసమర్థా

యమేవయాంతా తృష్ణైనా జీర్ణా వయమేవ జీర్ణాః ॥౮॥ శ్లో॥ వళిభి ర్ముఖమాక్రాంతం పలితేనాంకితం శిరః। గాత్రాణి శిథిలాయంతే తృష్ణైకా తరుణాయతే॥౯॥ శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహు

మానోపగళిత ఇత్యర్థః కింతు ఏకా తృష్ణా తరుణాయతే తరుణ ఇవాచరతి బలిష్ఠా జాతేత్య ర్థః జరయా సర్వముప్యేవ శిథిలితే న తృష్ణేతి మహదేతదాశ్చర్యమితి భావః. ఉభయ త్రాపి కేతుమతీ కర్ణం జలోపశ్చైతి వ్యజ శుక్ల ...త్సర్వథా ... దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః శ్లో కాఖ్యమేతదానుష్టుభం వృత్తం లక్షణం తు నిర్దిష్ట తదాద్యపద్యేవ దృష్టం ॥౯॥ నివృత్తేతి॥ భోగే చ్ఛా విషయానుభవస్పృహా నివృత్తా విగతా. అత్ర జరాదూషణాభినివేశహారవశ్యేనే తముక్తం తేన తృష్ణైకా తరుణాయత ఇత్యవిరోధః పురుష ఇతి యోగబహుమానస్స ప్యాన పోప్యపిగళితః అపగతస్తత్ర గుణజనకపౌరుషాద్యపాయాదితి భావః. యద్వా పురుషాణాం బహుమానస్తత్కర్తృకస్సన్మానస్సోపిగళితః పూర్వవత్పురుషాదినాన బహుమన్యత ఇత్యర్థః ఇదానీం తాదృశగౌరవాలాభాదితి భావః. అథ పరేత బాంధవశోచనా ఉదేశ వన్నస్యావశదశాం సూచయన్నాహ జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః అత్యంత ప్రాణతు ల్యా ఇత్యర్థః సుహృదో బాంధవశ్చ సమానాస్సబహుమానాస్స తస్య ఉదిసద్య ఏవ దా నావస్థాయాః ప్రాగేవేత్యర్థః స్వర్యాతాః స్వర్గం గతా నిజసుకృతపాకేన పుణ్యలోకం గతా ఇత్యర్థః జరాదుర్దశాపత్యా బహుమానరహితోహం నయా తాహీన జీవనశ్చ

ఖవతి - యతో హ్యస్మాకం మానాస్సవయస్సః జీవితసమా బంధవశ్చ స వతి సద్య ఏవ దురవస్థా ప
ర్తేః పూర్వమేవేతి భావః - స్వర్యాతా లోకాంతరం గతాః సత్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ స్వరవ్యయం
స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమరః - ననుకంచిత్కాలం స్థీయతాం ఇతి మనేకత
మాంగల్యం సవేనేత్యత ఆహ - శనైరితి - యష్ట్యుత్థానం యష్ట్యవష్టంభేనోత్థానం
ప్రాప్తమితి శేషః పాదపాటవవిఘటనాత్స్వయముత్థానే సంచారే వా శక్తిర్నాస్తీ
త్యర్థః - నన్వేతావన్మాత్రమేవ కిం తు నయనే చక్షుషీ చ ప్రగృహ్యత్వాదసంధిః ఆహ - ఇ
త్యనేన సంధ్యభావః - ఘనం నిబిడం యత్తిమిరం పాటలాఖ్యనేత్రరోగవిశేషో వైద్యశా
స్త్రప్రసిద్ధః ॥ ని ॥ తిమిరం ధ్వాంతే నేత్రామయేపి చేతి విశ్వః - ప్రకాశశ్చ తేన రుద్ధే నిరుద్ధ
శుద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థే జాతే ఇత్యర్థః - అంశకశ్చిచ్చిత్ జీవనాద్వారం మర
ణమేవేతి భావః ఏతత్సర్వమనర్థజాతం జరాకృతమేవేత్యాదయం తదపి తథాపి మూ
ఢః జ్ఞానహీనః కాయో దేహః మరణేన యోపాయో విశ్లేషః - నాశ ఇతి యావత్ - తస్మాచ్చకి
తో భీతః భవతీతి శేషః అత్ర దేహధర్మః తదుపాధౌ దేహే ఉపచర్యతే ॥ అహో ఆత్మకోస్య

మానోపి గళితస్సమానాస్స్వర్యాతాస్సపది సుహృదో జీవితస
మాః । శనైర్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధే చ నయనే అహో
మూఢః కాయస్తదపి మరణాపాయచకితః ॥ ౧౦ ॥ శ్లో ॥ ఆశా నామ న
దీ మనోరథజలా తృష్ణాతరంగాకులా రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహ

ష్టదశాయామపి జీవితాశా వటినీయం సేనవిజ్ఞానో గయ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః ఏతదపి తృ
ష్ణావిలసితమేవేతి భావః - శిఖరిణీవృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥ ౧౦ ॥ అ । నన్వేతాదృశతృ
ష్ణాముల్లంఘ్య స్వాత్మసుఖానుభవతత్పరా యే కేచన వర్తంతే తేషాం కిమిత్యాశంక్య
సంత్యేవేతి నిగమయతి తస్యాః పృథగ్జనదుస్తరత్వద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూప
యతి ॥ ఆశేతి ॥ దృష్టాదృష్టపానభోజనవిచిత్రాంబరభూషణధారణషోడశవార్షికకా
మినీసంభోగాదిగోచరకామనస్సవ్యాపారా మనోరథాస్త ఏవ జలాని యస్యాస్సా తథోక్తా
అప్రాప్తేష్వర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః తృష్ణాస్తా ఏవ తరంగైః కల్లోలైరా
కులా సంకులా క్షుభితవస్తుషు స్నేహో రాగః ఆసక్తిలక్షణమేతద్గ్రాహాదీనాం విభావ
రాగద్వేషాదయ ఏవ గ్రాహా నక్రాదయస్తస్యాం సంతీతి తథోక్తా - తత్త్వబాధక
లాభాలాభగోచరా వితర్కాః ఏవ విహంగాః కారండవాదిపక్షిణో యస్యాం సాత
థోక్తా ॥ ని ॥ మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్విత్యుక్తలక్షణం ధైర్యం తదేవ
ద్రుమః వృక్షః ధ్వంసయత్యున్మూలయతీతి తథోక్తా అజ్ఞానం మోహ ఏవ తద్వృత్తయో
దంభదర్పాదయో బాలత్వం తేత భాద మోహాజ్ఞానవృత్తయ ఏవావర్తాః క్రమాస్తైస్స

దుస్తరా సుస్తరితుమశక్యా అతిగహనా ఏకత్ర దుర్విభావ్యస్వభావా అన్యత్ర దురవగా
హా త్యక్తుమితి గేహాతుమశక్యేత్యర్థః. ఇష్టాధిగమజనితధ్యానం చింతా బహువిధ
త్వాచ్చింతానాం తటస్వరూపణోపయోగాధ్యాంద్విత్వం వక్ష్యతేతథా ప్రోత్తుంగే
అత్యున్నతే చింతే ఏవ తటే యస్యాస్సా తథోక్తా ఆశా నామ నైకవిధా త్యాయతత్తృష్ణా॥
౯॥ దశావస్థానైకవిధా త్యాశా తృష్ణాపి చాయతేత్యమరః నామేతి ప్రసిద్ధౌ ఆశేతి ప్రసిద్ధ
త్యర్థః. యా నదీ వర్తత ఇతి శేషః. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ తస్యా ఆశానద్యాః పా
రంగతాః జ్ఞానప్లవేనేతి భావః. అత ఏవ విశుద్ధమనసో నిర్మలాంతః కరణా యోగీశ్వరా
మహాయోగినః నందంతి బ్రహ్మానందమనుభవంతీత్యర్థః. అతస్సర్వదా తృష్ణాతరణో
పాయో న్వేషణీయః శ్రేయస్కామేనేతి భావః. అత్ర ప్రవాహరూపత్వావిచ్ఛిన్నత్వసామ్యా
దాశాయాం నదీత్వం ప్రతిపత్తి స్వరూపనిరూపిత్వసర్వతోముఖసంభ్రమత్వాదిసా
దృశ్యాన్మనోరథేషు జలత్వం మజ్జనోన్మజ్జనపారంపర్యేణ విరామాభావసాధర్మ్యాత్తృ
ష్ణాసు తరంగత్వం దుష్ప్రసహ్యస్వభావేన గ్రసిష్ణుత్వసామ్యాద్రాగాదిషు గ్రాహత్వం నానావి

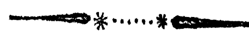
గాధైర్యద్రుమధ్వంసినీ। మోహావర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రో
త్తుంగచింతాతటీ తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నందంతి యోగీ
శ్వరాః॥ ......*......

౧౧ ॥ శ్లో ॥ న సంసారోత్పన్నం చరితమనుపశ్యామి కుశలం వి

ధగతిమత్త్వసాదృశ్యాద్వితర్కేషు విహగత్వం స్థిరతరత్వస్వభావాద్ధైర్యే ద్రుమత్వం ని
రంతరదురంతభ్రమకత్వసాధర్మ్యాన్మోహే ఆవర్తత్వం. అగాధభావద్యోతక
త్వసారూప్యాచ్చింతాసు తటత్వం తద్రూపితమిత్యవగంతవ్యం. అత ఏవ సమస్తవస్తువిషయ
సావయవరూపకాలంకారః వృత్తముక్తం ౧౦॥*......*

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే తృష్ణాదూషణం నామ ప్రథమదశకం.

౧౧॥ అ ॥ యదుక్తం రాగిణస్తృష్ణానదీం తీర్త్వానందంతీతి తత్ర విషయవిరక్తిర్యోగకారణం తత్రా
తదసంభవాదథ విషయపరిత్యాగకారణం బనో వ్యతే ॥ అథేతి ॥ అథ తృష్ణాదూషణానంతరం
విషయాణాం రూపాదీనాం ॥ ః ॥ నిరూపణం ప్రస్తూయతే గంధరసస్పర్శశబ్దవిషయా అస్థిరత్వదుఃఖ -
యద్వా ప్రకృతిప్రపంచనవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం పరిత్యాగస్సన్న్యాసనైష్ఫల్యం వినా సాధక
రణమభినయ ఇతి యావత్ - ఉచ్యత ఇతి శేషః. తత్ర కారణమాహ ఆదిశబ్దైః న సంసారోత్ప

ష్ణమితి సంసారే అనాదిభవపరంపరయా[illegible]యాం ఉత్పన్నమదితం ఫలోద్దేశేనానుష్ఠితమి
తి యావత్ । చరితం పుణ్యాచరణం ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి క్తః । కుశలం క్షేమకరం
నాసు పశ్యామి నాను పశ్యామీత్యర్థః । కుత ఏతదిత్యత ఆహ విపరీత్యమిత్యాశంక్యత త్రో పుణ్య
త్తిమాహ । విపాక ఇతి । పుణ్యానాం పురాకృతసుకృతానాం విపాకస్సంప్రరూఢపరిణా
మః । విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః మే మహాభయం జనయత్యుత్పాదయతి తత్పర్యాలో
చనేన పదాం పుణ్యక్షయే[illegible]లభ్యత్వేన విప్రరూఢత్వాద్భయజనకమిత్యర్థః । అత ఏవో
క్తం । కవికులసార్వభౌమేన శ్రీహర్షేణ ॥ * ॥ పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాస్సంపదో
విపద ఏవ విమృష్టా ఇతి । అథవా పుణ్యానాం జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మణాం విపాకః స్వర్గా
దిరూపఫలపరిణామః విమృశతః పూర్వోత్తరం పర్యాలోచయతో మే భయం జనయతి
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీతి భగవద్వచనాత్ । ఆ యావన్నియతకాలం స్వర్గసుఖమను
భూయ పుణ్యక్షయే సతి పునర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహావిషాదగర్భనిరయేవాన బ
హ్వపరంపరాదుఃఖప్రభవత్వాద్భయంకరత్వమిత్యర్థః । అతః కుశలం న పశ్యామీతి
సంబంధః । ఏవం తత్ఫలభూతానాం భోగానామప్యనర్థహేతుత్వమేవేత్యాహ - మహా

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః । మహద్భిః పుణ్యౌ
ఘైశ్చిరపరిగృహీతాశ్చ విషయా మహాంతో జాయంతే వ్యసనమివ
దాతుం విషయిణామ్ ॥౧౨॥ శ్లో ॥ అవశ్యం యాతారశ్చిరతరముషి

త్వా భూయిష్ఠైః పుణ్యౌఘైః పుణ్యసంచయైః హేతుభిశ్చిరపరిగృహీతాశ్చిరకాలమా ర
క్ష్య సంగృహీతా విషయాశ్చ భోగా అపి విషయిణాం విషయాసక్తానాం వ్యసనం విపత్తిం
దుఃఖమితి యావత్ । దాతుమివ దాతుమేవ ఇవశబ్దోऽత్రావధారణార్థకః । వస్తుతస్తే
ఽభివ్యంజకాః అన్యథా ప్రాకాంతరతా స్యాదితి వేదితవ్యం । మహాంతః ప్రవృద్ధా జాయంతే
భవంతి వ్యసనప్రదానప్రవణా ఏవ తద్వృద్ధిః నాన్యదా నప్రవణేత్యర్థః । ఏవమైహికా
ముష్మికభోగానామనిష్టానుబంధిత్వాత్ త్యాగ ఏవ శ్రేయానితి భావః । శిఖరిణీవృత్తం ॥
౧౨ ॥ అ ॥ అథ నశ్వరా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి పక్షం తేషాం వ్యవస్థితిమాహ ॥ అవశ్య
మితి ॥ విషయా భోగాశ్చిరతరం బహుకాలం ఉషిత్వా స్థిత్వాపి వసనిత్యుభ్యోరిడి తీ[illegible]
తః । వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం । అవశ్యం నియతం సిద్ధమితి యావత్ యాతారో
గంతారః అగమాపాయిత్వేనాస్థిరత్వాత్ పరిచయానాదరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార ఏ
వ । తత్ర వియోగే[illegible]వజీవం స్థాతార ఇత్యర్థః । తదుక్తం భగవతా ॥ * ॥ మాత్రా
స్పర్శాస్తు కౌంతేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః । ఆగమాపాయినోऽనిత్యాస్తాంస్తితిక్షస్వ భారత

తేతి-యాగేయాగత ఆగతవిషయాః గేఽపి యదితర వియోగే భేదః కో నామ విశేషః నకోఽపీత్యర్థః స్వకర్తృకత్యాగే వా పురుషకర్తృకత్యాగే వా తత్త్యజ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః-తథా హి యద్యస్మాత్కారణాత్ జనో విషయాన్ స్త్రీపుత్రాన్ అమూన్ విషయాన్ స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విసృజతి స్వయమేవ త్యజతి చేత్తర్హి తేన కృతార్థా భవేదిత్యభిప్రాయః-ఏతేన విషయకర్తృకత్యాగే తు న కృతార్థత్వమితి సూచ్యతే-నను విషయ స్వైవ మమత్యాశంక్యత్ర వ్యవస్థామాహ స్వాతంత్ర్యాత్ కర్తృత్వాత్ స్వాతంత్ర్యాదితియావత్-స్వతంత్రః కర్తేత్యనుశాసనాత్ త్యజతః పురుషం విసృజతి తస్సంతః విషయా ఇతి శేషః మనసః అతులపరితాపాయ దురంతసంతాపాయ భవంతీతి శేషః అత్యంతదుఃఖకారిణో భవంతీత్యర్థః-స్వయం స్వేన కర్త్రా పురుషేణ త్యక్తాః తు విరక్తభావనయా విసృష్టాశ్చేత్తర్హి ఏతే విషయాః అనంతమపరిచ్ఛిన్నం శమసుఖం తృష్ణోపశాంతిసుఖం పరమానందమితియావత్-విదధతి కుర్వంతి కిం-హీరవధారణే మమ ॥ ॥యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖం తృష్ణాక్షయసుఖస్యైతే నార్హతః షోడశీం కలామితి-అతోఽనర్థావహా విషయకర్తృకత్యాగాత్ పూర్వమేవ స్వయం

త్యక్తవ్యా ఇతి భావః ॥ అవశ్యం యాతారశ్చిరతరముషిత్వాపి విషయా వియోగే కో భేదస్త్యజతి న జనో యత్స్వయమమూన్ । వ్రజంతః స్వాతంత్ర్యాదతులపరితాపాయ మనసః స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి ॥౧౩॥ శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః కుర్వంత్యహో దుష్కరం యన్ముంచంత్యుపభోగభాంజ్యపి ధనాన్యేకాంతతో నిస్పృహాః। సంప్రాప్తా

తత్త్యాగకష్టరేణ భవితవ్యం త్రయస్కామేనేతి భావః పృష్టం పూర్వవత్ ॥౧౩॥ అ॥ నిస్పృహాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాహ బ్రహ్మేతి ॥ జ్ఞాననిష్ఠా విషయపరాఙ్ముఖా ఇత్యాహ-బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేన యో వివేకః సత్త్వవిచారస్తేన నిర్మలా నిష్కళంకా అసంభావనాదిరహితేతియావత్ సా ధీర్యేషాం తే జ్ఞానవంత ఇత్యర్థః దుష్కరం కర్తుమశక్యం కుర్వంతి అహో ఇత్యాశ్చర్యే కిం తద్దుష్కరమిత్యాహ- యద్యస్మాత్ ఉపభోగం భుజంతీత్యుపభోగభాంజి ప్రత్యందనాదిభోగసాధనత్వేనానుభూయమానానీత్యర్థః-ధనాని విత్తాని నిస్పృహాః పరిహృత్య ఏకాంతతః నితాంతం నిరవశేషమితియావత్-ముంచంతి విసృజంతి ఇదమేవాతిదుష్కరమత్యంతాశ్చర్యం చేత్యర్థః కిం త్వస్మదాదయస్తు జ్ఞానవస్తు పురా పూర్వకాలే న సంప్రాప్తాన్ అధిగతాన్ సంప్రతి ఇదానీం వర్తమానకాలేఽపి ప్రాప్తౌ లాభవిషయ లాభే విషయ దృఢప్రత్యయాన్ నిష్ఠప్రత్యయానపి సంభావనీయానితియావత్ కాలత్రయేఽప్యసంభావ్యమానానిత్య

రః॥ వి॥ ప్రత్యక్షాధీనశబ్దజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యర్థః- కింతు వాంఛామాత్రపరి
గ్రహాన్మనోరథమాత్రసంగృహీతాన్ మనోవ్యాపారమాత్రగోచరీకృతానపీత్యర్థః
అనుభూయమానానాం స్త్రీముఖేతి భావః విషయానితి శేషః త్యక్తుం పరమత్యంతం న శక్తా అ
సమర్థాః అతస్త ఏవ ధన్యా ఇతి భావః- శబ్దభృషేత్యాదినా తు ముక్తి విషయపరిత్యాగ
స్య బ్రహ్మజ్ఞానమేవ ముఖ్యసాధనం అతస్తత్సంపాదకానతత్పరిత్యాగో వశ్యం కర్తవ్య ఇ
తి ఫలితార్థః- శార్దూలవిక్రీడితం॥౧౪॥ అ॥ శ్లో॥ కస్మైవార్థం శ్లోకాంతరేణాహ॥ ధ
న్యానామితి॥ గిరికందరేషు గిరిగహ్వరేషు॥ ౯ ॥ దరీతు కందరో వా స్త్రీత్యమరః- వసతాం
వివిక్తతయా తపశ్చరతామానానా ॥ ॥ వివిక్తే సేవీ లఘ్వాశీతి వచనాదితి భావః- తథా పరం
జ్యోతిః పరంబ్రహ్మ ధ్యాయతాం ధన్యానాం పుణ్యశాలినాం ॥వి॥ సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధ
న్య ఇత్యమరః- ఆనందేన యే అశ్రుకణాః బాష్పబిందవః తాన్ నిశ్శంకం తే షాంతవః ప్ర
శాంతత్వాన్నిర్భయం యథా తథా అంకే శేరత ఇత్యంకేశయాః ఉత్సంగవర్తినః అధికర
ణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః- శకునాః పక్షిణః పిబంతి కింతు మనోరథేన వాంఛామాత్రేణ
రచితాః యాః ప్రాసాదేషు హర్మ్యేషు వాపీతటేష్వల్పసరస్తీరేషు క్రీడాకాననేష్వు

న్నపురే న సంప్రతి న చ ప్రాప్తౌ దృఢప్రత్యయాః వాంఛామా
త్రపరిగ్రహానపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్॥౧౪॥ శ్లో॥ ధన్యానాం
గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతామానందాశ్రుకణా
న్పిబంతి శకునా నిశ్శంకమంకేశయాః॥ అస్మాకం తు మనోరథోపరచిత
ప్రాసాదవాపీతటక్రీడాకాననకేళికౌతుకజుషామాయుః పరం

ద్యానేషు ద కేళయో విహారాస్తాసు కౌతుకజుషాం ముదాప్యస్యభాజామస్మాకమాయుః పరం
క్షీయతే పరం క్షీయతే న తు తద్విషయచింతాతత్పరైః వృథా కాలో యాపితః న తు తే
బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదితం అతో వయమపి కథానధన్యా ఇతి భావః- వృత్తముక్తం ॥౧౫॥
॥అథ కస్యచిద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదవచనమభినయాహ॥ భిక్షాశనమితి॥ భిక్షాభి
రిత్యర్థః- అశనమాహారః తదపి భిక్షాన్నాశనమపి నీరసం మధురాదిరసహీనం
చ ఏకవారం న తు ద్విత్రివారమిత్యర్థః- శయ్యా శయనీయం చ భూః సాహాయ్యపరికరాది
హీ తేతి భావః- పరిజనః సేవకజనః నిజదేహమాత్రం స్వస్యస్వయమేవ పరిజనో న తు క
శ్చనేత్యర్థః- వస్త్రం తు ఆచ్ఛాదనం చ విశీర్ణాః శతఖండమయ్యాదిశ్లేషణజీర్ణాశ్చ
చీవరశకలనిర్మితా కంథా కథాపీత్యర్థః- విషయా భోగా
న పరిత్యజంతి న విసృజంతి మామితి శేషః- హా హేతి విషాదవిస్మయాతిశయాభినయ
ఖాద్యర్థః- హా పిష్టా ఇమే విషయా హాతి సావధ్యం తీతి భావః అత ఏవ విషయపరిత్యాగః

గకారణసామగ్ర్యాం సత్యాం కార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః ॥ * ॥ కార్య
సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥౧౬॥ అథ
త్రివిధయా కాంతా కామినీ(స్త్రీ) స్వభావాన్స్వగూఢభావేన తత్పరిత్యాగో నసుకర ఇతి మనసి
నిధాయ తాం దూషయతి ॥ స్తనావితి ॥ స్తనౌ కుచౌ మాంసగ్రంథీ మాంసపిండాత్మకావపి కన
కకలశావనర్ఘ్యహిరణ్మయకుంభావిత్యుపమితౌ-ఉపమావిషయీకృతౌ కనకకలశకల్ప
త్వేనోపవర్ణితావిత్యర్థః ముఖం శ్లేష్మాగారం శ్లేష్మాగారం ఫలాలాదంతమలాదిస్థా
నం తదపి చ శశాంకేన సుధాకరసమయేన చంద్రేణ తులితం సమీకృతం తత్తుల్యత్వేనోప
వర్ణితమిత్యర్థః-అత్ర తులితశబ్దస్య సాదృశ్యవాచితా న త్వద్యోగే పివతుల్యార్థై
రతులోపమాభ్యామితి తృతీయా ప్రతిషేధః అత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణా
దితి-జఘనం కటిపురోభాగస్తు ॥ ని ॥ పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురఇ
త్యమరః-స్రవతా మధానసదనదాత్మ్యభావాద్ధవతా మూత్రేణ క్లిన్నం మార్ద్రం
అపవిత్రమిత్యర్థః-తదపి కరివరశిరః స్పర్ధి మదజలపరిప్లుతిశ్లాఘ్యగజేంద్రకుంభస్థల
సదృశమిత్యుపవర్ణితమితిభావః అతః ముహుః పౌనఃపున్యేన నింద్యం గ్రంథ్యాద్యా
కారేణ జుగుప్స్యం రూపం స్త్రీణాద్యవయవస్వరూపం కామిన్యా ఇతి శేషః కవిజనవిశే
షైర్యతే ॥౧౫॥ శ్లో ॥ భిక్షాశనం తదపి నీరసమేకవారం శయ్యా చ
భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్ । వస్త్రం విశీర్ణశతఖండమయీ
చ కంథా హా హా తథాపి విషయా న పరిత్యజంతి ॥ ౧౬ ॥ శ్లో ॥ స్తనౌ
... ఇత్యాదివిశేషణకల్పనాచతురకవీశ్వరైః గురుకనకకలశాదిసాదృశ్యవర్ణనేన శ్లే
ష్మాలంకవిజనవాజ్మాత్రసారమేవైతద్వస్తుతస్తు నతు స్వతస్సిద్ధసారవదితి భావః - అత్ర
మాంసగ్రంథిత్వేన స్తనయోర్ముఖ్యధర్మాన్ తద్విరుద్ధ శ్లేష్మాగారత్వేన ముఖస్య ముం
సాదృశ్యయోగ్యత్వం స్రవన్మూత్రక్లిన్నత్వేన జఘనస్యహేయతయా సంభోగానర్హత్వం
చ సూచితం ఏతత్తు కేవలం కామినీనాం సంభోగాస్పదత్వేనాభిహితం ఇదమేతేషాం జుగు
ప్సితత్వేన దూషితం చేత్తర్హి కిమన్యత్తాసాం భోగయోగ్యమస్తీతి శ్లోకతాత్పర్యార్థమవ
గంతవ్యం ॥ * ॥ హా పోషితసందర్శనమతీయుగ్మమత్యుజ్జ్వలం తత్త్వలుషం వసాయాః-స్తనౌవ
తిసా పితా ప్రపిండా స్థానాంతరే కేన్నరకో న దూషిదితి వృత్తఘుక్తం ....
౧౭॥ అ॥ అథైకః పరమేశ్వరః ఏవైకాంతతో నురక్తో విరక్తశ్చ అన్యస్తు తథానను
రక్తత్వాదవిరక్తత్వాచ్చ శరీరక్లేశపివేత్యాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ ప్రియతమాయాః పార్వ
త్యాః దేహస్య శరీరస్య అర్ధం అర్ధభాగం అర్ధాంగీకృతం సకలమితి సమాసః తస్య రతితిర
స్కృతేః మహాకాముకతయా తృణమాత్రవిశ్లేషసాహిష్ణుత్వాన్నిష్ఠా-ఇతి

రక్లిష్టే ప్రియతమా ఇత్యర్థః - దేహార్ధధారీతిహరః విరక్తవిషయహరో రాగిష్వపర
స్తేషు కాముకేష్విత్యర్థః - రాజతే ప్రతినిధిత్వేన ప్రకాశతే తాదృశకాముకాంతర
స్యానుపలభ్యమానత్వాదితిభావః - నీరాగేషు విరక్తేష్వపి విముక్తస్త్యక్తో లలనా
సంగో యేనాపి దాసక్తిర్యేన సః తాదృశో జనః వైరాగ్యపురుషా యస్మాద్ధరాత్ పరో న్యో నా
స్తి తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృగ్వైరాగ్యప్రకటనాత్తథావిధః కశ్చి
న కశ్చిదస్తీత్యర్థః - శేషః దుర్వారా నివారయితుమశక్యాః స్మరబాణా ఏవ పన్నగా
స్సర్పాస్తేషాం విషేణ గరళేన తత్సదృశేన వ్యామోహేన చ వ్యావిద్ధో వ్యాప్తః అత
ఏవ ముగ్ధో మూఢో జనశ్చేష్టశ్చ శేషః అవశిష్టః జనః కామేన మన్మథేన హేతునా విడంబి
తాన్ నమస్కృతాన్ స్వీకృతానితి యావత్ - విషయాన్ స్త్రీసంభోగాదీన్ భోక్తుమనుభవి
తుం వా మోక్తుం త్యక్తుం వా న క్షమః శక్తో న భవతి రాగవిరాగోత్కర్షాభావాత్తథావిధ

స్తనౌ మాంసగ్రన్థీ కనకకలశావిత్యుపమితౌ ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపి చ
శశాంకేన తులితమ్ । స్రవన్మూత్రక్లిన్నం కరివరశిరస్స్పర్ధి జఘ
నం ముహుర్నిన్ద్యం రూపం కవిజనవిశేషైర్గురుకృతమ్ ॥౧౭॥ శ్లో॥
ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్ధహారీ హరో నీరాగే
షు జనో విముక్తలలనాసంగో న యస్మాత్పరః। దుర్వారస్మరబాణప
న్నగవిషవ్యావిద్ధముగ్ధో జనశ్శేషః కామవిడంబితాన్న విషయా
న్భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః ॥౧౮॥ శ్లో॥ అజానన్దాహాత్మ్యం పతతు శ

భాగశ్యాగరూరనమర్థ ఇత్యర్థః - కతుః మకతుమన్యథా కతుం న సమర్థః పర
మేశ్వరపరకవివారణస్తేషు విరక్తేషు చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త స్తదన్యస్సర్వోప్యుభయ
భ్రష్టప ఏవేతిభావః - స్మరబాణపన్నగేత్యత్ర రూపకాలంకారః శార్దూలవిక్రీడితం ॥
౧౮ ॥అథ విషయదోషజ్ఞోపి జ్ఞానేప్యత్యాగే కారణమాహ॥ అజానన్నితి॥ శలభః పతంగః
దీప్యతేఽనేనేతి దీపః దహనః తస్మిన్ దహనే అత్మనః ప్రభావస్య కాష్ఠో దాహాత్మ్యం తస్మిన్ క
రణసామర్థ్యమిత్యర్థః ॥ ఆత్మా దేహః వృత్తౌ జీవే స్వభావే ధృతిమత్యనీతిపక్షః ॥ అ
జానన్ అనవబుధ్యమానః దీపదహనే జాజ్వల్యమానాగ్నౌ పతతు ప్రవిశతు ప్రవిశ్య భ
స్మీభవత్విత్యర్థః - తథా మీనో మత్స్యోపి అజ్ఞానా
దాత్మవినాశకారణమేతదిత్యవిజ్ఞానాత్ బడిశయుతం మత్స్యవేధనసాధనం అ
యోమయం వక్రకంటకాగ్రం యుక్తమిత్యర్థః - పిశితం మాంసమశ్నాతు భక్షయతు అపి
షలోభాత్ గళగళేన గళనిర్గమోపి ప్రియతామిత్యర్థః - నా ... సమూహ
పరాధీనజ్ఞానమిత్యర్థః ॥ ... ॥ పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనాహతాః పంచభిరేవ

ఖశలభపంచేతి చన్యాయాదితిభావః॥౧॥బడిశం మత్స్యవేధనం పిశితం తత్ర సంయుతం సహితమి త్యర్థః-కింత్వస్మిన్ లోకే విజానంతోపి వినిపాతహేతవ ఇతి వివేకవంతోప్యేతే వయం విపజ్జాలైరాపత్పరంపరాభిర్జటిలాన్ గ్రథితాన్ ఉపద్రవహేతూనపీత్యర్థః-తా వాదిత్యాన్నిత్యర్థః యేఅదృప్యత్యయః కామాన్నిషయాన్నముంచామోనత్యజామః విష యాన్నష్టూపరిజ్ఞానేప్యముంచతామస్మాకమేవాపరాధ ఇతిభావః శలభాదీనామితి శేషః విచార్యమాణే నాస్మాకమప్యపరాధః ప్రబలతరకారణసద్భావాదిత్యా హ మోహస్య అజ్ఞానస్య మహిమా మాహాత్మ్యం గహనో దుర్విజ్ఞేయః అఘటనఘటనా పటుతరావిద్యావిలాసమహిమ్నా లోకేజనః అహితమపి కరోతి అతో నాస్మాకమప రాధ ఇతిభావః॥ శిఖరిణీవృత్తం ॥౧౯॥ అ॥ అజ్ఞానమహిమ్నైవ సుఖాభాసేష్వప్యన్న పానాదివిషయేష్వసుఖబుద్ధిం కరోతీత్యాహ॥ తృషేతి॥ తృషా తృష్ణయా ఆస్యే వక్త్రే శుష్యతి

లభస్సీ(ప్ర)దహనే ౽ మీనోప్యజ్ఞానాద్బడిశయుతమశ్నాతుపిశిత మ్ | విజానంతోప్యేతేవయమిహవిపజ్జాలజటిలా న్నముంచామః కామానహహగహనో మోహమహిమా ||౧౯|| శ్లో॥ తృషాశుష్య త్యాస్యేపిబతిసలిలం స్వాదుసురభి క్షుధార్తశ్శాల్యన్నం కబళయ తిమాంసాదికలితమ్ | ప్రదీప్తేకామాగ్నౌ సుదృఢతరమాలింగతివ ధూం ప్రతీకారం వ్యాధేస్సుఖమితివిపర్యస్యతిజనః ||౨౦|| శ్లో॥ తుం

తి శోషం ప్రాప్నోతి సతి శీతం చ తన్మధురం చేతి విశేషణయోగ విమిధో విశేషణః కృష్య భావ నివసో యాం విశేషణం విశేష్యేణ బహులమితి సమాసః-శైత్యగుణయుక్తం సం తాపహరం చేత్యర్థః ॥ శ్లో॥ శీతలీక్రియతే తాపోయేన తన్మధురం స్వాదుమిత్యలక్షణాత్ యథా మధురం శర్కరాపానకవన్మాధుర్యసంయుక్తం సలిలముదకం పిబతి-తథాక్షు ధార్తః బుభుక్షాపీడితస్సన్ శాల్యన్నం మాంసాద్యన్వితమోదనం దివ్యం జనప్ర న్నమిత్యర్థః-కబళం గుళిగాస్వాదుకృతమిత్యర్థః-కబళః గ్రాసః శాల్యన్నం కబ ళయతి-తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే ప్రదీప్తే ప్రజ్వలితే సతి మన్మథోద్రేకే స తీత్యర్థః-సుదృఢమతిగాఢం వధూం స్త్రీయం సమాలింగత్యాశ్లిష్యతి- అతః వ్యాధేః తృష్ణాదితూ పామయస్య ప్రతీకారం తదుపశాంతిః పానాన్నపానాలింగన రూపౌషధసే వనరూపప్రతిక్రియామిత్యర్థః సుఖంభోగ ఇతి జనో విపర్యస్యతి విపర్యస్తబుద్ధిః ప్రా ప్నోతి వ్యాధిప్రతీకారం జానాతీత్యర్థః-అతస్మిం స్తద్బుద్ధిర్విపర్యాసః అయం చాజ్ఞాన మహిమ్నైవేతి భావః ||౨౦|| అ|| ఏవం తావదజ్ఞానజన్యం సారవిషయానాం స్వ్యాయ తైవ భవతి-జ్ఞానీ తు సర్వ సంగం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవతీతి నిగమయతి॥ తుంగమితి॥

స్త్రీ(శా)సాది తు ౦X యుక్తతఁసుతాః పు(తా)త్రకాంపా[illegible]నాం విదుషాం అభి
ఇష్టస్య ౦ (ప్రా) ప్తి ర్వ్యా వినయాదిగుణా ఇత్యర్థః. మతిబుద్ధిర్వా దినావర్ణా [illegible]
నాథేన కః. అతఏవ కృత్యస్య చ పతనమాన ఇతి వృష్టి విధానాత్ - వృష్టిన సమస్తే [illegible]
[illegible] క్తవర్గమితి సమాసః. పథః న పదః ధన ధాన్యాది ద్రవ్య సమృద్ధయః సంఖ్యాతిగాః
సంఖ్యయా అపరిమితా ఇత్యర్థః. దయితా ప్రియతమా కళ్యాణీ అనుకూల్యాదిగుణసం
పన్నా భార్యా చోభయ నాత దక్తం ॥[illegible]॥ అనుకూలా విమలాంగీంకులజాంకుశలాంసుశీ
లసంపన్నాం॥ పంచలకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయాల్లభతే॥ వయశ్చ నవం
నూతనం యౌవనమిత్యర్థః॥ ॥ వయః పక్షిణి బాల్యాదావిత్యమరః ఇత్యేవ మజ్ఞానేన
మోహేన మూఢో వివేకశూన్యో జనః విశ్వం కృత్స్నం వస్తు తద్దారాది ప్రపంచ అనశ్వ
రం శాశ్వతం మత్వా ఆలోచ్య సంసారఏవ కారాగృహం బంధగృహం తత్ర నివిశతే. ప్ర
విశతి తదావ క్షోభవతీత్యర్థః సముత్పత్స్యానర్థమూలత్వం జానాతీతి భావః. నేర్విశ ఇ
త్యాత్మనే పదం. అతిన కటాక్షయాపరవనితాం [illegible] ... రాగ్య

గం వేశ్మసు ... మతిమ ... శాస్త్రాతిగా సంపదః కల్యాణీ ద
యితా వయశ్చ నవమిత్యజ్ఞానమూఢో జనః । [illegible] త్వా విశ్వమనశ్వ
రం నివిశతే సంసారకారాగృహే సంద్వశ్యక్షణభంగురం తదఖిలం
ధన్యస్తు సంన్యస్యతి॥..✱

౨౧॥శ్లో॥ దీనాదీనముఖైస్సదైవశిశుకైరాకృష్టజీర్ణాంబరా క్రో
శద్భిః క్షుధితై ॥ ॥ కారస్యాగ్బంధనాలయ ఇత్యేవ రః. ధన్యస్తు జ్ఞానీ తు శబ్దః పూర్వస్మా
ద్వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి దేహాహంతత్కళింపేశ్మాద్య శేష ప్రపంచం క్షణభంగురం
శాశ్వతం సంద్పశ్య నవ్యగాలోక్య సంపూర్ణాం గృహేశః త్యవ్యబాదేశః సంన్యస్యతి సత్య
(తా)నక్షోభవతి కింతు విరక్తో భవతీతి భావః అతః జ్ఞానేన సర్వానర్థమూలమజ్ఞానం ని
రస్యనిత్యేన భవితవ్యమితి తాత్పర్యం శార్దూలవిక్రీడితం ॥..........................✱

✱ ఇతి వైరాగ్యశతక వ్యాఖ్యానే విషయపరిత్యాగ ✱

విడంబనా నామ ద్వితీయదశకం.

---

౨౧ ॥అ॥ అథ యాచ్ఞా దైన్య దూషణమారభతే - అత్ర అభి(ప్రా)యః. విషయో
పాంయాచ్ఞా దైన్య ప్ర యోజకత్వాద్విషయపరిత్యాగ విడంబనానంతర్యే దైన్యత్య
[illegible] యాచ్ఞా దైన్య దూషణమారభతే అత్ర [illegible] అనంతర [illegible]

[illegible] దిసేవ్యాదిశోకదశకేన॥ దీనాదీనముఖై ౧౭॥ దీనా దరిద్రాః [illegible] [illegible] హీనాని ముఖాని యేషాం తైః [illegible] క్రోశద్భిః రుదద్భిః [illegible] సంబాధ [illegible] బంధు [illegible] పుత్రకళత్రాదిభిః [illegible] [illegible] [illegible] అల్పార్థే [illegible] యాచ్ఞాభ [illegible] అన్న [illegible] [illegible] [illegible] అ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యాచ్ఞాభం [illegible] [illegible] అనుకరణశబ్దోయం [illegible] తత్ర త్రుట్యత్ [illegible] [illegible] యాచ్ఞాభం గభయోనగద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం కో దేహీతి వదేత్స్వదగ్ధజఠరస్యార్థే మనస్వీ పుమాన్ ॥ ౨౨॥

శ్లో॥ అభిమతమహామాన గ్రంథిప్రభేదపటీయసీ గురుతరగుణగ్రామాంభోజస్ఫుటోజ్జ్వ [illegible]

[illegible] జఠరః [illegible] తస్యార్థే [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సురేశ్వర [illegible] ॥ ౨౩ ॥ అస్య దగ్ధోదరస్యార్థే కిన్న కుర్వంత్సా [illegible] దేహీతి వదేత్ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ౨౨ ॥ ఇదానీం [illegible] అభిమతేతి ॥ అభిమతః [illegible] [illegible] మహామాన గ్రంథిః [illegible] మానగ్రంథిః తస్య ప్రభేదే [illegible] పటీయసీ [illegible] [illegible] [illegible] గుణగ్రామాంభోజ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

సుమశరాస్య ప్రత్యహం సన్నహాదానాదిపూరితాపి పర్యాప్త్యభావాదితి భావః ఈషద్దు
రత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః ఇయం జఠరదముదరమేవ పిఠరీ కుండీ॥ని॥ పిఠరః స్థాల్యుఖా కుండ
మిత్యమరః - గౌరాదిత్వాత్ జీష్ తథా చ కష్టావ్యుత్పత్తౌ ॥ జఠరపిఠరీపూరణాయై
వ ధనాసీతి ఇడంబనం యాజ్ఞవల్క్యానుకరణం కరోతి యాజ్ఞవల్క్యదైన్యమస్తా భిరభినాటయ
తీత్యర్థః పిశద్వ్యతిరేకేణ దైన్యకారిణీ నవాన్య స్తీతి భావః॥ వల్లీకరోగ కుతానకేతిహా
విశిశతగపురశుగిత్యర్థః - రూః కాలం భాగః - వారిణీవృత్తం॥ ఉపవిహారిణీ న్యాయప్రా
ప్తాగోచసాంబుధివిష్టపైరితి తత్తు త్వాత్ ॥ ౨౩ ॥ అ॥ అథమానినః ప్రావద్బంధుయాజ్ఞ
యావగమనన్తర్రధి ఖౌశనతాత్పర్యేణ ప్రా ణాధారణమిత్యాహ॥ వృణి గా మఇతి ॥
వ్యాయ భగలమిమాంసా సా స్తో ప్రి ... కారక ధీత యథాతథా యద్వా నీయంతే
... తే బుభుత్సితా ... విధినివ్యాయా వెదశాస్త్ర వురా ణాదయః - తెగర్థే మహా
మహో తెస్వా ... ఆధీతాఖిలవిద్యా ఇత్యర్థః॥ స॥ కుత భూ తాభ ...
గా ఇత్యమరః - ... భూతా ద్విజా దా ష్టా ... హుతా అద్యాదహపభిస్ను

లచంద్రికా। విపులవిలసల్లజ్జావల్లీ పతాకుతారకాంతరపిఠరీమ
షూ్పరేయం కరోతి డంబనామ్ ॥ ౨౩ ॥ వృణ్యా గా మె వనే వామహా
తిసితపటచ్ఛన్నపాలింకపాలింవ్యా దాయసన్యయ గచ్ఛద్విజహుత
హుతభుగ్ధూమధూమ్రో పకంఠే। ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టా ఏరము

... తామే హుతభుజో గ్నయః ... భూమేన ధూమ్రా ... లో హీతవర్ణాని ...
... దేశాయస్య తస్మిన్ ॥ ... ధూమ ధూమ లౌకృష్ణలోహితే ... వకం
... వ్యయ నిమిత్తాచామరః ... పవి త్రే
... విశేషణద్వయమేన ... చ ... చామర ... గా మే
గ ... అరణ్య ... పి వాన ప్రస్థాదినా విప్రమానత్వా దితి ... సితపట
... భావార్థః ... దినా - తథా విశిష్టా
... పాలిక ... పాలి ... తద్వై జయంతీకపా
... హరణాః ... రావమ ... హిత్వా ... భాతః ... సుమానీ ...
వాపా పురుషవిశేషః - ఉదరమేవ దరీ గిరి గహ్వరం ... పూ ... త్యర్థః
... అథవా ... త్యర్థః - తుమర్థా ...
నా దితి ... ద్వారం ద్వార ప్రతి ద్వారం గృహమేధినామితి శేషః - నిత్యశీర్ష్యం
... ద్వారు కీర్తిః ప్రవిష్టా భిక్షార్థమిత్యర్థః - ప్రా జ్ఞే స్సనాథస్సహితః

[illegible]

[illegible] ధోనపువర

[illegible] శీతలానిచ

[illegible] పితామహ [illegible]

[illegible]

[illegible] ఇత్యర్థః । యస్మాత్ [illegible] హిమవతః [illegible] సాతమనసం పరపిండరతాః యతయః [illegible] గాతా ఇతి శేషః । అతః ప్రశస్య [illegible] ఇతి భావః । అన్యత్ర [illegible] విశేషణ [illegible] ధ్యాత్వా [illegible] సమాధి [illegible] గిరి [illegible] సరోవర [illegible] తస్య [illegible] సూచితం । వసంతతిలకా వృత్తం ॥ ౫౬ ॥ అ ॥ ఇదానీం పునర్జీవనోపాయం [illegible] [illegible] ద్వారా దూషయతి ॥ [illegible] కందరేభ్యః [illegible] [illegible] [illegible] ఇతి భావః । [illegible] [illegible] ప్రస్థ [illegible] [illegible] [illegible] రఘు [illegible] ఇతి [illegible] ॥ [illegible] ॥

యం గతా నియతాన్ పవమానపరపిండరతా మనుష్యాః ॥ ౫౭ ॥ శ్లో ॥ కిం

కందరేభ్యః ప్రశస్య [illegible] రఘు [illegible] గిరిభ్యః ప్ర

[illegible] [illegible] [illegible] శాఖాః । వీక్ష్య

తే [illegible] ప్రసభం [illegible] ప్రశ్రయాణాం [illegible] దుఃఖా

[illegible] ఇత్యర్థః । [illegible] [illegible] ఇత్యర్థః । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ఇతి భావః । [illegible] [illegible] ఇత్యర్థః । [illegible] [illegible] ఇతి భావః । [illegible] ఇత్యర్థః ॥ [illegible]

కంపరిత్యక్తం॥౭౬॥అ॥ అక్షతులానాంముఖానిదృశ్యంతఇత్యనేనసూచితనిందాంప్రకట
యితుంచిరకాలదురీశసేవాపరిఖిన్నస్యకస్యచిన్నిర్వేదవచనమభినీయాహ॥ అధునేదా
నీం- పుణ్యైః పవిత్రైః మూలైః కందమూలైః ఫలైః కదళీరసాలపనసాదిఫలైశ్చ అపవిత్ర
రక్తమూలకకాలింగఫలాదిభక్షణనిషేధస్మరణాత్పుణ్యైరిత్యుక్తం తథా అనిర్వాచ్యత్వే
యా ప్రియ ప్రణయినీమితి పాఠే హే ప్రియసఖే ఇత్యర్థః- ప్రణయినీం పరమసుఖా
వహతయా ప్రీతమాం విశిష్టకందమూలాద్యనస్యానశనప్రాయత్వాత్తస్యాపి తపో నా
శనాత్పరమితి తపఃపర్యవసానత్వాత్తస్య చ తపసా కల్మషం హంతీతి సకలకర్మనివర్త
కద్వారా పరమసుఖావహత్వాదితి భావః- వృత్తిం జీవికాం ॥వి॥ వృత్తిర్వర్తనజీవనశ
త్యమరః- కురుష్వ విధేహి తథా అకృపణైః రమ్లానైర్నవపల్లవైః భూశయ్యాం చ కురు
ష్వ- అతః ఉత్తిష్ఠ ఉద్యుక్తో భవ విలంబం మా కురు ఇత్యర్థః- వనం ప్రతి యావో గచ్ఛావః
యాస్యావ ఇత్యర్థః- కిమనేన సేవనేనేతి శేషః॥ వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా ప్ర
త్యయః- యామో వనమితి న సాధీయాన్ పాఠః- గమనే అభ్యుచ్చయం ఫలమాహ- యత్ర వ
వస్వల్పవిత్తస్య యపవనవశానతిశత భూలకాని ॥ ౭౬॥ శ్లో॥

పుణ్యైర్మూలఫలైస్తథా ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయ్యాం నవపల్లవైరకృపణైరుత్తిష్ఠ యావో వనమ్। క్షు
ద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా విత్త
వ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే॥౭౭॥ శ్లో॥ ఫలం
స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివనమఖేదం క్షితిరుహాం పయః స్థానే స్థానే శిశి

నేషు క్షుద్రాణాం దీనానాం కృపణానాం- అవివేకేనాజ్ఞానేన మూఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచా
రశూన్యాని మనాంసి యేషాం తేషాం తథా సదా సర్వదా విత్తమేవ వ్యాధిస్తస్మిన్ వాతా
దిరోగ ఇవ వికారః విపరీతభావస్తేన విహ్వలాః వికలాః అవిస్పష్టా ఇతి యావత్- తథా
భూతా గిరో యేషాం తేషామీశ్వరాణాం రాజ్ఞాం నామాపి నామధేయమపి న శ్రూయతే
కా కథా తేషు సదర్శనసేవనాదికథేతి భావః- తస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసం
బంధశూన్యం నీచసేవనం పరిత్యజ్య సకలశ్రేయస్సంపాదకం వనం ప్రతి గమనమేవా
వశ్యం కర్తవ్యమితి తాత్పర్యం శార్దూలవిక్రీడితం॥ ....

౭౭॥అ॥ అథ చ పునస్స్పృహామపి నిరవధికనిరాతంకజీవనసాధనసామగ్ర్యాం కృపణాః
స్వకామార్యమత్యజంతః పరయాచ్ఞాదైన్యమనుభవంతీతి కిం తత్ర వక్తుమిత్యాహ॥ ఫలమి
తి॥ వనే వనే ప్రతివనం వనస్యైకస్మిన్ వక్తిస్తమిత్యర్థః- అవ్యయీభావః- వీప్సాయామిత్యాదినా యథా
ర్థే అవ్యయీభావః- న విద్యతే ఖేదో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అఖేదమక్లేశం స్వేచ్ఛ

యాస్వచ్ఛం దేవలభ్యం (ప్రా)ప్యం సతుపర(ప్రే)ప్యమిత్యాభావః. శీతాత్యం రోగహం త్రిషితం భుహాః - క్షిప్ తేషాం కదళీరసాలపనసాదితరూణాం ఫలము స్తీతి శేషః. ఉదరపూరణముర్యా త్తమితి భావః - తథా స్థానే స్థానే (ప్ర)తిస్థానం పిపాసయాం ద్వారు క్తుః శిశిరమధురం వ్యాఖ్యా తమేతత్ పిబతి సలిలం శీతమధురమిత్య(త్ర) పుణ్యసరితాం గంగాగోదావర్యాదిపుణ్యనదీ నాం పయః స్తీర్థం ముస్తీతి శేషః - స్నానపానార్థ్యం బాహ్యాభ్యంతరపం(ప్ర)క్షాళనద్వా రాత్పుష్టం పశాం తిరకమిత్యాభావః - ఏతేనోభయే పాము పిశాస్థసిద్ధం పరోపకారకత్వం సూ చితం - తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ పరోపకారాయ ఫలంతి వృక్షాః పరోపకారాయ వహంతి నద్య ఇతి తథా మృదుః అకఠినః కోమలఇతియావత్ - స్పర్శో యస్యాస్సాహం సతూలికాతల్ప శ్చేత్యర్థః కుతః సులలితాన్యతికోమలాని యాని లతాపల్లవాః తన్మయ్యాత్మికేష్వచరాత్మై నీమితేత్యర్థః - అథవా తన్మయ్యాత ద్వికారా(ప్రా)చుర్యే వికారార్థే మయడితి విప శయ్యాచాస్తీతి శేషః సుఖస్వాపోచితేతి భావః - తదపి తథాపి ధనినాం ధనాఢ్యానాం ద్వారి (ప్ర)తిహార(ప్ర)దేశే ॥ ద్వాద్వారం (ప్ర)తీహార ఇత్యమరః - కృపణాః ధనలి

రమధురం పుణ్యసరితామ్ । మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతా

పల్లవమయీ సహంతే సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః ॥ ౨౮ ॥

శ్లో ॥ యే వర్తంతే ధనపతిపురః (ప్రా)ర్థనాదుఃఖభాజో యే చాల్ప

త్వం పరత(న్త్రా)న్తం తాపంతదనువర్ణనాద్యాయాసపరితాపం సహంతే మృద్యంతి (శ్రే)యసాం ధనానాం కింత(త్రా) స్మృతిః తద్వయమితి భావః ఆః ఫలలాభసంబంధస్యాం (ప్ర)త్యుత బలవదనిష్టానుబంధినీం దురంతసంతాపకారిణీం పరమకార్పణ్యకరీం జనా మహాముత చకితా (ప్ర)తిష్ఠాభంజనీం యాచ్ఞా దైన్యపరమనీచతా ద్రూషణీం హాపిష్ఠామి మాం దురీశ్వరద్వారి బహుమితిదీనా ఇరా కాః ఘాకినీ వివేకో చ్చాటనమం(త్రే)ణా త్వార్యానేః (శ్రే)యస్సాపాదికాం వనవాసజీవికా(శ్రి)యమేవ మా(శ్రి)యేద్విద్వానితి తాత్పర్యం - తదుక్తం (శ్రీ)భాగవతే ॥ శ్లో ॥ చీరాణికిం పథిన సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాం(ఘ్రి)పాః పరభృతః సరితో ప్యశుష్యన్ । రుద్ధా గుహాః కిమజితో వతి నోపసన్నాన్ కస్మాద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధానితి - శిఖరిణీవృత్తమ్ ॥ ౨౮ ॥ ఇదానీం దురీశ్వరసేవ నయాచ్ఞా దైన్యతత్పరః పయాంసి స్వచిత్తస్య దావశేషస్య సిద్ధవద్భావి (శ్రే)యోద శాం సూచయన్నాహ ॥ య ఇతి ॥ ధనపతేర్ధనాఢ్యస్య పురో (గ్రే) (ప్రా)ర్థనాదుఃఖం యాచ్ఞాదైన్యం భజంతి తథోక్తాస్సంత భజంతి యే పురుషా వర్తంతే తథాయుచ పురుషాః - విషయేభ్యో దైన్యభోగసం(గ్ర)హోపార్జనార్థం తావన్మా(త్ర)విపర్యస్తమతి తాపతుల్య త్వవిచారఇత్యర్థః - తాన్ప్రతియోగ్యస్థ సిద్ధిః పర్యవసిత ఇతి - విషయాభ్యాసేనభోగా

[illegible] పర్యస్తా [illegible] పర్యస్తా [illegible]

[illegible] తేషాం పురుషాణాం వాసరాణి [illegible]

[illegible] దివస [illegible] అభిమత [illegible]

[illegible] అవసానే [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] తేషామ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] వాసరాణాం [illegible]

[illegible]

[illegible] యథా

[illegible] తేషామ [illegible]

[illegible] వాసరాణి [illegible]

[illegible] సమాన [illegible]

[illegible]

[illegible] జాత [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] తేషా [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] కృతాలంకారః [illegible]
[illegible]
[illegible] ప్రియమాణ ఇతి [illegible]
[illegible]
[illegible] ప్రవర్త్యం । [illegible]
[illegible] ॥ ౩ ॥ [illegible] జీవనమిత్యా [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ఇత్యాదిభావః [illegible]
[illegible] ఇతి భావః । [illegible] ప్రతిషు
[illegible]

[illegible]
[illegible] ॥ ౩౦ ॥ శ్లో ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] ఇతి భావః [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] మిత్యర్థః । [illegible]
[illegible] మిత్యర్థః [illegible]
[illegible] మిత్యర్థః [illegible]
[illegible] ఇతి భావః । అత ఏవ [illegible]
[illegible]

తా ఇతి భావః. శంసంతి కథయంతి అనుభవసిద్ధత్వాదిత్యర్థః ॥ అతో న భక్త్యా వైరాగ్యస్థైర్యం యాచ్యా వైరాగ్య విషయా కర్తవ్యా వయం తు సద్గురు శ్రీశంభుసత్తము ప్రార్థనీకోక ప్రార్థనీయమితి భావః. వృత్తం పూర్వవత్ ॥

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యాయాం దై
న్యదూషణం నామ తృతీయదశకం.

శ్లో ౧॥౪॥ అథ భోగానామస్థైర్యాత్ కథం వైరాగ్యం దైన్యదూషితప్రాయమేవేతి మనసి నిధాయ తద్దూషణానంతరం భోగాస్థైర్యమాహ ॥ భోగ ఇతి ॥ భోగే స్రక్చందనవనితా సంభోగసుఖానుభవే ॥ భోగవ్యాధిప్రభృతీనాం మహాభయహేతుత్వాదిత్యర్థః. రోగాద్వాతపిత్తాద్యామయాద్భయముక్తిశేషః. తస్య తత్సంతతిరాయత్వాదితి భావః. యత్ర

యత్ర సులభం నా ధర్మప్రియం పావనం శోభోస్పృహ త్వమ వార్యమ
తయసిధిః శంసంతి యోగీశ్వరాః ॥౩ ॥శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే
చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్భయం మానే దైన్యభయం బలే రిపుభ
యం రూపే జరాయా భయమ్। శాస్త్రే వాదిభయం గుణే ఖలభ

కులే సద్వంశే చ్యుతేరాచారభ్రంశాద్భయం తస్య తత్ప్రతిష్ఠాపహత్వాదితి భావః. అథవా చ్యుతేః స్వవంశవిచ్ఛేదాద్భయం తస్య స్వపిత్రాదిపిండోపహతిహేతుత్వాదితి భావః. విత్తే ద్రవ్యసమృద్ధౌ నృపాలాద్రాజ్ఞో భయం తస్య తదపహర్తృత్వాదితి భావః. మానే అభిమానే దైన్యాత్ కార్పణ్యాద్భయం తస్య తద్భంగహేతుత్వాదితి భావః. బలే సామర్థ్యే రిపోః శత్రోః భయం తస్య తద్దమనశీలత్వాదితి భావః. రూపే సౌందర్యే జరాయా వార్ధకావస్థాయా భయం తస్యాస్తద్విలోపిత్వాదితి భావః. శాస్త్రే వేదశాస్త్రాదికలాపే వాదిభ్యః శుష్కతర్కకలహోత్కటేభ్యః భయం తేషాం తదపరోక్షకత్వాదితి భావః. గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే ఖలాద్దుర్జనాద్భయం తస్య తద్దూషకత్వాదితి భావః. కాయే దేహే కృతాంతాద్యమాద్భయం తస్య తదంతకరత్వాదితి భావః ॥౪॥ కాయేదేహే స్త్రీ బహుంసోఽత్ర భయం తోయమసిద్ధాంతావితి వాచ్యమ్. సర్వత్ర శ్రీ ప్రాణినాం భయహేతురిత్యభిధానత్వాత్ భువి నృణాం సంబంధి సర్వం వస్తు భోగాద్యశేషపదార్థజాతం భయాన్వితం భయసహితం సాంతికత్వాత్ భయమిత్యర్థః. కింతు వింగో విషయానఖిలం పరిహృత్యేవ వైరాగ్యం తదేవ భవతి

ద్యతే భయం యస్య తదభయం భయహేతుత్వాభావాన్నిర్భయం నిరాతంకత్వాన్నిర పాయమిత్యర్థః. అతః విరాగాత్ స్థిరభోగాః తేషాం భావో వైరాగ్యం తదేకమేవ నవి ద్యతే భయం యస్య తదభయం భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిరవైరాగ్య మేవాశ్రయణీయం. శ్రేయస్కరమేవేతి భావః. ఇత్థం భోగ ఇత్యాదిష్వధికరణ సప్తమ్యా శ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం. సతి సప్తమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయం. అతస్సర్వం భువి నృ ణాం భయాన్వితం భయాకరమిత్యర్థః. కింతు వైరాగ్యమేవ న విద్యతే భయం యస్మాత్ తత్ అభయం భయనివారణమిత్యర్థః. నతి వైరాగ్యే సర్వస్యాపి మిథ్యాత్వేన ప్రతీ యమానతయా ద్వితీయాభావాత్ అతః భయావహం భోగాదికం పరిత్యజ్య భయాపహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యం. శేషం సమానం. ఏతం చాద్యా పంచమ్యాత్ శార్దూలవిక్రీడితం ॥౩౧॥ అ॥ ఉపక్రాంతం భోగాస్థైర్యం తద్ధ్వంసం తత శ్శ ణవభిర్వర్ణయతి ఆక్రాంతమిత్యాదిభిః. ఆక్రాంతమితి. జన్మ ఉత్పత్తిః మరణేన స్వ రూపనాశకేన మృత్యునా ఆక్రాంతం గ్రస్తం. యశ్చ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం

యం కాయమేకృ . . . సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం

వైరాగ్యమేవాభయమ్॥౩౧॥ శ్లో॥ ఆక్రాంతం మరణేన జన్మ జరసా

చాత్యుజ్జ్వలం యౌవనం సంతోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌ

ఢాంగనావిభ్రమైః। లోకైర్మత్సరిభిర్గుణా వనభువో వ్యాలై

ర్నృపా దుర్జనైరస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యుపహతా గ్రస్తం

నం జన్మ మృతస్య చ. అద్య వాబ్దశతాంతే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువ ఇత్యాదివ చనాదితి భావః. అత్యుజ్జ్వలం అతిశయేన భాస్వరం యౌవనం నూతనవయః తారుణ్యమితి యావత్ జరసా జరయా అపాయహేతుభూతయా ఆక్రాంతం జరాయా జరసన్య తరస్యా మితి జరసాదేశః. సంతోషః దైవవశాల్లబ్ధధనస్తుజనితపరితోషః ధనలిప్సయా తదుపర్యు పర్యధికాధికధనవాంఛయా ఆక్రాంతః లబ్ధే స్వనంతాత్ . స్త్రియాః ప్రత్యయోటాప్ శమసుఖమింద్రియవ్యాపారోపరమాదితానందః ప్రౌఢాంగనానాం ప్రగల్భవిలా సినీనాం విభ్రమైః తదుపమర్దకైః కటాక్షవిక్షేపణకండూయనేన కోమలకుచమర్ద నాదివిలాసైరాక్రాంతం గుణాః విద్యావినయాదయః మత్సరిభిః పరోత్కర్షాసహిష్ణు భిర్లోకైర్జనైస్తదపవాదకైరిత్యర్థః ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్ వనభువః పుణ్యారణ్యప్రదేశాః వ్యాలైః దుష్టగజైస్సర్పైర్వ్యాఘ్రాదిభిః దేశానవకాశ ప్రదైరితి భావః ఉపహతాః గ్రస్తాః నృపాః రాజానః దుర్జనైః దుష్టమంత్ర్యుపదేశేన తద్వృద్ధిం

పర్యాసకారిభిః పిశునైరుపహతాస్సన్తః క్రాంతా ఇత్యర్థః - విభూతయస్సంప
త్యస్థైర్యేణ తదప్రతిష్ఠావహేనాస్థిరత్వేన ఉపహతా దూషితాః - అతః కిం వస్తుజాత
మాఉపద్రవేణ అగ్రస్తము క్తరీత్యా సర్వమపి గ్రస్తమేవేత్యర్థః - అతస్సర్వస్యాప్య
స్థిరత్వాత్సన్తుష్ట్యా పవిత్రగ్రంథః కర్తవ్య ఇతి భావః ॥ ౩౩ ॥ అ॥ పునః శ్రోతృజనస్య
విశ్వాసదార్ఢ్యార్థముక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ ఆధీతి ॥ వివిధైః నానాప్ర
కారైః ఆధీనాం మనోవ్యథానాం వ్యాధీనాం పిత్తాదిశారీరరోగాణాం చ శతైః అనేకైః ఆ
ధివ్యాధిభిరిత్యర్థః ॥ ని॥ పు స్యాధిర్మానసీవ్యథా రోగవ్యాధిగదామయా ఇతి చామరః ॥
జనస్యారోగ్యం దేహస్వాస్థ్యమున్మూల్యతే నిర్మూలీక్రియత ఇతి యావత్ యత్ర యస్మిన్ పురు
షే లక్ష్మీః ఐశ్వర్యం సమృద్ధిః సిద్ధా తతి శేషః తత్ర యస్మిన్ పురుషే వ్యాపదః -
మహాపద్వాః - వివృతాన్యుద్ఘాటితకవాటాని ద్వారాణి యేషాం తాని స
న్తో ద్వారాశ్చ పతంతి తద్విఘటనార్థమప్రతిబంధం ప్రవిశంతీత్యర్థః - తథా మృత్యుః
జంతుః జాతం జాతం ప్రారబ్ధకర్మవశాత్పునః పునరుత్పన్నం ప్రాణియాంత్ద్విభావః
అతఏవ వివశం విహ్వలం జంతుమితి శేషః - అవశ్యం నియతమాశు శీఘ్రం స్వవాత్మసాత్.

నకిం కేన వా ॥ ౩౩ ॥ శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతైర్జనస్య వివిధైరారోగ్య
మున్మూల్యతే లక్ష్మీర్యత్ర పతంతి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః ॥
జాతం జాతమవశ్యమాశు వివశం మృత్యుః కరోత్యాత్మసాత్ తత్కిం
తేన నిరంకుశేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్ ॥ ౩౪ ॥ శ్లో॥ భోగా
స్తుంగతరంగభంగతరలాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః స్తోకాన్యేవ ది
నాని యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసు స్థితా । తత్సంసారమసార

ఆత్మాధీనం కరోతి మారయతీత్యర్థః తదధీనవచనే సాతిః ఇతి సాతిప్రత్యయః అత స్తేన
ప్రసిద్ధేన నిరంకుశేన నిరర్గళేన అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్యర్థః విధినా బ్రహ్మణా య
ద్వస్తు నిర్మితం తత్కిం వా సుస్థిరం న కిమపీత్యర్థః - అతో ऽస్థిరభోగాశంసనం న కర్త
వ్యమితి భావః ॥ ౩౪ ॥ అ॥ తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యాశంకాయాం తేషామస్థైర్యకథన
పూర్వకం కర్తవ్యాంతావత్త్రిభిరుపదిశతి ॥ భోగా ఇతి ॥ భోగాః స్రక్చందనాదివిషయాః
తుంగతరంగాః కల్లోలాః భంగాః అల్పతరంగాః తద్వత్తరళాశ్చపలాః అతిసూక్ష్మా ఇత్య
ర్థః న తు కతిపయేష్వపి దివసేషు స్థాయిన ఇతి భావః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః క్షణే క్షణే కా
లవిపర్యాసో వినాశః ఏషామస్తీతి తథోక్తాః - అస్థిరా ఇతి యావత్ యౌవనే యౌవనసుఖస్ఫూ
ర్తిర్లైంగ్యప్రయుక్త - భోగిన్యస్ఫూర్తిస్సా స్తోకాన్యేవ దినాన్యల్పేష్వేవ దివసేష్విత్యర్థః -
అత్యంతసందిగ్ధేతి యావత్ - ప్రియాసు వనితాసు స్థితా స్థాయినీ కర్తరి క్తః నతు
యావజ్జీవభావినీ వార్ధకదశాయాం తదభావాదితి భావః తస్మాత్ ... కరణాత్ బోధకా

హితోపదేష్టారః హే బుధా విద్వాంసః నిఖిలం సంసారం భోగాదిరూపం అసారమస్థిర
మేవ బుద్ధ్వా ఆలోచ్య పరమదయాళుత్వ ప్రయుక్తానుగ్రహా యూయం యుష్మాభిర్జ్ఞానో
పదేశాదినా సంసారార్ణవనిమగ్నా జ్ఞజనా స్తారయితవ్యాః నతూపేక్ష్యాస్తథావిధజ
నోద్ధరణే మహాఫలశ్రవణాదితి భావః యద్వా లోకానుగ్రహే లోకసంగ్రహే పేశలే
నాసక్తేన మనసా యత్నః బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం కృతార్థత్వేఽపి
యుష్మాభిరయం యత్నః కర్తవ్య ఇత్యర్థః - యుష్మత్కృతప్రయత్నతాత్పర్యేణ జనా
అపి కృతార్థా భవిష్యంతి ॥ ✤ ॥ యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః । స య
త్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తత ఇతి భగవద్వచనాదితి భావః - సమాధీయతామితి
విధ్యర్థేఽపి హితోయం లోట్ప్రయోగః పరమపురుషార్థసాధక బ్రహ్మధ్యానప్రయత్న
స్యావశ్యకతయా తదవిశేషే అనర్థప్రాప్తిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయం ॥౩౫॥ అ ॥ పునః
ప్రత్యయదార్ఢ్యార్థం యుక్త్యంతరలాభాదుపదిష్టమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ

మోహం నిఖిలం బుద్ధ్వా బుధా బోధకా లోకానుగ్రహపేశలేన మన
సా యత్నస్సమాధీయతామ్ ॥ ౩౫ ॥ శ్లో ॥ భోగా మేఘవితానమధ్య
విలసత్సౌదామినీచంచలా ఆయుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనాం
బువద్భంగురమ్ । లోలా యౌవనలాలసాస్తనుభృతామిత్యాకల
య్య ద్రుతం యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విదధ్వం బుధాః ॥
౩౬ ॥ శ్లో ॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యౌవనశ్రీ

రేదితి వ్యాఖ్యాం భోగా ఇతి ॥ తనుభృతాం శరీరిణాం భోగాః పూర్వోక్తాః మేఘవితాన
స్యాభ్రబృందస్య మధ్యే విలసంత్యాః పరిస్ఫురంత్యా యా సౌదామిన్యాః తటిత్తస్యా ఇవ
చంచలాః క్షణికా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ తటిత్సౌదామినీ విద్యుదిత్యమరః సుదామ్నా ప్రకాశి
తదిక్ సా దామనీతి విగ్రహః తేనైవదిగిత్యణ్ - తథా ఆయుర్జీవితం చ వాయునా విఘట్టి
తం చలితం యదబ్జపటలీనాంబు పద్మపత్రప్రాంతసంశ్లిష్టజలబిందుస్తద్వద్భం
గురం భంగశీలం నశ్వరమిత్యర్థః - తథా యౌవనేలాలసాః మహాభోగాభిలాషాః ॥ ని ॥
కామోఽభిలాషస్తర్షశ్చ సమహాన్ లాలసా ద్వయోరిత్యమరః - లోలా అస్థిరా ఇత్యేత
దాకలయ్యాలోచ్య హే బుధాః ద్రుతం శీఘ్రమేవ విలంబస్యానవకాశాదితి భావః - ధై
ర్యం ధీగత్వం సమాధిశ్చిత్తైకాగ్ర్యం తయోస్సిద్ధ్యా కృత్వా సులభే సుఖలభ్యే యోగే బ్ర
హ్మధ్యానే బుద్ధిం నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం విధధ్వం కురుత బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠా భవేత్య
ర్థః ॥ ౩౬ ॥ ఆయురితి ॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కల్లోలవల్లోలమతిభంగురం నశ్వరం చం
చలం కతిపయదివసస్థాయినీత్యర్థః యౌవనశ్రీర్యౌవనసంపత్ - కతిపయేష్వల్పేష్వేవ దివసేషు తిష్ఠ

తీతి తథోక్తా నతు యావజ్జీవం వర్తినీత్యర్థః. అర్థాః ధనధాన్యగ్రామనగర్యాదివస్తు విశేషాః సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇత్యర్థః. తేపి న చిరస్థాయిన ఇతి భావః. ఈష దసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయర ఇతి కల్పప్ప్రత్యయః. భోగపూగా విషయసంతానాః ఘనసమయే వర్షాకాలే యాస్తటితస్తాసామివ విభ్రమాః స్ఫురణాని యేషాం తథోక్తాః క్షణమాత్రోపభోగ్యా ఇత్యర్థః. తథా ప్రియాభిః ప్రేయసీభిః ప్రాంగనాభిర్యత్కంఠాశ్లేషేణ కంఠగ్రహణేనోపగూఢముపగూహనమాలింగనమితి యావత్. భావే క్తః. ప్రణీతం రచితం తదపి ప్రౌఢాంగనాలింగనమపి న చిరం చిరకాలావస్థాయి న భవతీత్యర్థః. అతః హే బుధాః భవాత్ సంసారాద్యద్భయం తదేవాంభోధిస్తస్య పారం తరీతుం సంసారసాగరము ల్లంఘితుమిత్యర్థః. బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మధ్యానైకతత్పరా భవతేత్యర్థః. నహ్యేతద్వ్యతిరేకేణ తరణోపాయః కశ్చిదప్యస్తీతి భావః. ప్రియాదారసుఖా ద్యనేకవిశ్వాసోత్పాదనార్థం ప్రియాభిః శ్లోకైః పరమార్థపర్యవసాయిని బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠోపదిష్టా నత్వనర్థపర్యవసాయినీ సంసారశక్తిః యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యం త

రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగపూగాః ।
కంఠాశ్లేషోపగూఢం తదపి చ న చిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం బ్రహ్మ
ణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయాంభోధిపారం తరీతుమ్ ॥ ౩౭ ॥ శ్లో ॥
కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే కాంతా
విశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః । వామాక్షీ
ణామవజ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోఽప్యసాధుః సంసారే రే మను

ష్యా విచారపారావారపారీణే ఇతి శ్లోకత్రయతాత్పర్యం. స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౩౮ ॥

అ॥ హే మనుష్యాః లోకే ప్రాణినాం సంసారసుఖతత్పరా వద్యంతే అతః కథమయం నిషిద్ధ ఇత్యాశంక్యాహ గర్భవాసాదిఆరభ్య విచార్యమాణే నతత్ర సుఖలేశోప్యస్తీత్యాహ॥ కృచ్ఛ్రేణేతి॥ గర్భవాసే గర్భావస్థానదశాయాం అమేధ్యమధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే నియమిత తనుభిః సంకుచితగాత్రైః ప్రాణిభిరితి శేషః. కృచ్ఛ్రేణాతికష్టేన స్థీయతే తథా యౌవనే ఉపభోగః కాంతావిశ్లేషేణ ప్రియతమావిరహేణ జనితో దుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్కస్తేన విషమః ప్రతికూలః భవతీతి శేషః. తథా వామాక్షీణాం మనోహరనయనానాం అవజ్ఞావిహసితానాం అవమానపూర్వకపరిహాసానాం వసతిః స్థానం తాసాం తత్స్వహేతుత్వాత్పరిహాసాస్పదమిత్యర్థః. వృద్ధభావో వృద్ధత్వమప్యసాధురసమీచీనః అపహాసాస్పదీభూతత్వాదుతస్సాధుత్వమితి భావః. అతః రే మనుష్యాః రే ఇతి నీచసంబోధనే నీచత్వం చ సాంసారికత్వాదితి ద్రష్టవ్యం ॥ నీచసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః. సంసారే గర్భవాసజన్మజరా

రూపేస్వల్పంతుచ్ఛంకించిదీషదసుఖమస్తియది తర్హి తేచేత్తహితాతద్వదత(బ్రా)హ్మ
శరీరమర్థం లక్ష్మీశ్చ ధనం భార్యా నిత్యయావాపాదిసాంసారికదుఃఖైః పునరావృత్తిరహితనిత్య
నిరతిశయానందబంధురబ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయతధ్వమిత్యర్థః ||*
౩౮||వ్యా||అథస్వవినిపాతహేతావప్యహితే లోకానకుశలాచరణంవిస్మయదేతదాశ్చర్య
మిత్యాహ వ్యాఘ్రీతి||జరావార్ధకావస్థా వ్యాఘ్రీ వ్యాఘ్రుగనేవభావ్యతె ర్తిష్ఠతి
యాదశాంతద్ధాదితిజీవ పరితర్జయంతీ భీషయంతీ తిష్ఠతి కళేబరకబళనాభినివే
శనవర్తమానాస్తిత్యర్థః ప్రత్యాసన్నేవ ముఖేనివేదయతీత్యర్థః. రోగాః వాతపిత్తశ్లేష్మ
తివ్యాధయశ్చ శత్రవో వైరిణ ఇవ దేహం ప్రహరంతి తాడయంతి పరిపీడయంతీత్యర్థః
ఆయుశ్చ భిన్నఘటాచ్ఛిద్రకలశాదంభ ఇవ పరిస్రవతి ప్రతిక్షణం నశ్యతీత్యర్థః త
థాపిలోకోజనః అహితం పరాపకారమాచరతీతిచిత్రంఆశ్చర్యం పరాపకారాదన్య
త్ర కుశలమితి భావః. యద్వా అహితం స్వస్యానిష్టమాచరతి స్వవినిపాతహేతు భూత
మేవకర్మకరోతి నత్వాత్మోద్ధారార్థం బ్రహ్మధ్యానాదికరోతీత్యర్థః చిత్రమాశ్చ

ష్వావసతయస్సుఖంస్వల్పమప్యస్తి కిం నిత్ ||౩౭|| శ్లో|| వ్యాఘ్రీ
వతిష్ఠతి జరా పరితర్జయంతీ రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరంతి దే
హమ్| ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివాంభో లోకస్తథాప్యహి
తమాచరతీతి చిత్రమ్||౩౮|| శ్లో||భోగా భంగురవృత్తయో బహు

ర్యంతదుక్తం||గీతాసు|| శ్లో|| ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్. ఆ
త్మైవహ్యాత్మనో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మన ఇత్యాదితర్జయంతీత్య(త్ర) జరాయాః పర
స్మైపదం తర్జయన్నిశకేతుభిరిత్యాదిమహాకవిప్రయోగాత్సిద్ధం తర్జయతే రనుదా
త్తత్వేపి చక్షిఙో జిత్కరణేన అనుదాత్తత్వనిమిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనా
త్పరస్మైపదమితి ఉపమావసంతతిలకావృత్తం ||౩౮||.|| అథ సర్వథా యద్యస్మదుపదే
శేనిశ్చ్యాన స్థైర్యాత్మస్యైవ మనస్సమాధేయం తత్ర నాత్రేత్యాహ||భోగాఇతి|| భోగాః
విషయాః భంగురా భంగశీలా వృత్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః అగమాపాయిత్వాదస్థిరా ఇ
త్యర్థః బహువిధా నానాప్రకారాశ్చ కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వాత్ కార్యవైచి
త్ర్య ఇతి భావః. అస్తు తతః కింతత్రాహ తైర్భోగైర్హేతునాయం పరివర్తమానో భవశ్శరీ
రధారణాదిసంసారః కల్పిత ఇతి శేషః జన్మాంతరీయకత్వాత్తస్యేతి భావః. భోగాయతన
మంశరీరమితి వైశేషికాః తత్స్మాత్కారణాత్ రేలోకా జనాః ఇహాత్ర భవే కస్య కృతే
కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః ||*|| అథేతాకృతేదశ ...

ఖండితానివితవతనాత్ - పరిభ్రమతసంచరతస్పరిభ్రమితవ్యమిత్యర్థః - సంచిత
కర్మణాం వశాత్ప్రవర్తితే తేషాం చంచాస్యమానత్వాదితి భావః - అతశ్చ్యుతైర్భోగసంగ్ర
హవ్యాహారైః - కృతం తత్సంగ్రహవ్యాహారావకర్తవ్యా ఇత్యర్థః - కృతమితి - పేథా
ర్థా ఇమవ్యయగచాదిమశక్తేక్కృతమితి నివారణాతినిషేధయోరితి గణవ్యాఖ్యానేత
హీనామతః పరం కర్తవ్యముపదిశన్నత ఇత్యత ఆహ - అస్మద్వచః అస్మదీయముపదేశవ
చనం శ్రద్ధేయం యది శ్రవణీయం చేత్ - యుష్మాభిరితి శేషః - ఆశాః ఆశాప్రవృత్తయః పాశా
రజ్జవ ఇవ బంధహేతుత్వాత్ ॥ స ॥ ఆశాదిగతిత్యక్తరూరితి నైజం తీర్థం శతాని అనేక
శాఖాశా ఇత్యర్థః తేషాం వశాంత్యోపశమనేన విశదనిర్మలం చేతశ్చిత్తం తాసా
త్పత్తివశాదనురాగోదయవశాత్ అనురాగముత్పాద్యేత్యర్థః - స్వరూపమాత్రప్రా
పం ధామస్థానం తస్మిన్ ॥ ॥సోఽజ్ఞాతాత్మా నిస్పృహమిత్యర్థః - సమాధీయతాం స్థిరీ క్రి
యతాం అతరాత్మప్రవణమేవ క్రియతాం న బాహ్యవిషయాసక్తమిత్యర్థః - అన్య
థాతుమహానన్తర్గాస్యేదితి భావః - యస్మాత్స్వశబ్దేన జీవతే ద్యోతితస్య ధామనినిలయ

పిధాస్యే రేవచాయాభవస్తత్కస్యే హాకృ వగిభ్రమత లో
కాః కృత చేష్టితైః । అశాపాశశతోపశాంతివిశదం చేతస్సమాధీ
యతాం కాంకామోత్పత్తివశాత్స్వధామని యది శ్రద్ధేయమస్మద్వ
చః ॥ ౮౦ ॥ బ్రహ్మాండం జ్ఞానమరుద్ధనాంస్తృణకణాయత్రస్థి

స్థానే తద్బ్రహ్మణీ అథవా స్వధామని స్వయంజ్యోతిష్ఠిస్వరూపభూత తేజసీతి వా ఇహ
త్యంతవి ప్రకృష్టా భాజబహవః వరిస్ఫురలిలి స్తరభయాన్నలిఖ్యంతే సమాధీయతాం
సమాహిత క్రియతామిత్యర్థః - అయమేవహితోపదేశ ల త్వాన్స్మత్య గురూణామస్మా
కంపర మోపదేశః - ఏతద్విశ్వాసేనాన్యాసంగం పరిత్యజ్యమానో బ్రహ్మణి కృత్వాత
దాజ్ఞయా శ్రోతవ్యం పాలనీయం ॥ ॥ సత్యం త్రదాయసంయుక్త బ్రహ్మవిద్యావిశార
దః - వివహాదిగుణోపేతో దేశికో శేషవందిత ఇత్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచన
శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయోలాభావశ్యంభావాత్ ॥ ॥ యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దే
వే తథా గురౌ । తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః - మంత్రే తీర్థే ద్విజే
దైవే దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ - యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీత్యాదిశ్రుతిస్మృతి
సహస్రేభ్యో యుమరోచిశ్శ్రీయత ఇత్యలమతి ప్రసంగేన శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౮౦ ॥ అనే
నయాదితే సవదా భోగవిషప్రవృత్తానాం గుపదిష్టవానితి కురుతాన్ పుత్రాత్యు
పసంహరతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ యత్ర యస్మిన్ నిరతిశయానన్దత్వగసాం తద్ జ్ఞేయత్వేన వదా
మానస్వర్గ భువనాని శేషః బ్రహ్మాండం బ్రహ్మాదీమహాంతే తథా గ్రామమురుద్ధనాస్వర

మాకీతాసపికిముతాన్యానితిభావః॥౭౦॥ కురుతే ఏవసామరావితివై దయంతిత్రైలోక్య త్రైలోక్యలేశాః-అత్యల్పకస్సిస్సారాః పరమనీచానితియావత్-మన్యతే అవబుధ్యతే పారమేష్ఠ్యస్యాశా జ్యమారస్యేతాదృశభోగస్య బ్రహ్మ జ్యసహస్రాంశసాదృశ్యస్యాస్యనహాన్త్వాదితిభావః మన్యకమాన్యసాదరేవిభాసా ప్రాణిష్వితివిశల్యాద్ద్వితీయాత థాయస్యవిశిష్టభోగస్య బ్రహ్మజ్యస్యస్వాదాత్ రుచ్యనుభవాత్ - త్రయాలోకాఃత్రై లోక్యం బ్రహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ త్రయరాజ్యమాధిపత్యంతదాదిర్యేషాంతే త థోక్తాః విభవాస్సంపదో విరసాఅనభిమతాః హేయాఇతియావత్ - భవంతిచేమరథా విధరుచ్యతిశయాభావాదితిభావః- యద్వాయస్య బ్రహ్మానందరూపభోగస్యస్వాదాత్ త్రైలోక్యరాజ్యమాదిః కారణంఏషాంతేతథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్య సంభావి తాశ్చర్యః-విభవాస్సుఖసంపదః విరసాః రసహీనాః నికృష్టాఇతియావత్-భవంతి బ్ర హ్మానందేతురానందానామంతర్భూతత్వాత్ ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతాని మాత్రాముపజీవంతీతిశ్రుతేరితిభావః-కోప్యనిర్వాచ్యఃపరమస్వరూపత్వాత్ ప్రకృష్ట

> తోమన్యతేయత్స్వాదాద్విరసాభవంతివిభవాస్త్రైలోక్యరా
> జ్యాదయః । భోగఃకోపిసఏక ఏవపరమోనిత్యోదితోజృంభతే
> భోః సాధోక్షణభంగురే తదితరేభోగేరతింమాకృథాః॥౭౧॥ శ్లో॥ సా

నిరతిశయఇతియావత్ అతఏవనిత్యోదితఃనిత్యాభ్యుదయసంపన్నఇత్యర్థః - సఏ కఏవభోగోబ్రహ్మానందరూపోజృంభతేమహారాజస్తోత్రియాద్యానందానాముత్తరో త్తరతారతమ్యముక్త్వాస్యసర్వోత్కృష్టత్వస్యశ్రుత్యుక్తత్వాదితిభావః-అతఃభోసా ధోసజ్జనేత్యుపదేశశ్రవణాభిముఖీకరణార్థంసంబోధ్యతే ౧కవచనంసమ్యగాయా తి ప్రాయమతఏవ రేలోకాఇతిపూర్వశ్లోకోక్తబహువచనవిరోధఃఅత్రాప్త దుష్ప దేశంయేనశృణ్వంతిఅతఏవనీచాఃయస్తుశృణోతిసఏవసాధురితిసంబోధనద్వయతా త్పర్యలక్షణభంగురేఅనిత్యేఉపలక్షణమేతత్ పరమనీచఇత్యర్థః. తతరేతస్మాద్విశి ష్టభోగాదితరస్మిన్ అత్రస్మిన్నాదేశాభావశ్చింత్యఃభోగేసాంసారికసుఖానుభవేరతిం రాగంప్రీతిమితియావత్॥సి॥రతిఃస్మరస్త్రియాయాంచరాగేపిసురతేపిచేతివిశ్వః మాకృ థాః మాకార్షీఃకింతుపూర్వోక్తఏవతస్మిన్భోగేరతింకురుతస్యైవపరమశ్రేయ స్కరత్వాదితిభావః॥ కృఞోలుఙినమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః - వృత్తంపూ ర్వవత్..

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేభోగాస్థైర్య

వర్ణనంనామచతుర్దశకం.

కాలమహిమానువర్ణనం నామ పంచదశః ప్రారంభః

౭౧॥అ॥ అథ సర్వస్యాపి కాలనియమ్యత్వాత్తన్మహిమానందభిర్వర్ణయతి-తత్రా
డౌతస్యనియామకత్వం ప్రకటయన్నమస్కరోతి॥ సేతి । అత్ర సర్వత్రాపి తచ్ఛబ్దః
పూర్వానుభూతవిషయః అతఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షేత దుక్తం కావ్యప్రకాశే ప్రక్రాంత
ప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్దమపేక్షత ఇతి - తథాచ సా పూర్వానుభూతా రంతుం యోగ్యా రమ్యా మనోహరా నగరీ రాజధానీ గత త్రనమహా సా ప్రా
జ్యభారధౌరేయతయా పూజ్యః నృపతిః రాజా చ తస్యేతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ సవత్ర
సంబధ్యతే - తస్య నృపతేస్తత్ సామంతచక్రం ప్రత్యర్థిరాజమండలం యద్వా పే
శాథ సమాగతా ఖండమండలాధిపతిపరివారశ్చ తస్య పార్శ్వ స్థితమితి శేషః - సావి
దగ్ధపరిషత్ విద్వత్సభా చ అథవా విదగ్ధానాం కలా వ్యాకరణచతురాణాం పరిషత్ సమ

రమ్యా నగరీ మహాంస్తన్నృపతిస్సామంతచక్రం చ తత్పార్శ్వే తస్య
చ సా విదగ్ధపరిషత్తాశ్చంద్రబింబాననాః । ఉద్వృత్తస్సచరా
జపుత్రనివహస్తే వందినస్తాః కథాః సర్వం యస్య వశాదగాత్స్మృ
తిపథం కాలాయతస్మై నమః ॥ ౭౨॥ శ్లో॥ యత్రానేకః క్వచిదపి

చాయశ్చ ॥❀॥ కృత్యవ స్తుమ చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తన్యాశ్చ
శ్చంద్రబింబమివాననం యాసాం తాస్సుందర్యశ్చ తన్య న ఉద్వృత్త ఉత్పథగతః ఉద్ధండః
తియావత్ రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గశ్చ తస్య తే వందినః స్తుతిపాఠకాశ్చ ॥
సా॥ వందిన స్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః - తస్య తాః కథాః శ్రవ్యా వాచశ్చేతి సర్వం కాలే మి
యస్య కాలస్య వశాదాయత్తత్వాత్ ॥ని॥ వశ ఆయత్తతాయాం జేత్యమరః స్మృతిపథం
స్వర్గమార్గం బుద్ధ్యారిత్యాదినా సమాసాంతో వ్యత్యయః - అగాత్ప్రాపత్ - కా
లమహిమ్నా సర్వమపి నష్టమభూదిత్యర్థః - సర్వసంహర్తుః కాలస్య మహిమా వర్ణ్య
త ఇతి భావః ఇణో గా లుజీతి గాదేశః - తస్మై కాలాయ నమః ప్రహ్వీభావః - ॥*॥ కాలః
యతా మహామితి గచ్ఛద్వచనాశ్చాలోభగవానేవ తథా చ తస్య మస్కారరూపం మంగళా
చరణం యుజ్యత ఇతి భావః - నమస్త్ర్యాదినా చతుర్థీశాదూర్లవిక్రీడితం ॥౭౨॥
అథాస్యాశ్చర్యానాహ్యైన సర్వప్రాణినియంతృత్వమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్ర యస్మి

హోకేష్వనేకోస్థి చక్రవదపి కదాచిత్ యద్వా యత్ర క్వచిదపి యస్మిన్ కస్మింశ్చి
ద్గృహే అనేకః బహుళః ప్రాణినారశ్చ తిష్ఠతి అథానంతరం. తత్ర తస్మిన్నేవ గృహేక
దాచిదేక స్తిష్ఠతి ఏకత్ర గేహే అదర్శనాదన్యత్ర చరిణామవశాచ్చేతి భావః. తథా యత్ర
యస్మిన్ గృహే కదాచిదేక స్తిష్ఠతి తదనంతరం బహవశ్చ తిష్ఠంతీతి శేషః తత్ర త
స్మిన్ గృహే అంతే అవసానకాలే సమస్త్య సమాప్తౌ చ ఏకోపి చ న తిష్ఠతి ఇత్థముక్తరీత్యా
భువనం ఫలకమివ శారప్రవర్తనోచితకోష్ఠయంత్రమివ తస్మిన్ నేయైః ప్రవర్తనీ
యైరితి యావత్. ప్రాణిన ఏవ శారాః ద్యూతసాధనా ఇవ అక్షోపకరణానీవేతి యావత్. తై
స్సాధనైః ॥ ని ॥ పల్యాంకే స్త్రీపిహంగే నాశారో ద్యూతసాధనఫలకమితి వైజయంతీ క
ల్యః కలనాసమర్థః దేవనచతురశ్చ కాలః కర్తా అక్షధూర్తశ్చ గమ్యతే రజనిదివసా
రాత్రే ద్విహానీ కమర్దావపౌ పాశకావివ ॥ ని ॥ పణోతు గ్లహ ద్యూతాస్తు దేవకాః పా
శకాశ్చేత ఇత్యమరః లోలయన్ పాతనః పున స్సంగృహ్ణన్ సృజంశ్చేత్యర్థః. క్రీడతి
దీవ్యతి ప్రాణినాం సంయోగవియోగ క్షయవృద్ధిక్షయాదీనాంచ కాలవశతేతి భావః. అ

గృహీతప్రతిష్ఠత్య షష్ఠే కోయత్రాప్యేకస్తదను బహవస్తత్ర నై
కోపి చాంతే ॥ ఇత్థం నేయైః రజనిదివసౌ లోలయన్ద్వావివాక్షౌ కా
లః కల్యో భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః ॥ ౪౩ ॥ శ్లో॥ ఆదిత్య
స్య గతాగతైరహరహస్సంక్షీయతే జీవితం వ్యాపారైర్బహుకా

ర్యాతేవి వేతిస్పష్టోపమాలింగాత్సగ్రతోపమితసమాసః. అత ఏవోపమాలంకా
రః. యదిచ క్రీడనోపయోగిత్వాద్రూపకమేవాశ్రయణీయమిత్యభిమానస్తర్హై
కదేశవివర్తిరూపకముపమాత్వంగమితి సంక్షేపః మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౪౩ ॥
ఆ॥ అథ నిత్యత్రముత్తోయ లోకో న్నైతన్మహిమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీత్యాహ ॥ ఆదిత్య
స్యేతి ॥ ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతైరుదయాస్తమయైరితి యావత్. అహరహః ప్ర
త్యహం అహన్యహనీత్యర్థః వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా జీవితమా
యుస్సంక్షీయతే వినశ్యతి కాలక్రమేణాయుః క్షయో భవతీత్యర్థః. క్షీయత ఇత్యస్య
కర్తరి లట్ తథాపి సోయం న జ్ఞాయత ఇత్యాహ. బహవో నేకే యే కార్యభారాః ధ
నగేహాదినిమిత్తకర్తవ్యార్థ వగంపరాః తై గురుభిః గరిష్ఠైః వ్యాపారైః జీవ
నోపాయోద్యోగైః కాలోపి జీవితక్షయకరసమయోపి న జ్ఞాయతే కార్యశతవ్యాకుల
వ్యాపారపారవశ్యాన్నావబుధ్యత ఇత్యర్థః. తథా జన్మజరావిపత్తిమరణం ఉత్పత్తిజ
రావసానపన్నధనానీత్యర్థః సర్వో ద్వంద్వోవిభాషైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః దృష్ట్వా త్రా

శోకేతిశ్చనోత్పద్యతే నోదేతి కింతు జగత్సర్వోపి లోకః మోహమయీమజ్ఞానప్రచు
రాం బుద్ధివిపర్యాసకారిణీమితియావత్- ప్రాచుర్యేమయట్ ఇత్యానుశాసనాత్॥ ౧॥ ప్ర
మాదోనవధానతైవ మదిరా మద్యం తాం పీత్వా సేవిత్వా ఉన్మత్తభూతం క్షీబకల్పం
వివేకశూన్యమితియావత్ భవతీతిశేషః- కాలేనైవ ప్రమాదం ప్రాపితోయం లోకః క
థం కారమేతన్మహామానం జ్ఞాస్యతీతి భావః- ఏతదాదిశ్లోకపంచకం శార్దూలవిక్రీడి
తం ॥౪౪॥అ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ రాత్రిరితి॥ రాత్రిరియం ప్ర
వర్తమానా రజనీ సైవ పునః గతరాత్రిసదృశ్యేవేత్యర్థః పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకా
రే అథవా రాత్రిః పునః భూయోపి సైవ గతరాత్రిరేవ సైతద్భేదో న విజ్ఞాయత ఇతి భావః త
థా దివసః అహస్స పునస్స ఏవ గతదివససదృశ ఏవేత్యర్థః- పూర్వవద్వికల్పో (త్రా)
వ్యస్సేయః ఇతి మత్వా బుద్ధ్వా మిథ్యా జంతవః ప్రాణినః ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగ
వంతః తథైవ నిభృతం గూఢం ప్రచ్ఛేష్టా ప్రకాశమితియావత్ ప్రారబ్ధా ఉపక్రాం
తాస్తత్తత్క్రియాస్తత్తదర్థసాధకకర్మాణి యేషాం తేతథోక్తాశ్చ సంతః పునరుక్తభూ

ర్వ్యాపారగురుభిః కాలోపి న జ్ఞాయతే। దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం
(త్రా)సశ్చనోత్పద్యతే పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా
మున్మత్తభూతం జగత్॥ ౪౦॥ శ్లో॥ రాత్రిస్సైవ పునస్స ఏవ దివసో
మత్వాముధా జంతవో ధావంత్యుద్యమినస్తథైవ నిభృత (ప్రా)రబ్ధ
తత్తత్క్రియాః॥ వ్యాపారైః పునరుక్తభూతవిషయైరిత్థంవిధేనా
మునా సంసారేణ కదర్థితా వయమహో మోహాన్న లజ్జామహే॥
౪౧॥ శ్లో॥ న ధ్యాతం పదమీశ్వరస్య విధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయే స్వ

తాః పునరనుభూతాల్పాశ్చిరచర్వణప్రాయా ఇతియావత్ తథాభూతా విషయా జగ్ధియ
త్వాదిభోగా యేషు తైర్వ్యాపారైశ్చేష్టాభిః ముధా వ్యర్థం ధావంతి వృథా ప్రయాసమంత
రేణ ఫలాంతరసంభవాదితి భావః- కింత్విత్థంవిధేనైవం ప్రకారేణామునా పరివర్త
మానేన సంసారేణ కుత్సితోర్థః కదర్థః కోః కుత్సితస్య కుశబ్దస్య కదాదేశః క
దర్థవంతః కృతాః కదర్థితాః నార్థీకృతా అపి కదర్థశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతా
త్ప్రకర్మణి క్తః పీడితా ఇవ ద్రష్టవ్యా వేవిస్మితార్థకః వయం మోహాదజ్ఞానాన్న లజ్జామహే
న బిభీమః అపి త్వేవం కాలమహిమ్నా నిస్సారతిరస్కృతా అపి లజ్జాం న ప్రాప్నుమ
ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః ॥౪౫॥ అ ॥అఖిలలోకే తావత్పురుషాణాం ధర్మార్థకామ
మోక్షరూపచతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యా
నేహ్యైతస్య యస్య యశోవిత్తార్జనగురుశుశ్రూషాంగనాలింగనాదియోగ్యతాయోగం

ధేయాః అస్మాభిస్తు తేషాం మధ్యే న కస్మిన్నపి పరిచితః అతోఽస్య జన్మ నిరర్థకమివ జాతమితి
వారంవారం శోచతాం వచనమభినీయాహ ॥ న ధ్యాతమిత్యాదిభిస్త్రిభిః ॥ న ధ్యాతమితి ॥ సం
సారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః - ఈశ్వరస్య
శంభోః స్థితిశభాసేత్యాదినా వరచ - పదం పాదారవిందయుగళమిత్యర్థః - విధివత్ విధ్యు
క్తం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః - తదహర్నిశమితి పరిస్త్రియజుషః - న ధ్యాతం విశ్వాగ్ర శక్త
యా న ధ్యానవిషయీకృతం యతః శంభుపాదాంబుజధ్యానం సంసారనాశస్య కసాధన
మిత్యనేకపురాణేతిహాససంహితావచనైస్సాక్షాన్మోక్షసాధనతయా ప్రతిపాదయమిత్యభిహి
తం శంభుపదధ్యానం న విహితముత స్తత్సాధ్యమోక్షపురుషార్థోఽనసంపాదిత ఇతి భా
వః తథా ధర్మార్థసంపాదనానుశోచనం కథయతి అత్ర అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే
త్యుపక్రమమాణస్యాత్ర కృష్ణమహర్షిర్ధర్మస్య ప్రాధాన్యేన స్వతస్సిద్ధం పురుషా
ర్థత్వమన్యత్ఫలం త్వానుషంగికమస్య పునస్స్వతోత్పరం పరాయాశ్చ స్వర్గాపవ
ర్గపురుషార్థద్వయసాధనతయా సుఖహేతౌ చ దర్శనే సుఖ్యత్వ వధౌపచారికం మన్యతే
త త్ర చ ద్వితీయం పద్యమాశ్రిత్యాహ ॥ స్వర్గేతి అత్ర స్వర్గశబ్దోఽపవర్గస్యాప్యుప
లక్షకః తథా చ స్వర్గాపవర్గద్వారభూతః కవాటౌ తత్రభూతః పాటనే విఘటనే పటుస్స
మర్థః స్వర్గాపవర్గసాధక ఇత్యర్థః - ధర్మో జ్యోతిష్టోమాదిరపి నోపార్జి

ర్గద్వారకవాటపాటనపటుర్ధర్మోఽపి నోపార్జితః । నారీపీనప
యోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలింగితం మాతుః కేవలమేవ యౌవ

తః - న సంపాదితః యతః జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత ధర్మాత్సుఖం చ జ్ఞానాన్మో
క్షమవాప్నుయాదిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః - పురుషార్థద్వయసాధకత్వే నావశ్యమను
ష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః - అతస్తత్సాధ్య పురుషార్థద్వయమపి న సిద్ధ
మితి భావః - అత్ర దేహలీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కిం
చిదతిశయం ద్యోతయతి తత్ర తేన పౌనరుక్త్యమిత్యనుసంధేయం తథా నారీణాం స్త్రీణాం
వరాయాః గూఢతాన్తనాంతరాః ఊరుదణ్డరం యద్యుగళ పీనపయోధరోరుయుగ
భయుగ్మమిత్యర్థః - యద్వా పయోధరయోరూరోశ్చ యుగళం పయోధరయుగళమూ
రుయుగళం చేత్యర్థః తత్స్వప్నేఽపి స్వప్నావస్థాయామపి కింపునర్జాగ్రదవస్థాయామితి
భావః - నాలింగితం నాశ్లిష్టం ॥ సంసారే పటలాంతతో యత్ర శోనాగరం యదేకం ప
రం యస్యాయం చ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామ ప్రవర్ణజనః - తత్సౌఖ్యాపరతత్వవే
దనమహసం దోషదుం మందధీః క్రోశావిందలిసూక్ష్మమస్థకరానై నిత్యం మూఢో జ
న ఇత్యాది కామశాస్త్రోక్తా స్త్రీణాం పురుషార్థస్యాప్యుపాదేయతాం తస్మిన్ ష్వ దశ
త్వనాధిగతమంగనానువచనం కాలింగనాధరచుంబనాదికమపి నకృతమత స్తస్మిన్ ష్వ దశ

తాదృశపుష్పశోభాపి న సమర్థేతి భావః. అయమేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేప్యనుసం
ధేయః. అత్ర బాహ్యసురతే పరిరంభాలింగనసురతప్రయోజ్యత్వాత్ ముఖ్యకరణ
తోలాయితబంధశీర్షయోః గాఢాలింగనమితి వివేకః. అత్ర కాంతాన్వయనియమః ॥*॥
బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతముచ్యతే. తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేషనఖదంత
క్షతాదికమ్. ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి. కింతు కేవలమత్యంతం
మాతుర్జఠరస్యాయౌవనతారుణ్యమేవ పరం సుపుష్పితోద్యానం తస్యచ్ఛేదవిదారణే
పయఃకుఠారాః పరశవ ఏవ యౌవనస్య పుత్రోత్పత్త్యవధికత్వాత్ తదుచ్ఛేదనసా
ధనభూతా ఏవ న త్వాభ్యంతరసాధకా అతోఽనర్థకం జన్మేతి భావః ॥
౨౮॥ నేతి॥ దమ్యతే భజ్యతే అనయేతి దమనీ భంజనీ ప్రతివాదిబృందానాం ప్రతిభటవాదీ
శ్వరగర్వహరాణాం దమనీ అథవా ప్రతివాదినాం బృందాని దమయతీతి తథోక్తా సంప్రదా
యశుద్ధదేశికాచార్యశిక్షానిబంధనసత్సృష్టకర్తృప్రయుక్తవీర్యాతిశయవర్త
మానప్రతివాదిపాండిత్యగర్వనిర్వాణసమర్థేత్యర్థః. కృత్యల్యుటో బహుళమి
త్యనయా ప్రాప్తకర్తరి ల్యుట్. టిత్వాత్ జీప్. వినీతా ఉచితా సాధూనాము
చితా సహృదయసహృదయాస్వాదినీత్యర్థః. యద్వా వినీతానాం వినయవిధేయత్వాదిగు

నవనచ్ఛేదేపతాగారవయమ్;.......... ....

౨౯॥ నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృందదమనీ విద్యా వినీతోచితా ఖడ్గాగ్రైః
కరికుంభపీఠదలనైర్నాకం న నీతం యశః। కాంతాకోమలపల్లవాధర
రసః పీతో న చంద్రోదయే తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫలమహో శూన్యా

ణోపేతానాం శిక్షితానామితి యావత్. ఉచితా అభ్యాసార్హా ॥౨౯॥ అభ్యాసేప్యుచితం
స్యాదిత్యమరః. విద్యా వేదశాస్త్రపురాణాదిరూపా నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయీ
కృతా సమ్యక్ న పరిశీలితేతి యావత్. అధీతాపి విద్యా సమ్యక్పరిశీలనాభావేన
అర్థజ్ఞానబోధపర్యవసాయిత్వాభావే ప్రామాణ్యైవ భవతీతి భయాత్. అభ్య
స్తేతి సకృదుపదేశాదిభిర్న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కిల్విషకర్త్వం సర్వథా పరిశీలన
స్యైవ ప్రథమతః అనధీతైవ చేన్న తత్ర ప్రత్యుత్తరావకాశః. ఏవం వ్యవస్థా
యాం సత్యాం విద్యానామనరస్య రూపమధికమిత్యాదివచనేన కీర్తిప్రతిష్ఠాభిజ్ఞానా
దిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీయేతి బోధితా విద్యా నాధీతా
నాభ్యస్తా చ తతస్తస్యాస్సాధ్యఫలజాతమపి న సంగృహీతమితి భావః. తథా కరికుంభాః పీఠా
ఇవ తేషాం దళనైర్విదారణైః అథవా కరికుంభపీఠా సదళయంతీతి తథోక్తానితైః శత్రు
సేనాసంరంభవిజృంభమాణకరికుంభస్థలపాటననిర్ఘాటపాటవైరిత్యర్థః. దళ
విదళన ఇతి ధాతోః. పూర్వవల్ల్యుట్ ఖడ్గాగ్రైః యశః కీర్తిః నాకం స్వర్గం ॥......

టి॥ స్వర్గాంతరితపురుషార్థాన్క ఇత్యత్రోక్తః - ననీతం న ప్రాపితం ప్రతిధర్మ్యాలోకాం తరశ్లాఘనీయకీర్తిరపినసంపాదితేత్యర్థః - యథాలోకే ప్రాసాదాద్యున్నతస్థానం ప్రాపణీయంవస్తువేణుదండాగ్రాదినా ప్రాపయంతితద్వదితిధ్వనిః అథవాశాస్త్రాగ్రైః ఖడ్గధారాభిస్సాధనైర్యాని కరిష్యంబిపీఠానాందళ్ళినానిబిదారణానిస్తైస్తైరతుఃఖితశత్రుపేశాందంతినివహమస్తకదళీకృత్యైత్యర్థః - యశ్శనాకంనసీతం ॥*॥ కిరీటం స్వర్గఫలామహురాసంసారంవిఘ్నిత ఇత్యాదివచనైః స్వసాధనత్వేన వేదితాపికీర్తిః సంపాదితాతతస్తత్సాధ్యఫలలాభోనజాత ఇతిభావః - అత్రశ్రుతిలెకిం జన్మకీర్తిం వినే తివచనాజన్మసాఫల్యార్థం కీర్తిః పృథఙ్ముఖ్యత్వేనసంపాదనీయత్వాదానుషంగికఫలత్వాత్సాధనాంతరత్వాత్స్వర్గమాత్రసాధకత్వాత్స్వర్గతాద్వారకపాటపాటనపటుధర్మోపినోపార్జిత ఇత్యనేనన పౌనరుక్త్యమిత్యవగంతవ్యం - నాకంననీతం యశ ఇత్యత్ర నీపహ్యోనేతివచనాద్ద్వికర్మకాన్నయతేః కర్మణి క్తప్రత్యయః అతఏవయశసః ప్రథమాంతస్య ప్రధానకర్మత్వం అస్యత్రాకథితంచేతి॥❀ప్రధానక

న్యాలయోదీపవత్ ॥౨౭॥ ధ్యానాధిగతోశంకరహిత్రాణాః త్రయనో

పార్జితంసుశ్రూషాపిసమాహితేనమనసాపిత్రోర్న సంపాది

తంత్యక్త్వాలాదీనాపత్నీనకర్మణాం । అత్రపాదెదుపాదీనాంత్యంతేః కర్తుఃకర్మణ ఇతివచనాత్ - తథాచంద్రోదయేచ చంద్రోదయసమయేకాంతాయాః ప్రియతమాయాః కోమలోమృదులోధ్యయపల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః తస్యరసః అధరామృతమిత్యర్థః - నపీతఃనాస్వాదితః॥ టి॥ తిక్తౌపౌచామృతేచైవనిర్యాసపారదేధ్వనౌ - రసఇత్యభిధానాత్పల్లవాధరసుధాపీతేతిపాఠేస్పష్టోర్థః. అతోనత్రుతీయపురుషార్థోపిసంపాదితఇతిభావః - తత్తుసోఢ్ఢవనశీలానస్యచంద్రస్యశృంగారరసనిమిత్తకారణత్వాత్తదుద్దీపకోక్తిః - తదుక్తంశృంగారతిలకే॥*॥ మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాఃపరికీర్తితాఃఇతి. అత్రస్తారుణ్యంయౌవనంశూన్యాలయేనిర్జనగేహేదీపేనతుల్యంరీపవత్ - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః - నిష్ఫలంనిరర్థకమేవగతం యథాశూన్యగృహాదీపస్యకస్యచిత్పురుషార్థస్యగాప్యనర్థకత్వంతథాతారుణ్యస్యాపిఉక్తస్యత్రివర్గస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్యర్థః - అహోఇత్యాశ్చర్యవిషాదే వాతద్ద్యోతయతియుపమా ॥౨౮॥ విద్వేషిణాఃశంకరహితావిప్రశంకాశస్త్రమానో త్యర్థః - విద్యానాధిగతానాభ్యస్తానాధీతేతియావత్ - నాభ్యసాప్రతివాదబృందదమనీత్యత్రత్తేభావఏవాత్ర స్యమసంధేః - విత్తంత్యాగభోగవదాత్తం ధనంచనోపార్జితం ॥*॥ యస్యాస్తివిత్తంసనరఃకులీనఃసపండితస్సశ్రుతవాన్గుణజ్ఞః -

ష్వపి వదాన్యవదర్జనీయస్సర్వేగుణాః కాంచనమాశ్రయంతీత్యుక్తేః ధనమార్జనీయ
మ్. ధనమూలమిదంజగత్ | అంతరంనాభిజానామినిర్ధనస్యమృతస్యచేత్యాదివచ
నైశ్చబహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయమిత్యుపదిష్టం - విత్తంనార్జితంతత్తస్మాత్సాధ్యఫ
లమపిన సాధితమితిభావః ॥ నను ॥ * ॥ అర్థానామార్జనేదుఃఖమార్జితానాంచ రక్ష
ణే రక్షితానాంవ్యయేదుఃఖం ధిగర్థందుఃఖభాజనమితినిషిద్ధోక్తేః కథంతదుపార్జనా
భావానుశోచనమితిచేన్నత్యం - తస్యాశ్వ్యవహితానంతరం వాద్యైహికాముష్మికఫలజనక
త్వేనాభ్యర్హితత్వాత్ స్వరుపార్థపర్యవసానాచ్చనదోషఇతిమంతవ్యం - తథాస
మాహితేనసావధానేన ప్రసన్నేనేత్యర్థః మనినా అంతఃకరణశుద్ధిపూర్వకం విహిత
స్యకర్మణః ఫలజనకత్వం నాభ్యర్హితత్వాత్ స్వరూపార్థపర్యవసానాచ్చనదోషఇ
తిమంతవ్యం తథా సమాహితేన సావధానే ప్రసన్నేత్యర్థః - నియమాదితిభావః - పిత్రో
మాతాపిత్రోరిత్యర్థః ॥ పి ॥ మాతాపితరౌ పితరావిత్యమరః పితామాత్రేత్యేకశేషః ॥
శుశ్రూషాపరిచర్యాసేవేత్యూహావత్ ॥ ని ॥ శుశ్రూషాశ్రోతుమిచ్ఛాయాం పరిచర్యాప్ర
ధానగౌరవిత్రితివిశ్వః నసంపాదితానకృతా ॥*॥ మాతాపిత్రోస్సమంధైవంసర్వేషాంనహి
విద్యతే । తస్మాత్సముచరణమనిష్టం పితరౌ దేవరూపిణావిత్యాదివచనైః పరమేశ్వరా

తా । ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేపి నాలింగితాః

సాధనకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేనకర్తవ్యేతిబోధితా - పిత్రోస్సేవానకృతాతత
స్తత్సాధ్యఫలమపిన సంపాదితమితిభావః - ఆలోలేచంచలేతరళే ఆయతేదీర్ఘేరివవి
శ్రాంతేచలోచనేయాసాంతాః బహువ్రీహానయనవిలాసవత్య ఇత్యర్థః - ప్రియత
మా అత్యంతమనోవినోదకారిణ్యస్స్వభోగయోగ్యాస్స్వకీయానురాగిణ్యస్తరుణ్య ఇత్యర్థః
అవ్యభిచారసాభావ్యప్రసంగాత్ - స్వప్నేపి నాలింగితాః ఏతేనాత్యంతమిథ్యాభూతస్య
స్వాప్నికస్యాలింగనాభావానుశోచనేన జాగ్రద్దశాయాంతస్యాత్యంతాసంభావితత్వం సూచ్య
తే - స్వప్నేనాలింగితా ఇత్యర్థః - మంగలాలింగనాపరిచుంబనాదిశయా వక్తవ్యం - తత్ర పూర్వ
శ్లోకే అర్ధం చుంబనమూక్తం కింతుపూర్వతరశ్లోకోక్తేః స ఆలింగనం పునరత్రాప్యుక్త
మతః పౌనరుక్త్యదోషః ప్రసక్తఇతిచేన్న - తత్ర కేవలాలింగనాభావమాత్రాను
శోచనమత్ర సుసర్వాంగాలింగనాభావానుశోచనమితి న దోషప్రసక్తిరితి వేదితవ్య
కింత్వయం పరివర్తమానః కాలః కాకైర్బలిభుగ్భిరివ లిప్త్యఖిరితిశేషః పరపిండేషు ప
రాన్నేషు లోలుపతయా లాలసతయా సావమానపరపిండదానకుక్షింభరితమిత్యర్థః
ప్రేర్యతే యాపితేవ త్వర్థనాథకతమితిభావః ॥ పి ॥ పరాన్నః పరపిండాదఇత్యమరః
ప్రపూర్వాదీరయతేః కర్మణి లట్ - వ్యతీత్సర్వం కాలవిలసితమేవేతి తాత్పర్యం - యద్వా

శ్యత్ర వైరాగ్యప్రకరణే ధర్మార్థపితృశుశ్రూషావిద్యాయశోధిగమానాం యథాక
థంచిత్పురుషార్థోపయోగిత్వేऽపి తదభావానుశోచనం వక్తుం యుక్తం నత్వంగనాలింగ
నాదిసంభోగాభావానుశోచనం తదపి శ్లోకత్రయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కథయితుమహన్త్యాం
తాయుక్తం నను విద్యార్థ్యయనాభావే ద్వివారానుశోచనం యుక్తమితిచేన్న తస్యాప్యు
పాదేయత్వేన తత్కృత్యస్తదభావానుశోచనేప్యనౌచిత్యాభావాత్. అన్యస్యాత్వనుపాదే
యత్వాదేతదనుశోచనమనుచితమివ ప్రతిభాతి. తథాపి తస్యాపి పురుషార్థమధ్యపరిగ
ణనయా సంపాతాయాతత్వాత్ ప్రసూతిభాజో విశ్వే స్వస్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్న
త్వాత్ తామన్యపురుషార్థత్వేన చ పితృఋణవిమోచనహేతుభూతతయా చ గృహశా
స్త్రస్య మహాపురుషప్రణీతత్వాత్ ॥ * ॥ ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోస్మి భరతర్ష
భేతి భగవద్వచనాత్ తద్విరుద్ధస్యైవానుపాదేయత్వాత్. అత్ర తు తదవిరుద్ధస్యైవ తత్తా
మస్యైవ వక్ష్యమాణత్వేనోపాదేయత్వాచ్చ తదభావానుశోచితుముచితం యత్ర్యాలోకే తావదు
త్తమవస్త్వలాభే అధమవస్త్వపేక్షా తస్యాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయశః ప్రసిద్ధం

కాలోయంపరపిండేణో బహవో యాః కాశ్చైవ ప్రేక్ష్యసే ॥౨౮॥ వయం
యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిచితా ఏవ ఖలు తే సమం యాతాస్సంవృద్ధాః స్మృతి
విషయతాం తేపి గమితాః ॥ ఇదానీమేతేస్మః ప్రతిదివససమాసన్న పత

యథా పిపాసితస్య లబ్ధశరావపానకస్య రసాస్వాదాపేక్షయాం తదలాభానుశోచనం తే
ష్యతామలబ్ధప్రలబ్ధస్యాధిగతపరమార్థానామపేక్షయాం తదలాభే అనుశోచనం ఉచిత
మేవ అతఏవ శ్లోకత్రయే పి ప్రతిశ్లోకం పూర్వార్ధే ఉత్తమమధ్యమభేదేన వస్తుద్వయాభా
వానుశోచనముక్త్వా అధమత్వాచ్ఛరమే తృతీయపాదే తదభావానుశోచనముక్తమిత్యల
మతిప్రపంచేన ॥౨౮॥ అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ ॥ వయమితి ॥ వయంయేభ్యో
మాతాపితృభ్యోజాతా ఉత్పన్నాస్తేచిరపరిచితాఏవ చిరకాలపరిచయవంతఏవ సన్తో
వేత్యర్థః ఖలు శబ్దో త్ర నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వా తథా మైజనా స్తై స్సమం సంప్ర
వాస్సమస్యవృద్ధిగతాస్సంవృతా ఇతి పాఠే ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. తేపి స్మృతివిషయతాం
స్మరణగోచరత్వంగమితాః ప్రాపితాః కాలేనేతిశేషః తేపినష్టా ఇత్యర్థః. గమేర్ణ్యంత
త్వాత్ కర్మణి క్తః. గతిబుద్ధీత్యాదినా. అణికర్తుః కర్మణి చిణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ
ఇతివచనాత్. అథవా గమితా గతా ఇత్యర్థః. స్వార్థే ణిచ్ యథా మోరాజ్యమకార
యదితివత్. ఇదానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం ప్రతిదివసం ప్రత్యహం యథా తే
యీభావ ఆసన్నం సమీపవర్తి పతనం నిధనం యేషాం తేతథోక్తాః అతఏవ సికతా
నద్యాస్తీరే సికతిల సైకత ప్రాయం నదీకూలచౌచేత్యనేన తత్రస్థ సిస్తిత్య ర్థా

ఇలచ్ప్రత్యయః యన్నదీతీరం నదీతటప్రదేశః తత్ర యుతరవశివృత్తసైస్తుల్యావస్థాం గతాః సముదశాప్రాప్తాః స్యుః స్మేప్రసేవవతాం స్యామ ఇత్యర్థః. ఏతత్సర్వం కాలకృతమేవ అన్యథా కథమన్యస్యైవ్యాప్స్యాస్సమగ్ధమితి భావః. అత్ర తరంగభంగ్యాసూ తైస్సికతావనయే అవిలంబేన తరూణాం నిర్మూలనం లక్షితత్వాత్ నాగ్గానదీతీరస్య సికతిలవిశేషణం సి॥ స్త్రీశర్కరా శర్కరిలః శార్కరః శర్కరావతీ - దేశ ఏవాదిమావేవమున్నేయాస్సికతావతీ ఇత్యమరః శిఖరిణీవృత్తం॥ ....

౪౯॥ అ॥ అథప్రాణినాం విచార్యమాణే లేశస్యాప్యవకాశో నాస్తీత్యాహ। ఆయురితి॥ నృణాం మర్త్యానాం ఆయుర్జీవితావధికాలో వర్షశతం శతసంవత్సరాత్మకం పరిమితం క్లృప్తం బ్రహ్మణేతి శేషః॥ ని॥ వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరః - తదర్థం శతస్య వర్షశతస్యార్ధం పంచాశద్వత్సరాత్మకం రాత్రౌ గతం ఇంద్రియవ్యాపారోపరమరూపనిద్రావస్థాయాం గళితం భవతీత్యర్థః - పరస్య శస్యజాగరూకేణ వర్తమానస్యార్థస్య పంచాశద్వత్సరాత్మకస్య పరమన్యదర్థం

నాగతాసుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః ॥ ౪౯ ॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్థం గతం తస్యార్ధస్య పరస్య చార్ధమపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః। శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభిర్నీయతే జీవే వారితరంగచంచలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్ ॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణమపి యువా కామరసికః క్షణం విత్తైర్హీనః క్షణమపి చ సంపూర్ణవిభవః। జరాజీర్ణైరంగైర్న

పంచవింశతిసంవత్సరాత్మకం బాలత్వవృద్ధత్వయోర్గతం అజ్ఞానాక్రాంత్యా వస్థావిపయతయా నష్టమిత్యర్థః. ద్వాదశసంవత్సరాత్మకమేకమర్థం బాలత్వే అన్యద్వార్ధక్య మితివివేకః శేషం పంచవింశతిసంవత్సరాత్మకమేతనవశిష్టార్థం వ్యాధిభిః రోగైః రోగదుఃఖైః పుత్రకళత్రాదివిరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితం పర సేవాదిభిః స్వజీవనార్థం అన్వపరిచర్యాదికష్టకర్మభిర్నీయతే అతివాహ్యతే - అతః వారితరంగ చ్చంచలతరే అతిచంచలే క్షణికే ఇత్యర్థః. జీవే జీవనే ప్రాణినాం సౌఖ్యం సుఖం కుతః నకుతోపీత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా విచార్యమాణే సుఖలేశస్యాప్యనవకాశాదితి భావః॥ ౫౦

అ॥ అథ కాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యాస్సర్వోపి మ్రియత ఇత్యుపవర్ణయతి॥ క్షణమితి॥ క్షణం క్షణమాత్రమిష తావత్ కాలమిత్యర్థః - అత్యంతసంగరహితేది తీయా బాలః శిశుర్భూత్వా తథా క్షణమపి కామేన మన్మథేన రసికః శృంగారరసాభినివిష్టః యువా తారుణ్యం తే అఖిలప్యంత ఇతి కామాః కామినీసంభోగాదివిషయాస్తేషు రసికః

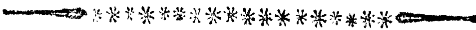
రాగశాలాయమానాతరుణశ్చభూత్వా తథాకుటుంబిత్వైహీనో నిర్ధనో భూత్వా తు
మపిసంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధనశ్చభూత్వా॥వి॥అథ జరైర్విభవా అపీతి పర్యాయే
మరణ తథాక్షణంజలానాం జీర్ణైఃశిథిలైః విశ్లిష్టసంధిబంధై రితియావత్ - అంగై
ఃఉపేతః అత్రపవః శిథిల్వేశథచర్మభంగిభిర్మండితా భూషితా - దిహ్నా తేతియావ
మణిభూషణ ఇతిభావః ఏకమణికృత్తః తనుగాత్రంయస్య తథోక్తో భూత్వా నరస్య
ప్యపీత్యర్థః ఇవనటస్తత్తద్వేషధారీనర్తక ఇవ సంసారస్య బాల్యయౌవనాద్యవస్థాను భూ
మావన సాగరే నటవాటకస్యనాట్యప్రవర్తగాఢ జరస్యచ అంతే అవసానే యమోథి
తే త్రేతియమధానీయమరాజధానీ సంయమనీనామ్నీ యమపురీకరణాధి కరణరూ
ప్రతిలుప్తషితాత్ జీపసాయవని కాప్రతిసీరాతిరస్కరణీ వానాంనీకతిమృతో భవతి
లజ్జవవళీమండితవమష్ట రస్సంపాగాంతే విశతియమధానీయవని
కామ్॥౫౧॥ శ్లో॥త్వంరాజావయమప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమా
నోన్నతాః ప్రవిష్టోభవతీత్యర్థః॥వి॥ ప్రతిసీరాయవనికేత్యమరః - నవవిశేషాణానియో
గ్యానిజపమాలంకారశిఖరిణీవృత్తం॥..

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే కాలమహి
మానువర్ణనంనామపంచమదశకం

శ్రీదక్షిణామూర్తయేనమః-

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే వైరాగ్యశతకే
యతినృపతిసంవాదవర్ణనంనామషష్ఠదశకప్రారంభః-

౫౧॥అ॥ అథ ఏవం భిక్షోర్యతిశ్చిత్తస్య దయాదిష్ఠం ప్రాప్తకాలవైషమ్యం జ్ఞాత్వా వై
రాగ్యదయితయతిర్థవేత్తథా నైగపేష్య ప్రాణమివ జగజ్జాలమాలోక్య యన్నవధీరితాను
వర్తమానే ప్రాజ్ఞా సహ సంవాదః కేతుం శక్నోయాస్యాన్యథా తతోనిరంకుశత్వం
నిధాయ వశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుం తత్సంవాదప్రకారమాహ॥ త్వ

మి॥ త్వంరంజయతీతి రాజా మహాన్ ఇత్యర్థః. వయమప్యుపాసితాస్సేవితాః [illegible] యయా సాత్త్వికోక్తా ఆచార్యకాణ్వ పురుషోపదేశేతి [illegible] నిరంతరగురుసే
వాతత్పరేత్యర్థః. యద్వా ఉపాసితా గురూపాసనావశాత్సంపాదితా గురుః శ్రేష్ఠా దయ
ప్రజ్ఞా [illegible] గోచరబుద్ధివిశేష ప్రవృత్తిస్తయా యోభిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్న త
తత్త్రైస్త్రోః త్వం విభవైర్ధనైః సంపద్భిః ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః తథా కవయః
విద్వాంసః యద్వా విచిత్ర ప్రబంధ పదరచనా చాతుర్ధురీణ ప్రతిభాసంపన్నాః క
యశాంసి [illegible] కీర్తీః దిక్షు దిగంతరాలేషు ప్రతన్వంతి విస్తారయంతి ఏతేన
[illegible] ఖినంచితా చార్య కృపాకటాక్ష లబ్ధ ప్రజ్ఞాభిమాన మానస
[illegible] జ్ఞాతవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్ష సామ్రాజ్య పట్టబద్ధాన్ ప్రతీకృత
[illegible] ఇత్యస్మాన్ అపి కీర్తయంతీత్యర్థః. తస్మాద్వయమపి ఖ్యాతా ఏవేతి భా
వః. [illegible] ప్రకారేణ త్వం చాహం చ నాంతరం [illegible] దీన సర్వైః నిరాత్మేతి
త్వే [illegible] ఉభయోరప్యంతరం తారతమ్యం [illegible] మతిగూరమత్యంతమపి ప్ర

నోన్నతాః ఖ్యాతస్త్వం విభవైర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వంతి నః।
ఇత్థం మానధనాతిమాన సుముఖే నాస్త్యావయోరంతరం యద్య
స్మాసు పరాఙ్ముఖోసి వయమప్యేకాంతతో నిస్పృహాః॥ ౨౭ ॥ శ్లో॥

అర్థాన మీశి [illegible] త్వం వయమపి చ గిరామీశ్మహే [illegible] దర్థం శూర
స్త్వం [illegible] కేవల ధనవాన్ వయం తు ప్రజ్ఞా ప్రయుక్తాభిమాన ధనవంతః అత స్తవ చా
స్మాకం [illegible] మహదంతరమిత్యర్థః. అత స్త్వమస్మాసు విషయే ష
[illegible] పరాఙ్ముఖోసి చేత్ వయమప్యేకాంతతో నిస్పృహాః. నిరపేక్షా ఆ
[illegible] ఇత్యర్థః [illegible] ధనాదౌ సర్వవస్తు ష్వసారేణా స్మాకమత్ర ప్ర
[illegible] స్థితిర్వా [illegible] యద్యరర స్సద్వశాదత్ర స్థాస్యామః. అ
[illegible] మిత్యర్థః [illegible] అత్ర త్వం రాజా వయమిత్యత్ర [illegible] వయమప్యే
కాంతతో నిస్పృహాః ఇత్యత్ర [illegible] వచనం ప్రయుజ్య ఆవయోరితి ద్వివచన ప్ర
[illegible] అయుజ్యత ఇతి చేన్న వేదాంతినముదాయ వివక్షయా ఆత్మ సంభావనా
[illegible] బహువచన ప్రయోగేణ రాజా యుక్త త్వాత్ న కోపి విరోధః ఏవ మత్ర తథా పి ద్ర ష్ట
వ్యం [illegible] అలవిక్రీడితం॥ ౨౭॥ [illegible] అర్థానా
మీశిషే త్వం వయమపి చ గిరామీశ్మహే [illegible] యావదర్థం
[illegible] ఇత్యర్థః. యావదర్థం ఇత్యవ్యయీభావః॥
॥ [illegible] వశ్రోత్ర [illegible] నిష్పృహ [illegible] గిరాం [illegible] వచనానాం [illegible]

హాఅశేషశాస్త్రపిశేషాంథానాం ప్రభావామఇత్యర్థః కిహతిపాతే గిరాంయా
ంథామశేషవిశేషాథానిత్యర్థః విద్యహజాసీమహే - తథాత్వంశూరశ్శార్య
గారిపుఠళనఇతిశేషః తథానో స్మాకంవాదిదర్పవ్యుశమనథౌ ప్రతివాదిగర్వ
వాపణవిధానే॥ని॥ ధిరధానేద్వై వేచేత్యపరః అపియమపినాశిపాటవంపాము
ద్ధమస్తీతిశేషః త్వాం ధనాఢ్యాధనస్వామినః॥ ఇత్యర్థఃధనాఢ్యధనస్వామిత్యపరః
వంతేభజంతే తదపినాశాథాంతదర్థిన్యర్థంచేతిభావః యద్వాధనాఢ్యధనా
త్వాఖిలాషిణః రాజసేవయాధనసంపాదనేచ్ఛవఇత్యర్థః త్వాంసేవంతేమాను
ష్యాస్వపీత్యర్థః మతిమలహతయేబుద్ధిజాడ్యనివృత్త్యర్థం ॥ యస్తుశర్యటతే
యస్తుసేవేతషడితాః తస్యవిస్తారితాబుద్ధిస్తైలబిందురివాంభసీతివచనాదితి
గావః యద్వామతిమలానిరాగద్వేషాదయః తేషాంహతయే ప్రహాళనార్థం బుద్ధిశుద్ధి
ద్వారాజ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః శ్రోతుంకామాఖిలాషా యేషాంతే శ్రోతుకా
మాః శుశ్రూషవః గురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమిత్యాయే నాస్మన్ముఖాచ్ఛాస్త్రార్థ ప్రవణే

రస్త్వంవాదిదర్పవ్యుపశమనవిధావక్షయం పాటవంనః। సేవంతేత్వాంధనాఢ్యామతిమలహతయేమామపి శ్రోతుకామామయ్యప్యాస్థాన తేచేత్త్వయిమమనితరామేవరాజన్ననాస్థా॥ ౫౩॥ శ్లో॥
వయమిహపరితుష్టావల్కలైస్త్వందుకూలైస్సమ ఇవపరితోషో

ష్ఛవః గురుశుశ్రూషయావిద్యేత్యుపదేశాటనవిశ్వాసవంతః శిష్యాఇత్యర్థః సేవం
తఇతిసంబంధః తంకామమనసోరపీతిమనసోమకారలోపః అశ్వహోరాజఽ్త
మయ్యపిఆస్థానచేదనాదరోయదితదామమత్వయ్యపినితరామత్యంతంఅత్యయానాదా
ప్రత్యయః అనాస్థాసరపేక్షత్వాదితిభావః కింత్వేషహంగతోఽస్మిఅన్యత్రగమిష్యామి
త్యర్థః వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః స్వస్యనిరపేక్షత్వద్యోతనార్థ
మేతచ్ఛ్లోకద్వయం పూర్వశ్లోకోక్తభావవివరణాత్ప్రసంగాధేయః ప్రస్తారాత్
॥౫౩॥ అ॥అథకథమన్యత్రగమిష్యసీత్యాశంకాయామస్మాకంనిత్యసంతుష్టాంతః
కరణత్వాన్న కించిదపేక్షితమిత్యాహ॥వయమి॥హేరాజన్ వయమిదానీం వల్క
లైర్దారుత్వగ్భిర్నిర్మితైఃపరితుష్టాస్సంతుష్టాః త్వందుకూలైఃక్షౌమైర్విచిత్ర
వసనాంబరైరిత్యర్థః పరితుష్టఇతివచనవరిణామేనసంబంధః పరితోషః అస్మాకంత
వసంతోషస్సమఇవతుల్యఏవఇవశబ్దోఽవధారణార్థకఃవిశేషః అన్యతరోత్కర్ష
స్తునిర్విశేషోవిశేషరహితఃమామకతావకపరితోషయోరంతరంనకించిదప్యస్తీత్య
ర్థః సమఇవపరితోషాజాయతేకోవిశేషఇతినాపాఠః కింతుయస్యతృష్ణావిశాలా

లిప్సావిశాలా-అత్యాయతా-సపురుషోదరిద్రో-కించనోభవతు-నత్వన్య ఇత్యర్థః-సంభావనాయాంలోట్-కథమేతదిత్యాశంక్యోక్తమర్థమర్థాంతరన్యాసేనద్రఢయతి. మనసిచపరితుష్టచిత్తేయేనకేనచిత్సంతుష్టేనతిసఃపుమానర్థవాన్ద్రవ్యసంపన్నఃక శ్చవాదరిద్రః-ద్రవ్యహీనఃనకోపీత్యర్థఃమనఃపరితోషేలాభాలాభయోరకించిత్కరత్వాదితిభావః-అతోనకించిదప్యస్మాకంకృత్యమితివేదితవ్యంమాలినీవృత్తమ్ ||❁|| ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ || ౫౮ ||అ|| తథాపిశరీరయాత్రాయాఅన్యథాసంభావ్యమానత్వాన్నదుర్జనానాంవినయంసోఢుంశక్నోమీత్యాహ-|| ఫలమితిఃఫలంఅశనాయభోజనాయఅస్తీతివారణార్థమిత్యర్థః-అలం-పర్యాప్తం-అల మితిపర్యాప్త్యర్థప్ర్రహణాన్నమఃస్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-ఏవముత్తరత్రాపిద్ర ష్టవ్యంతథాస్వాదుమధురం||ని||త్రిష్విష్టేస్వాదుమధురేత్యమరః తోయముదకంపానా యద్రష్టోపశాంత్యర్థమిత్యర్థః.అలంతథాక్షితిఃపిశయనార్థంనవేశనాయాలం తథావల్కలంచవాససేఆచ్ఛాదనార్థంఅలంఅతఃనవంసద్యస్సంభావితంయద్ధనం త

సవర్ణశేషోవిశేషః। సతుభవతుదరిద్రోయస్యతృష్ణావిశాలామన
సిచపరితుష్టేకోర్థవాన్కోదరిద్రః|| ౫౮ || శ్లో||ఫలమలమశనా
యస్వాదుపానాయతోయంక్షితిరపిశయనార్థంవాససేవల్క
లంచ। నవధనమధుపానభ్రాంతసర్వేంద్రియాణామవినయమ
నుమంతుం-నోత్సహేదుర్జనానామ్|| ౫౯ || శ్లో|| అశీమహివయంభి
క్షామాశావాసోవసీమహి। శయీమహిమహీపృష్ఠేకుర్వీమహికి

దేవమధుపానంమద్యపానంతేనభ్రాంతాన్యమార్గేపతితాని సర్వాణీంద్రియాణియే షాంతేషాంధనమధుపానస్యచిత్తవికారాదివేకాదికారిత్వేనయథాకథంచిద్వివేక లేశస్యాభావేతస్మిన్ప్రవృత్తిఫలనవిశేషణముక్తమిత్యర్థదుర్జనానాందుర్మార్గగామినామవి నయంసర్వానేయమనాదరమితియావత్-అనుమంతుంఅనుగీకర్తుంనోత్సహేనప్రభవా మితిఅక్షమైవశిక్షితమర్థఃసోఢవ్యమితిభావః-వృత్తంపూర్వవత్ ||౫౯||అ|| ఏనమేవా ర్థంభంగ్యంతరేణాహ||అశీమహీతి||వయంభిక్షామశీమహిభోక్ష్యామఃలశభోజన ఇతిధాతోర్లిఙ్ఆత్మనేపదోత్తమపురుషబహువచన ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యంతథా ఆశాఏవవాసోవసీమహిఆచ్ఛాదయిష్యామఃదిగంబరాభవిష్యామఇత్యర్థః-మహీపృష్ఠే భూతలేశయీమహిశయిష్యామః-అతఈశ్వరైరాజభిఃకింకుర్వీమహికింకరిష్యామః-న కిమపీత్యర్థఃశరీరయాత్రాయాఅన్యథాసంభావ్యమానత్వాదితిభావః-ఇత్థంసిద్ధత్వే పిప్రత్యాశయవిశేషణంతదుక్తంమహాభారతేఉద్యోగపర్వణి-ధృతరాష్ట్రంప్రతి

సనత్సుజాతేన॥*॥ యేనకేనచిదాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః యత్రక్వచనశాయీ స్యాత్తందేవా బ్రాహ్మణం విదురితి. ఉక్తంచ శ్రీమహాభాగవతే ॥*॥ చీరాణికింపథినసంతిదిశంతిభిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః పరభృతః సరితోప్యశుష్యన్. రుద్ధాగుహాః కిమజితోవతినోపపన్నాన్ కస్మాద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధాన్ ఇతి తథాచోక్తం శివగీతాయాం ॥*॥ సంవీతో యేనకేనాశ్నన్ భక్ష్యం వాభక్ష్యమేవ వా. శయానో యత్రకుత్రాపి సర్వాత్మా ముచ్యతేత్ర న ఇతి ॥౧౬॥ ౭॥ అథస్వస్యరాజకర్మనారోగ్యతాయాః ప్రకటనాయ దేశేనతం నిందతి। నేతి॥ నయం నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యగీతాః నభవామ ఇత్యర్థః యేన నానాసందోభవేదితి భావః. విటాః ఏకవిద్యాః నాయకానుకూలనచతురాః నభవామః యేన తన్నాయికానుకూల్యప్రయోజనం సిద్ధ్యేదితి భావః. తదుక్తం అలంకారశాస్త్రే నాయకానాం నాయికానుకూలనే సహాయాః పీఠమర్ద విటచేట విదూషకాదయ ఇతి తల్లక్షణంచ తత్రైవ ॥*॥ కించిదూన పీఠమర్దః విటః ద్యూవిద్యాపలతః సంధానకుశలశ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషక ఇతి. గాయంతీతి గాయకాః

నేత్యర్థః ॥౨౬॥ శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా న చ సభ్యేతర వాద
చుంచవః। నృపమీక్షితుమత్ర కేవయం స్తనభారానమితా న యోషితః ॥౨౭॥ శ్లో॥ విపులహృదయైరీశైరేతజ్జగజ్జనితం పురా విధృతమ

స్సంగీతకుశలాః తేన భవామః యేనత్వత్ప్రాణానందో భవేదితి భావః. సభాయాం సాధవః సభ్యాః తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః. తేభ్య ఇతరే యే వావదూకా వాచాలాః. సాధారణజనమనోవినోదమాత్రపర్యవసాయినో నతు శాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః. యద్వా సభ్యాః విద్వాంసః తేభ్య ఇతరే సాధారణజనాస్తేషాం వాదాస్తద్విచనయోగ్యా వాక్యాస్తైశ్చ విత్తాశ్చుంచవః ప్రసిద్ధా ఇత్యర్థః నభవామః యేన మనోవినోదో భవతీతి భావః. తే నపి త్తశ్చుంచుప్రపాఠితి చుంచుప్రత్యయః. తథా స్తనభారైః కుచకుంభభారైరానమితాః ఈషన్నమ్రాంగ్యః యోషితో నభవామః యేన సంభోగ సంభోగాత్సుఖం భవేదితి భావః. అతో నృపం రాజానమీక్షితుం ద్రష్టుం అత్ర నటాదిషు చ వయం కేన కేచిదిత్యర్థః. ఏతేషాం మధ్యేతరత్వేనాన్యతమా స్యామితి భావః. ఏతేన అసభ్యానామేవావకాశస్తత్ర నతు సభ్యానామితి. నృపస్యనిందా. గమ్యతే. నృపవీక్షితుమితి పాఠః. తదా నృపేక్షితుం తత్ర ... త్వామితి శేషః ఇదం స్వభర్తృస్త్రార్థం నైరాశ్యమధ్యాహృత్య మమథ సమన్వయః॥ శ్లో॥ తద్విధ ... రో ... గంతరాః. నసమాత్ర ... తాకలాన్ ... తేరతో గురురితి లక్షణాత్ ॥...........................*
౧౭॥ అ॥ నిందామేవ ప్రపంచయతి విపులేతి॥ పురా పూర్వకాలే విపులహృ

దర్పైర్మహామానసైరుదారబుద్ధిభిరిత్యర్థః ॥ ఈశ్వరైరిత్య బ్రహ్మాదిసార్వభౌమైః
తత్పరిదృశ్యమానంజగద్బ్రహ్మమండలంజనితముత్పాదితంసముద్రధమాచరణేనసంస్థా
పితమిత్యర్థః ॥ తథాపరైర్న్యాయాత్ప్రభృతిభిరీశ్వరైర్విధృతం విశేషేణ ధృతం సమ్య
క్పరిపాలితమిత్యర్థః ॥ తథాన్యైర్భరతప్రభృతిభిర్విజిత్య శత్రూన్ జయేన స్వవశీకృ
త్యార్పణం యథార్పణమివదత్తమర్థిభ్యః ప్రదత్తం ఫలేన తేషాం మహౌదార్యం సూ
చ్యతే ॥ ఇహ హి ఇదానీమపి అన్యే ధీరాః ధైర్యశాలినః చతుర్దశభువనాని భూరాదిచ
తుర్దశవిష్టపాని భుంజతే అనుభవంతి తాదృశ్యాపత్త్యాసంపన్నాః సంతీత్యర్థః ॥
భుజపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోర్లట్ భుజోऽనవన ఇత్యాత్మనేపదం ॥ అతః కతిప
యాని చ తాని పురాణి చ తేషాం ద్విత్రాణాం వంచషాణాం వా పురాణామిత్యర్థః స్వా
మ్యే ఆధిపత్యే సతి పుంసాం ఏషః పరిదృశ్యమానో మదో దర్పఏవ జ్వరస్సన్నిపాతజ్వరః
బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్ కః కిమర్థమిత్యర్థః ॥ అతః పురాతనమహారాజచరితాను
స్మరణాల్లజ్జితవ్యం న తూన్మత్తైర్భవితవ్యమితి భావః ॥ హరిణీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ భవతి హరిణీ

పరైర్దత్తం చాన్యైర్విజిత్య తృణం యథా । ఇహ హి భువనాన్య
న్యే ధీరాశ్చతుర్దశ భుంజతే కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మద
జ్వరః ॥ ౪౭ ॥ శ్లో ॥ అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న జాతం నృపశతై
ర్భువస్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్ । తదంశస్యా
ప్యంశే తదవయవలేశేऽపి పతయో విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్ర
త్యుత ముదమ్ ॥ ౪౮ ॥ శ్లో ॥ మృత్పిండో జలరేఖయా వలయితస్సర్వోऽప్య

సౌ [illegible] గోరసాంబుధి [illegible] ॥ ౪౯ ॥ అభుక్తాయామితి ॥ నృపశ
తైః అనేకభూపాలకైః [illegible] భువి అభుక్తాయాం యస్యామనుభూతాయాం సత్యాం క్షణం
క్షణమాత్రమపి జాతం కిం తత్క్షణమాత్రస్యాపి భానరహితమేవానుభూయత ఇత్యర్థః
తస్యా భువో లాభే ప్రాప్తే క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం క ఇవ కో వా బహుమానః [illegible]
[illegible] బహుమానాలంకారోక్తిః [illegible] వ్యాఖ్యా [illegible]
[illegible] తస్యాః [illegible] అంశే భాగే చ తత్ర
స్యాంశే [illegible] అవయవైకదేశే [illegible] లేశే [illegible] కోణేऽపి చేత్యర్థః ॥ పతయః [illegible]
రాజానః [illegible] విషాదే [illegible] భూఖండాధిపతయో [illegible] ఇతి విషాదే దుఃఖ
కర్తవ్యే సతి [illegible] ముదం [illegible] విదధతి [illegible] ఇత్య
ర్థః ॥ [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ప్రత్యుత [illegible] ఇతి గ
ణవ్యాఖ్యానే ॥ [illegible] ॥ [illegible] తావత్ [illegible] వ్యాప్య [illegible]

వృత్త్యంతేషు ద్రావిత్యాహ॥ వృత్తిం దఇతి॥ జలరేఖయా సముద్రవారిజలరేఖయా జలధారయా చపలయితో వేష్టితః పుంజీకృతశ్చ రోమాయం పరిదృశ్యమానస్య వర్ణః అశేషోపి వృత్తిం దశ్చ అణునానుతంతాదృశవృత్తిం దమేవ సంగరశతైః యుద్ధశతైః స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య యే రాజానో గణాః భుంజతే అనుభవంతి తే రాజగణా దద్యాహి అర్థం వితరేయుశ్చ్వాదదాతేత్యపిష్యతి లిజ్ అర్థ వేతి తివజాంతరేదతః వితరంతో వాదదాతివత్ మానేశతృప్రత్యయః సాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః దదతేర్థవతివా పాఠః అపరమన్యద్రుష్ట్రాదికంకిమస్తి కిమపినాస్త్యేవేత్యర్థః భృశమత్యర్థం తేషు ద్రాహీనాః దరిద్రాదీనాశ్చ అనేకసంయుగక్లేశార్జితవృత్తిం దభోక్తృత్వాత్ తేషు ప్రత్యంతద్రాష్ట్యంశభాగిత్వాద్దరిద్రత్వాచ్చాపగంతవ్యం తత స్తేభ్యః శూద్ర దరిద్రేభ్యో రాజనేభ్యో మే పురుషార్థమర్థనకణాన్ ధనలేశాన్ వాంఛ్యంత్యఖిలమంతితాన్ పురుషార్థమాన్ మానుషావశదాన్ ధిగ్ధిక్ కరానుర్వారాధః ప్రసృతజలవానవత్ భావిదభూద్రయాచ్ఞాయాః పరమనైచ్యావహత్వాత్ తద్యాచితారన్ తతోపి నీచా స్తేన

వ్యయం నవ్య ఋషాన్ స్వాంశీకృత్య తమేవ సంగరశతై ర్యా జ్ఞాంగణా
భుంజతే। తేదద్యుర్దదతోథవాకిమపరం క్షుద్రా దరిద్రా భృ
శంధిగ్ధిక్తాన్పురుషార్థనాన్ ధనకణాన్ వాంఛంతి తేభ్యోపి నో॥
౬౦॥ శ్లో॥ సజాతః కోప్యాసీన్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని విధృతః కపా
లం యస్యోచ్చైర్విన్యస్తమలంకారణంగం। నృభిః ప్రాణత్రాణ

ప్రాధమాః పానః పుష్పనరేంద్రా ఇత్యర్థః॥ ॥ నిర్భర్త్సనే నిందనారిత్యమరః ॥
శ్లో॥ ఉభయవర్గతపోః క్షారాద్యనిసుపర్వాదిసు త్రిషు। ద్వితీయా ప్రేరితాంతేషు తతో న్యత్రా పితృశ్వ ఇతి వచనాత్పురుషార్థమా ఇతి ద్వితీయా స్యాదిప్సాయాం ద్విత్వార్థవః స్వద ఘపయేకుం దపూరన్నైకప్రసూం జనాయాః పురుషార్థమత్వజనన్యాః గ్రయాచ్ఞయా ధికార్యం రంపి ధాయాస్వతస్మిన్ధానందనిర్వాస్యపులస్వపురుషో తమత్వజనస్య ఇతి భావ స్సైక్యవజీ నామభాగ్యణంధ నమిరివాస్యగ్యం ॥౬౦॥ అ॥ కిం బహునా నవివసఫల జన్మేతి గమయతి॥ స ఇతి॥ స పుమాన్ కోపి కశ్చిద్దేవజాతః సఫలజన్మాసీత్ నసర్వ ఇ త్యర్థః కో సౌ విత్యత ఆహ యస్య పుంసః ధవళంశుభ్రం కపాలం శిరోస్థి మదనరిపు శాశంధనాత ఉచ్చైః విన్యస్తే మదనరిపుణా ఇత్యర్థః మూర్ధ్ని నిజమస్తకే అలంకారనిధయేభూషణాని ధారాయానినిహితంనియుక్తంన ఏకోపి వేతిసంబంధః సకలసు రాసురమా నిధినితమతిప్రదీపేశపాదారవిందస్యశైలానమేరుగిరీశ్వరస్యభగవత శ్శంభోః కపాలశేఖరతాప్యనలిఖా వః కింత్వ సేనాః ప్రాణత్రాణేతుచ్ఛప్రాణసం

రహితైః ప్రవణాన న్తామతిర్యేషాంతైస్తథోక్తైః అతఏవ నమద్భిర్నమస్కుర్వాణైః కై
శ్చిత్కృతిభిర్ధన్యైరేవ న్యధిగమ్యతే సుస్థైః హేతౌ తృతీయా అథవా నమద్భిః పుంసాం నరవ
రంతు న్యానాం రాజ్ఞాం ముకుటం పరిధృత్య కుర్వాణైః అతులో నిష్ప్రమాణో యోగప్రభావ మదస్యైవ
జ్వరత్యరోగః రోగశ్చ శ్రీల అవశ్రం శహేతుత్వాత్ కః కిమర్థమిత్యర్థః మరణానంతరే
పియస్యశిరః ఆదరపూర్వకం మహాదృహా దేయం భవతి న ఏవ సఫలజన్మా పురుషోత్తమశ్చ
అన్యస్సర్వోపి నిష్ఫలజన్మా పురుషాధమశ్చేతి భావః ||...............................

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే యతినృపతిసంవాదవ
ర్ణనం నామ షష్ఠదశకం.

౭౧ ||అ|| అథ మనో నియమనే ఉపస్థితాయాం తత్ప్రసంగానంతరం మన
స్సంబోధనపూర్వకం తన్నియమనప్రకారమాహ || పరేషామితి || హే హృదయ ప్రతిది
వసం మనుదినం బహుధా బహుప్రకారైః ప్రకారవచనేధాల్ పరేషాం చేతాంసి ఆరా

ప్రణమితైః కైశ్చిద్ధనాన్ముద్భిః కః పుంసాం యమయసి తులదపరాజ్వ
రభరః ||౭౧|| శ్లో|| పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివసమారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిన్నేతుం విశసి హృదయక్లేశకలితమ్| ప్రసన్నే త్వయ్యంత
స్స్వయముదితచింతామణిగణో వివిక్తస్సంకల్పః కిమభిలషితం పు
ష్యతి న తే|| ౭౨|| శ్లో|| పరిభ్రమసి కిం ముధా క్వచన చిత్త విశ్రామ్య

ధ్య ప్రసాదయితుం లోభితానువర్తనైరున్ముఖీకృత్యేత్యర్థః క్లేశేనాతిప్రయాసేన
కలితం సంపాదితం ప్రసాదమనుగ్రహం నేతుం ప్రాపయితుం మనాంస్యేవేత్యర్థః న
యతేః ద్వికర్మకత్వాత్ తుమున్ ప్రత్యయః విశసి కిం ప్రవర్తసే కిమిత్యర్థః అథ య
థాకథంచిత్స్వరచితప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామి అతః కిమర్థమేవం నిషి
ధ్యత ఇత్యత ఆహ|| ప్రసన్న ఇతి|| త్వయి అంతరభ్యంతరే ప్రసన్నే సమాహితే సతి బహి
ము. ఖత్వవైముఖ్యేన స్వస్థానఏవస్థితే సతీత్యర్థః స్వయం స్వప్రయత్నం వినైవేత్య
ర్థః ఉదిత ఆవిర్భూతశ్చింతామణిగణః చింతారత్ననిచయరూప ఇత్యర్థః ఏవమేవ
చింతామణిరశేషాభిలషితదానసమర్థ స్తద్గుణశ్చ కిం వక్తవ్యమితి భావః వివిక్తో నిష్క
లంకః సంకల్ప ఇచ్ఛావిశేషః తే తవాభిలషితం వాంఛితం న పుష్యతి కిం న పూరయతి కిం
పూరయత్యేవేత్యర్థః- అథవా కిం వాభిలషితం న పుష్యతి సర్వమపి పుష్యత్యేవేత్యర్థః||
అతః అత్ర ప్రసన్నైర్వాభిలషిత ప్రాప్తౌ మన్యప్రసాదనాయాపేక్షేత్యర్థః అన్యథా
పర్వతే త్రావిహాయారణ్యకరణన్యాయః ప్రసజ్యేతేతి తాత్పర్యం ||౭౨|| అథ ఏవం

మనః ప్రసాదే గుణము క్త్వా తస్య గుణత్వమాహ ॥ పరిభ్రమసీతి ॥ హే చిత్త యథా త్వ
ర్థం వికల్పమర్థం పరిభ్రమసి సంచరసి న సంచరితవ్యమిత్యర్థః. ప్రయోజనా
భావాదితి భావః. తథాహి కిం కర్తవ్యమత ఆహ. స్వ చరణకుత్ర చిన్న లేవి గ్రామ్యా తాం
స్థియతాం స్వస్థానమేవ స్థైర్యం సంపాదితా మిత్యర్థః. నన్వేవం చేత్ కథం కార్యసిద్ధి
రిత్యత ఆహ యత్కార్యం యథా యేన ప్రకారేణ భవతి తత్తథా స్వయమేవ ప్రయత్నే నై
వ భవతి. అన్యథా వైపరీత్యేన న భవతి యచ్చాభిమతస్య వస్తునో వేశ్యాదివచనాత్ప్రాక్ప్రేత
దైవాయత్తమితి భావః. అతోపి గ్రామ్యతామితి సంబోధనం విశ్రమేతి ఫలమిత్యాత ఆహ
అహమతీతమతిక్రాంతమర్థం మనసా స్మరన్న చింతయన్ననుశోచయన్నిత్యర్థః. అత
ఏవ భావి చాపి భవిష్యదర్థమపి చ వస్తు నామ స్తిగ్నం ప్రసక్తత్వ విద్యేశః. అస కల్ప
యన్న నాకాంక్షన్ అత గ్రీతో న భయ్యే హితః స్వమార్గమోహే సాంతానది తితో నన తా
మిత్యర్థః. భోగాన్విషయాననుభవామిదైవవశాత్ప్రాప్తా నాగతాన్ భోగ్యమిదైవతయా
నా మే ప్రాప్తానపి నాప్రత్యక్షాః యద్వా అనుభవామి భుంజే అతో మమ మనసః పరి

తాం స్వయం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా ౹ అతీతమన
నుస్మరన్నపి చ భావి సంకల్పయన్నతర్కితం మార్గమాం సుఖా
ముభోగానహం ॥ ౬ ॥ తస్మాద్విరమేంద్రియాణాం గహనాదామయా
సకాదాశ్రయ శ్రేయోమార్గం పవేశ దుఃఖితమవ్యా పాదద

ప్రమితవ్యమితి భావః. ఏవం చేత్పరమాత్మస్వరూపప్రాప్తౌ ఏకత్వం ప్రియో భవేయమితి ఖా
స్యం. తదుక్తం భగవతా ॥ శ్లో॥ యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి. శుభాశు
భపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యః స మే ప్రియః. ఇతి. తావత్ ॥ శ్లో॥ గతాగతా న్యాను
శోచంతి. నార్థానాయంతే మనోరథాన్ ౹ వర్తమానేన వర్తంతే తేన మే హ్యస్య ప్రి
యా ఇతి స్మృతేః. జనాజనయతాం పుత్రహాయతి స్మృతే గురుకులతుకాల ॥ ౬ ॥
॥ అథ శిష్యసంబోధన ప్రకారమేవాహ ॥ ప్రతస్మాదితి ॥ హే చేతః. ఏతస్మాత్
శ్వమానాత్ ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్ ఇంద్రియాణాం
విషయా ఏవ గహనమరణ్యం తస్మాత్ దుర్విగాహత్వాత్ చేత ప్రాణం విరమ
ప్రవృత్తిం ఆత్యంతిక దుఃఖవిషయాసక్తిం మాకుర్విత్యర్థః. ఉపాయాన్ విహాయ త్యాగాద
నంతరం వ్యాపృతిం భోగ్యరమణీయం వరం స్థిరపదం. తిం తు. ముక్తం మమ శ్రేయఃనైవ త్వం
దుఃఖనమనేహాత్ విరంశతిమనః సుఖాత్ భవంతం స్వమేవ హ్యక్షపారతంత్ర్యముపసమర్థం
యోగమార్గం జ్ఞానమార్గం ఆశ్రయ అనుసరత్ శ్రుతి వశం ప్రేత్యర్థః. తథా

స్వాత్మీభావం స్వరూపానుసంధానతత్పరత్వముపైహి - ప్రాప్నుహి - తథా నిజాం స్వ
కీయాం॥ *॥ చంచలం హి మనః సృష్ట్వా త్వాదౌ ప్రసిద్ధామిత్యర్థః - కల్లోలవల్లోలి
తమితి చాపలాం గతిం వ్యాపారం సంత్యజ సమ్యగ్విసృజ్య సుస్థిరం భవేత్యర్థః - భూయః
పునరపి భంగురాం భంగశీలామశాశ్వతాం భవరతిం సంసారాసక్తిం మాభజ సేవస్వ
ఇంత్వధునేదానీం ప్రసీద ప్రసన్నం భవ - చిత్తప్రసాదమంతరా పుణ్యశతైరపి శ్రే
యః ప్రాప్త్యసంభవాదితి భావః॥ ౮౨॥ అథ విశ్వసన్నియ్యోప్యవిశ్వాసం కుర్వన్నాస్య
త్రేత్యాహ॥ మోహమితి॥ హే చేతః మోహం పుత్రమిత్రాద్యాసక్తిజనకాజ్ఞానం
మార్జయ శోధయత్యజేతి యావత్ - తత్ర విశ్వాసం మాకుర్విత్యర్థః - కింతు చంద్రా
ర్ధం చూడామణిర్యస్య తస్మిన్ చంద్రశేఖరే శంభౌ తాం తథాభూతామనిర్వాచ్యా
మిత్యర్థః రతిమనురక్తిముపార్జయ సంపాదయ తథా స్వర్గతరంగిణ్యా మందాకి
న్యాయాస్తటభువస్తీరప్రదేశాస్తాసామాసంగతస్తన్నివాసాసక్తిం అంగీకురు అనుమ
న్యస్వ- ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్విత్యర్థః - నిశ్చలైకపరత్వే యస్యోపకారత్వాదితి భావః

తుంగతుంగాత్ । స్వాత్మీభావముపైహి సంత్యజ నిజాం కల్లోలలోల

లాం గతిం మాభూయో భజ భంగురాం భవరతిం చేతః ప్రసీదాధు

నా॥ ౮౨॥ శ్లో॥ మోహం మార్జయ తాముపార్జయ రతించంద్రా

ర్ధచూడామణౌ చేతః స్వర్గతరంగిణీ తటభువామాసంగమం

గీకురు కో వా వీచిషు బుద్బుదేషు చ తటిల్లేఖాసు చ స్త్రీషు చ జ్వాలా

గ్రేషుచ నితిత్యాశంక్యాన్యత్ర విశ్వాసోత్పాదనార్థమస్వరసయుద్భావయతి - వీచి
షు వారితరంగేషు బుద్బుదేషు జలస్ఫోటేషు చ తటిల్లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ
స్త్రీషు చ సంపత్సు తటిల్లేఖామతల్లీషు చేతి పాఠే ప్రశస్తాస్తటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్ల్యః
తాసు ప్రశంసావచనైశ్చ అనిత్య శేషాణాం॥ స॥ మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండ
ముద్ధతల్లజావిత్యమరః - జ్వాలాగ్రేష్వగ్నిశిఖాగ్రేషు చ - పన్నగేషు సరిద్వేగేషు సరి
ద్వేగేషు చ బంధుజనసమూహే కో వా ప్రత్యయః ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన న
శ్వరతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు - విచిత్రసంస్థితేష్వేతేషు గృహదీప ఇతి చుంబనకరణేశ్చ
ప్రియాహా ఇతి లోకన్యాయేన ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు
చ సూక్ష్మతయా ప్రాణహతేషు పన్నగేషు చ వివత్సు పరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషు చ
కోవా విశ్వాస కిన కోపీత్యర్థః - ఉత్తరోత్తరం అవిశ్వాసనీయత్వాదితి భావః॥ ౮౩॥ ప్రత్య
హం ధీసతపథజానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః అత్ర ప్రస్తుతానామన్య బంధుజనానా
ప్రస్తుతానాం వీచిప్రభృతీనాం చ యథాకథంచిదౌపమ్యస్యగమ్యత్వాద్దీపకాలంకా

దశాదశః-యదుక్తంవిద్యానాథేన॥*॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ సామ్యే తుల్యధర్మ
తః-ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర దీపకంతన్నిగద్యతే ఇతి ॥౬౫॥ అ। అథ ప్రకారాంత
రేణ సంబోధయతి॥ ❋॥ చేతఇతి। హే చేతః అస్థాయినీం ఇమాం రమాం భూపాలానాం
రాజ్ఞాం భ్రుకుటీ భ్రూభంగ ఏవ కుటీకుటీరం తత్ర విహరణం విహారో యస్యాః తథోక్తో
యో వ్యాపారస్తేన పణ్యాంగనాం వ్యభిచారిణీమితియావత్ భ్రూసంజ్ఞానరవరణశీలా
మిత్యర్థః-తదాయత్తత్వాత్తస్యాఇతిభావః-యద్వాభూపాలభ్రూకుటీకుటీరేవిహరణ
మేవ వ్యాపారో యస్యాస్సా తథోక్తా సాచపణ్యాంగనావారవిలాసినీతాంతథాభూ
తాంతదధీనత్వాత్తత్ప్రయుక్తప్రవృత్తినివృత్తికామిత్యర్థః అత్రపణ్యాంగనారూ
పేణవిహరేవిశృంఖలత్వద్యోతనార్థం నైయత్యేనవ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనా
ర్థంచ యథావారవనితా కుత్రచిత్కాలంవిహృత్యానంతరమన్యత్రగచ్ఛతి తద్వది
తిధ్వనిః-ఇహకానిచిదర్థాంతరాణిస్ఫురంతిబుద్ధిమద్భిరున్నేయానిగ్రంథగౌరవ
భయాన్నలిఖ్యంతే-తామిమాంపరిదృశ్యమానాంరమాంసంపత్తింఆస్థయా. ఆదరేణసం

> గ్రేషుచవన్నగేషుచసువ్యాద్వగేషుచ ప్రత్యయః॥౬౫॥ శ్లో॥
>
> చేతశ్చింతయమారమాంసకృదిమామస్థాయినీమాస్థయాభూపా
>
> లభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనామ్। కంథాకంచుకి
>
> నఃప్రవిశ్యభవనద్వారాణివారాణసీరథ్యాపఙ్క్తిషుపాణిపా

త్రపతితాం భిక్షామపేక్షామహే-మాచింతయ-మాకాంక్షయతత్సంప్రార్థనప్రయత్నంమాకురుత్వి
త్యర్థః-తర్హికథంజీవితవ్యమిత్యాశంక్యాహ-కంథైవకంచుకఃసోస్యాస్తీతికం
థాకంచుకినః-కంథాన్నివమితాగాత్రాస్సంతః- అత్రయద్యపిబహువ్రీహిణైవ
వివక్షితార్థలాభాత్పునః ప్రత్యయాంతరగ్రహణప్రక్రియాగౌరవంనకమపి
ధారయాన్నత్వధీనయఇతివిశేషాత్ తథాపిత్వగుత్తరాసంగవతం-క్రోశప్రీతివకార
పారణపటుజ్యోతిష్మతీలోచనేఇత్యాదిమహాకవిప్రయోగాశ్చ వర్తంత ఇతివైయాకర
ణాఃకథయంతియద్వాకంథయాకంచుకినఃకంచుకవంతఃకథాచ్ఛాదితగాత్రాస్సంత
ఇత్యర్థఃవయమితిశేషః-వారాణస్యాః-కాశీపట్టణస్య॥ ని॥ కాశీవారాణస్యవిముక్త
మరః రథ్యాపఙ్క్తిషు రాజమార్గశ్రేణిషు॥ని॥ రథ్యాప్రతోళీవిశిఖేత్యమరః-వైశ్య
మరః-భవనద్వారాణిగృహప్రతిహారప్రదేశాన్ ప్రవిశ్యపాణిరేవపాత్రంతత్రపతి
తాంనితాంతంపితేనయాచ్ఞాపూర్వకత్వంసూచ్యతే-భిక్షామపేక్షామహేస్పృహయా
మహేపాణిపాత్రఉదరేమాత్రపాత్రేపతితమన్నంయాదిత్యాదిశ్రుతేరనాయాససిద్ధభి
క్షాహారేణశరీరయాత్రాంనిర్వర్తయామఃప్రత్యగ్భిత్తే సుసుఖేనసివసిష్యామ ఇతి

శబ్దదోషాః - గాయకస్య ॥ శ్లో॥ ద్విపదాభ్యాం నిరాకారో దుష్టస్తస్య ప్రతిగ్రహః । అనన్యోన్యాప్త ... వాదినః ... ఇతి ॥౬౬॥ అ॥ అథ తద్వాదినస్య ... సంసారసాగర ... వేదినిశేషస్తు ... దితం భూతసామగ్ర్యా ... గతిం కురు అన్య ... వ్యాఖ్యా॥ అత్ర ఇతి॥ ... గీతిశబ్దేన గాయక జనో లక్ష్యతే - తథా చ ... చేత ఇత్యర్థః ... అత్ర పుర ... వీణావాదన ... వీణాగాయక సముదాయస్య ... బంధనిరూపణ ... వాదిత ... యః సరసారస ... ఘుట ... ప్రకీర్ణకా ... చామర ... ప్రకీర్ణక ... నిత్య ... విలా ... పుంస ... పుంసకే ... ఏవము ... ప్రకారేణ ... ॥౬౭॥ శ్లో॥ అత్ర గీతం సర్వ ... వయః ... యస్య ... ॥౬౮॥ శ్లో॥ ... సంపన్న ... సంపాదితా ... ॥౬౯॥ ... ఇతి ...

[illegible]

ల్పస్థితా స్తమభ్యాంతరవస్తుతః ||౬౫|| [illegible] మరణజన్మ
భయాంహ్యాత్మస్థం స్వే హేరబంధమునసప్త కజాకారాః । సంస
ర్గదోషరహితావిజనా వనాంతా [illegible] మస్తికిమితః పరమ
[illegible] ||౬౬|| శ్లో॥ తస్మాదనంతమజర పరమం [illegible]

[illegible]

హా॥ యస్య బ్రహ్మణః అనుషంగిణః సంబంధవంతః యద్బ్రహ్మవిచార ఇత్యర్థః. త
వేతి శేషః ఇమే కామ్యమానాః భువనాధిపత్యం లోకాధిపత్యం భోగః నగరాదిసత్త్వాం
తలోకసముదాయస్త్ర్యాదీన్యేషాం తే తదాదయో భోగాః కృపణలోకానాం బ్రహ్మ
విచారహీనజనానాం మతా ఇష్టా యోగ్యా ఇతి యావత్ - భవంతి ప్రతిభాంతి తేషామేవ
యోగ్యాః తేన మాదృశానామితి ప్రతీయంత ఇత్యర్థః భువనాధిపత్యాదీనామేవం ప్ర
తీయమానత్వం కిముతాన్యేషామితి భావః తదానీం తృణీకృత బ్రహ్మపురందరత్వాత్స
ర్వేషామపి తుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభాంతీతి పరమార్థః - యద్ధ్యానసుసర్వదా భోగజాతమేవమ
మాభిలషితం నాస్య [illegible] మన్యసేతదా ఇత్థంభూతస్య తవ సర్వే భువనాధిపత్యాది
భోగా అనుషంగాత్స్వయమేవ సంభవంతీతి సమాధానమభిప్రేత్యాహ హే చేతః తత్
సకలవేదాంతప్రసిద్ధం యద్ధ్యాతచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః తత్త్వమసీతి మహావాక్యే
తథా వ్యాఖ్యానాదితి భావః బ్రహ్మ చింతయ చింతనఫలమాహ - యస్య బ్రహ్మచింతన త
త్పరస్య తే కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యభోగాదయః అనుషంగిణః భవంతి
అనుషంగాత్స్వయమేవ సంభవంతీత్యర్థః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠా సామ్రాజ్యలక్ష్మీప్రదేతి [illegible]

హ్మని. తయుక్తమేభిరసద్విశ్లైః। యస్యానుషంగిణ ఇమే భువ
నాధిపత్యభోగాదయః కృపణలోకమతా భవంతి॥ ౭౦॥ శ్లో॥ పాతా
ళమావిశసి యాసి నభో విలంఘ్య దిఙ్మండలం భ్రమసి మానస చాప

కింతేదులభ్యమితి భావః - శేషం సమానం - యద్ధ్యాయస్య బ్రహ్మచింతనస్యమే భువనాధి
పత్యాదయః అనుషంగిణః అనుబంధినః భవంతి తథా చ సతి బ్రహ్మచింతనే తదనుబంధ
వశాత్సర్వేఽపి స్వయమేవ సంభవంతీతి భావః॥ శ్లో॥ అత్ర శిఖాతేవ ధత్తేమానం గుహాం
సీ. పిబ శాబకేతి శా[illegible] సమనుస [illegible] తాత్పర్యాంతరేణైవం సమాహిత మిత్యను
సంధేయం కృపణలోకామతా ఇత్యత్ర యద్యపి [illegible] త్యాదినా వర్తమానార్థ క్త
ప్రత్యయే క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి [illegible] తథాపి నిరంకుశాః కవయ ఇత్య
లం॥ ౭౦॥ అ॥ ఏవమేనార్థం పునః ప్రకారాంతరేణా వదిశన్ని గమయతి॥ పాతాళమ
తి॥ హే మానస చాపలేన [illegible] నిత [illegible] దిత్యాదినా [illegible] త్యా
తీయా పాతాళమావిశసి అధోగాధః ప్రదేశం [illegible] త్యర్థః తథా నభః అంతరిక్షం వి
లంఘ్య యాసి అత్యూర్ధ్వం ప్ర[illegible] త్యర్థః తథా దిఙ్మండలం దిక్చక్రం వా
శం భ్రమసి అభి[illegible] త్యర్థః సర్వత్రాపి మనసో గతేః [illegible] త్వా
దితి భావః - కింతు భ్రాంత్యాపి [illegible] మాత్మని [illegible] త్యపి [illegible] త్థా
తుక దాచి[illegible] [illegible] త్యర్థః సర్వత్రాపి

మనోగతేఃనిరర్గళత్వాదితిభావః-కింతుఆత్మవేహింతఃకరణే నివసన్ సుఖస్వరూపత్వా
త్ ఆత్మన్యేవస్వజనభోగోపకరణప్రాప్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చ-ఆత్మనీనమితిపాఠే ఆత్మన్యంత
రాత్మనిలీనంనిలీయస్థిత నవాం ఌరణ్యామిత్యాత్-బ్రహ్మైకభావనసంస్మరణేన ధ్యాయ
సినవశాధాన్యత్రావ్యమిత్యర్థః-కుతఃయేనసంస్మరణేననిర్వ్యాజత్రిభువనందమాపి ప్రా
ప్నోషిఅతఃయథాకథంచిత్ప్రయత్నేనాపిమదనోత్పాదనశక్త్యన్యత్రావ్యమేవ॥ శ్లో॥
హరిహరరతిపాపానిదుష్టచిత్తైర్గపిస్మృతః అనిచ్ఛయాపిసంస్పృష్టోదహత్యేవహిపా
వకః॥ఇత్యాదివచనాదితిభావః॥..*

****

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేమనస్సంబోధననియమ
నంనామసప్తదశకం.

*

౭౧॥అ॥అథవేదాధ్యయనస్మృతిపఠనశాస్త్రపఠనపురాణశ్రవణాదిభిస్స్వ
ర్గాదిలాభః-కింతువిచారాత్ శ్రవణమననాదిభ్యః ఆదిభిరాత్మానుభవఏవలాభ ఇతి
లేన। (భా)వ్యం ఆ తు। ఆత్మానందబ్రహ్మానస్మర
సినిర్వృతిరేవేతియోన॥ *****************

౭౧॥ శ్లో॥ కింవేదైఃస్మృతిభిఃపురాణపఠనైశ్శాస్త్రైర్మహావిస్త
రైఃస్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైఃకర్మక్రియావిభ్రమైః।
ముక్త్వైకంభవబంధదుఃఖ॥ఇత్యాద్యర్థశ్లోకః॥ ఇతి॥ వేదైఃఋగ్యజుస్సామాథ
ర్వణసంజ్ఞైఃచతుర్భిర్వేదైఃకింప్రయోజనం నకిమపిప్రయోజన మిత్యర్థః-స్మృతి
భిఃమన్వాద్యష్టాదశస్మృతిభిరుక్తస్మృతిభిశ్చ కింప్రయోజనంనకిమపీత్యర్థః-పురాణ
పఠనైః బ్రహ్మాండపురాణాద్యష్టాదశపురాణోపపురాణపఠనైశ్చకిమపీత్యర్థః-మ
హావిస్తరైః అతివిస్తృతైఃశాస్త్రైః తర్కవ్యాకరణాదిషడ్దర్శనైఃనకిమపీత్యర్థః-స్వ
ర్గఃసర్వపుణ్యకృన్నివాసస్థానలోకఏవగ్రామఃబ్రాహ్మణప్రధానవసనస్థానం
తాసేయకుటీషువర్ణగృహేషుయఃనివాసఃతేనఫలదైఃఫలప్రదైఃకర్మణాంస్నానసం
ధ్యావందనోపాసనయజ్ఞాదీనాంక్రియాభిఃవ్యాపారైఃవిభ్రమైశ్చనకిమపిప్రయోజ
నమిత్యర్థః-భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్-యద్దుఃఖందారిద్ర్యభార్యాపుత్రా
దినాశఃతస్యభారఃఅసహ్యతీవ్రః తస్యరచనాకలనాతస్యాఃవిధ్వంసనః నాశకఃతస్యకా
లానలంప్రళయాగ్నిరూపంస్వస్యఆత్మానందఃఆత్మసుఖానుభవః-తస్యపదంస్థానంత
స్మిన్ప్రవేశకః కస్యకలనంపైకంసః॥షికమువ్యాపారేతలాత్మకమరకముక్త్వానిహాయ

[illegible] ప్రహరిము [illegible]

[illegible] అస్త్రైక [illegible] పతంజలి [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible] వేదాదీనామధ్యయనాదభిరపి [illegible] సర్వేషాం వే

[illegible] కృతాంతస్సైవ [illegible] నిత్యానాం [illegible] ధనపవనంపా

[illegible] వ్యాహారస్య [illegible]

[illegible] యః॥ ౭౨॥ అ॥ [illegible]

[illegible] యతో యస్మాత్కారణాత్ [illegible] మహరణ్యాదిస

[illegible] మేరుః మేరుగిరిరపి యుగాంతాగ్నిసంప్రళయకాలాన [illegible]

[illegible] సంపర్కాత్ [illegible] భవతీత్యర్థః [illegible]

[illegible] తేషాం నిలయానాం సమాశ్రయా

[illegible] ధరంత [illegible]

[illegible]॥ [illegible]

[illegible] ప్రత్యంత [illegible] అంతం నాశం

[illegible]

[illegible] ॥ ౭౩॥ శ్లో॥ యతో మే

రుశ్శృంగ [illegible] యుగాంతాగ్ని [illegible]

[illegible] ధరణీధర [illegible]

[illegible] ॥ ౭౩॥ శ్లో॥ గా

త్రం [illegible]

[illegible] మేరునాదవేతభావః తస్మా

త్ కారణాత్ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ * ॥ [illegible]

[illegible] శరీరమిత [illegible]

[illegible] ఇత్యర్థః [illegible] పౌనరుక్త్య [illegible]

[illegible] దోష [illegible] ॥ ౭౩ ॥ అ॥

అథ శరీరిణో జరయా [illegible] ॥ గాత్రమితి॥ గాత్రం శరీరం సంకుచితం

[illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

త్ యావత్పర్యంతమిదమేతచ్ఛరీరం స్వస్థం సంపీడారహితం భవతీతిశేషః - ఏవముత్తర(త్రా)పి తథా యావత్-అ° వ్యాధిరుజా న యస్య తత్తథోక్తం ఆరోగ్యయుక్తం భవతి॥ స్త్రీ రుగ్రుజా చోపతాప ఇత్యమరః యద్వా అరుజం సత్ స్వస్థమపి కలం భవతి తథా యావజ్జరాదూరతః దూరే భవతి వార్ధకదశా యావత్పర్యంతం నాక్రమతీత్యర్థః తథా యావదింద్రియశక్తిశ్చక్షురాదీంద్రియపాటవం చ అప్రతిహతా-అఖండితా భవతి-యావదాయుషః క్షయో నాశో న భవతి తావత్తావత్పర్యంతమేవ తస్మాత్కాల ఏవేత్యర్థః వేత్తీతి విద్వాన్ తేన విదుషా జ్ఞానినా విదేశ్శతుర్వసురితి వసుప్రత్యయః-ఆత్మనః (శ్రే)యసి విషయే మోక్ష(ప్రా)ప్తావిత్యర్థః మహాన్ ఫలజనకత్వాత్ తత్త్వేన పూజ్యః (ప్ర)యత్నః జ్ఞానవైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః కార్యః - నను కోయం నియమః అవసానేపి (ప్ర)యత్నస్య కరణం యుక్తం స్యాదిత్యాశంక్యావకాశాభావాన్నయుక్త ఇతివ్యతిరేకప్రసంగమాహ-భవనే గృహే సందీప్తే అగ్నినా దహ్యమానే సతి కూపఖననం ప్ర

దూరతో యావచ్చేంద్రియశక్తిరప్రతిహతా యావత్క్షయో నా
యుషః। ఆత్మ(శ్రే)యసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మ
హాన్ సందీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥౭౬
శ్లో॥ తపస్యంతస్సంతః కిమధినివసామస్సురనదీం గుణోదారాన్
దారానుత పరిచరామస్సవినయమ్। పిబామశ్శాస్త్రౌఘానుతవివి

తిఖననిర్మాణం ప్రత్యుద్యమః ప్రయత్నః కీదృశః కీదృగ్విధః నయుక్త ఇత్యర్థః అవకాశాభావాదితి భావ గృహదాహవేళాయాం కూపఖననప్రయత్న ఇవ అవసానకాలే శ్రేయః ప్రాప్త్యర్థోద్యమోపి నయుజ్యత ఇతి భావః తస్మాత్స్వస్థావస్థాయామేవ శ్రేయస్సాధనసంపాదనతత్పరేణ భవితవ్యమన్యథా బుద్ధిమతేతి తాత్పర్యం॥౭౬॥అ॥ అథ తపశ్చరణాదీన్ బహూన్ కర్తవ్యతయా కల్పయిత్వానంతరమవశ్యం తప ఏవ సంపాదనీయమితి కేషాంచిన్నిశ్చయమనుసంధాయాహ-తపస్యంత ఇతి వ్యాఖ్యా ॥❀॥ తపస్యంత ఇతి॥ తపస్యంతః తపశ్చరంతస్సంతః కేవయమితి శేషః కదా నారో మంథతపో ధ్యాంవతీం గరోరితి క్యప్ప్రత్యయః సురనదీం మందాకినీం అధినివసామః కిం అధితిష్ఠామో వా వైరాగ్యేణేతి భావః కిం శబ్దః ఉత్తర(త్రా)ప్యనువర్తనీయః ఉపాస్య ధ్యాత్వే సతి ఏవ రదశ్చ్యాః కర్తవ్యం ఉత అథవా వినయేనానుకూల్యేన సహితం యస్మిన్ కర్మణీతద్యథా తథా గుణైస్సౌభాగ్యసౌశీల్యాదిభిరుదారాన్ రమ్యాన్ దారాన్ జాయాః పరిచరామః కిమనురాగో వా సాంసారికధర్మేణేతి భావః ॥౧॥ భార్యా జాయాథ పుంభూ

స్నిగ్ధా దారా ఇత్యభిధానాదాగళబద్ధస్య పుంస్త్వంబహుళక్యం చ తథా శాస్త్రీయమార్గేణ శాస్త్రక
లాపాన్ పిబామః కిం అన్నైశ్వర్యకీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదర్థమిత్యర్థః ప్రాప్య ఖ్యాతిం త్యా
వినా హాతేః పిబామః ఉత యద్వా వివిధాని కావ్యాని కావ్యనాటకాలంకారాపి వా మ్రు
తరసాస్వాద్రవాః అథవా వివిధేషు కావ్యేషు యే అమృతరసాస్తాన్ పిబామః సకలక
లాకౌశలార్థమితి భావః జనకస్త్వైనాత్ర తత్ర ముదాకరం వివక్షితః తథా చ జనైర్జన
ముదాయే కతిపయే కియంతః యే నిమేషాస్త్రావనాత్ర కాలపరిచ్ఛిన్న మాయుర్వ్యయిత
స్మిన్ సతీత్యర్థః జాత్యైకవచనవివక్షయా అతు జనేష్వన్యా సుకతిపయనిమేషాయుస్స
తిత్వ ఇత్యర్థః కిం దుష్కృతః శ్చరణాదిషు కిం వా కుర్మః సర్వేషామాచరణే అవకాశా
భావాదితి భావః న విద్మః న జానీమః నిశ్చయాభావాదితి భావః॥ ౭౭॥ అ॥ తతః కిమిత్యాశం
క్య తతో నిశ్చయామాహ॥ దురారాధ్యా ఇతి తురగాః ఇవ తురగాశ్చాః తద్వచ్చపలాని చిత్తాని
యేషాం తే అస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః అమీ వరిదృశ్యమానాః క్షితిభుజో రాజానః దురారా

ధకా వ్యామృతరసాన్న విద్మః కిం కుర్మః కతిపయనిమేషాయుషి జ
నే॥ ౭౭॥ శ్లో॥ దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో వ
యం చ స్థూలేచ్ఛాస్సుమహతి ఫలే బద్ధమనసః। జరా దేహం మృత్యు
ర్హరతి దయితం జీవితమిదం సఖే నాన్యచ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోన్య
త్ర తపసః॥ ౭౮॥ మానే మ్లాయిని ఖండితే చ వసుని వ్యర్థే ప్రయా

రాధ్యా ఆరాధయితుం ప్రసాదయితుమశక్యాః ప్రసాదోన్ముఖీకరణాశక్యా ఇత్యర్థః
తథా స్థూలేచ్ఛా అధికాశా తత్ర భావయం చ సుమహతి బహుళే ఫలే ధనే బద్ధం మనో యే
షాం తే తథోక్తాః బహుధనాకాంక్షిణ ఇత్యర్థః అకాంక్షామాత్రమేవాస్మాకం న తు త
దాస్యంతీతి భావః తథా జరా వార్ధకదశా దేహం హరతి క్షిణోతి మృత్యుశ్చాంతకశ్చ దయి
తం ప్రియతమమపి ఇదం జీవితం ఇమాన్ ప్రాణానిత్యర్థః హరతి అతః హే సఖే జగత్యస్మిన్
లోకే విదుషస్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః తపసోన్యత్రాన్యత్ ఇతరదిత్యర్థః అన్యథా సాధార
ణముత్తమం శ్రేయః మోక్షసాధనం నాస్తి తతోన్యత్ప్రకమం శ్రేయో నాస్తి అత
స్తపస్యథా తదేవ సంపాదనీయమితి భావః॥ ౭౮॥ అ॥ అథ తపసః శ్రేయోహేతుత్వే తదా
చరణస్య కింకారణమిత్యాశంక్యాహ॥ మాన ఇతి॥ మానే అభిమానే మ్లాయి
ని భగ్నే నశ్యతి తథా వసుని ధనే చ ఖండితే వినష్టే సతి॥ ని॥ దైవవశాదేవ నైరర్థ్యం ప్రాప్తే సతి
ఇవ స్వేతి విశ్వాః అత ఏవ నార్థిని యాచకే వ్యర్థే అలబ్ధమనోరథత్వాన్నిరర్థకే ప్రయా
తే సతి బాంధవా భృత్యా బాంధవాస్తత్ర యుక్తాః గతే సతీత్యర్థః బంధుజనే పుత్రమిత్రాదివర్గే

[illegible]

పరిప్రదేశః వనతటే నిబిడాయాం నరత్యం కింరత్యమేవేత్యర్థః । తథా గేయం గా
నం భవ్యం గేయమిత్యాదినా గతిరసపాతః తదాదియస్య తత్తథోక్తం ఆదిశబ్దేన వీణావా
దాదికముపిసంగృహ్యతే శేషాద్విభాషేతి కప్ప్రత్యయః । సత్ర్యం కిం శ్రోత్రసుఖా
వహం న కిం శ్రవ్యమేవేత్యర్థః । తథా ప్రాణసమాయాః ప్రాణప్రియాయా నాయికాయాః
సమాగమేన సంభోగేన యత్సుఖం తచ్చాధిక ప్రీతయే అత్యంత సంతోషాయ నైవ భ
వతి కిం భవత్యేవేత్యర్థః । కింతు సంతః వివేకినః చారతత్వ రపురుషాః సకలమశేషం రా
జ్యాంతలనివాసాదికమపి భ్రాంతః పతి సేచ్ఛయా పరిభ్రమణాయః వతంగస్య లభః ॥

వ్యం న గేయాదికం కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధిక
ప్రీతయే । కింతు భ్రాంతపతంగపక్షపవనవ్యాలోలదీపాంకుర
చ్ఛాయాచంచలమాకలయ్య సకలం సంతో వనాంతం గతాః ॥ ***

పతంగస్య లభేదానావిలిః శ్లవ్యః తస్య పక్షయోః పవనేన గరుతోః వాయునా వ్యాలో లో
లితం చంచలం యద్దీపాంకురం వనవిప్రభా తస్య ఛాయా కాంతిః సదృశం చంచలం ౘ శ్వ
రమిత్యర్థః । సకలమాకలయ్య విచార్య వనాంతం వనమధ్యంగతాః । శాశ్వత బ్రహ్మ సంసా
ధనత వశ్యార్థాభ్యర్థ మిత్యర్థః ....*.............. ....

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే నిత్యానిత్య

వస్తువిచారో నామాష్టమదశకం.

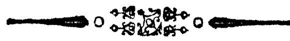

శ్రీరస్తు.

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-వైరాగ్యశతకే.

శివార్చనంనామనవమదశకప్రారంభః.

౮౧|అ|| ననువస్తువిచారప్రసక్త్యాప్రసక్త్యా తత్ప్రస్తోత్యంతావశ్యకత్వముక్తం తత్కిం
విధమిత్యాకాంక్షాయాం శివార్చనవ్యతిరేకే నాన్యత్కించిదప్యస్తీతిమనసికృత్వా దా
సీంతావచ్ఛివార్చనం వర్ణయతి. తచ్చార్చనం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరంచేతి త
త్రాద్యం బహూపకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యావా
తదపేక్ష్యముఖ్యాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవానుభవమభినీయాహ|| ఆసంసారాది

౮౧|| శ్లో|| ఆసంసారాత్త్రిభువనమిదంచిన్వతాంతాత తాదృఙ్
నైవాస్మాకంనయనపదవీంశ్రోత్రమార్గంగతోవా। యోయంధ
త్తేవిషయకరిణీ గాఢగూఢాభిమానక్షీబస్యాంతఃకరణకరిణస్సం

టీ|| అత్రతాతేత్యాశ్చర్యశ్రవణాభిముఖీకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకంపృథగ్జ
నం ప్రతిసంబోధనవచనం హే తాతజనక ఇతి తాతస్తుజనకః పితేత్యమరః ఆసంసా
రాత్ అనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః పదద్వయమేతత్ వికల్పపదసమాసః ఇదం ప్ర
సిద్ధం త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం భువనత్రయమిత్యర్థః తద్ధితార్థే
త్యాదినా సమాహారసమాసే ప్రాప్తే ద్విగ్వంతత్వాన్న స్త్రీత్వం చిన్వతాం మార్గమా
ణానాం కర్మవశాత్తత్రప్రవేశలాభావాదితిభావః. అథవా చిన్వతాం పరామృశతాం
అస్మాకం నయనపదవీం లోచనమార్గం వా శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా తాదృక్త
థావిధః పురుషః నగతః నప్రాప్త ఏవ. తాదృక్పురుషః నశ్రుతో నదృష్టశ్చేత్యర్థః.
కోసావిత్యత ఆహ. యోయం పుమాన్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని స్రక్చందన
వనితాదీని విషయాస్త ఏవ కరిణ్యః ఇభ్యః తాసు గాఢోతిదృఢో గూఢః ప్రకాశరహి
తశ్చ యోభిమానః అత్యంతాసక్తిస్తద్గ్రహః తేనక్షీబస్య మత్తస్య ||క్షీబ మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా
ఇత్యమరః|| క్షీబృ మద ఇత్యస్మాద్ధాతోః రసుపసర్గాణ ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాం ఇతినిష్ఠాం
తో నిపాతః అంతఃకరణమేవ కరీ తస్య చిత్తమత్తేభస్య సంయమే సమ్యగ్బంధనే ఆలా

యనశ్వరజ్జుసమితజాలస్యలీలా ॥ అనాయాసేనమం సిజాలస్యేత్యర్థః. ఆలానేతి పాఠేఆలానస్యబంధనస్తంబస్యలీలాంధత్తేదుర్దమమనోనియమనస్య దుర్లభత్వాత్కస్యచి త్సుకృతినః సంబంధః. అత్రేదృక్పురుషస్యనయనశ్రోత్రనసికామనసాం బంధనస్యసం బంధోక్త్యాసంబంధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్తిస్తయాచమనోనియమనస్యాత్యంతా శక్యత్వరూపంవస్తువ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః తథాచ నయనద్వారేణ మనోని యమ్యతత్రబ్రహ్మానందసాధనభూతాంతరంగశివార్చనతపోదశ్యంకతంవ్యమితిగూ ఢోభిప్రాయః. తథాఅన్యధర్మస్యాన్యత్రసంబంధాసంభవాదానాయలీ లామివలీలామిత్యౌపమ్యపర్యవసానసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః సహోక్తిరూపశేషాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే. మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౮౨॥ అ॥ అ థతపఃప్రవృత్తిప్రకారమేవాహ ॥ యదితి ॥ స్వచ్ఛందంయథేచ్ఛం అపరాధీనమితియా

యమానాయలీలామ్ ॥ ౮౨ ॥ శ్లో ॥ యదేతత్స్వచ్ఛందంవిహరణ

మకార్పణ్యమశనంసహార్యైస్సంవాసఃశ్రుతముపశమైకవ్ర

తఫలమ్ । మనోమందస్పందంబహిరపిచిరస్యాపివిమృశన్న జానే క

స్యైషాపరిణతిరుదారస్యతపసః ॥ ౮౩ ॥ శ్లో ॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథా

వత్ విహరణంవిహారశ్చనవిద్యతేకార్పణ్యందైన్యంయస్మింస్తత్తథోక్తమశనంభిక్షా న్నభోజనంకందమూలాద్యాహారోవాతథాఆర్యైర్విజ్ఞానసంపన్నైఃసహసంవాస స్సమాగమశ్చతథాఉపశమోవిషయభోగవిరతిరేవఏకంముఖ్యంవ్రతఫలంయస్మిం స్తత్తథోక్తంశాంతిఫలకతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః. శ్రుతంవేదాంతశాస్త్రశ్రవణం చ ॥ శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరితివిశ్వః. తథాబహిఃబాహ్యదేశేమందస్పందంమందప్ర ప్రసారంఅంతర్ముఖత్వాదితిభావః మనోవ్యంతఃకరణంచేతియదేతత్సర్వంవర్తతఇ తిశేషః. నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చేత్యాదినా ఏకశేషః ఏషేతివిధేయప్రాధా న్యాత్ స్త్రీలింగతా ॥ శ్లో ॥ త్వంహియత్ప్రత్యయజాలస్యేతివత్ కస్యోదారస్యమ హతస్తపసఃపరిణతిఃపరిపాకోవానజానేనవేద్మీత్యర్థః. యద్వాపరిణతిః పరిణా మోవానజానేకింవాతపఃఏవంరూపేణపరిణతంతన్నజానామీత్యర్థః. కథంభూత స్సన్నపిచిరస్యచిరకాలమిత్యర్థః. విమృశన్విచారయన్నపి ॥ సి ॥ చిరాయచిరా త్రాయచిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యమరః. విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం. తచ్చత త్సర్వపూజనమేవకథమన్యథాన్యస్యేవృక్ఫలసాధనేఏవంవిధపరిణామసేవాసామగ్ర్యాస సంభవేదితిభావః ॥ ౮౩ ॥ అ ॥ అథశివచరణమేవశరణమితిస్మరణముఖేనియాహ ॥ జీర్ణా

ఇతి॥ మనోరథావిషయాభిలాషుకస్య హృదయం అంతరంగ ఏవ జీవాత్మనస్తస్య భగవాన్ భూతాత్మా హంసః అధునా భవాన్ ఇత్యర్థః తథా చేష్టాయవేముత తథాభూతలక్షణామిని తద్భోగో పయుక్తమిత్యర్థః తథా వసంతమాలంగతిః హంతేతి సాదేశః భాగుణజ్ఞానగుణగాథా సత్సు హృదయా ఇతియావత్ త్రైగ్య నాపృథగ్వినాన్యాదినాత్మతయా గుణాద్యా విష యాదయశ్చ వాన్యఫలతాం తత్ఫలతాం యాతా గతాః అనుభావకా భావా న్యర్థా నానా ఇత్యర్థః భావలక్షణపరిష్కృతజీవాయ ఇత్యర్థః కాలః కాలస్వరూప అపరా వతః ఇతియావత్ కృష్ణమేవ సమానస్త్వక్త్వా తోయమస్య సామ్యాపైతిలక్షణయ శ్రే యః ధామహరతామర్థమితి భావః॥౧౫॥ స్త్రీ తాంత్రా మమసి తా త్రాణిత్యమరః అతః కిం యః మచిత్తంతద్వృద్ధా కిం తవ మిత్యర్థః కిం హరక్ష తథాపి చమేకం తరణ హవనమ శీతపక్ష మనీయా హ జ్ఞాతమవగతః కిం జ్ఞాతమిత్యత అహ మదనాంతకస్య భావః అప్రమేయమగళీం గాదయుగ్మం మం తస్య నారాయణస్యాంగతిశ్శరణం నాస్తి అత స్తదే

శ్చాప్రదయే యాతం చతద్వ్యవంహాం తాం గేహ్య బగాశ్చ పంథ్యా
షణ్ణాం యాతాం గుణజ్ఞత్వానా। కిం నుయు క్తం మాభ్యః పైతబల
హారిణి కృష్ణాం తోతు మహోజ్జాపి మనస్వత్తరాం ఘ్నే యా
గతి ముక్తా నాస్తి నాన్యగతి॥౧౬॥ శ్లో॥ మహేశ్వరే చాజగతా
మధీశ రేజ కనదే నే వంజనపే తత్త్వ మి। నవ ప్రభేదప్రతిప
త్తిరూపమస్థితభావః॥౧౭॥ అ॥ నమయత్తా దత్త ప్రసరిత్వ ప్రవరో దకేన లీలేన
మూర్తౌ కధిక తేనకృష్ణమోహాన్ భ్రాంతిమన్నత్యకుల త్రై లవిస్పష్టవజ్రం ధ్యాయ
త్సు గతవత్సు నాగవిందమిత్యాదినా కిమాద్య శేషదేవతాకల్యాణపదే అఖిల
లోకానాధ్యనప్రశాంతం పరమాత్మానం పరప్రహ్వపతశ్శ్రీనారదం వేదా గతిక్షణం
కృతిం ప్రియమగళీం వినాన్యాగతినాస్తి పతి ఇత్యాశయాహ॥౯॥ మహేశ్వర
ఇతి॥ జగతాం చతుర్దశభువనానామధీశ్వరః మహేశ్వరేశే వేదాంత ధాజగతా
మంతరాత్మని అంతర్గతసాక్షిణి అనన్యమితి తేన అథవా అద్యైతాత్మ జీవా
త్మస్వరూపే అవిద్యా ప్రతిబింబిత చైతన్యే తే నతథాభూతత్వాదితి భావః యద్వా జగం
త్యంతరాత్మని యస్య తన్ముక్తో దోషమిత్యాశయః జగదీశ్వరపదనాద్యర్థ యతీతి జగా
దనాదీశ్వరో మహామన భేంద ప్రతిపత్తిః అనయంతు మహేశ్వరోయం జనార్దనః ఇతి వస్తు
గోచరభేద బుద్ధిర్నాస్తి శివాయ విష్ణురూపాయ శివరూపాయ విష్ణవే ఇత్యాది నాథరాంగస్య ప్రభేదాదాదితి
భావః తథాపి శ్వేతప్రతిపత్త్యా నేపితరుణేందుశేఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మై

వేభక్తిస్తరుణేందునాం రాగో స్తీతి శేషః। అతఏవ నానాత్వాగతిరిత్యుక్తమితి భావః। ఇద్ధం శశ్వద్భా
వోపకరితి కృష్ణ ఇతి నారాయణ దిత్యవగంతవ్యం వంశస్థవృత్తం॥ జతౌ తు వంశస్థముదీరితం
జరావితి లక్షణాత్॥౮౫॥ అథ స్వాయుశ్శమనస్యాయువశాచ్చాంతరసాక్షిత్వం జనక
వాక్యాన్యాహ స్ఫురదిత్యాదినా స్ఫారజ్యోత్స్నేతి॥ శాంతాః ఉపరతా ధ్వనయః శబ్దా
మృగాదిరుతాః యాసు తాసు శాంతధ్వనిషు ఏతేన చిత్తవిక్షేపహేతురాహిత్యం సూచ్య
తే। రజనీషు రాత్రిషు స్ఫురంతీ ప్రకాశమానా స్ఫారా ప్రవృద్ధా చ యా జ్యోత్స్నా చంద్రి
కా తయా ధవళితం పాండురీకృతం తలం ప్రదేశో యస్య తస్మిన్ క్వాపి కస్మింశ్చిత్ ద్యుసరితో
గంగాయాః పులినే సైకతే సుఖ యథా తథా ఆసీనాః ఉపవిష్టాస్సంతః భవా
భోగాత్ సంసారవిస్తారాదుద్విగ్నాః విహ్వలాః దుఃఖజనకత్వాదితి భావః వయమితి శేషః। అ
తశ్శివేత్యాది త్రివారముచ్చార్య ఆర్తానీవ వచాంసి ఆక్రందనవచనాని యేషాం తే తథోక్తాః
ఆర్తవరదసహేతి వా దైన్యవచనాస్సంతః దాక్షిణ్యాపన్నమయోఽంతర్గతశ్శంకరో గతాః
నియతః సర్వశాంతిలీనా ఇతి యావత్ బహుళాశ్చ యే బాష్పా ఆనందాశ్రూణి తైరాకు
లా వ్యాకులా యా దశా అవస్థా తాం యాస్యామః అంతర్నియమితానందబాష్పపర్యాకులా

తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేందుశేఖరే॥౮౫॥ శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫా
రజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాపి పులినే సుఖాసీనాశ్శాంతధ్వనిషు
రజనీషు ద్యుసరితః। భవాభోగోద్విగ్నాశ్శివశివశివేత్యార్తవచ
సః కదాయాస్యామోంతర్గతబహుళబాష్పాకులదశాం॥ ౮౬॥

వస్థాం కదా గమిష్యామ ఇత్యర్థః। దృశమితి పాఠే బాష్పాకులా యా దృక్ దృష్టిస్తాం యా
స్యామ ఇత్యన్వయః। కదాస్యామానందోద్గతబహుళబాష్పాకులదృశ ఇతి పాఠే ఆనందా
దుద్గతానిత్యర్థః యేషాం బహుళబాష్పైః ఆకులా దృశో యేషాం తే తథోక్తాః కదా స్యామ
భవేమ కదా నిత్యం ఏవం కృతకృత్యా ఇతి భావః ॥౮౬॥ శిఖరిణీ ఇతి॥ వర్ణ్యస్సర్వాఖిలార్థ
సంతీర్ణ అత్యర్థసాత్త్వికృతేన తా॥ స్నాత్వా గాంగైః పయోభిశ్శుచికుసుమఫలై
యాంధనరక్ష్యమగః। తత్ర స్తుతా ప్రత్యగ్రా యాః కరుణాభూతయా తయా పూజా
పూరితాని హృదయానియేషాం తే తథోక్తాః తథా సంసారేః ధిగతిందైవ ప్రవృత్తిం సుగ
ణ పరిణామానాం విషయపరిపాకాం అనుకూలపర్యవసాయి నమితియావత్ స్మరంతస్సంతః కు
వస్త్రసనందభావాన్నంతః విజయం పుణ్యారణ్యే పావనేషు రవరణ చింతా శివః పాదా

విందథ్యానసమావేశంగుణ్యం శరణారవిందయేషాంతే. తథా భూతాస్సంతః పరిణతాః పరిణతో వ్యాప్తః శరచ్చంద్రకిరణాన్యత్ర దేదుమయూఖాయాస్తత్తాదృశ్యో త్రియామాః రాత్రీః నేష్యామో గమయిష్యామః కదేతిశేషః ద్వయోః ప్రథమచరమయోర్మాధవాదిపదాన వ్యవహారా త్రియామాయామయస్యాస్తాత్రియామేతి స్మృతిః॥ ౯౭ ॥ కదేతి॥ కదాకస్మిన్కాలే వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటినీరోధసి గంగాతీరే వసన్ తిష్ఠన్ కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదనవస్త్రం వసానః ఆచ్ఛాదయన్ లోకవిరోధపరిహారార్థం కౌపీనాత్రపరిగ్రహ ఇతి పరిగ్రహాంతరాపేక్షానిషేధార్థః వసఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్శానచ్ శిరస్యంజలిపుటం శిరసంపుటం నిదధానస్సన్ అయేభో గౌరీనాథ పార్వతీపతే త్రయాణాం పురాణాం సమాహారస్త్రిపురం తద్ధరతీత్యాదిన్యాసేన హరతీతి హరః హే త్రిపురహర హే త్రిపురాంతక శంభో సుఖస్యోత్పత్తిస్థానభూత త్రినయన హే త్ర్యంబక ప్రసీదేత్యాదిరూపం నామమంత్రం పఠన్ పరమేశ్వరస్యాలోక

శిశిశైలే సవర్ణస్మితరుచికరుణాపూర్ణనేత్రాంచలాంతాః స్మరంతస్సం
పాదేషు పుణ్యపరిణామాంఘ్రిపీఠం। వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశ
రచ్చంద్రకిరణాస్త్రియామా నేష్యామో హరచరణచింతైకశర
ణాః ॥ ౯౭ ॥ శ్లో॥ కదా వారాణస్యామమరతటినీరోధసి వసన్ వ
సానః కౌపీనం శిరసి నిదధానోఽంజలిపుటమ్ । అయే గౌరీనాథ త్రిపు
రహర శంభో త్రినయన ప్రసీదేత్యాక్రోశన్ నిమిషమివ నేష్యామి దివ
సాన్ ॥ ౯౮ ॥ శ్లో॥ స్నాత్వా గాంగైః పయోభిశ్శుచికుసుమఫలైరర్చ

ష్టం గృహం కారణభూతశక్త్యా త్వత్కరణపాదపద్మత్యాత్త్వభక్తజనసుఖసంధాయకత్వాత్ సా
పూరణబుద్ధ్యాస్వదవ్యపోహ్యతి నాథ మిత్యవగంతవ్యం ప్రసీద ప్రసన్నో భవేతి క్రో
శన్ స్తైర్యశ్చరటన్ దివసాన్ నిమిషమివ క్షణమివ నేష్యామి అత్ర వారాణసీత్యవ
రకమాలేనానుచింతనాదిభిస్సారాజ్యం సిద్ధ్యతి కౌపీనధారణశిరోంజలిపుటనఘటనాది
భిరథభావైకభిన్నకృతే దేవి పరమాత్మచింతాత్మ్యసంచారీభావేన దహరిపుష్టః స్వా
భావికరూప అలంకారో నిర్వేదస్థాయిభావాంతరసః పరిస్ఫూర్తిర్వ్యవగంతవ్యం విజ్ఞాస్థిత
త్రి పితాజ్యం ॥ ౯౮ ॥ స్నాత్వేతి॥ గంగాయాఇమాని గాంగాని తస్యేదమిత్యణ్ తైః తై
రోభిర్వారిభిర్గాంగజలైరిత్యర్థః స్నాత్వా శుద్ధోభూత్వా హేవిభో శంభో శుచిభిశ్శుద్ధైశ్చ
వృక్షాస్థైరితియావత్ కుసుమైఃఫలైశ్చ త్వామర్చయిత్వా సమారాధ్య విశేషతా

ద్వ్యష్టాజాయా అవ్యంగశరీరః (గా)ఢాన్యమస్త్రీతిపూజిత ద్వ్యష్టే ధ్యాతుం యోగ్యేకత్ర నిరన్య
వ్యగతారని దపినేత్యర్థః ధ్యానం నివేశ్య పి (గ) త్రో భూత్వే త్యర్థః తథా శుభత
రసహారే (గా) ధాపాషాణస్య ఏవవర్యం కేస శరీరయా త్వయా మూలెనిమగ్న స్వప్న
విశేషః సమాధిపుష్పజ్ఞానానంతరం సమ్యక్ వేశయోగ్యతా ద్యోతనార్థం (గా) ద్వి
ర్యం తత్సగిరా వనంచ అత్ర స్యైకా రమతఇత్యాత్మారామః ప్రయంతరాన కేవలస్య స్వ
న్విత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ కమంతే యోగినో నంతే సత్యానందే చిదాత్మని ఇతిస్మృతేః తథా ఫలాశీ
ఫలాహారః ఆరోగ్యార్థం వా ఇతి భావః గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్ట మార్గచరణత
త్పరః స్వర ఆహ ఇత్థం భూతత్వం ప్రసాదే (గో) హేతుత్వాదిభావః శంభో రాత్రేమనసా
తః శ భోత్వత్ప్రసాదాత్ త్వదనుగ్రహాత్ ముక్తేరపి కింకరే ఖయా సహా ఏతత్
ఇతి సమకరత్స్వరశబ్దా యాస్యత్యస్మిన్ ఇత్యుక్తే పుంసి మహాభాగ్యం సంపన్నం పురుషే విషయే

యుక్త్యా విభో త్వాం ధ్యాయన్ ధ్యానం నివేశ్య శుభకరసహార (గా)
వపుష్యేకమూర్తే । ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్ర
సాదాత్ స్వర్గాదేరపి సౌఖ్యం మోక్ష్యే దాహం సమకరచరణోపి
సేవాసమృద్ధమ్ ॥ ౮౯ ॥ శ్లో ॥ ఏకాకీ నిస్పృహశ్శాంతః పాణి
పా (త్రో) దిగంబరః । కదా శంభో భవిష్యామి కర్మనిర్మూలనక్షమః

కాంక్షిత్యర్థః సేవాసమృద్ధం శివ రాజ్య సముత్పన్నం దుఃఖ కదా మోక్ష్యే త్యర్థః
(గ) హేతో స్త్యర్థః పరమేశ్వరానుగ్రహం వినా (శ్రే) యో లాభాభావాదితి భావః సమకరచర
ణస్య మహాభాగ్యసంపన్న త్వము క్తం స్వామి (గ) కె ॥ శ్లో ॥ మకరో యస్య రేఖా చ పర్మ
శ భాగ్యవిశేషదే మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవ చేతి ॥ ౮౯ ॥ ఏకాకీత్యాది ఏకా
కీ అసహాయః సంగరహిత ఇతి యావత్ ॥ శ్లో ॥ సంగాత్సంజాయతే కామ ఇత్యాదిస్మరణాత్
సత్కారాది పరంపరాయా అనర్థహేతుత్వాదితి భావః ఏకాదాకీని ప్యాసహాయ ఇత్యా
కిన్ దృశ్యత్వ యుక్తకః నిస్పృహః విషయాభిలాషశూన్యః అతఏవ శాంతః రాగాద్యుపశమవా
త చిత్తః శాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా అతః పాణిరేవ పా(త్ర) భిక్షా
పా(త్రం) యస్య సః తథోక్తః తథా దిశ ఏవ అంబరాణి యస్య స తథోక్తస్సన్ హామిత్యేకవ
హే శంభో కర్మణాం సంచిత (ప్రా) రబ్ధానాం నిమూర్లన నిర్మూలనే క్షమస్స
మర్థః కదా భవిష్యామి కర్మబంధాత్ కదా మోక్ష్యామిత్యర్థః భవిష్యతీత్యుదయ (గ)
శిష్యత్వం తే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇతి శ్రుతేః

తథాహి తాణ్డవరాతకమత్తయా భావార్థదర్శనం త్యక్త్వా ప్రత్యక్షో భవేదితి భావః
౯౦|| అత్రైవ భూతానాం శివప్రసాదాన్మోక్షమార్గో ఽపి లభ్యతే నైవ సులభో భవతీతి
మయతి పాణిమితి|| పాణిం కరతలమేవ పాత్రం భోజనభాజనం కుర్వతాం పాత్రయతాం
తాం పాత్రసదృశత్వేన కల్పయతాం తథా ప్రదేశః నిసర్గశుచినా స్వభావపవిత్ర
ేణ భైక్షేణ భిక్షాకదంబకేన తుష్యతాం సంతోషం ప్రాప్నువతాం భిక్షాదిభ్యాగమః
[illegible]
[illegible]
[illegible]

మః|| ౯౦|| శ్లో|| పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం యత్ర క్వాపి నిషీదతాం బహుతృణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్ | అత్యాగేఽపి తనోరఖండపరమానందావబోధస్పృశామధ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతే యోగినామ్ ||

౯౧|| శ్లో|| కౌపీనం శతఖండజర్జరతరం కంథా పునస్తాదృశీ నైశ్చింత్యం

ప్రత్యేకపూర్వం భవతి స్వేదీపదసమాపాత్తుబహుచ్ఛృత్తలింగకఇతి ప్రత్యేకవచనా
[illegible]
[illegible]
[illegible]
యోగినాం ధ్యానస్థానాం శివప్రసాదేన సులభస్సులభ్యః కోఽప్యనిర్వాచ్యః అధ్వా
మోక్షమార్గ ఇత్యర్థః సంపత్స్యతే సంపన్నో భవతి|.................................

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే శివార్చనం
నామ నవమపటలం||

౯౧|| అ|| శివార్చనవ్యపోహో వైరాగ్యపరిపూర్ణతాఫలకత్వాదత్యాగేఽపి తనోరఖండ
పరమానందావబోధస్పృశామత్యుత్కృష్టం తత్త్వం దైవాసీం తాదృశపరూక చర్యాయా

టీ॥ అథావధూతచర్యేతి అవధూతో నామ ప్రసక్తత్రైవర్ణికసంబంధానతత్పరః తస్య ప్రశ హిం ప్రశంసాః జీవన్ముక్తస్య బ్రాహ్మణో మునినో గురుకుల వైన్యచర్యా ఆచారః ప్రస్యత ఇతిశేషః ఈశ్వర ప్రాంతాదవధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి,......................

అవధూతచర్యా

వ్యా॥ కౌపీనమితిశ్లోక ద్వైగనేశ్చ త్రైః జర్ఘరతరమతిశీర్ణాం కౌపీనం గుహ్య చ్ఛాదనచీరఖండ యదిఅస్తి చేదిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర॥ కౌపీనం స్యాదశా శ్యేచగుడచీర ప్రదేశనారిత్యః శ్వేతా ద్వ శీత ఖాభూమిశత ఖండ జర్ఘరతరై వే త్యర్థః కంథాపునః కథాచాస్తి యది నైశ్చింత్య పిపయది ంతా రాహిత్యం చయది తథా విపేక్షమన్నానవర్తనా షేఘనహిం. భైక్షమశనం భోజనం యదన్యా శాస్త్ర తథా మావనే మహాం శ్మశాని ప్రా చయదిస్వాంతంత్ర్యం నహ్వచ్ఛంద్యం నసరం మశామ

> త్యక్తాంచ పేతుభైక్షమశనం ప్రాశ్యశ్మశానే వనే। స్వాతంత్ర్యే
>
> ణనిరంకుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా స్థైర్యం యోగమ
>
> హోత్సవేపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిం॥౯౩॥ బ్రహ్మాండం
>
> మండలీమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః। శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధిః క్షు

ప్రతిబంధవిహారణం నహరతృయదిసదా ప్రశాంతం ప్రసన్నం బాదాంతేత్యా ది నానివాతినిస్వాంతం చిత్తం యది యోగమహోత్సవేపి యోగస్య మాధిరేవ మహోత్సవ స్తస్మిన్ స్థైర్యంచ యదిఅస్తి చేత్తర్హి త్రైలోక్యరాజ్యేన త్రి లోకాధిపత్యేన కిం న కిమపీత్యర్థః॥ సైన్యవతరమహాత్మ్యావతాత్వదితథా వః త్రయాలోకా నాస్త్యేలోక్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః॥౯౩॥ అ॥ నస్వత్యంతమహాత్మ్యావతా త్యేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిష్పిద్ధం కికౌపీనాదివస్తు త్యేకేవోత్తమత్వం ప్ర శాదితంతదనస్యయత్ర స్వసైన్యనాత్యంత ప్రలోభత్వాదిత్యాశంక్యమనస్వి స స్థాన దేతావదేవా ప్రలోభకతి బ్రహ్మాండమపి తత్ప్రా కించిత్యాగమేవేతిసదృ ష్టాం తమాహ॥ బ్రహ్మాండమితి॥ మండలీమాత్రం బింబమాత్ర ఘటాదివవిదిత్వయా తి శ్చిన్నమిత్యర్థః మండలీభూతమితిథావాత తథా అమండలం మండలం సంపద్య మానం మండలీభూతం అభూతతద్భావేచ్వీః ఊర్వ్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞా యాం సమగనిప్రాదయఇతి సమాసః॥౯౪॥ బింబోక్తమండలం త్రిష్విత్యమరః ప్రక్ష

[illegible]

తగంతవ్యం। అపరమన్యం కంచిద్భాగ్యవంతంపురుషంభజస్వ సేవస్వ మత్కాంక్షిణీ

[illegible] నఖలు జాయతే॥ ౯౩॥ మాతర్లక్ష్మి భజస్వ కంచిదపరం మత్కాంక్షిణీ మా స్మ భూ

ర్భోగేషు స్పృహయాలవస్తవ వశే కా నిస్పృహాణామసి।

సద్యస్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతై

[illegible]

హోశస్త్రుతి శోష్ఠ రిత్యర్థః। వృత్తిం జీవికాం సమీహామహే. అభిలషామ
హ ఇత్యర్థః। అతః కిమర్థం లక్ష్మ్యా స్మత్కామితి భావః। అత్ర పలాశపత్రపుటికాయా స్స్యూ
తత్వాత్ పవిత్రత్వకథనము। శతద్రోణతత్త్వద్యోతనార్థం। అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యాది
తి వేదితవ్యం॥ ❀॥ తథా పలాశం ఛదనం పత్రం చేత్యాదివచనాత్ పవిత్రీకరణత్వాంగీ
కృతపలాశపత్రస్య నిష్కృతసాధారణాన్నాదీనామపి పవిత్రత్వం కిముత సర్వసుఖ
సైవ స్తనామితి చావగంతవ్యం ॥౯౪॥ అ॥ అథ యోగినస్సర్వభోగసామ్యం దర్శయ
మహీశయ్యేతి- పృథ్వీ భూమిః మహీశయ్యా విశంకటపర్యంకః మహీశయ్యా పృథ్వీ ఇతి పాఠే
పృథ్వీ స్థూలః పోతో గుణవచనాదితి ప్ మహీశయ్యా ॥స॥ గో(త్రా) కుః పృథివీ పృథ్వీ
క్ష్మావనిర్మేదినీ మహీత్యమరః। భుజలతా బాహువల్లీ విపులం విస్తీర్ణముపధానం ॥ ఉ॥
ఉపధానం తూపబర్హమిత్యమరః। ఆకాశం చ వితానముల్లోచః ॥ అ॥ అస్త్రీ వితాన

భిక్షావస్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే ॥౯౪॥ శ్లో॥
మహీశయ్యా పృథ్వీ విపులముపధానం భుజలతా వితానం చాకాశం
వ్యజనమనుకూలోఽయమనిలః। శరచ్చంద్రో దీపో విరతివనితా
సంగముదితస్సుఖీ శాంతశ్శేతే మునిరతనుభూతిర్నృప ఇవ ॥ ౯౫॥
శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసంగరహితస్స్వాయత్తచేష్టస్సదా దానా

ముల్లోచ ఇత్యమరః. అయం ప్ర(త్య)క్షతయా నోఽనుకూలః అనిలః పవనః వ్యజనం తాళవృం
తమిత్యర్థః ॥అ॥ వ్యజనం తాళవృంతకమిత్యమరః. శరచ్చంద్రో దీపః శరద్రాత్రిషు
చంద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం ఇత్యేతత్పద్యమయం సిద్ధమపరిచ్ఛిన్నం
త్యర్థః. ప్రసిద్ధం తుచ్ఛం భూతమితి భావః- స్వయం విరతిర్వైరాగ్యమేవ వనితా తస్యాః
సంగేన ముదితస్సంతుష్టః అతనువిభూతిః ... శాంతశ్శేతే మునిః శేతే ॥ ❀ ॥
నృప ఇవ సర్వత్ర జనకా ... ఉత్పాదనమ్ ... ధరిత్రీ ... మం ... దర్పణాకా ...
... ఇవ పార్శ్వభాగమివ శేతే స్వపితి నిరాతంకః నిః(శ్శం)కిత ఇత్యర్థః - రూపకసం
... యమకముపమాలంకారః తథా చ సమానాన్యర్థాదుపమేయస్య నేతుమితి ... న
... సంపన్నత్వేనాధిక్య ప్రతీతేర్వ్యతిరేకోఽవ్యయత ఇత్యలంకారాలంకారాగ్ర
... యోగిన్స్వరూపం ... యతి ... భిక్షా ... భిక్షాన్న ...

వమానతుల్యతామాహ॥ చండాల ఇతి॥ అయం పరిదృశ్యమానశ్చండాలః కిం అంత్యజో
వా అథవేతి పక్షాంతరే ద్విజాతిః శూద్రత్వబ్రాహ్మణ్యరూపే యస్య స తథోక్తః- కిం బ్రా
హ్మణో వా॥ శ్లో॥ జన్మనా జాయతే శూద్రః కర్మణా జాయతే ద్విజ ఇతి వచనాదితి భావః
యద్వా ద్వే జాతీ జన్మనీ గర్భనిర్గమనసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః కిం అథ యద
యద్వా శూద్రః కిం వృషలో నా కిం వా యద్వా తాపసః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం వా తత్త్వని
వేశపేశలా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా మతిర్యస్య స తథోక్తః కశ్చిత్తాపి యోగీశ్వ
రః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా ఇత్యనేన ప్రకారేణోత్పన్నైరుదితైర్వికల్పజల్పైర్వాక్యైర్ముఖ
రా వాచాలాస్తైరిత్యర్థః భూత కాక్యాని వదద్భిరిత్యర్థః జనైః పథి మార్గే. ఆభాష్యమా
ణా అధిక్షిప్యమాణా అపి న క్రుద్ధాః నకోపితాః చండాలత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః నైవ
తుష్టమనసః సంతుష్టాంతఃకరణాః ద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః యోగినో యో

గాభ్యాసైకబద్ధస్పృహాః॥ ౯౬॥ చండాలః కిమయం ద్విజాతిరథవా
శూద్రోఽథ కిం తాపసః కిం వా తత్త్వనివేశపేశలమతిర్యోగీశ్వ
రః కోఽపి కిం। ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరైరాభాష్యమాణా జ
నైర్నక్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాంతి స్వయం యోగినః॥
౯౭॥ శ్లో॥ హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనం ధాత్రా మరు
త్కల్పితం వ్యాలానాం పశవస్తృణాంకురభుజస్తుష్టాః స్థలీశాయి

నా హాథాః స్వయం యాంతి తూష్ణీం గచ్ఛంతి- బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి భావః- తథా చ గీతా
వచనం॥ శ్లో॥ న ప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్య చాప్రియం- స్థిరబు
ద్ధిరసంమూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః- శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః
జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః- యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మ
కాంచన ఇత్యాది॥ ౯౭॥ అ॥ అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ॥ హింసేతి॥ హింసయా
జంతుహింసనతాపకవధాదిభిః శూన్యం రహితం అయత్నేన యత్నం వినా లభ్యం ప్రాప్యం
అశనం అన్నం॥ ధిప్సాస్తి భక్షణం భోజ్యమిత్యమరః- ధాత్రా విధాత్రా విచిత్రస్య
సృష్టికర్త్రా బ్రహ్మణా వ్యాలానాం సర్పాణాం॥ వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే ఇతి విశ్వః
మరుతా వాయునా కల్పితం సమీరితం- పశవః గోప్రభృతయః తృణాంకురాః జాత్య

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

> [illegible]
> [illegible]
> [illegible]
> [illegible]
> [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

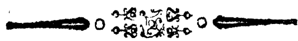
[illegible]

శంతే నిరంజనే బ్రహ్మణి లీనో- ఏవం చ దారైషణావిత్తైషణాపుత్రైషణాదిత్రయరహి
తస్య సచ్చిదానందస్వరూపస్య విదేహకైవల్యపర్యంతం జీవన్ముక్తస్య అహం వర్తే
ఇత్యాశయః॥ ❖ ....

ఇతి శ్రీ పరమయోగి బ్రహ్మానందమానసమిళిన్మౌళి. దసందోహసంతానసంతలాభాభిరంది
తరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారసారస్యేన అఖండతపః

ప్రణామాంజలిః। యుష్మత్సంగవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్ని
ర్మలజ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమాలిమ్నే పరబ్రహ్మణే॥
ఇతి శ్రీ భర్తృహరియోగీంద్రేణ విరచితే- సుభాషితత్రిశ
త్యాం వైరాగ్యశతకం సంపూర్ణమభూత్-

ప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రపతంనస్య
పంచాస్యయసుధాపారావారపారిజాతస్యధన్వంతర్యవతారాంతరస్య
యజుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యానవద్యగద్యపద్యనిర్మాణపాతురీధురీ
ణస్య కలకవికులసార్వభౌమస్య కోంగోపండితవర్యస్య తనూజేన
గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబు
ధేంద్రేణ విరచితాయాం సుభాషితత్రిశతీవ్యాఖ్యా
యాం సహృదయానందిన్యాఖ్యాయాం వైరాగ్య
శతకవ్యాఖ్యానం

సంపూర్ణం.

